Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Інститут філології

КОМПАРАТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ І ЛІТЕРАТУР

ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА ЛЕОНІДА БУЛАХОВСЬКОГО

Збірник наукових праць

Випуск 22

Засновано 1999 року

Київ-2013

УДК 81-115:82.091=16ISSN 2075-437X
ББК 80/84Слав

Затверджено Вченою радою Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Протокол № 11 від 28 травня 2013 р.

Свідоцтво про реєстрацію друкованого засобу інформації видано Міністерством юстиції України серія КВ № 1190077ІР від 30.10.2006 р.

Видання затверджено ВАК України. Постанова Президії ВАК України від 14.04.2010 р. № 1-05/3 (філологічні науки).

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми динаміки розвитку та функціонування слов'янських мов, а також різні аспекти слов'янського літературознавства. Залучено матеріали з української, російської, чеської, польської, болгарської, сербської, хорватської та інших мов і літератур.

Для науковців, викладачів вузів, гімназій, ліцеїв, учителів середніх шкіл, студентів.

Рецензенти:Ткаченко А.О., д-р філол.наук, проф.;
Кудрявцева Л.О., д-р філол.наук, проф.

Редакційна колегія: Астаф'єв О.Г., д-р філол. наук, проф.; **Баландіна Н.Ф.**, д-р філол. наук, проф.; **Грицик Л.В.,** д-р філол. наук, проф.; **Костенко Н.В.**, д-р філол. наук, проф.; **Гасіл Ї.**, д.філол.н., проф., **Мережинська А.Ю.**, д-р філол. наук, проф., **Моторний В.А.**, канд. філол. наук, проф.; **Наєнко М.К.,** д-р філол. наук, проф.; **Нарівська В.Д.**, д-р філол. наук, проф.; **Паламарчук О.Л.**, канд. філол. наук, проф.; **Пахомова С.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Пащенко Є.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Радишевський Р.П.**, д-р філол. наук, чл..-кор. НАНУ.; **Рудяков П.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Скрипник Г.А.**, акад. НАНУ; **Слухай Н.В.,** д-р філол. наук, проф.; **Снитко О.С.**, д-р філол. наук, проф.; **Черниш Т.О.**, д-р філол. наук, проф.; **Сиваченко Г.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Шевченко Л.І.**, д-р філол. наук, проф.

Головний редактор: к.філол.н., проф. Паламарчук О.Л.

Науковий редактор: д.філол.н., проф.Булаховська Ю.Л.

Відповідальний секретар: к.філол.н., доц. Білик Н.Л.

Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Збірник наукових праць. – Випуск 22. – К., 2013. – 320 с.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, відповідної галузевої термінології, власних імен та інших відомостей.
Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Адреса редакційної колегії: 01030, м. Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, тел.: 239-33-73

©Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОВОЗНАВСТВО

Аніськова С.М. (Гомель, Білорусь)

Этнакультурная прастора беларусаў: астранамічны код

У статті досліджуються народно-діалектні астроніми як елементи культурного коду традиційної лінгвокультури білорусів. Визначаються основні принципи номінації астрономічних об'єктів. Детермінується символічний зміст астронімів в межах зазначеного етнокультурного простору.
Ключові слова: *астронім, код культури, культурний простір, міфологема, архетип.*

В статье исследуются народно-диалектные астронимы как элементы культурного кода традиционной лингвокультуры белорусов. Определяются основные принципы номинации астрономических объектов. Детерминируется символическое содержание астронимов в пределах указанного этнокультурного пространства.
Ключевые слова: *астроним, код культуры, культурное пространство, мифологема, архетип.*

The article explores the dialect names of astronomical objects as elements of traditional cultural code in the Belarusian culture. Defines the basic principles of the nomination of astronomical objects. Determined by the symbolic content the names within the specified cultural space.
Key words: *astronomical name, the code of culture, cultural space, myth, archetype.*

Ва ўмовах глабалізацыі сучаснага грамадства і пашырэння міжкультурнай камунікацыі мы імкнёмся ўсё больш актыўна спасцігаць таямніцы ментальнасці іншых народаў і разам з тым, як ніколі раней, цягнемся да нашае мінуўшчыны, спрабуем разабрацца ў саміх сабе. Што ж мы за народ такі ў гэтым свеце? Акуль карані нашай этнічнай самаідэнтэфікацыі? Пошукі адказаў на гэтыя пытанні з непазбежнасцю прыводзяць нас да неабходнасці даследаваць мову не толькі як прыладу намінацыі, але, па слушнай заўвазе К. Леві-Строса, і як вынік культуры, яе важнейшую састаўную частку, а таксама спецыфічны спосаб існавання самой культуры і яе захавання (у выглядзе тэкстаў), як фактар фарміравання культурных кодаў [5, 62].

Кожная канкрэтная мова заключае ў сабе нацыянальную самабытную сістэму, якая вызначае светапогляд носьбітаў пэўнай мовы і фарміруе іх карціну свету.

Прадметам нашага даследавання з'яўляюцца астронімы, аднак не

толькі як сродкі намінатыўнай сістэмы пры агульнапрынятым падыходзе да яе аналізу, але і як носьбіты вобразна-сімвалічнага зместу, рэпрэзентаваныя архетыпамі і міфалагемамі ў народнай культуры беларусаў.

Наша **мэта** – прааналізаваць астронімы як элементы культурнага кода ў этнічнай прасторы беларускага народа.

Для дасягнення мэты намі былі пастаўлены і вырашаны наступныя **задачы**:

1) акрэсліць сродкі і спосабы намінацыі астранамічных аб'ектаў у традыцыйнай лінгвакультуры беларусаў;

2) вызначыць характар функцыянальных змен, а таксама змен у працэсе вербалізацыі і трансфармацыі астранамічных уяўленняў з прыняццем хрысціянства;

3) прааналізаваць архетыпізаваную і этнакультурную сімволіку народна-дыялектных астронімаў.

Актуальнасць даследавання абумоўлена неабходнасцю сістэмнага лінгвакультуралагічнага апісання астронімаў, якія можна разглядаць як сродак замацавання этнічнага светапогляду. Пакуль у беларусістыцы мы маем толькі асобныя фрагментарныя звесткі адносна акрэсленага прадмета вывучэння. Так, у Прадмове да энцыклапедычнага слоўніка па міфалогіі сцвярджаецца, што "беларуская народная астраномія – тэма, якая вельмі рэдка трапляла ў поле зроку даследчыкаў" [7, 8]. Акрамя таго, лінгвакультуралагічныя даследаванні на Беларусі – гэта наогул параўнальна новы кірунак, які яшчэ толькі-толькі набірае моцы, у той час як у Расіі ўжо можна гаварыць пра розныя культуралагічныя школы (школа Ю. С. Сцяпанава, школа Н. Д. Арутюнавай, школа В. М. Тэлія, школа У.У. Вараб'ёва).

Пры правядзенні даследавання культурную прастору мы разглядалі як форму існавання культуры ў свядомасці яе прадстаўнікоў, а код культуры як "моцна канататыўную складана арганізаваную семіятычную сістэму, дзе словы натуральнай мовы робяцца азначальнікамі такіх культурных рэалій, якія самі функцыянуюць знакава і пры гэтым так, што іх канататыўныя значэнні супадаюць з дэнататыўнымі значэннямі ці, прынамсі, вельмі моцна скарэляваныя з імі [7, 8].

Паколькі астранамічныя аб'екты адыгрывалі важную ролю ў жыцці нашых продкаў (дазвалялі вызначыць час, месцазнаходжанне, рэгулявалі жыццёва важныя біялагічныя цыклы як самога чалавека, так і раслін, і жывёл; вызначалі характар работ у адпаведнасці з земляробчым каляндаром), мэтазгодна меркаваць, што такі поліфункцыяналізм не мог не пакінуць значнага следу як у разнастайных культураносных тэкстах праз астранамічны код, так і ў дыялектнай мове наогул. Гэты тэзіс мы і прымаем

у якасці рабочай **гіпотэзы**, пры гэтым асаблівы акцэнт робім менавіта на дыялектным матэрыяле, паколькі, па-першае, дыялект (незалежна ад таго, як ставіцца да яго ролі і статусу ў сучасным грамадстве) – гэта зыходная і важнейшая форма існавання мовы, якая здолела захаваць, нягледзячы на рэлігійны, адміністрацыйны і ідэалагічны ўціск у розныя пэрыяды, рэшткі старажытных народных уяўленняў, цікавыя і карысныя звесткі, што дазваляюць раскрываць таямніцы моўнага (і не толькі моўнага!) жыцця этнасу, – звесткі, ігнараваць якія нельга ні лінгвісту, ні філолагу, ні культуролагу; па-другое, этнакультурны сімвалізм Сонца і Месяца ўжо разглядаўся ў працах У.І. Коваля [4], У. Васілевіча [3], А.І. Гурскага [1], С. Санько [7, 455-457; 7, 301-303].

Акрамя Сонца і Месяца, важнае месца ў міфалагічным уяўленні беларусаў займалі таксама асобна размешчаныя зоркі, сузор'і (Вялікая Мядзведзіца, Плеяды і Пояс Арыёна), каметы, планета Венера і іншыя (для зручнасці даследавання мы аб'ядналі па-сутнасці розныя з пункту гледжання астраноміі як навукі аб'екты родавай назвай астронімы).

Нашы продкі верылі ў існаванне душы, верылі, што, калі чалавек нараджаецца, на небе анёламі запальваецца новая зорка. Відаць, рэшткі такіх уяўленняў ляжаць і ў аснове вядомага ўсходнім славянам фразеалагізма *нарадзіцца пад шчаслівай зоркай* у значэнні 'мець шчаслівую долю'. Так, у кожнага чалавека ёсць свая зорка на небе. У "Тураўскім слоўніку" чытаем: "*... столько на свеце зор, сколько чоловек е"* [ТС, т. 2, 164]. Зоркі розняцца сваім бляскам, народ і гэтаму знайшоў тлумачэнне: зоркі добрых людзей гараць ясна, зіхотка, а грэшнікаў – ледзь свецяць, а то і не свецяць зусім. Пра апошніх людзей у народзе кажуць, што яны шэльмы з-пад цёмнае зоркі.

Мадэлюючыя функцыі зорак як элемента астранамічнага кода традыцыйнай мадэлі свету ў беларускай міфалагічнай культуры найперш выяўляюцца ў матыве "Нябеснай сям'і", дзе зоркі аказваюцца дзецьмі Маці-Сонца і Бацькі-Месяца. Цікава, што ў беларусаў Месяц сімвалізуе мужчынскі пачатак, а Сонца – жаночы, а ў рускіх Сонца – мужчынскі пачатак, а Луна – жаночы.

Калісьці па зорках вызначалі час. Па іх уставалі, клаліся спаць, сеялі, малацілі. З прыняццем хрысціянства па зорках пачалі вызначаць час каляндарных святаў – Каляды, Вадохрышча, Іллю. Напрыклад, лічылася, што куццю на Каляды трэба пачынаць есці на першую зорку, якую называлі *Казой*. І сапраўды, у зімовы час гэта зорка з сузор'я Возніка – адна з самых яскравых [ЭС, т. 4, 56]. Паводле звестак "Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы", слова *каза* 'зорка' можа суадносіцца з польскім koza

'сузор'е, якое ў сваю чаргу калька з лацінскага Capella 'козачка'. Беларускае слова або запазычана, або … незалежнае ўтварэнне ад каза 'самка казла' (як падобныя назвы зааморфнага паходжання…). Асобнае месца назвы *каза* ў славянскім фальклоры і абрадах сведчыць на карысць спрадвечнага характару гэтага слова [ЭС, т. 4, 46].

Назва *зорка* ў значэнні 'нябеснае цела' бытуе паўсюдна на Беларусі. У паўночна-заходніх рэгіёнах сустракаецца і лексема *гвязда* < польск. gwiazda [ЭС, т. 3, 75]. Намінацыя *зора* [ТС, т. 2, 164] вызначаецца больш шырокім семантычным аб'ёмам – гэта і 'зорка' ў звычайным разуменні, і ўласна зара 'яркая афарбоўка гарызонту пры ўсходзе і заходзе сонца'.

У дыялектнай мове сустракаецца цікавая назва *знічка* для абазначэння падаючай зоркі. У беларусаў, як і ў іншых народаў, захавалася вераванне аб тым, што калі чалавек памірае, то Бог гасіць яго зорку, яна згарае; знічка нясецца ў небе ў адвечны змрок – чыясьці душа адышла, Зніч загасіў агонь жыцця. Зніч – бог пахавальнага агню ў старажытных беларусаў у часы паганства. Знічамі таксама называліся пахавальныя свечкі на могілках. Сама лексема Зніч таго ж кораня, што і дзеяслоў знікаць [6, 45].

Вечерня зора (зорка) – Вечорова зорка 'зорка Венера вечарам' [ТС, т. 1, 123], *Вячэрніца* [ЭС, т. 2, 341]; *Вечарніца, Вечарнічка* [7, 79], *Воўча звязда* [7, 92], *Звярыная зорка* [7, 323] – дыялектныя найменні планеты Венера ў яе вечаровай бачнасці. Дарэчы, назва *Воўчая звязда* (устае на небасхіле, калі ваўкі выходзяць на паляванне) сустракаецца таксама і ў палякаў, і ў чэхаў, што дазваляе гаварыць пра яе дастаткова старажытны характар [8, 527]. Згодна з народным павер'ем, Бог пасылае Венеру агледзець зямлю перад наступленнем начной цемры. Падобная назва сустракаецца ў рускай мове – *Вечерница*, у польскай – *Wieczorniса*. Мяркуецца, што менавіта Венера павінна ў "пакаранні Месяца" за шлюбную здраду Сонцу ў міфалагічным сюжэце "Нябеснай сям'і". Незлічоныя звароты да *Вечарніцы* (*Вячэрняй зараніцы*) у беларускіх замовах ад розных хвароб, дзе яна называецца божай памочніцай:

Добрай парой,
Вячэрняй зарой,
Вячэрняй зараніцай,
Божай памачніцай прыступі, памажы ...

Ніводная важная справа не пачыналася раней беларусамі без адпаведнай квадры месяца. З агульнапрынятымі значэннямі ў гаворках фіксуюцца наступныя адзінкі: *молодзік* 'маладзік – месяц у першай квадры' [ТС, т. 3, 87], *поўня* – фаза месяца, калі відзен увесь яго дыск [1, 322], *ветах* (*вятух, вятох*) – месяц апошняй квадры на зыходзе [ЭС, т. 2, 98; БРС; ВКС; ДС; КСУМ; 12]. "Як паказвае геаграфія бытавання адзінкі, беларускае слова можа быць і незалежным

ад рускіх форм. Верагодней усяго *вятух* – вынік дээтымалагізацыі, калі першаснае *вятох* стала ўспрымацца як вытворнае з дапамогай суфікса -ох, які замяніўся на больш прадуктыўны -ух” [ЭС, т. 2, 334].

У “Беларуска-расійскім слоўніку” (1925 г.) М. Байкова, С. Некрашэвіча ў значэнні ‘метэор’ сустракаецца лексема *зьмейка*. На Тураўшчыне і зараз кажуць: “*Як леціць зорка, то гэто змея*” [ТС, т. 2, 165]. Відавочна, такое сцверджанне захоўвае рэшткі міфалагічных уяўленняў беларусаў пра сусвет: тое, што людзі не маглі зразумець, патлумачыць рацыянальна, яны тлумачылі з дапамогай міфічных вобразаў.

Яшчэ з глубокай старажытнасці па Млечнаму Шляху нашы продкі вызначалі кірунак руху. На поўдні Беларусі сустракаецца такая яго назва (напісанне паводле слоўніка), як *Чумацка дорога* [ТС, т. 2, 32]. Чумакі – гэта гандляры, якія на валах перавозілі соль і па зорным небе шукалі дарогу. Але больш распаўсюджаная на тэрыторыі Беларусі назва Млечнага Шляху – *Гусеча (гусіна) дорога* [ТС, т. 2, 32], *Жураўліная дарога* [7, 176], *Птушыны Шлях, Птушачая дарога* [7, 378]. Па ёй птушкі ляцелі ў вырай. Паводле беларускіх легенд, вырай непасрэдна суадносіцца з уяўленнямі аб раі. “Вырай дзесь вельмі далёка на зямлі, за гарамі да за марамі. Покі чалавек не саграшыў, датуль ён жыў у раю, а як саграшыў, то Бог яго выгнаў з раю, а самы рай аддаў птушкам, каб ён дарам не пуставаў, бо ведама, што й самая гожая пустка робіцца сумнаю. От з тых часоў і пачалі птушкі са ўсяе зямлі ляцець на зіму ў вырай. А каб яны не блудзілі да не гіблі, Бог зрабіў ім на небе ясную дарогу, што проста вядзе ў вырай. Па гэтай дарозе кожны год адсюль ляцяць усялякія птушкі, але далятаюць у вырай толькі тыя, каторыя не робяць другім ліха. Бог і птушак, як і людзей, дзеліць на добрых і ліхіх [1, 47]. Продкі верылі, што душа чалавека пасля смерці становіцца птушкай і па гэтай Птушынай Дарозе адлятае ў іншы свет.

Радзей у беларускіх гаворках сустракаюцца іншыя назвы Млечнага Шляху – *Вялікі Слуп, Стан* [7, 378]. Назва *Вялікі Слуп* матываваная тым, што цёмнымі восеньскімі начамі, калі Млечны Шлях бачны найлепей, ён праходзіць па небе амаль мерыдыяльна, ствараючы ўражанне вертыкальна пастаўленага слупа. Тут натуральная асацыяцыя з воссю свету, адкуль і сувязь Птушынай дарогі з выраем. Відаць, такую ж матывацыю мае і даўнейшая народная назва *Стан*.

Адным з найбольш характэрных сузор’яў летняга зорнага неба з’яўляецца сузор’е Лебедзь у форме агромністага крыжа, утворанага купкай даволі яркіх зорак, беларуская рэгіянальная (з Тураўшчыны) назва якога *Пятрова палка*. Назва матываваная як крыжападобнай формай сузор’я, так і тым, што яно ў сучасную эпоху кульмінуе пасля поўначы ў перыяд

прыкладна з Пятроўкі да Спасаўкі. Можа таксама разумецца як ключ ад нябеснага выраю, які, згодна з евангелічнай легендай, быў дадзены менавіта святому Пятру. Іншая назва – *Цароў крэст* [7, 388].

Сузор'е Вялікай Мядзведзіцы ў дыялектнай мове атрымала наступныя назвы: *Воз* [ТС, т. 1, 133], *Возок* [ТС, т. 1, 134], *Воз з дышлем поломаным* [ТС, т. 1, 133], *Колесніца* [ТС, т. 2, 205], *Вялікі Воз* [БРС, 60]. Адпаведна *Малы Воз* – назва сузор'я Малой Мядзведзіцы [БРС, 60].

Шматлікімі найменнямі прадстаўлена намінацыя сузор'я Плеяд. Такія яго назвы, як *Волосозар, Волосузар, Волоцозар, Волосозары, Волосозоры, Волосары, Цары-волосары* [ТС, т. 4, 137] перагукаюцца з імем бога Вялеса (Велеса, Воласа) – аднаго з галоўных багоў паганскага пантэону ва ўсходніх славян. Гэтага бога вельмі шанавалі на Беларусі. Вялес – бог жывёлагадёўлі, багацця – быў звязаны і з аграрнымі культамі, пра што сведчыць усходнеславянскі звычай пакідаць яму ў дар нязжатымі некалькі каласкоў, якія называлі "Воласавай бародкай" [7, 99]. Радзей сустракаюцца іншыя намінацыі гэтага сузор'я: *Полосозар* [ТС, т. 4, 147], *Велісазар* [ВКС, 56], *Сітцо(а)*, *Сіцца* [СБГПЗБ, т. 4, 432], *Вісыжар* [КСУМ, 110], *Стажар'е* [БРС, 299].

Фактычна адзінкавымі з'яўляюцца найменні іншых сузор'яў: *Возьнік* [БРС, 60] – Возничий (созвездие), *Валапас* [БРС, 55] – Волопас (созвездие), *Вадаліў* [БРС, 54] – Водолей (созвездие), *Зьмеядзержнік* [БРС, 134] – Змееедержец (созвездие).

Важнейшы прынцып надання назвы бачным астранамічным аб'ектам, за якімі назіралі нашы продкі, – асацыятыўны. У аснове асацыяцый ляжыць параўнанне як самы старажытны від псіхічнай дзейнасці чалавека, дзейсны сродак пазнання і ўспрымання рэчаіснасці. Параўнанне адлюстроўвае тое кола прадметаў, якія ў полі зроку, у сферы слыху, адчування, успрымання таго, хто іх выкарыстоўвае, тое кола, якое нясе адбітак і агульначалавечых, і нацыянальных уяўленняў пра свет.

Асацыятыўнае ўспрыманне аб'ектыўнай рэчаіснасці нашымі продкамі было надзвычай багатым. Гэты тэзіс падмацоўваецца шматлікімі ілюстрацыямі.

Напрыклад, па знешнім падабенстве з пэўнымі прыладамі побыту Вялікую Мядзведзіцу называлі таксама *Чарпаком, Апалонічкам, Коўшыкам, Чашай* ці *Каструляй*; Плеяды – *Сітам* ці *Рэшатам,* пояс Арыёна – *Каромыслам* ("гэта дзеўка ваду каромыслам нясе").

Па асацыяцыі з транспартнымі сродкамі тую ж Вялікую Мядзведзіцу называлі *Вазком, Карэтай, Каляснiцай, Брычкай, Калёсамі* і інш. [6; 7, 85].

Так, у тэксце замовы чытаем:

На небі звёзд не пералічыць,

Вышэ месіка не хадзіць,
І жаркага сонца не зняць,
І гасподнія *каляснiцы* не павярнуць [6].

Вядомы даследчык народнай астраноміі Д. Свяцкі адзначаў: “Параўнанне Вялікай Мядзведзіцы з возам або каляскай сустракаецца амаль ува ўсіх народаў… . Няма сумневу, сама фігура, утвораная зоркамі сузор’я, давала падставы да такога атаясамлення” [8, 12]. Супадзенне зместу лексемы ў розных славянскіх мовах (польск. Woz, чэш. Wuz, славац. Voz) служыць доказам старажытнасці гэтага астраніма, які можна кваліфікаваць як архетып – устойлівы вобраз, які, паводле К. Юнга, выражае “калектыўнае бессвядомае”, што не з’яўляецца вынікам асабістага вопыту, а наследуецца чалавекам ад продкаў [5, 38].

Карэтай ці *Возам* Вялікую Мядзведзіцу маглі назваць з-за яе перамяшчэння па небе на працягу сутак вакол *Зорнага Кала* (Палярнай зоркі, якая разумеецца ў беларускіх народных астранамічных уяўленнях як слуп, што злучае неба і зямлю, вакол гэтага слупа абарачаюцца ўсе астатнія зоркі [7, 245]). Ёсць меркаванне, што назва *Зорны Кол* прыйшла на тэрыторыю Беларусі ад татараў. Татары верылі, што да *Зорнага Кала* прывязаны *Конь* (Вялікая Мядзведзіца), які ходзіць кругам па небе. Між іншым, у беларусаў гэтае сузор'е таксама часам называлі на поўначы краіны *Канём* ці *Канём з коламі* [7, 245].

Калі браць пад увагу і сему “здольнасць перамяшчацца, рухацца”, то ўзгаданыя назвы – гэта вынік семантычнага пераносу не толькі па падабенстве формы, але і функцыянальнага пераносу. Такім чынам утварыліся і наступныя адзінкі: *мятла* ‘камета’ – нябеснае свяціла, якое, з’яўляючыся на зорным небе, прадвяшчала розныя няшчасці: войны, голад, паморак і інш. Па тым, у які бок у каметы апушчаны “рогі” (хвост), меркалі, які край будзе “змецены” ўшчэнт. У старажытнасці верылі, што ў камету перакідваецца няўцешная Плачка і папярэджвае пра надыходзячыя няшчасці [7, с 362]. З гэтымі благімі знакамі звязана і іншая назва каметы – *веха* (*вяха*) ад веха ‘папераджальны знак з саломы, галінак або жэрдак’ [7, 226].

На тэрыторыі Цэнтральнай, Паўночнай, Паўночна-Усходняй і Паўночна-Заходняй Беларусі для вызначэння сузор'я Плеяды існавала назва *Сіта*. Насамрэч, гэта не славянскае, а хутчэй балцкае слова. Некаторыя даследчыкі мяркуюць, што да балтаў яно прыйшло ад фіна-ўгорскіх плямёнаў. Славуты беларускі фальклярыст Аляксандр Сержпутоўскі, напрыклад, запісаў, што “*Сіта* – гэта тое месца, дзе адсейваюцца праведныя душы ад грэшных” [3, 12]. Адам Міцкевіч так апісваў народныя вераванні: “Праз гэта *Сіта* Бог прасеяў зярнятак жыта”. А ў палякаў і

літоўцаў захавалася паданне, нібыта гэта тое сіта, якім сеяла Панна Марыя, а потым, на свята Успення, павесіла сярод зорак [6]. Магчыма, што ў народнай назве сузор'я Плеяды – *Сіта* – адлюстраваны менавіта касмаганічныя функцыі павука і яго павуцiння, паколькі павук з павуціннем звычайна загадваецца праз сіта: *вісіць сіта не рукамі віта, хто адгадае, той многа знае*.

Другі прынцып надання назваў нябесным целам – антрапаморфны ("адухаўленне"), які грунтуецца на міфалогіі. Многія астранамічныя аб'екты ўспрымаліся нашымі продкамі ў вобразе людзей ці багоў. Напрыклад, *Заранка* (Венера ў ранішняй бачнасці) была багіняй. Сюды ж можна аднесці такія назвы, як *Тры Каралі, Тры Сястры, Тры Браты, Тры Касцы* (тры зоркі пояса Арыёна). "Тры зоркі стаяць, як касцы, калі косяць на полі", – гаварылі людзі. Відаць, такая матывацыя апошняй назвы досыць выразная, чым і абумоўлена тое, што назва вядомая многім славянскім народам: укр. Косарі, рус. Косцы, Косари, поль. Kosniki, славац. Koscі.

Радзей сустракаюцца анімалістычныя ("жывёльныя") назвы. Часам на вёсках кажуць, што ёсць на небе *Вуж, Вужакі, Чарвякі*, але дакладна невядома, да якой зоркі ці сузор'я прымянялі гэтыя назвы. Беларускі этнограф Зміцер Канаплянікаў выказаў версію, што так называлі зоркі, якія мігцелі з-за нестабільнасці атмасферы [6].

Пэўныя назвы зорак і сузор'яў у нашых продкаў мелі дачыненне да пэўных святаў. Напрыклад, назва *Воз* звязана з уяўленнем беларусаў пра Каляду, якая на ім прыязджае на свята (з калядных песень: "*Прыехала Каляда на сівенькім вазочку*").

Цікава, што падчас свята Калядаў (25 снежня па старым стылі) прыблізна апоўначы дышла зорнага *Воза* ўтварае прамую лінію "ўсход – дышла – захад", ці, як гаварылі ў народзе, "воз перавёрнуты дагары нагамі".

Значную ролю ў фарміраванні і трансфармацыі поглядаў на астранамічныя аб'екты і іх абрадавыя функцыі адыграла прыняцце хрысціянства. Вялікую Мядзведзіцу яшчэ называлі *Аляшова Павозачка*, ці *Іллёў Воз* (воз, у якім ездзіць святы Ілля зорнаю дарогаю – Млечным Шляхам). Падчас свята гэтага святога (20 ліпеня па старым стылі) роўна апоўначы Вялікая Мядзведзіца размешчана паралельна гарызонту. Гэтае пэўнае становішча Воза ў пэўны час на небе магло сімвалізаваць наступленне свята. Беларусы і іншыя хрысціянскія народы ўяўлялі Іллю на небе ў вогненнай калясніцы, запрэжанай чатырма крылатымі коньмі ("*Ілля – заведацель над Перуном; ён у вогненнай калясніцы ездзя па небу*..."). А як вядома, з прыходам хрысціянства на святога прарока Іллю была перанесена

большасць функцый ды атрыбутаў паганскага бога Перуна. Тады можна дапусціць, што раней назвы Вялікай Мядзведзіцы былі звязаны менавіта з гэтым богам.

На поўначы Беларусі з'яўленне на небасхіле трох зорак пояса Арыёна, якія называлі *Трыма Каралямі* [7, 231; 7, 477], сімвалізуе пачатак свята Вадохрышча. Менавіта зімой гэта сузор'е найвышэй уздымаецца над небакраем і з'яўляецца самым характэрным сузор'ем зімовага зоркавага неба. Назва *Тры Каралі* тлумачыцца ў сувязі з евангелічным сюжэтам пакланення валхвоў народжанаму Збавіцелю [7, 477].

У больш познія часы неабходнасць у дакладным вызначэнні месцаразмяшчэння зорак на небе знікла, усе астралагічныя веды страцілі сваю прагматычнасць і набылі больш сімвалічны характар.

Такім чынам, аналіз фактычнага матэрыялу дазволіў зрабіць наступныя **высновы:** 1) астронімы – цікавы пласт лексікі беларускіх гаворак, які сведчыць аб важнай ролі першасных астранамічных ведаў, што дазвалялі чалавеку арыентавацца ў прасторы і часе, тлумачыць свет і вызначаць сваё месца ў ім; 2) прыняцце хрыціянства істотна паўплывала на трансфармацыю і вербалізацыю астранамічных уяўленняў; 3) народная астранамічная тэрміналогія, адлюстроўваючы нацыянальна-спецыфічнае ў наіўнай карціне свету, разам з тым захоўвае ў сабе і старажытныя архетыпы, даследаванне якіх – перспектыўны накірунак ва ўмовах антрапацэнтрызму сучаснай навуковай парадыгмы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Гурскі А.І.* Земляробчы каляндар / А. І. Гурскі, А. С. Ліс. – Мн.: Навука і тэхніка, 1990. – 405 с.; **2.** Замовы / Уклад. Г. А. Барташэвіч. – Мн., 1992. – 187 с.; **3.** Зямля стаіць пасярод свету: Беларускія народныя прыкметы і павер'і / Уклад. У. Васілевіч. – Кн. 1. – Мн.; 1996. – 205 с.; **4.** *Коваль У.І.* Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы / У.І. Коваль. – Гомель, 1995. – 180 с.; **5.** *Маслова В.А.* Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: "Академия", 2004. – 208 с.; **6.** *Міндалёва І.* Цмок паляцеў / І. Міндалёва // "Звязда". – 2011. – № 8 (27123). – 14 студзеня; **7.** Міфалогія беларусаў: Энцыклапедычны слоўнік / Склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка. – Мн.: Беларусь, 2011. – 607 с.; **8.** *Рут М.Э.* Русская народная астрономия на общеславянском фоне // Славянское языкознание: XIII съезд славистов, Любляна, 2003 г.: Докл. рос. делегации. М.: Индрик, 2003. – С. 524-533; **9.** *Святский Д.О.* Очерк истории астрономии в Древней Руси // Историко-астрономические исследования / Д. О. Святский. – 1961. – Вып. 7. – С. 12; **10.** *Сержпутоўскі А.К.* Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – М., 1930; **11.** *Тарасаў К.* Памяць пра легенды: Постаці беларускай мінуўшчыны / К. Тарасаў. – Мінск, 1990. – 212 с.; **12.** *Яўсееў Р.* Маці казала так… (З гаворак Бялыніцкага раёна) / Р. Яўсееў. – Мн.: Навука і тэхніка, 1978. – С. 17.

УМОЎНЫЯ СКАРАЧЭННІ:

БРС	Байкоў М. Беларуска-расійскі слоўнік / М. Байкоў, С. Некрашэвіч. – Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1925. – 360 с.
ВКС	Каспяровіч М. І. Віцебскі краёвы слоўнік / М.І. Каспяровіч. – Віцебск: Заря Запада, 1927. – 372 с.
ДС	Юрчанка Г. Ф. Дыялектны слоўнік (з гаворак Мсціслаўшчыны) / Г. Ф. Юрчанка. – Мн.: Навука і тэхніка, 1966. – 320 с.
КСУМ	Бялькевіч М. І. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / М.І. Бялькевіч. – Мн.: Навука і тэхніка, 1970. – 510 с.
НЛ	Народная лексіка. – Мн.: Навука і тэхніка, 1977. – 288 с.
СБГПЗБ	Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / Ю.Ф. Мацкевіч [і інш.] – Мн.: Навука і тэхніка, 1986. – 5 т.
ТС	Тураўскі слоўнік: у 5 т. / А.А. Крывіцкі [і інш.] – Мн.: Навука і тэхніка, 1982-1987. – 5 т.
ЭС	Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: у 13 т. – Мн., 1978-2010.

Болобан М.А. (Київ, Україна)

Вербалізація категорії часу в мові українських міфологічних казок

У статті розглянуто міру представленості в мові українських чарівних казок різнотипних вербалізаторів часу та їхні світоглядні конотації.
Ключові слова: *мова української чарівної казки, вербалізація концептів часу, лінгвофольклористика, лінгвостилістика, теорія мовних картин світу*

В статье рассмотрено представление в языке украинских волшебных сказок разнотипных вербализаторов времени и их культурные коннотации.
Ключевые слова: *язык украинской волшебной сказки, вербализация концептов времени, лингвофольклористка, лингвостилистика, теория языковых картин мира*

The article explores distribution of different types of time concepts in the language of Ukrainian folk fairy tales and their cultural connotation.
Key words: *language of Ukrainian fairy tale, time concepts' verbalization, linguistic studies of folklore, language stylistics, language world view theory.*

Актуальність дослідження часової лексики українських чарівних казок спричинена потребою створення моделі функціонування календарно-часової лексики взагалі в мові українського фольклору, у якому оповідним жанрам на зразок чарівних казок належить одне з чільних місць як кількісно, так і за повнотою виявлення особливостей світоглядного плану.

Новизна дослідження визначається тим, що в ньому вперше систематизовано і проаналізовано лексику календарно-часової сфери у текстах чарівних казок як динамічний сегмент мовної картини світу та результат тривалого формування в широкому етнокультурному контексті.

Міра вивченості питання. Дослідженню українського народного календаря присвячені публікації Я.Ф. Головацького «Поділ часу у русинів» [8], М.О. Максимовича «Дні та місяці українського селянина» [13], К. Копержинського «Господарчі сезони у слов'ян» [11], В.П. Петрова «Обрядовий фольклор календарного циклу та його общинно-виробничі основи» [14], сучасні дослідження А.В. Богорода [1; 2], С. Килимника [9; 10], В.Т. Скуратівського [15; 16], О. Чебанюк [18]. Специфіку календарно-обрядового фольклору досліджують Л.М. Виноградова [3; 4; 5], Г.В. Сокіл [17]. Давньоруську лексику на позначення часових понять досліджує Л.М. Вялкіна [6], О.С. Львов [12].

Місце статті в проблематиці інших досліджень автора. Стаття є практичним застосування методики дослідження функціонування календарно-часової лексики української мови, яка була розроблена автором та вже втілена в дослідженнях конкретних груп текстів (календарно-обрядова поезія, мова класичних і сучасних авторів).

Мета дослідження – здійснити різноаспектне студіювання календарно-часової лексики українських чарівних казок як віддзеркалення уявлень про час і календар.

Методи, застосовані в статті, належать до загальнонаукових (індукції, дедукції, систематизації), проте у дослідженні текстів використано здебільшого **описовий** або **описово-аналітичний метод**, що застосовується при доборі й систематизації мовних фактів, що репрезентують досліджуваний сегмент мовної картини світу

Було проаналізовано 48 текстів казок із загальною кількістю 111 360 слововживань [7].

Казка, у тому числі й чарівна, суттєво відрізняється в функціональному та ідеологічному плані від жанрів обрядового фольклору, розглянутих вище. Особливості часових понять та їх вербалізації у чарівній казці не можуть бути розглянуті відірвано від усього комплексу культурних та світоглядних конотацій, які вона втілює.

Час є головною характеристикою процесуальності та акційності. Сільськогосподарські роботи та обрядові дії, пов'язані з ними, включені в ширші цикли – вегетативний та життєвий. Тому й концепція часу ритуально-обрядової поезії – циклічна, всі події повторюються. На противагу цьому казки репрезентують і стадіально, і типологічно інший

тип стосунків слова та ритуалу. Як показав В.Я. Пропп, чарівна казка відображає ритуал на тій стадії, коли його зміст уже майже не зрозумілий. У казці з'являється новий для фольклору тип часу – лінійний.

На відміну від календарно-обрядової поезії, час казки абсолютно відсторонений від вегетативних циклів, і тому серед вербалізаторів часових понять у казці відсутність назви пір року, місяців тощо (у корпусі проаналізованих текстів вони трапляються лише в композиційно найбільш ускладнених казках, що, разом із сучасними реаліями, свідчить про їхнє пізнє походження).

Сприйняття часу визначене його наповненістю. У ритуально-обрядовій поезії такою наповненістю є обрядова суспільна дія, а в казці – індивідуалізований учинок. Тому лінійність часу не означає, що він має бути однорідним: якщо для ритуально-обрядової поезії час поділяється, як і простір, на сакральний (маркований) і профанний (нейтральний), то у казках часові поняття ранжуються передовсім за інтенсивністю їх переживання героєм, яке, у свою чергу, залежить від насиченості подіями.

Час календарно-обрядової поезії – це реальний природній час, адже виконання пісень та супровідних обрядів відбувалося у визначені часові межі. Натомість казковий час не співвідноситься з жодними часовими віхами, чим зумовлені його головні особливості: 1) неспіввіднесеність із реальним часом природи й історії (усе відбувається у невизначений час «давнини», наприклад: *Потім, не знати на який день, прийшов Іван до царя* [7, 212]; *Їдуть вони там, може, тиждень чи що* [7, 30]); 2) нелінійність часу, його змінна інтенсивність. Саме через поєднання цих двох ознак з'являється нова форма часу – конвенційний час художнього твору, який самим оповідачем сприймається як щось штучне, що потребує додаткового пояснення: *І не так хутко діється, як у казці кажеться* [7, 30]; *Скоро байка мовиться, але не скоро рибка ловиться* [7, 85], також див. [7, 158]. Інтенсивним переживанням часу характеризуються герої деяких казок: *І росте той Бух Копитович не часами, а хвилинами* [7, 56]; пор. [7, 96]; *Росте він не по роках, а по минутах, і за п'ять місяців зробився великим* [7, 92]. З іншого боку, казковому героєві може бути притаманний зовсім інший ритм життєвих процесів, що підкреслює його магічні сили: *Тепер через півроку привезіть мені харчів* [7, 57]; *Минув місяць, чи два, чи три, повіз Копито своєму синові харчів* [7, 56].

Часові поняття, як і просторові, можуть слугувати маркерами чарівності подій. Так, те, що відбувається *далеко,* автоматично сприймається як те, що відбувалося *давно*: *Жив колись у старовину цар з царицею* [7, 12]; *Унадивсь давним-давно один страшний змій* [7, 26]; *Діялось це давно, в далекій країні* [7, 151].

Великі проміжки часу зазвичай постають як вираження стабільності, незмінності, вони не є вирішальними для героя. Натомість що менший проміжок часу, то більшим є його функціональне значення: *За тридцять літ не дав він мені не то чарки горілки …, а ви першого дня дали мені випить і їсти дозволили* [7, 59]; *Там речі лежали понад два роки, а ти за один день спродав* [7, 114].

Подієве наповнення великих проміжків часу (рік, півроку) зазвичай залишається поза увагою казкового оповідача: *Літа минали. Діти росли* [7, 232]; *Минув рік, і вовк прийшов у гості* [7, 121]; *Десь із півроку поблукав по світу* [7, 133]; *Так ото тяглося півроку* [7, 138]; *Через п'ять-шість літ після весілля задумав молодий піти з жінкою на прогулянку* [7, 159]. Якщо для ритуально-обрядової поезії рік – це передовсім цикл сільськогосподарських робіт та ритуальних дій, регламентованих ними, то у казках рік втрачає символічне наповнення, перетворюючись просто на одиницю виміру часу. Натомість невеликий проміжок часу виступає тим важливіший, чим менша його тривалість: *Минуло небагато часу, як з печери … вискочив дракон* [7, 126]. Вербалізатори часу на позначення короткої тривалості супроводжують описи інтенсивної дії, яка має велике функціональне навантаження для сюжету казки – і відповідно, долі казкового героя.

Отож, варто розглянути дистрибуцію і сполучуваність темпоральних понять у казках, класифікувавши їх на такі групи: 1) абсолютні (одиниці виміру: хвилина, година, день, доба, тиждень, місяць, рік); 2) відносні (сьогодні, завтра); 3) індивідуалізовані (*замолоду, в старості* тощо).

У казці, зокрема в чарівній, акцентованими є зовсім інші часові поняття, ніж у календарно-обрядових піснях. Наприклад, такі дрібні одиниці виміру, як хвилина, останнім узагалі невідомі, натомість у казках вони відіграють важливу роль: *І тої хвилини, коли песиголовець поклонив гостям налитим погаром…* [7, 142]; *І коли прийшла ота хвилина, Герасим нараз вистрілив із гармати і вибив поганинові виделку з руки* [7, 149]. *Хвилина* у наведених прикладах постає символічною межею між неповнотою (за В.Я. Проппом) та її виповненням. З іншого боку, *хвилина* передає інтенсивність магічної дії, яка відбувається у незвично прискореному темпі: *Через кілька хвилин він побив погане військо* [7, 160–161]; *За п'ять хвилин кобила облетіла з вершником увесь світ довкола* [7, 238]. Швидке виконання казкової дії також підкреслює її небуденний, надзвичайно радісний характер: *Тої ж хвилини скликала законників і одружилася з хлопцем* [7, 167];

Небезпечна ситуація зображується не як тривалий процес, а фрагментованою на окремі короткі проміжки: *Там кожну хвилину твоє життя висітиме на волоску* [7, 171]. *Хвилина* може слугувати не лише

символічною межею між повнотою та неповнотою, а й між життям і смертю: *Бо як тільки перестанеш співати, в ту хвилину загинеш* [7, 234].

Таким чином, функція хвилини як найменшої точно вимірюваної одиниці часу, що вживається в мові казок, полягає у виокремленні на часовій вісі точок-орієнтирів, у яких час «згущується», а дії, виконані в цей проміжок, набувають особливого значення, магічного характеру, підкресленої інтенсивності. Вживання самого поняття «хвилини» є характерною рисою мови казок (у цьому випадку – чарівних) на тлі календарно-обрядової поезії.

Більша за тривалістю одиниця виміру – година – у казці виражає події менш значного ступеня інтенсивності, і зазвичай слугує для опису перипетій сюжету: *За три години їдуть усі чисто богатирі* [7, 61]; *Через час біжать городяни у город* [7, 75].

У мові календарно-обрядової поезії рідко фігурують конкретні найменування доби та її частин, натомість вживаються назви календарних понять (свят, які могли тривати добу і більше). Натомість у замовляннях часові поняття, пов'язані з добою та її частинами, займають чільне місце, позначаючи періоди, найбільш сприятливі для магічних дій, а також уточнюючи досягнення бажаного результату, тому нейтральних щодо ритуалу назв частин доби у замовляннях не трапляється. У чарівних казках, на відміну від календарно-обрядової поезії, частини доби та їх найменування вживаються значно частіше, і, на противагу замовлянням, належать як до ритуально маркованих (*ніч, північ, ранок*), так і ритуально відносно нейтральних (*день, доба,* діал. *сутки*).

У нейтральних щодо поняття чарівного слововживаннях ідеться передовсім про тривалість дії, і тому доба сприймається як одне ціле, не поділене на ритуально значущі відрізки часу: *Сам ліг на три доби спать* [7, 14]; *Летітиме булава через дванадцять діб* [7, 41]; *Їхали суток троє чи четверо* [7, 67]; *Їхали три дні, а на четвертий здалека побачили палац* [7, 143]; *Три доби все плакало, ледве не померло від плачу. Четвертої днини плач вщух* [7, 237]; *Спав день, спав ніч* [7, 43]; *Весь день орали* [7, 41]; *Їдуть день, їдуть другий – палиці нема* [7, 14]; *Хто принесе його за три дні…* [7, 77]. Помітно, що *доба, день* вживаються передовсім у лічильному значенні, із мінімальними додатковими культурними конотаціями. Подібну до *доби* і *дня* ритуально нейтральну функцію у казках виконує і *тиждень*: *Їдуть один тиждень – нема палиці* [7, 15].

На противагу *добі* і *дневі,* частини доби часто мають додаткове смислове навантаження, подібне до того, яке їх може надаватися в мові замовлянь. Так, як і в замовляннях, у мові чарівної казки

особливе значення мають найменування меж дня і ночі, а також їхніх серединних точок – полудня і півночі.

Навіть якщо поняття *ранок* названо описовим чином, воно пов'язане із магічною дією: *Іще й на світ не благословилося, а вони вже й кінчили* [7, 31] (тобто закінчили дуже швидко з допомогою чарів); *Саме перед світом … так він до мене в комин і влетить* [7, 37] (про прихід змія до дівчини); *Ік світові й дома став … ік світові і платочки притаскав* [7, 177] (про повернення героя із чарівної країни з магічними об'єктами). З іншого боку, ранок – це час прояснення магічних подій, що сталися вночі: *На ранок і питає того, що на мості вартував* [7, 15], тому вербалізатори поняття *ранок* можуть слугувати позначенням переходу оповіді від магічних подій до нейтральних, повсякденних.

Менш важливу магічну роль виконує поняття *полудень,* яке створює симетричну *півночі* віху, коли дія казки змінюється на протилежну: *Опівдні посходилися брати на обід* [7, 181]; *До полудня копай і мовчи… О полудні розкажи про свою біду* [7, 135]; *Орел літав, та прилетів опівдні* [7, 252].

Лексеми *вечір* і *ніч* багато в чому подібні за своїми функціями в мові чарівних казок: вони відіграють роль маркерів переходу від буденного, нейтрального модусу оповіді до чарівного. Зазвичай зі згадування цих лексем пов'язана поява елементів фантастичного, введення до оповіді містичних локусів чи осіб. Так, саме увечері закінчуються буденні дії (*Гуляли вони до вечора* [7, 31]; *Діти сиділи до ночі, а нянька немає* [7, 310]), досягаються локуси розгортання чарівних подій (*Якось понад вечір добралися до одного міста* [7, 117]).

Але особливу велику роль серед найменувань частин доби у чарівній казці відіграє поняття *ніч* та пов'язані з ним, що показує спільність певного ідеологічного сегменту чарівних казок як оповідного жанру з ритуальними текстами – замовляннями. Уночі розгортаються магічні дії, які пов'язані з маркованими локусами: *Настала ніч, а хлопець як вийшов у степ, як свиснув своїм богатирським голосом* [7, 13]; *Настигла їх і третя ніч* [7, 100]; *На третю ніч зібрав богатирів, повісив рукавичку на стіні* [7, 16]; *Кожної* [нечистий] *ночі забирає одного вояка* [7, 81].

Проте і в ночі існує найбільш акцентована і магічно значима точка – це *північ.* Саме *північ* постає як символ рубежу, переходу між світами, між станами і є втілення усіх можливих пограничних ситуацій. Саме через свою роздвоєність і належність водночас двом добам поняття *північ* сприймається як апогей активності містичних сил: *Бачить – північ, пора їхати* [7, 15]; *Пройшло время як до півночі, прилітають три голубки* [7, 99]; *У дванадцять годин ночі я тебе розбуджу* [7, 102]; *Десь коло півночі чує страшенний гук* [7,

276]; *Нараз уночі у дванадцять годин земля колишеться* [7, 312].

З багатьох інших темпоральних понять *північ* найкраще втілюється просторовими метафорами: *Опівночі гуцул поскакав на коні до великого мосту* [7, 85]. Тут *міст* і *ніч* постають еквівалентними поняттями для простору і часу, і тому саме ситуація *на мості опівночі* є особливо маркованою, адже межа часова збігається у ній з межею просторовою.

Із назв днів тижня в мові чарівної казки згадується лише *неділя* як найбільш маркована одиниця: саме вона і в замовляннях відіграє важливу магічну функцію: *Одної неділі зібралася царівна до церкви* [7, 164]. *Неділя* втілює циклічність тижневого періоду, є його сакральним центром: *Баба їм щонеділі білі сорочки дає* [7, 198].

Окремого розгляду потребують і поняття відносної хронології (*сьогодні, завтра*). Примітно, що вживання *учора* у мові казок майже не простежується і не має особливих ритуальних конотацій.

Сьогодні виконує функціонально нейтральну щодо поняття чарівного роль у мові казок: *Змій сьогодні понад морем літав* [7, 32]; *Коли пізнав, так сьогодні зачнемо й весілля гулять* [7, 35]. *Сьогодні* слугує засобом для побудови хронологічно зв'язної оповіді, і на цьому його функції часто і завершуються.

На противагу поняттю *сьогодні* так його вербалізаторам, ритуально-магічні функції поняття *завтра* та співвідносних із ним різноманітні і вкрай важливі для творення дискурсу чарівного в казці.

Головна функція поняття *завтра* – це позначення часової межі виконання ініціаційних завдань, які мають виняткову роль у казковому світі: адже кожен герой мають пройти крізь серію ініціціацій. Якщо *сьогодні* репрезентує нейтральний модус оповіді, який граматично виражається дійсним способом дієслова, то вживання лексеми *завтра* одразу переводить казкову оповідь в абсолютно інше русло. *Завтра* – це маркер можливого, сумнівного, того, що про що треба ворожити, а отже – належного до сфери чар. У вживання цього модусу в мові українських чарівних казок виявляються деякі мовні універсалії, які простежуються в граматиках індоєвропейських мов. Так, форманти граматичного часу часто походять із формант бажального способу дієслова. Тому природно, що *завтра* часто у мові казки позначає не лише майбутній час, але більшою мірою є засобом підсилення наказу, увиразнення оптативних та кон'юнктивних (у термінах граматики) модусів. Саме через це поняття *завтра* повною мірою ілюструє тісний зв'язок темпоральних понять із ширшим колом культурних уявлень. Для героя чарівної казки *завтра* – це обов'язковий маркер очікуваного випробування: *Щоб на завтра, на ранок, рушники виткали і принесли показати* [7, 187]; *Хто завтра принесе раніш води з моря – чи моя дочка-*

скорогонка, чи ви? [7, 21]; *Завтра на полонину поженеш трьох коней* [7, 171]; *Тут змій усіх людей переїв і це завтра і його з'їсть* [7, 26]; *Як найдеш завтра та принесеш … , так будеш живий* [7, 32]; *Як поставиш завтра на ранок цілий полк війська, тоді твоя царівна!* [7, 206]; *Добре, легіню, завтра ваше весілля* [7, 79]; *Вже завтра наступить на нашу країну* [7, 160]; *Наказав дідусь, щоб назавтра ви всі були лице в лице* [7, 225]; *Щоб ти цю ніч спіймав золотого зайця й раненько щоб приніс мені його в хату* [7, 256]. Останнє речення та подібні до нього, які іноді трапляються в казках, також не є випадковими поєднаннями понять *завтра* та *ранок*, адже навіть у межах слов'янських мов виявляється тісна спорідненість цих понять (рос. *утро* – пол. *jutro*), яка має прямі відповідники і в інших мов індоєвропейського ареалу (напр., нім. *Morgen* «ранок» і *morgen* «завтра»).

Лексема *рік* у чарівних казках теж має інші функції, ніж у календарно-обрядових піснях: для останніх важливим ж поділ року на сільськогосподарські сезони, а для мови казок *рік,* як і *день,* головним чином є одиницею обліку часу: *Колись був у Києві якийсь князь, лицар, і був коло Києва змій, і щороку посилали йому дань* [7, 22]; *Оце мені сьомий рік пішов* [7, 57]; *Так минуло багато років* [7, 85]; *Ти піди ще три роки погуляй* [7, 90]; *Живуть год, живуть другий* [7, 101].

З іншого боку, шляхом зміни валентності лексеми *рік* руйнуються стереотипні концепти, і таким чином досягається ефект чарівності: *І не посилав три роки Іллі Муромцю їсти* [7, 54]; *Стара мала які п'ятсот років* [7, 106]; *Я тут уже сто років живу* [7, 111]; *Двісті років тут живу, не видів нікого* [7, 110]; *Триста літ тут живу, не видів ні пташки, ні мурашки* [7, 112].

Іншим важливим аспектом часу є його індивідуальне переживання, і поділ на відрізки залежно від періодів життя людини: *Увесь вік буду Бога молити* [7, 190]; *у них замолоду не було дітей* [7, 12]; *він ще ізмалку вівці пас* [7, 89]. Проте символічне навантаження індивідуалізованих періодів часу має лише емоційне значення, тоді як магічне – мінімально.

Поняття *час* вживається не лише в абстрактному значенні тривання, а також і як *сприятливий період*: *А тобі час женитися!* [7, 127], под. [7, 281]; *Підбери час, щоб вийти надвір* [7, 172]; *В той час на Руську землю напали татари* [7, 50]; *Із того часу настав мир* [7, 163].

Співвіднесеність часу із сільськогосподарськими роботами, притаманна календарно-обрядовій поезії, у мові чарівних казок не простежується. Лише периферійно трапляються відсилання до циклічних вегетативних процесів, які репрезентовані ростом рослин та збором урожаю:

- Давно ж вони йшли?
Дід:

- Тоді, як оця пшениця сіялась.
Змій каже:
- Цю пшеницю вже пора косить, а їх учора не стало [7, 257].

Висновки. У підсумку, особливості часу в чарівних казках можна поділити на такі, що спільні з календарно-обрядовою поезією, і такі, що є характерною рисою суто казкової темпоральності.

Ознакою часових уявлень, притаманною лише казкам, є його лінійність – герой переходить у новий статус, аби закріпитися в ньому і не повертається до попередніх етапів.

Загальнофольклорна особливість часу і простору полягає в тому, що межові території та періоди мають найбільшу акцентованість (межа, міст у просторі, полудень, північ, ранок і вечір у часовій площині). Цю особливість поділяють однаково як мова календарно-обрядових пісень та замовлянь, так і мова чарівних казок. Проте остання продовжує і розвиває закономірності переживання часу, закладені в жанрах, тісніше пов'язаних із ритуалом. Так, у казці відчутне протиставлення довших одиниць часу як несуттєвих, нейтральних щодо сфери чарівного, одиницям коротшим, із яких вони складаються. Так, якщо йдеться про час, вимірюваний у роках, то йому протиставляється відрізок, вимірюваний у днях як більш значимий; останньому ж протиставлено дрібніше членовані проміжки, виражені у хвилинах. Тобто чим більш подрібнено сприймається час, тим зростає його чарівна значимість, що цілком співвідносно із ритуальною практикою розчленовування – як жертовної тварини, так і імені божества. Що ще раз підкреслює легітимність універсальних законів традиційного світогляду, які справджуються і для часосприйняття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Богород А.В.* Святковий Місяцеслов українців / Анатолій Володимирович Богород. – К.: Світовид, 2000. – 261 с.; **2.** *Богород А.В.* Календар в історії народу / Анатолій Володимирович Богород // Сварог. – 1996. – № 4. – С. 34–38; № 5. – С. 34–39; **3.** *Виноградова Л.Н.* Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян / Людмила Николаевна Виноградова. – Москва: Наука, 1982. – 256 с.; **4.** *Виноградова Л.Н.* Календарные переходы нечистой силы во времени и пространстве / Л.Н. Виноградова // Концепт движения в языке и культуре / Отв. ред. Т.А. Агапкина. – М.: Языки русской культуры, 1996. – С. 166–184; **5.** *Виноградова Л.Н.* Рождественская звезда как ритуальный символ / Л.Н. Виноградова // Живая старина. – 2000. – № 4. – С.35–37; **6.** *Вялкина Л.В.* Из истории слов-терминов времени (на материале письменных памятников XI – XIV вв.) / Людмила Васильевна Вялкина // Древнерусский язык : лексикология и словообразование. – М.: Наука, 1975. – С. 69–93; **7.** Героїко-фантастичні казки [упоряд., передм., прим. І. Березовського]. – К.: Дніпро, 1984. – 366 с.; **8.** *Головацький Я.* Поділ часу у русинів /

Яків Головацький // Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст. – К., 1965. – С. 220–229; **9.** *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / Степан Килимник. – Київ : Обереги. – Кн.1 : Т. 1 / Зимовий цикл : Т. 2 / Весняний цикл. – 1994. – 377 с.; **10.** *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / Степан Килимник. – Київ : Обереги. – Кн.2 : Т. 3 / Весняний цикл : Т. 4 / Літній цикл. – 1994. – 525 с.; **11.** *Копержинський К.* Господарчі сезони у слов'ян / Кость Копержинський // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – К., 1928. – Вип. 1. – С. 12–26; **12.** *Львов А.С.* Выражения понятия времени в Повести Временных Лет / А. С. Львов // Русская историческая лексикология. – М., 1968. – С. 20–39; **13.** *Максимович М.О.* Дні та місяці українського селянина / Михайло Олександрович Максимович; [упоряд., перекл. з російськ., вступ. ст. та прим. В. Гнатюка]. – Київ : Обереги, 2002. – 189 с.; **14.** *Петров В.П.* Обрядовий фольклор календарного циклу та його общинно-виробничі основи / В.П. Петров // Народна творчість і етнографія. – 1966. – № 1. – С. 28–34; **15.** *Скуратівський В.Т.* Місяцелік / Василь Тимофійович Скуратівський. – К.: Мистецтво, 1993. – 208 с.; **16.** *Скуратівський В.Т.* Український народний календар / Василь Тимофійович Скуратівський. – Київ : Техніка, 2003. – 384 с.; **17.** *Сокіл Г.В.* Обхідні календарно-обрядові пісні українців : структурно-семантичний та естетичний аспекти: дис. … канд. філол. Наук : 10.01.07 / Галина Василівна Сокіл; Львівс. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2003; **18.** *Чебанюк О.* Народний календар у традиційній картині світу українців / Олена Чебанюк // Народна творчість та етнографія. – Київ, 2008. – № 6 (316). – С. 41–45.

Гасіл Ї. (Прага, Чеська Республіка)

Jaké problémy musejí překonávat východní Slované, když se učí česky

Автор даної статті розглядає типові помилки, яких припускаються східні слов'яни в спілкуванні чеською мовою. Помилки, викликані інтерференцією між східними слов'янськими та чеською мовами. Типологічна близькість цих мов полегшує процес навчання, але вона також є джерелом згаданих помилок. Їх дослідження є дуже своєчасним, бо українці, росіяни і білоруси на сьогоднішній день складають переважну більшість іноземців, що живуть у Чехії.

Ключові слова: *чеська, російська, білоруська, українська, мови, помилки, інтерференція, близькоспоріднені мови, вивчення мови.*

Автор данной статьи рассматривает типичные ошибки, допускаемые восточными славянами в общении на чешском языке. Ошибки, вызванные интерференцией между восточными славянскими и чешским языками. Типологическая близость этих языков облегчает процесс обучения, но она также является источником упомянутых ошибок. Их исследование очень своевременно, так как украинцы, русские и белорусы на сегодняшний день составляют

подавляющее большинство иностранцев, живущих в Чехии.
Ключевые слова: *чешский, русский, белорусский, украинский, языки, ошибки, интерференция, близкородственные языки, изучение языка.*

The author of this paper deals with typical errors committed by the Eastern Slavs in communicating in Czech. Errors are caused by interference between Eastern Slavic languages and Czech languages. Typological proximity of this languages facilitate learning, but it also is the source of these errors. Research interference today is very timely as Ukrainians, Russians and Belarusians are today the vast majority of foreigners living in the Czech Republic.
Key words: *Czech, Russian, Belarusian, Ukrainian, error, interference, closely related languages, language learning.*

Vzájemné kontakty východních Slovanů s Čechy mají velmi dlouhou tradici. Na jejich počátku nepochybně stojí přenesení ostatků svatých Borise a Gleba sázavskými mnichy do Čech už v 11. století. Ve stejné době byly na Kyjevskou Rus přeneseny ostatky svatého Václava a svaté Ludmily. Připomeňme i pražské působení Františka Skaryny a jeho překlad bible do běloruštiny, který začal v Praze vydávat v roce 1517. Vzpomeňme vzájemných česko-ruských kontaktů v 19. století, významu cesty Josefa Dobrovského do Ruska, ohlasu pobytu ruských vojsk v době napoleonských válek v českých zemích a významu vědomí slovanské vzájemnosti a jeho překonávání pro formování novodobých moderních slovanských národů. Uveďme i působení československých legií v Rusku a na Ukrajině v době první světové války. Pro upevnění vzájemných kontaktů východních Slovanů s českým kulturním prostředím měla nezpochybnitelný význam i emigrace před bolševickou revolucí do tehdy nově vzniklého Československa, připomeňme jen namátkou existenci ruských a ukrajinských středních škol na československém území. Roku 1921 přesídlila z Vídně do Prahy Ukrajinská svobodná univerzita a do jejího prvního semestru se zapsaly téměř tři tisíce studentů. O rok později byla v Poděbradech založena Ukrajinská hospodářská akademie. V roce 1923 pak vzniklo Ukrajinské studio výtvarných umění a Ukrajinský pedagogický institut Mychajla Drahomanova. V Československu v této době žila i neméně silná emigrace ruská. Je všeobecně známo, že významnými členy Pražského lingvistického kroužku byli Roman Jakobson, Nikolaj Trubeckoj, Sergej Karcevskij a další. Od 19. století působili na Ukrajině a v Rusku čeští osídlenci, kteří přispěli významnou měrou k rozvoji zemědělství a průmyslu v místech, kde našli svůj nový domov. Na Ukrajině a v Rusku pracovala i řada významných českých umělců, za všechny vzpomeňme jen působení českého architekta a stavitele Josefa Hlávky v ukrajinských Černovcích, kde postavil rezidenci bukovinských metropolitů – dnešní areál

Národní univerzity Jurije Feďkoviče, který byl v roce 2011 zapsán na seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO, dále působení dirigenta petrohradského Mariinského divadla Eduarda Nápravníka a jeho podílu na utváření ruské národní hudby v 19. století či působení dirigenta Zdeňka Chalabaly v polovině padesátých let 20. století ve Velkém divadle v Moskvě (jako první cizinec vůbec zde mohl nastudovat ruskou národní operu Modesta Petroviče Musorgského Boris Godunov). Vzájemné těsné kontakty československo-sovětské v druhé polovině 20. století jsou všeobecně známé a nemusíme je proto připomínat. V dnešní době je Česká republika místem, kam přicházejí za prací, za studiem, za novým životem tisíce obyvatel bývalého Sovětského svazu. Mnozí z nich touží žít, pracovat nebo podnikat v Česku natrvalo, jiní přijeli pouze studovat nebo za prací a představují si, že se jednou vrátí domů.

Podle posledních údajů Ředitelství služby cizinecké policie ČR žilo k 31. 12. 2010 v Česku celkem 415 755 cizinců s trvalým pobytem nad 12 měsíců. Z toho bylo 4 152 občanů Běloruska, 29 498 občanů Ruské federace a 123 572 občanů Ukrajiny. K tomu je třeba připočítat i 4 243 občanů Kazachstánu, 8 778 občanů Moldavska, 1 684 občanů Uzbekistánu, 2 000 občanů Arménie, 767 občanů Gruzie a několik dalších stovek občanů z dalších zemí bývalého Sovětského svazu [11]. Ti všichni hovoří převážně ruským jazykem. K tomu je třeba ještě připočítat osoby s povolením k trvalému pobytu kratšímu než 12 měsíců, osoby, které získaly státní občanství České republiky a také osoby pobývající na území Česka nelegálně. Jejich celkový počet lze určit pouze přibližně, cizinců, kteří v současné době pobývají na území České republiky a hovoří některým z východoslovanských jazyků, je podle velmi přibližného odhadu více než 200 000 a tvoří tak největší skupinu cizinců. Tito cizinci mají, někdo menší, někdo větší, snahu naučit se mluvit česky. Zájem o výuku češtiny pro cizince prostřednictvím východoslovanských jazyků je značný.

V současné době v Česku funguje velké, ale blíže nezjištěné množství institucí, které se věnují výuce češtiny pro cizince. Jsou to instituce státní (státní jazykové školy), regionální (jazykové školy zřizované jednotlivými kraji nebo městy) a privátní, soukromé a velké množství osob samostatně výdělečně činných (soukromí učitelé).

Výuka češtiny pro cizince, tedy i na základě východoslovanských jazyků (především ruštiny), probíhá na úrovni zájmových kursů, profesních kursů, podnikového vzdělávání, ale i na základních školách, na školách středních i na vysokoškolských pracovištích. Přípravné kursy pro studium na českých vysokých školách organizuje Ústav jazykové a odborné přípravy Univerzity Karlovy, přípravě ke studiu na českých vysokých školách slouží i tzv. Česká studia, která organizuje Ústav bohemistických studií na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Bakalářské studium oboru čeština pro cizince je možno

studovat na Ústavu bohemistických studií FF UK, na katedře bohemistiky a slavistiky Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, v kabinetu češtiny pro cizince na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně a na soukromé vysoké škole Akcent College v Praze. Navazující magisterské studium oboru čeština pro cizince je akreditováno na Ústavu bohemistických studií FF UK.

Jistým problémem při výuce češtiny pro východoslovanské mluvčí jsou v současné době učebnice. Na trhu chybějí moderní speciální učebnice češtiny pro cizince, které by byly určeny zájemcům s východoslovanským jazykem mateřským. Týká se to učebnic pro začátečníky i pokročilé, týká se to učebnic pro děti, pro kursy profesní, podnikové, zájmové, pro přípravné kursy ke studiu na českých vysokých školách i pro výuku v bakalářských a navazujících magisterských programech.

Toto tvrzení ale neplatí stoprocentně. Některé učebnice češtiny na základě ruštiny existují. Jsou ale buď obsahově a metodicky zastaralé, nebo nedostupné, nebo to jsou učebnice, které neberou ohled na mateřský jazyk uživatelů. Především výrazně pociťujeme nedostatek učebnic určených pro výuku v kursech prakticky zaměřených, tj. pro ty uživatele, kteří nejsou lingvisty a potřebují češtinu zvládnout pouze na komunikační úrovni.

Přesto můžeme některé učebnice uvést. Pro potřeby Letní školy slovanských studií už v sedmdesátých letech 20. století vynikající učebnici napsal Jaroslav Porák [5], dnes je již nedostupná stejně jako její přepracovaná a rozšířená verze [6]. Rozšířená je i učebnice kolektivu autorů Čechová, Trabelsiová, Putz [2], která byla primárně vytvořena pro německy hovořící zájemce o češtinu a do ruštiny byla pouze beze změn přeložena; na trhu je k dispozici i její ukrajinská mutace [3]. Pro pokročilejší studenty je určena vynikající příručka Dagmar Brčákové Sorok kovarnych voprosov češskoj grammatiky [1].

Nové učebnice dnes v Česku vznikají jen velmi obtížně. Jednak jsou pro nakladatele poměrně drahé, ale hlavně psát učebnice se autorům vůbec nevyplácí. Nejde jen o ohodnocení finanční, ale především v současné době učebnice a skripta mají nulovou hodnotu v rámci scientometrických šetření, to znamená, že se autorům, ani jejich pracovištím nezapočítávají do vědeckovýzkumné práce.

Pozitivním jevem je, že se v poslední době rozběhl výzkum výuky češtiny pro cizince s mateřským jazykem ruským, ukrajinským a běloruským a také výzkum jejich potřeb. Na tato témata vznikají diplomové práce i disertační práce doktorské a probíhají i grantové výzkumné projekty. Na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy to v současné době jsou tři rozsáhlejší projekty, jež jsou ve své podstatě částečně propojené a na sebe navazující: projekt Grantové agentury ČR č. P406/12/J010 s názvem Nabývání druhého jazyka u rodilých mluvčích ruštiny v českém prostředí ve srovnání s německým, vědeckovýzkumný záměr

FF UK Čeština v kontextu slovanských jazyků (Nabývání jazykové kompetence v druhém jazyce u bilingvních mluvčích češtiny a dalšího slovanského jazyka) a grant Databáze jazykových chyb v češtině mluvčích s prvním jazykem slovanským. V ČR byly v nedávné době řešeny i projekty další: projekt Phare s názvem Hezky česky (nositel SOZE Brno, řešení v letech 2006–2007) a projekt ESF UJEP č. CZ.04.1.03/3.2.15.2/0243 Čeština jako cizí jazyk v rámci inovace výuky (řešení v letech 2006–2008).

Řešitelé těchto projektů mohou navázat na výzkumy, které v Československu probíhaly od šedesátých do osmdesátých let 20. století a které prováděli především rusisté z Filozofické a Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Byli to Přemysl Adamec, Dagmar Brčáková, Vladimír Barnet, Vladimír Hrabě, Kamila Chlupáčová, Vladimír Blažek, Mikuláš Zatovkaňuk, Leontij Vasiljevič Kopeckij, Miloslav Kubík a další. Předmětem jejich badatelského zájmu byl konfrontační popis především češtiny a ruštiny a češtiny a ukrajinštiny. V uvedené době vznikla řada odborných kolektivních monografických prací i dílčích studií, často ve spolupráci i se slavisty z bývalého Sovětského svazu, a také několik zajímavých učebnic ruštiny pro Čechy a češtiny pro Rusy. Za všechny jmenujme alespoň dodnes užívanou učebnici češtiny pro rusky mluvící, jež vznikla za hlavní redakce Aleksandry Širokovové [9]. Roku 1974 mohl Mikuláš Zatovkaňuk konstatovat, že: „společnou vlastností většiny dosavadních konfrontačních studií a příruček je, že se zaměřují hlavně na systémy konfrontovaných jazyků, popřípadě i na jejich fungování. Žák je nositelem jiného souboru jazykových prostředků a souhrnu jejich fungování, což je pramenem interferencí. Ale zdaleka ne všechny obtíže jsou vysvětlitelné na základě vztahů mezi systémy dvou jazyků, zvláště pak u jazyků blízce příbuzných. Je třeba zkoumat, jak se přímo v řečové činnosti dostávají do kontaktu dva jazyky v podmínkách tzv. subordinativního bilingvismu, tj. při osvojování cizího jazyka, kdy i uvnitř cizího jazyka probíhají rušivé analogizující a asociující pochody“ [10, 14-15].

Na výsledky československé rusistiky té doby je možno navázat i v oblasti lingvodidaktiky, a to na rozpracování problematiky jazykového transferu a interference. Jde především o práce vynikajícího českého ukrajinisty a rusisty Mikuláše Zatovkaňuka a jeho žáků. Jak Zatovkaňuk konstatoval, „těžiště praktických aplikací výsledků interferenčního výzkumu není v podrobnějším (než dosud) verbálním objasňování rozdílů mezi dvěma jazyky (v podrobnější explicitní konfrontaci), ale především v takové typologii a systému cvičení, která připravují k produktivní řečové činnosti se zřetelem k normě, k úzu a k extralingvistickým skutečnostem studovaného jazyka i k didaktickým vlastnostem zjištěných chyb“ [8, 15].

Inspirativní pro naši výzkumnou práci mohou být i badatelské výsledky slovenských kolegů z nedávné doby, a to při konfrontačním zkoumání češtiny a slovenštiny [7] a slovenštiny a polštiny [8].

Jaké problémy musejí východní Slované překonávat, když se začnou učit česky?

Jsou to problémy typické pro ty, kteří se rozhodnou učit blízce příbuznému jazyku, a které se týkají všech jazykových rovin. Jsou to problémy, s nimiž se setkávají při recepci i vlastní produkci.

Jak je všeobecně známo, studenti s blízce příbuzným východiskovým jazykem poměrně rychle zvládají receptivní dovednosti. Člověk, jehož mateřština je blízce příbuzná jazyku, který se učí, poměrně rychle rozumí slyšenému i psanému slovu. Genetická blízkost jazyků i blízkost kultur proces porozumění cílovému jazyku urychlují, ale i zde ona blízkost může působit kontraproduktivně a může vést k desinterpretaci slyšeného či psaného textu. Kontraproduktivně zde působí především falešní přátelé překladatele, tj. slova, která mají v obou příbuzných jazycích přibližně stejnou formu, ale v každém jazyce mají různý význam, v plánu rusko-českém to jsou například slova *живот – břicho / život – жизнь; красный – rudý / krásný – красивый, мир – svět / mír – мир; пахнуть – vonět / вонять - páchnout* apod. S falešnými přáteli překladatele se setkáváme velmi často i v plánu ukrajinsko-českém a bělorusko-českém.

V oblasti produktivních dovedností může blízkost výchozího a cílového jazyka studentům napomáhat, ale setkáváme se zde i s negativní interferencí, která způsobuje chyby v produkci cílového jazyka.

Jak je všeobecně známo, užívají východoslovanské jazyky ke svému zápisu azbuku. Čeština užívá latinku s diakritikou. Je třeba si uvědomit, že česká latinka je standardně užívána v podobě tištěné a psané; dnes se české děti ve školách učí buď písmu spojitému, nebo nespojitému, tzv. Comenius script. Jednotlivé grafémy mají ustálenou podobu, kterou je třeba dodržovat a nelze užívat grafémů, které jsou užívány například v angličtině nebo němčině (týká se to kupříkladu grafémů *r, k, o, a, b, J, K*, *V, B* atd.) a které mají často východní Slované zažité. Řada z nich si navíc plete grafémy ruské či ukrajinské a běloruské s grafémy českými (české slovo *školu* pak píší jako **školy*, slovo *rusky* jako **pusky* apod. Blíže viz [4].

Značné problémy mají východní Slované na úrovni fonologické a fonetické. Zde plně platí, že výslovnost je záležitostí slyšení. Správné rozlišení příslušných fonémů je ovšem mezi blízce příbuznými jazyky velmi obtížné a vyžaduje tzv. fonematický sluch, kterým by měl student disponovat. Někteří ho však nemají a tento handicap, daný fyziologicky, jen obtížně překonávají.

Blízce příbuzné jazyky mají řadu fonémů, které jsou úplně totožné, ale také řadu fonémů, které se liší pouze jedním distinktivním znakem. Právě jejich

výslovnost je pro studenty nesmírně obtížná. Například v ruštině rozlišujeme dva fonémy *v*, které se liší pouze měkkostí a tvrdostí, v češtině existuje pouze jeden foném *v*, který není ani měkký, ani tvrdý; proto je pro rusky mluvící studenty češtiny velmi obtížné náležitě vyslovit české slovo *vysoký* a *vila*. Rusové slovo *vysoký* vyslovují s tvrdým *v* a slovo *vila* s měkkým *v*.

Obtíže působí rovněž náležité odlišení a vyslovování přízvuku, který je v češtině fixován na první slabiku slova a neliší význam, zatímco v ruštině je přízvuk pohyblivý a rozlišuje význam slova. Situaci v češtině komplikuje i existence krátkých a dlouhých vokálů – kvantita. Délka vokálu rozlišuje význam slov. Navíc ve východoslovanských jazycích je přízvuk silnější než v češtině. Kombinace kvantity a stálého přízvuku je pro rusky mluvící, ale i ukrajinské a běloruské mluvčí nesmírně obtížná a je zdrojem typického východoslovanského akcentu. Neschopnost náležitě rozpoznat krátké a dlouhé vokály a náležitě identifikovat přízvuk na první slabice způsobuje i značné chyby, jichž se východní Slované dopouštějí při psaní českého textu.

Východoslovanský přízvuk je silnější než v češtině a je provázen i redukcí nepřízvučných vokálů, která je typická pro ruštinu. Rusové proto často redukují i v češtině – místo náležitého *[program, noviny]* se setkáváme s vyslovovaným *[*pragráma, *navíny]*.

Ukrajinci velmi často psané *g* v češtině vyslovují podle ukrajinštiny jako *[h]*, např. *[program – *prohráma, garance – *harance]* apod.

Východní Slované téměř bez výjimky vyslovují cizí slova, která obsahují slabiky *di, ti, ni*, měkce – místo náležitého *[unyverzita, klinyka]* nenáležitě vyslovují *[*uňiverzita, *kliňika]*.

Četné problémy působí ruským, ukrajinským a běloruským studentům morfologie. Většina gramatických kategorií je v ruštině, běloruštině, ukrajinštině a češtině shodná, liší se však v konkrétní realizaci. U jmen se to týká kupříkladu kategorií rodu, pádu a čísla, ale také konkrétní realizace koncovek při deklinaci.

Značnou interferenci zaznamenáváme u kategorie pádu, neboť vlivem své mateřštiny studenti často chybují v koncovkách jednotlivých pádů, např. **s kamarádami*.

S interferencí se setkáváme i v případech spojení počítaného předmětu s číslovkami dva, tři, čtyři; pod vlivem mateřštiny pak zaznamenáváme např. tyto chybné *tvary *dva, tři, čtyři žáka*.

Obtíže působí i internacionalismy, které mívají v češtině i ve východních jazycích obdobnou formu, ale liší se v rodě. V češtině některá, např. *problém, program, systém*, jsou neživotná maskulina, zatímco ve východních jazycích to jsou feminina (*проблема, программа, система*). Slova jako *autorita, banka, model, tramvaj* jsou v češtině feminina a ve východoevropských jazycích maskulina (*авторитет, банк, модель, трамвай*). Některá cizí slova jsou

v ruštině nesklonná (*метро, кино*) a v češtině se pravidelně skloňují jako neutra (*metro, kino*). A z těchto rozdílů, způsobujících interferenci, plynou četné chyby východoslovanských mluvčích v češtině.

Téměř všichni východní Slované chybují při tvorbě genitivu singuláru u měkkých feminin cizího původu, která se skloňují podle vzoru růže, místo náležitého *bez ekologie* tvoří nesprávnou formu **bez ekologii* apod.

Interference se projevuje i při skloňování adjektiv (**mladoho muža*) a také při skloňování posesivních adjektiv, které je poměrně náročné. Východní Slované proto často pod vlivem své mateřštiny posesivní adjektiva nahrazují genitivem posesivním (**kniha otce*).

K interferenci dochází i při časování sloves. Východoslovanští studenti často chybují při tvorbě náležitých forem minulého času, velmi často, opět pod vlivem mateřštiny, vypouštějí náležitý tvar pomocného slovesa být (místo náležitého *četla jsem* se setkáváme s chybným tvarem **četla*). K obdobným chybám dochází i při tvorbě kondicionálu (**my by přišli*). Východním Slovanům působí potíže i zvratná slovesa a zvratné formy sloves. Je to způsobeno tím, že některá slovesa v češtině jsou pouze zvratná a v ruštině nikoli a naopak, např. *ptát se – спрашивать, hrát si – играть*.

S problémy se východní Slované potýkají i v případě slovosledu a v psaní záporu – záporná částice *ne* se totiž v češtině píše dohromady se slovesem – *nebudu* (**ne budu*).

Interference se projevuje ve spojitelnosti slov a při volbě náležité slovesné vazby: **vidím jich, *rozumět někoho, *soustředit se na něčem, *pracovat nad románem, *záviset od něčeho* atd. (správně *vidím je, rozumět někomu, soustředit se na něco, pracovat na románu, záviset na čem*).

Rusové, Bělorusové a Ukrajinci velmi často rovněž chybují pod vlivem své mateřštiny ve stavbě rozvitých přívlastků, např. místo náležitého *Ukázal mi svou novou knihu, vydanou v Plzni* užijí nenáležitého **Ukázal mi svou novou v Plzni vydanou knihu*. A také při výčtech různých věcí a jevů: **S tím se setkáváme v ruském, ukrajinském a běloruském jazycích.*, místo náležitého *S tím se setkáváme v ruském, ukrajinském a běloruském jazyku.*

Uvedli jsme pouze několik, doufejme, že ilustrativních a přesvědčivých, příkladů typických chyb, kterých se dopouštějí východoslovanští mluvčí. Vyčerpávající seznam interferenčních chyb by měl být vytvořen v rámci již výše zmíněných grantových projektů. Následně by se měl stát podkladem pro tvorbu nových učebnic a pro koncipování sylabů jednotlivých kursů češtiny pro východoslovanské mluvčí.

LITERATURA:

1. *Brčáková D.* Sorok kovarnych voprosov češskoj grammatiky. – Karolinum, Praha, 2002; **2.** *Čechová E., Trabelsiová H., Putz H.* Хотите говорить по-чешски? –

nakladatelství Harry Putz, Liberec, 1996; **3.** *Čechová E., Trabelsiová H., Putz H.* Хочете говорити по чеському? – nakladatelství Harry Putz, Liberec, 1999; **4.** *Hasil J.* Psaní jako součást výuky češtiny pro cizince // Šebesta K., Hájková E., eds. Didaktické studie IV. Čeština jako jazyk druhý. – Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta. – Praha – Ratiboř, 2008. – S. 37–49; **5.** *Porák J.* Učebnice češtiny na základě ruštiny. – SPN, Praha, 1972; **6.** *Porák J.* Чешский язык. – SPN, Praha, 1978; **7.** *Sokolová M, Musilová K., Slančová D.* Slovenčina a čeština. Synchrónne porovnanie s cvičeniami. – Univerzita Komenského, Bratislava, 2005; **8.** *Sokolová M., Vojteková M., Mirosławska W, Kyseľová M.* Slovenčina a poľština. Synchrónne porovnanie jazykov s cvičeniami. – V tisku; **9.** *Širokova A.G. a kol.* Учебник чешского языка / A.G. Širokova, J. Vlček, P. Adamec, J. Hrbáček, J. R. Rogovskaja. – Vysšaja škola, Moskva, 1973; **10.** *Zatovkaňuk M.* K dosavadním výsledkům konfrontačního studia slovanských jazyků (se zaměřením na jazykové vyučování) // Konstantinova T.I., Širokova A. G., Zatovkaňuk M., eds. Konfrontační studium ruské a české gramatiky a slovní zásoby. – Univerzita Karlova, Praha, 1974; **11.** http://www.czso.cz (staženo 2013-04-13).

Гралюк С. (Загреб, Республіка Хорватія)

Prijedlozi s akuzativom u hrvatskom i ukrajinskom jeziku: sličnosti i razlike

Контрастивних досліджень прийменникових систем сучасних хорватської й української мов ще немає. І наша стаття, у якій ми зіставляємо вживання діахронно первинних прийменників із знахідним відмінком в обох мовах, фіксуючи збіги і розбіжності, є невеликим внеском до таких досліджень.
Ключові слова: прийменники, знахідний, розбіжності, хорватська, українська мови.

Компаративных исследований систем предлогов современных хорватского и украинского языков пока еще нет. И наша статья, в которой мы сопоставляем употребление диахронно первичных предлогов с винительным падежом в данных языках, фиксируя сходства и различия, является определенным вкладом в их изучение.
Ключевые слова: *предлоги, винительный падеж, несовпадения, хорватский, украинский.*

To date, there are no contrastive researches of preposition systems in contemporary Croatian and Ukrainian languages. Our article, which compares the usage of diachronically primary prepositions with the Accusative case in both languages, presenting the similarities and differences, is a useful contribution to such researches.
Key words: *prepositions, Accusative case, differences, Croatian, Ukrainian.*

Cilj je ovoga rada da popuni, u razmatranome području, prazninu u usporednom, kontrastivnom opisivanju uporabe prijedloga s akuzativom dvaju slavenskih jezika – ukrajinskoga i hrvatskoga. Sve češća međujezična komunikacija otvorila je niz pitanja. Motiv u izboru ove teme proizlazi iz usporedbe obrade prijedloga u ukrajinskim i hrvatskim gramatikama, u kojima su prijedlozi neujednačeno obrađeni, tako da se ne može odmah zaključiti koji hrvatski prijedlozi odgovaraju ukrajinskima i obrnuto. Motiv za razmatranje prijedlogā uz akuzativ proizlazi i iz potrebe da se studentima ukrajinistike pojasne razlike u upotrebi pojedinih prijedloga, primjerice ukrajinskoga *про* uz akuzativ, čemu u hrvatskome odgovara prijedlog *o* uz lokativ.

Prijedloge je teško opisati, jer se nalaze u poglavljima i morfologije i sintakse, a osim toga, složenosti opisa doprinosi i činjenica da neki prijedlozi mogu stajati uz više padeža, a neki samo uz jedan.

Ukrajinski i hrvatski su slavenski jezici i u njima jezgru skupine prijedloga čine oni praslavenskog porijekla. Međutim, njihova je analiza pokazala u kolikoj su mjeri, zbog stoljećā razdvojenosti, značenja koja se iskazuju akuzativom sa prijedlozima različita u oba analizirana jezika. Osim toga, analiza prijedloga je na različitoj razini istraživanja u ukrajinskom i hrvatskom, a kontrastivno istraživanje uporabe prijedloga u standardnom ukrajinskom i hrvatskom jeziku još nije do kraja provedeno.

Razlike u popisu prijedloga u oba su jezika očite. Praslavenski sloj u njima čini velik dio, međutim, čak i tu frekventnost jednih prijedloga je vrlo visoka, drugi se već smatraju zastarjelima, nestalima iz uporabe, dok su neki samo ostavili trag u pojedinim frazeologizmima ili dijalektizmima. Formirale su se i nove skupine riječi koje s vremenom i mijenjanjem jezika također dobivaju status prijedloga.

Iako su u srodnim slavenskim jezicima, kao što su ukrajinski i hrvatski, prijedlozi, s jedne strane, po svom obliku i funkciji u velikoj mjeri podudarni, s druge strane postoji velik broj nepodudarnosti. Problemi se javljaju i pri prevođenju, jer se prijedložne konstrukcije ponekad prevode bez prijedloga u jednom ili u drugom jeziku.

Status prijedloga u ukrajinskoj i hrvatskoj stručnoj literaturi. Prijedlozi kao vrsta riječi različito su zastupljeni u ukrajinskim i hrvatskim gramatikama. I na prvi pogled jasno je vidljivo da su u ukrajinskim gramatikama znatno opširnije obrađeni. Zato dajemo kratak pregled opisa prijedloga u suvremenim gramatikama ta dva jezika.

Najprije treba postaviti pitanje značenja riječi koje zovemo prijedlozima. Suvremene ukrajinske gramatike koje dijele riječi na punoznačne i nepunoznačne općenito različito definiraju prijedloge.

Tradicionalno u ukrajinskom jeziku prijedlog se određuje kao pomoćna riječ koja služi za izricanje odnosa. Tako ih, na primjer, O. D. Ponomariv [13] određuje kao pomoćnu vrstu riječi koja zajedno s kosim padežima tvori zavisnost jedne od druge punoznačne riječi i tako izražava odnose. M. J. Pljušč [18] dodaje da prijedlozi omogućavaju razlikovanje značenja padežnih oblika. U 11–osveščanom akademijinom rječniku ukrajinskog jezika [33] određuje se prijedlog kao nepromjenjivu pomoćnu riječ koja ukazuje na odnose upravljane imenice, zamjenice ili broja prema riječi koja upravlja. U *Rječniku ukrajinskih prijedloga* [34], u kojem je obrađen korpus od 1705 prijedloga i prijedložnih izraza, autori osim funkcionalne namjene ističu također i morfološki aspekt i individualno, sekundarno značenje.

Potpuno drugačiji pristup prijedlozima iznosi I. K. Kučerenko [8; 9], koji smatra da je prijedlog samostalna riječ, odnosno prilog uopćenog značenja. Kučerenko tu dalje pojašnjava kako je uočljivije značenje prijedloga koji su kasnije nastali od priloga ili imenica (*всередині*, *наприкінці*, *кінець*, *край*, *коло*, *назустріч*), a znatno je manje primjetno leksičko značenje kod primarnih (pravih) prijedloga (*від*, *до*, *на, в*).

Problem statusa prijedloga tijesno je vezan za pitanje njegove semantike. Dati prijedlogu status punoznačne riječi značilo bi odrediti u njemu ne samo gramatičko nego i leksičko značenje. Pobornici takvoga gledanja poistovjećuju leksičko značenje prijedloga s leksičkim značenjem punoznačnih riječi.

U morfemskoj koncepciji koju je razradio I.R. Vyhovanec' [24] prijedlog se određuje kao poseban morfem s analitičkim sintaktičkim statusom [26], tj. prijedlog ima samo gramatičko značenje i potpuno mu je oduzeto leksičko zato što ne opisuje predmete i pojave materijalne stvarnosti, nego samo ukazuje na odnose i veze među predmetima i pojavama te stvarnosti.

I.R. Vyhovanec' [23] navodi kako prijedlog prostorne odnose ne označuje samostalno, nego jedino u kombinaciji s imenicom, dok ih prilog izražava samostalno.

U *Gramatici ukrajinskog jezika* O.K. Bezpojaska, K.H. Gorodens'ke i V.M. Rusanivs'kog [3] prijedlozima se priznaje zajedništvo s drugim elementima gramatičkog sustava jedino zbog njihovog gramatičkog značenja koje predstavlja diferencijalnu funkciju.

Prijedlog bez imenice ne funkcionira. Nije slučajno niti bez razloga V. V. Vinogradov [25] nazvao prijedlog aglutinativnim prefiksom kosoga padeža. O zajedničkom porijeklu prijedloga i prefiksa, o bliskosti njihovog značenja svjedoči i činjenica da i do danas većina prefikasa ima svoje odgovarajuće parove među prijedlozima.

Prijedlozi pomažu izraziti značenje odgovarajuće forme imenice i njenu sintaktičku ulogu u rečenici. Ali iako je uloga prijedloga slična ulozi

nesamostalnih morfema, a posebno padežnih nastavaka, ona nije suvišna. Prijedlozi čine razliku u značenju padežnih oblika i u tome i jest bit njihove pomoćne uloge. Ponekad jedino oni mogu izraziti značenje padeža, na primjer kod riječi koje se ne dekliniraju: *для шимпанзе* (*genitiv*), *на шимпанзе* (*akuzativ ili lokativ*), *із шимпанзе* (*instrumental*), *про шимпанзе* (*akuzativ*) ili kada su padežni oblici istovjetni: *землі* (*genitiv*, *dativ*), *на землі* (*lokativ*).

U većini hrvatskih gramatika ističe se da su prijedlozi suznačne, nepunoznačne, nesamostalne, sinsemantične riječi, pod čime se podrazumijeva da su njihova značenja uopćena, da su relacijska, tj. da se njima uspostavljaju odnosi među riječima. S prijedlozima dolaze samo zavisni padeži, najčešće genitiv, najrjeđe dativ, a lokativ dolazi isključivo s prijedlozima.

U *Gramatici Silić – Pranjković* [15] spominje se samo odnosna funkcija prijedloga. U *Akademijinoj gramatici* [1] autori ističu osim pomoćne uloge prijedloga i njihovu ulogu u subordinaciji među punoznačnim riječima. U gramatici E. Barić [2] također je istaknuta sintaktička uloga prijedloga, uloga povezivanja riječi u rečenici.

Analiza usporedbe prijedloga s akuzativom. Prijedlozi *в/у* i u imaju vrlo slična značenja u oba jezika. Označuju mjesto radnje (*zakopati* ***u*** *zemlju - закопати* ***в*** *землю*), vrijeme radnje (***u*** *isti tren -* ***у*** *той самий момент*), način (*vikati* ***u*** *jedan glas - кричати* ***в*** *один голос*), cilj (*staviti* ***u*** *vazu - поставити* ***в/у*** *вазу*) i objektne odnose (*dan se pretvorio* ***u*** *noć - день* ***в*** *ніч обернувся*).

Jedna od razlika je što se u ukrajinskom upotrebljava prijedlog *в/у* u značenju mjere i stupnja (*зменшити* ***в*** *декілька разів*), a u hrvatskom se koristi prijedlog *za* (*smanjiti* ***za*** *nekoliko puta*, ili se upotrebljava konstrukcija bez prijedloga), zatim u količinsko-atributivnom značenju (***в*** *людський зріст*), kada se u hrvatskom prevodi besprijedložno (*visine ljudskog rasta*).

Vremensko značenje prijedloga *u* također se ne izražava uvijek istim prijedlozima: kada označuje točno vrijeme (***u*** *deset sati*), u ukrajinskom se izražava prijedlogom *о* (*об*) i lokativom (***о*** *десятій годині*); kada označava duži vremenski period (***u*** *godinu dana*), prevodi se na više načina različitim prijedlozima i padežima (***za*** *рік,* ***протягом/вподовж*** *року,* ***через*** *рік*).

Prijedlog *з* nema odgovarajućeg para u hrvatskom standardnom jeziku. Prevodi se prijedlogom *oko*, npr.: *прочитав сторінок* ***з*** *двадцять – pročitao je* ***oko*** *dvadeset stranica*, ili brojevnim prilogom koji je tvoren dodavanjem na broj sufiksa –ak, *pročitao je dvadesetak stranica*.

Uspoređujući prijedloge *за* i *za*, vidimo da im se značenja podudaraju kad označuju objektne odnose (*zahvaliti* ***za*** *sve - дякувати* ***за*** *все*), način (*nositi sjekiru* ***za*** *dršku - носити сокиру* ***за*** *топорище*), uzrok *(svađati se* ***za*** *mjesto - сваритися* ***за*** *місце*) i vrijeme radnje (***za*** *tjedan dana -* ***за*** *тиждень*).

No, drugačije je kada se u ukrajinskom jeziku prijedlogom *за* označuje sredstvo (*Скриня моя **за** стіл править – Moja škrinja mi služi kao stol*).

U značenju mjere i stupnja u hrvatskom se koristi drugačija konstrukcija: *Наймолодшому з них було **за** сімдесят. – Najmlađem je bilo **više od** sedamdeset/**preko** sedamdeset.*

Također u značenju usporedbe u hrvatskom se ne može upotrijebiti prijedlog *za* (*кращий **за** всіх – ljepši **od** svih).*

U značenju atributa u hrvatskome se ne može upotrijebiti prijedlog *za* (*Освіту маєш **за** вісім класів – Imaš osmogodišnje obrazovanje, Imaš obrazovanje **od** osam razreda).*

Značenje smjera i pravac kretanja u ukrajinskom se ne izriče prijedlogom *za* (*let **za** Dubrovnik – рейс **до** Дубровника; sutra putujem **za** Ukrajinu – завтра їду **в** Україну*).

Vremenska značenja prijedloga *za* i *за* također se ne podudaraju u svim aspektima. U hrvatskom je jeziku puno češća upotreba prijedloga za u vremenskom značenju, dok se u ukrajinskom ta značenja prevode prijedlogom *на*, npr.: *karte **za** ponedjeljak – квитки **на** понеділок*; *doći **za** Božić – приїхати **на** Різдво*; *plan **za** sutra – план **на** завтра*. Vremenska se značenja podudaraju u označavanju perioda nakon kojega će se nešto dogoditi (*vlak će doći **za** pola sata – поїзд приїде **за** півгодини*), iako se u ukrajinskom tu češće koristi prijedlog *через.*

Prijedlozi *kroz* i *крізь* podudaraju se u objektnim (*proći **kroz** vrata - ввійти **крізь** двері*), vremenskim (***kroz** noć - **крізь** ніч*) i načinskim značenjima (*govoriti **kroz** suze - говорити **крізь** сльози*), osim značenja uzroka, navedenog u Gramatici Silić – Pranjković [15] (***Kroz** to uskoro zaratiše*), kakvo se u ukrajinskom ne pojavljuje.

Značenja prijedloga *među* i *між* podudaraju se (***među** prste - **між** пальці*).

Prijedlozi *na* i *на* podudaraju se u osnovnim značenjima mjesta (*postaviti knjigu **na** stol - покласти книжку **на** стіл*), vremena (***na** godišnjicu - **на** річницю*), cilja (*učiniti **na** radost - зробити **на** радість*), objekta (*misliti **na** urod - вважати **на** врожай*) i mjere (***na** četiri dijela - **на** чотири частини*), a ne podudaraju se u sljedećim značenjima:

*Вчитися **на** медсестру – školovati se **za** medicinsku sestru; хворіти **на** грип – imati gripu/bolovati od gripe*.

Prijedlozi *nad* i *над* podudaraju se kad ukazuju na predmet u čiju stranu je usmjereno kretanje (*vrba se nagnula **nad** rijeku - верба нахилилася **над** річкою*), ne podudaraju se kad *над* u ukrajinskom označuje mjeru, stupanj:

*Тебе я **над** усіх сестер злюбила – Tebe sam najviše **od** svih sestara voljela*; *Люблю тебе **над** усе на світі – Volim te najviše na svijetu*. U ukrajinskom

prijedlog *над* može označivati i vrijeme, a u hrvatskom ne: ***над*** *осінь прилітає птиця – ujesen dolijeći ptice*; ***над*** *вечір нас покликали – uvečer su nas pozvali*.

Prijedlozi *о (об)* і *о* (*об)* podudaraju se kada iskazuju granicu ili objekt neke radnje ili predmeta (*udariti* ***o*** *zemlju - ударити* ***об*** *землю*). Ne podudaraju se u sljedećim značenjima:

ogriješiti se ***o*** *zakon – порушити закон;*

otimati se ***o*** *plijen – боротися* ***за*** *здобич (добуток);*

не об тім річ – nije ***u*** *tome stvar.*

Prijedlozi *перед* і *pred* podudaraju se u značenjima cilja kretanja (*dotrčao je* ***pred*** *vrata - прибіг* ***перед*** *ворота*), ali se u vremenskom značenju s akuzativom koristi samo u hrvatskom jeziku, a u ukrajinskom s instrumentalom: *doći* ***pred*** *zoru / прийти* ***перед*** *світанком* (može biti u akuzativu: *прийти* ***під*** *світанок*)*; pred Božić / перед Різдвом (*і *під Різдво); pred jedan sat - годину тому (назад).*

Prijedlozi *під* і *pod* podudaraju se u mjesnim (*staviti* ***pod*** *ormar - покласти* ***під*** *шафу*) i vremenskim značenjima (*postati pametnijim* ***pod*** *starost - стати розумнішим* ***під*** *старість*). Ne podudaraju se u objektnim značenjima (*дати комусь ногою* ***під*** *зад – pogot* ***u*** *stražnjicu*), značenjima cilja (*запрягати коні* ***під*** *пана – upregnuti konje* ***za*** *gospodara*).

Prijedlozi *по* і *po* podudaraju se kad označavaju cilj radnje (*ići* ***po*** *doktora - їхати* ***по*** *лікаря*), količinsko značenje (*dati svakome* ***po*** *tri olovke - дати кожному* ***по*** *три олівці*), a ne podudaraju se u atributivnom značenju (*сніг* ***по*** *коліна – snijeg* ***do*** *koljenā*). Vremenska značenja se ne podudaraju iako i u ukrajinskom i u hrvatskom prijedlozi *по* odnosno *po* mogu označavati vrijeme, ne koriste se jednako u istom kontekstu (*поезія* ***від*** *Котляревського* ***по*** *наші дні – poezija* ***od*** *Kotljarevskog* ***do*** *naših dana*); (*raditi* ***po*** *cijeli dan - цілими днями працювати*).

Prijedlozi *через* і *kroz* podudaraju se u prostornim (*puteljak* ***kroz*** *cijelo selo - стежка* ***через*** *усе село*) i vremenskim značenjima (*vraćamo se* ***kroz*** *mjesec dana - повернемося* ***через*** *місяць*), Ne podudaraju se u značenju uzroka (***через*** *хворобу –* ***zbog*** *bolesti*).

Ovi prijedlozi nemaju svoje istozvučne/bliskozvučne parove u analiziranim jezicima: *повз (проїхала* ***повз*** *неї вночі – prošla je* ***pokraj*** *nje po noći*)*, поза (нахилився* ***поза*** *скелю – nagnuo se* ***nad*** *stijenu*)*, поміж* (*дівчата шепотіли* ***поміж*** *себе – djevojke su šaptale* ***među*** *sobom*)*, понад (****понад*** *річку верби нахилилися –* ***nad*** *rijeku su se vrbe nadvile*)*, попереду* (*ставила страву* ***попереду*** *Устю* (Коцюбинський) / *stavila je jelo* ***pred*** *Ustju*)*, попри* (***попри*** *дорогу простягалася дебра –* ***uzduž*** *ceste prostirala se jaruga*)*, про* (*думав* ***про*** *робітницю – mislio sam* ***o*** *radnici*)*, niz* (*спушта se* ***niz*** *rijeku - спускається* ***вниз по*** *річці*)*, uz* (*penjati se* ***uz*** *stepenice - підніматися* ***вверх по*** *сходах*). Prijedlog *mimo* ima svoj bliskozvučni par *мимо*, ali u hrvatskom *mimo* može

stajati i uz akuzativ i uz genitiv, dok u ukrajinskom isključivo uz genitiv (*proći* ***mimo*** *voćnjak - пройти* ***мимо*** *саду*).

Zaključak. U ovom radu prikazali smo sadašnje stanje upotrebe prijedloga s akuzativom u ukrajinskom i hrvatskom jeziku. U tim se dvama srodnim slavenskim jezicima upotrebljavaju gotovo jednaki prijedlozi. U ukrajinskom su to: *в* / *у*, *з* (*зі*, *зо*, *із*), *за*, *крізь*, *між* (*межи*, *меж*), *на*, *над* (*наді*, *надо*), *о* (*об*), *перед* (*переді*), *під* (*піді*), *по*, *повз* (*поз*), *поза*, *поміж*, *понад*, *попереd*, *попри*, *про*, *через*. U hrvatskom jeziku to su: *u, za, kroz, među, na, nad* (*nada*), *o, pred* (*preda*), *pod* (*poda*), *po, niz* (*niza*), *uz* (*uza*), *kroz*, *mimo*.

Usporedba obrađenih prijedloga u hrvatskom i ukrajinskom jeziku ukazuje na sličnosti. Prijedlozi u oba jezika mogu se podudarati oblikom i funkcijom (najčešće uz fonološke razlike).

Najveće su podudarnosti kod prijedloga: *на*, *за*, *у/в*, *під*, *через* – *na*, *za*, *u*, *pod*, *kroz*. S obzirom da su to prvotni prijedlozi, a oni imaju zajedničko praindoeuropsko i praslavensko nasljeđe, nije neobično da su im značenja u ovim srodnim jezicima gotovo potpuno podudarna.

S obzirom da razlike među ukrajinskim i hrvatskim prijedlozima mogu dovesti do pogrešnog prevođenja ili upotrebe, slijedi navođenje osnovnih razlika.

Najznačajnija je razlika upotreba prijedloga *про*, kojega u hrvatskom nema, a prevodi se prijedlozima *o*, *za*.

Ukrajinskim prijedlogom *по* može se izraziti granica ili mjera koja označuje neki predmet (*сорочечка по коліна – košuljica do koljena; Сніг — по пояс! – Snijeg do pojasa!*), dok se u hrvatskom ona izražava prijedlogom *do* i genitivom.

Ukrajinski prijedlog *з* prevodi se hrvatskim prijedlogom *s* kad se rabi s genitivom i instrumentalom, ali može se rabiti i s akuzativom, što hrvatski *s* ne može.

Hrvatski prijedlog *uz* prevodi se u ukrajinskom prijedlozima *поряд*, *поруч*, *біля*, *коло* koji stoje uz genitiv.

Hrvatski prijedlog *mimo* prevodi se ukrajinskim prijedlogom *мимо*, koji može stajati jedino uz genitiv.

Hrvatski prijedlog *za* za pojedina se značenja (objektno, ciljno, namjensko) u ukrajinskom prevodi prijedlogom *для* koji stoji uz genitiv.

Ukrajinski prijedlog *на* prevodi se i prijedlogom *za*.

Na kraju još valja dodati da se mnoge prijedložne konstrukcije u ukrajinskom jeziku prevode besprijedložno u hrvatskom, i obratno.

U ovom je članku prikazana upotreba prijedloga u dva srodna slavenska jezika. Analiza je pokazala brojne podudarnosti i manji broj nepodudarnosti koji se razvio tijekom vremena. Budući da jezgru skupine, kako je rečeno, čine prijedlozi praslavenskog podrijetla, ti se prijedlozi ipak nisu znatno udaljili svojim osnovnim značenjima.

LITERATURA:

1. *Babić S. i dr.* Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. – Zagreb: HAZU i Globus, 1991; **2.** *Barić E. i dr.* Hrvatska gramatika, 2. promijenjeno izdanje. –Zagreb: Školska knjiga, 1997; **3.** Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія. – К.: Либідь, 1993; **4.** Булаховський Л. А. *Нариси з загального мовознавства*. – К., 1955; **5.** Булаховський Л. А. Курс сучасної української мови. – К., 1951; **6.** Katičić R. Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, drugo ponovljeno izdanje. – Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Globus, 1991; **7.** *Колодяжний М. А.* Прийменник. – Харків: Вид-во Харків.ун-ту, 1960; **8.** Кучеренко І. Лексичне значення прийменника // Мовознавство. – 1973. - №3. – С. 12-23; **9.** *Кучеренко І.К.* Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: Поділля-2000, 2003; **10.** *Matas Ivanković I.* Prijedlozi s genitivom u hrvatskom i ruskom jeziku, doktorska disertacija. – Zagreb, 2006; **11.** *Maretić T.* Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. – Zagreb: Matica hrvatska, 1963; **12.** *Пономарів О.Д., Різун В.В., Шевченко Л. Ю.* Сучасна українська мова: Підручник. – К.: Либідь, 2001; **13.** Popović M. O brojnim konstrukcijama kao blokovima koji se sklanjaju // *Jezik*. – 1966-1967. – XIV. – S. 144-148; **14.** *Pranjković I.* Druga hrvatska skladnja. – Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2001; **15.** *Silić J., Pranjković I.* Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta. – Zagreb: Školska knjiga, 2005; **16.** *Смотрицький М.* Граматика слов'янська (1619) / Підготовка факсимільного видання В. В. Німчука. — К.: Наукова думка, 1979; **17.** Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969; **18.** Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я.Плющ. – К., 1994; **19.** Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономаріва. – К.: Либідь, 2001; **20.** *Težak S., Babić S.* Gramatika hrvatskoga jezika, 7. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. – Zagreb: Školska knjiga,1992; **21.** Tračanin D. Gramatičko umijeće = Gramatike tehne Dionyziou Thraikos / priredio i preveo Dubravko Škiljan. – Zagreb: Latina et Graeca, 1995; **22.** Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, НАН України, Ін-т укр. мови. — К.: Наук. Думка, 2007; **23.** *Виноградов В.В.* Русскский язык, грамматическое ученние о слове. – М.-Л., 1947; **24.** *Вихованець І.Р.* Прийменникова система української мови. – К.: Наук. думка, 1980; **25.** *Вихованець І.Р.* Частини мови в семантико – граматичному аспекті. – К.: Наук. Думка, 1988; **26.** *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. – К.: Пульсари, 2004; **27.** *Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М.* Курс сучасної української мови. - І частина. – К.: Рад. Школа, 1961; **28.** *Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М.* Курс сучасної української мови. - ІІ частина. – К.: Рад. школа, 1965; **29.** Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П. Історична граматика української мови. – К.: Вища школа, 1980; **30.** *Anić V.* Rječnik hrvatskoga jezika. – Zagreb: Novi Liber, 1998; **31.** *Damjanović S. i dr.* Mali staroslavensko-hrvatski rječnik. – Zagreb: Matica hrvatska, 2004; **32.** *Грінченко Б.Д.* Словник української мови / За редакцією Б. Д. Грінченка: у 4-х т. – К., 1958-1959; **33.** *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Zagreb: JAZU, 1971-1974; **34.** Словник української мови: в 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970—1980; **35.** *Загнітко А.П., Данилюк І.Г., Ситар Г.Б.* Словник українських прийменників. – Донецьк: ТОВ ВКФ „БАО“, 2007.

Дем'яненко Н.Б. (Київ, Україна)

Прийоми та принципи вивчення польської фразеології

Знання фразеології, уміння користуватися її засобами — невід'ємна ознака високої мовної культури кожної людини. Стаття присвячена розгляду основних прийомів та принципів вивчення польської фразеології.
Ключові слова: *фразеологічна одиниця, методика викладання, принципи вивчення.*

Знание фразеологии, умение пользоваться её средствами – неотъемлемая черта высокой языковой культуры каждого человека. Статья посвящена рассмотрению основных приёмов и принципов изучения польской фразеологии.
Ключевые слова: *фразеологическая единица, методика преподавания, принципы изучения*

Knowledge of phraseology, the ability to use its resources - an essential feature of high linguistic culture of each individual. The article is devoted to the basic techniques and principles of learning Polish phraseology.
Key words: *phraseological unit, methods of teaching, principles of learning*

Мова відіграє вирішальну роль у формуванні особистості, національного характеру, етнічної спільноти, народу, нації. Фразеологізми – одна з універсалій мовлення. В них знаходимо відображення історії народу, своєрідність його культури та побуту [1, 4-5]. У фразеології будь-якої мови зберігається система цінностей, суспільна мораль, ставлення до світу речей, до інших народів.

Фразеологія – надзвичайно складне явище, вивчення якого потребує свого методу дослідження, а також використання даних інших наук: лексикології, граматики, стилістики, фонетики, історії мови, історії, філософії, логіки та країнознавства [1, 5-6]. Знання фразеології, уміння користуватися її засобами — невід'ємна ознака високої мовної культури кожної людини. Вивчення фразеології неможливе без визначення основних її прийомів та принципів. Метою нашої розвідки було окреслення та розгляд саме таких прийомів та принципів на прикладі вивчення польської фразеології.

Насамперед для вивчення фразеологізмів необхідно визначити принципи їх відбору. Основним у розв'язанні цього завдання є визначальні риси фразеологізмів, і насамперед прирівнювання їх за лексичними ознаками до слова. До методичних принципів відбору фразеологізмів можна віднести такі: 1) ступінь засвоєння фразеологізмів; 2) доступність фразеологічних одиниць для їхнього розуміння; 3) наявність фразеологізмів

у творах, рекомендованих для читання; 4) виховна вага фразеологізмів [2].

Засвоєння фразеологічних понять відбувається в основному практично. У процесі вивчення всього курсу мови спочатку відбувається знайомство з багатством фразеології, потім поступове виокремлення фразеологізмів з синтаксичних словосполучень та речень і, нарешті, використання їх у власному мовленні.

Під час усвідомлення даної теми варто звернути увагу на такі ознаки: значення фразеологізму єдине, виражається сполученням кількох слів, як правило, експресивне; слова у складі фразеологізму часто мають переносне значення; фразеологізм має переважно яскраве стилістичне забарвлення і вживається здебільшого у розмовному мовленні; неможливий або утруднений переклад на іншу мову; за значенням і вживанням схожий до слова.

Під час вивчення фразеології широко спираються на такі провідні загально-дидактичні принципи: науковості, систематичності й послідовності, наступності й перспективності, зв'язку теорії з практикою, наочності, свідомості, доступності.

Одночасно доцільно використовувати й методичні принципи, що зумовлено особливостями фразеологічних явищ. Вони ґрунтуються на зіставленні слова і реалії, позначеної даним словом, - лексичного й граматичного значень слова, одиниць лексичної парадигми одна з одною, слів і фразеологізмів за сферами їхнього вживання, історії слова чи фразеології з історією. Важливе місце під час осмислення фразеологічних явищ займає метод спостережень та аналізу мовних явищ.

Застосовування методу спостережень і аналізу мовних явищ сприяє активізації пізнавальної діяльності при сприйманні та осмисленні нового теоретичного матеріалу. При цьому в процесі спостережень прищеплюються уміння знаходити суттєві ознаки, в результаті пошуку самостійно сформулювати поняття, правило, висновок, обґрунтувати свої практичні дії. До цього методу належить звертатися у процесі вивчення системних зв'язків і відношень між фразеологізмами, при аналізі їхньої ролі, функцій та сфери застосування.

Метод зв'язного викладу матеріалу доцільно використовувати тільки під час ознайомлення з поняттям «фразеологічна одиниця» та її основними диференційними ознаками, з структурно-граматичними типами та стилістичними можливостями стійких словосполучень.

Одним із найважливіших методів перетворення набутих знань у відповідні уміння й навички є метод вправ. Практичні мовні вправи необхідні під час опрацювання будь-якої теми. Доповнюючи інші

методи навчання та розширюючи свою багату методику, високоефективні за результатами, мовні вправи набирають статусу самостійного навчального методу.

Той чи інший навчальний метод має свої складові частини – методичні прийоми. Характерною особливістю прийому є його частковість і здатність включатися в різні методи, а також сприяти удосконаленню методів навчання. Перша проблема - це потреба зіставити слово і фразеологізм з погляду семантики, структури і стилістики.

Фразеологізми, як і слова, одиниці мови, мають самостійне значення, виступають членами речення. Варто звернути увагу і на те, що фразеологізми польської мови різняться своєю граматичною структурою, їх можна розділити на дві основні групи: ті, що мають структуру речення - перша група (*mieć grunt pod nogami, oddychać szeroką piersią, zadzierać nos do góry, zaglądać, zajrzeć (komu) do garnka, nie dać sobie w kaszę dmuchać*), друга - фразеологізми зі структурою словосполучення (*miękkie serce, słaba ręka, przyjacielska dłoń, dziewczyna upadła, skończony człowiek, złota dziewczyna, człowiek płytki, rycerz spod ciemnej gwiazdy*, *zwierz ludzki, dzika bestia, głupie cielę, chytry jak wąż, prosię nieskrobane*). До фразеологізмів зі структурою речення часом відносять і прислів'я. Фразеологічність прислів'я знаходить вираження в тому, що воно містить постійний словниковий склад, окрім прямого, має переносне значення. Наприклад: *Mądrej głowie dość dwie słowie. Głupia głowa nie łysieje. Czym chata bogata, tym rada.* Фразеологізми, що мають структуру словосполучення, розмежовуються за тим, які частини мови вони в себе включають і яке слово визначається граматично головним. Це слово обумовлює розподіл на іменні й дієслівні фразеологізми. Так, у іменних фразеологізмів головним словом буває іменник: *cielęcy mózg, gruba ryba, gwiazda pierwszej wielkości*. Причому іменникові фразеологізми творяться, як правило, на базі іменниково-прикметникових (*довгі вуха, біла ворона, перша скрипка, дійна корова* тощо). Іменні фразеологізми можуть творитися на базі іменниково-іменникових словосполучень: *szampan nie kobieta, majster klepka, krew nie woda*; прикметниково-іменникових: *głupie cielę*, *cielę marynowane, gołębia dusza*, *kurek na kościele*, *niebieski ptak, wierna jak Penelopa* тощо; дієслівно-іменникових: *mieć zimną krew, mieć głowę, chować głowę w piasek.*

Матеріалом, на базі якого творяться дієслівні фразеологізми, найчастіше слугують 1) непоширені й поширені дієслівно-іменникові словосполучення: *odgrywać podrzędną rolę, bujać z kwiatka na kwiatek, grać pierwsze skrzypce* тощо; 2) дієслівно-займенникові словосполучення (*brać swoje*); 3) дієслівно-прислівникові (*iść dalej*); 4) дієслівно-прикметникові

(*zaczepić za żywe*) й 5) дієслівно-дієслівні словосполучення (*dawać zrozumieć, dawać znać* тощо).

Бачимо потребу звернути увагу на те, що матеріалом для творення польських фразеологізмів є передусім буття польського народу в усьому його розмаїтті. Саме тому польська фраземіка в цілому є своєрідним джерелом, у якому це розмаїття віддзеркалюється всіма своїми гранями, як: історія, суспільні взаємини минулих епох, заняття людей, їхня виробнича діяльність, побут, мораль, родинні стосунки, звичаї, вірування й повір'я. У цьому матеріалі також відображено природне середовище, в якому жив і живе польський народ, своєрідність рослинного і тваринного світу, а також сама людина, тобто її вигляд, міміка, жести, психічний і фізіологічний стан. Часто механізмом для творення фразеологізмів служать прислів'я (стійкий вислів здебільшого фольклорного походження, у якому зафіксовано практичний досвід народу та його оцінка найрізноманітніших подій і явищ) та приказки (стійкий вислів, більшого фольклорного походження, який представляє певне явище насамперед точки зору його емоційно-експресивної оцінки). Фразеологізм може творитися на основі першої чи другої частини, такий спосіб творення пояснюється тим, що якраз ця частина становить образну основу прислів'я чи приказки. Наприклад, *bieda z dziećmi* (*bieda z dziećmi, bieda i bez dzieci*); *nie miała baba kłopotu* (*nie miała baba kłopotu, kupiła sobie prosie*).

Доцільно ознайомитися з ознаками системності польських та українських фразеологізмів, що простежуються у явищах синонімії та антонімії. Так, одне й те саме значення можна виразити за допомогою різних фразеологізмів. Синоніми: *stary ale jary*, *kuty i bity*, *oblatany po świecie*, *być oblatanym w czym*, *obyty w świecie*, *stary ćwik*, *bywały wróbel*, *stary wróbel – фразеологізми, що позначають*, досвідчену особистість. Такі фразеологізми утворюють синонімічні ряди. Фразеологізми-антоніми - протилежні за змістом сталі словосполучення, що характеризують явище з однієї сторони, але протилежно, наприклад: *w gorącej wodzie kąpany – zimna krew, niezależny charakter - ni to kaczór, ni to kaczka*.

З метою створення образності найчастіше використовуються відомі народу прикмети і явища. Скажімо, багато фразеологізмів містять назви тварин, оцінка яких порівнюється з фольклорними джерелами: *pracowity jak koń*, *zły jak pies*, *uparty jak kozioł* тощо.

На сучасному етапі виділилися 2 найефективніші групи прийомів роботи з фразеологізмами. Перша група – це прийоми семантизації фразеологічного матеріалу: 1) порівняння (шляхом заміни фразеологізму лексичним синонімом); 2) зіставлення (з'ясування значення фразеологізму

шляхом зіставлення його з омонімічним словосполученням); 3) розгорнутий опис фразеологізму; 4) добір синонімічних варіантів фразеологізмів; 5) використання контекстного оточення; етимологізація фразеологізмів; 6) робота з фразеологічними словниками та збірками прислів'їв і приказок. До другої належать прийоми формування умінь і навичок використання фразеологічного матеріалу у мовленні та мові: 1) групування фразеологічних одиниць за тематичними та семантичними ознаками; 2) аналіз функціональних властивостей фразеологізмів у художніх творах; 3) стилістичний експеримент; відтворення тексту з фразеологізмами; 4) конструювання речень з фразеологічними одиницями; включення фразеологізмів у творчі роботи; 5) редагування; визначення синтаксичних функцій фразеологізмів, що виступають у ролі певного члена речення чи речення в цілому [2].

Своєрідність прийомів обох груп зумовлена сутністю й особливостями фразеологічного матеріалу, який розглядається за їх допомогою. У той же час ефективним прийомом формування фразеологічних умінь і навичок залишаються тренувальні вправи. Традиційно окреслюють 2 групи вправ: 1) власне фразеологічні (значення фразеологічної одиниці, її ознаки, будова; явища полісемії, синонімії, антонімії і т.д.);. 2) комбіновані – фразеолого-стилістичні, фразеолого-граматичні та фразеолого-стилістичні (фразеологічні явища засвоюються на основі взаємозв'язку з виучуваною темою лексичного, граматичного чи іншого характеру). Фразеолого-лексичні завдання ілюструють лексичне явище, яке вивчається, допомагають з'ясувати його суть, разом з тим активізують і збагачують фразеологічний запас учнів, виховують увагу до слова і фразеологізмів, їх значення, розвивають мислення. Фразеолого-граматичні завдання використовуються як ілюстративний матеріал до виучуваної граматичної теми (загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль, основні способи творення, правопис та ін.). Фразеолого-стилістичні завдання сприяють засвоєнню стилістичних ознак тих чи інших фразеологічних одиниць, приналежності їх до певного стилю мовлення. Ці вправи сприятимуть формуванню навичок правильного відбору і вживання фразеологізмів у мовленні залежно від мети і характеру висловлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Кунин А.В.* Курс фразеологии современного английского языка. - М.: Высшая школа, 1986. – С. 3-139. **2**. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М.І.Пентилюк, С.О.Караман, О.В.Караман, О.М.Горошкіна, З.П.Бакум, М.М.Барахтян, І.В.Гайдаєнко, А.Г.Галетова, Т.В.Коршун, А.В.Нікітіна, Т.Г.Окуневич, О.М.Решетилова / За ред. М.І.Пентилюк:. - К.: Ленвіт, 2004. – С. 184–190. **3.** *Nagórko A.* Zarys gramatyki polskiej. – Warszawa: PWN, 1996. – 235 s.

Дуганджич А., Павлешен Д. (Загреб, Республіка Хорватія)

ЗОЗУЛЯ в мовній картині світу хорватів і українців

У статті в діахронічному і синхронічному аспектах компаративно досліджуються переносні значення лексеми зозуля/kukavica в українській і хорватській мовах, відзначаються трансформації в кожній з мов.
Ключові слова: *зозуля, переносне значення, значеннєві трансформації.*

В статье в диахроническом и синхроническом аспектах компаративно исследуются переносные значения лексемы зозуля/kukavica (кукушка) в украинском и хорватском языках, отмечаются трансформации в каждом из них.
Ключевые слова: *кукушка, переносное значение, трансформации значений.*

The paper comparatively researches in diachronic and synchronic aspects the figurative meanings of the lexeme зозуля/kukavica (cuckoo) in Ukrainian and Croatian languages; it presents transformations in each of the languages.
Key words: *cuckoo, figurative meaning, meaning transformations.*

Кожен народ віками творив власну мовну картину світу, яка найяскравіше відбита в його народнопісенній і фольклорній традиції, пареміології, фразеології і т. д., але і в лексиці, в першу чергу, в переносних значеннях слів. І при викладанні української мови як іноземної, особливо при вивченні лексики, слід звертати увагу не лише на зафіксовані в словниках прямі й переносні значення лексем – відповідників в обох мовах, а й на конотативні значення (експліковані) та асоціації.

Якраз при вивченні української мови хорватськими студентами саме на підставі їхніх асоціацій, пов'язаних зі словом *зозуля (kukavica)*, ми зафіксували повну відсутність позитивних конотацій, співвідносних не лише з даною лексемою, а й з дієсловами *кувати2 (kukati)* та *кукати (kukati)*, що спонукало нас до компарації цих трьох лексем у двох мовах, а потім і до проведення анкети серед носіїв української та хорватської мов.

Спочатку ми звернулися до тлумачних словників української й хорватської мов, після цього – до фольклорних джерел і художньої літератури (різних століть), а далі – до наукової літератури, присвяченої цій темі.

Словник української мови в 11 томах. – Т. 3 і Т. 4 подає такі значення цих лексем:

зозуля, -і, жін. Корисний перелітний птах-самка з світло- чи бурувато-сірим опереннням; поширений у Європі і Азії; кладе яйця в чужі гнізда; живиться комахами, зокрема волохатою гусінню. Чубата зозуля, як і звичайна, належить до птахів, що не мостять гнізд і самі не

дбають про потомство, а підкидають свої яйця в гнізда інших птахів (Посібник з зоогеографії, 1956, 117);

зозуленька, -и, жін.

1. Пестл. до зозуля. **2.** нар.-поет. Пестливе звертання до дівчини, жінки.

зозулечка, -и, жін.

1. Пестл. до зозуля. **2.** нар.-поет. Пестливе звертання до дівчини, жінки. [14, ІІІ, 678]

кувати 2, кую, куєш, недок., перех. і неперех. Видавати звуки «куку» (про зозулю). **/** перен., нар.-поет. Віщувати (довгі роки, щастя тощо) [14, IV, 383].

кукати, -аю, -аєш, недок.

1. перех. і неперех., рідко. Те саме, що кувати; / Видавати звуки, схожі на крик зозулі. **2.** перен., ірон. Не знаходячи іншого виходу, перебувати, сидіти де-небудь, очікуючи кращих обставин, умов [14, IV, 387].

Хорватський *Rječnik hrvatskoga jezika* /gl. ur. J. Šonje/ подає значення:

kukavica *ž* 1. ***zool*** (Cuculus canorus) šumska ptica iz porodice kukavica koja svoja jaja odlaže u gnijezda manjih pjevica i hrani se gusjenicama mnogih štetnika (**зозуля** *ж* 1. ***зоол*** (Cuculus canorus) лісовий птах родини зозулевих, який свої яйця відкладає у гнізда менших птахів і живиться гусінню багатьох шкідників (тут і далі переклад авторів статті));

2. ***pren*** **a)** jadna i bijedna žena (2. ***перен.*** **а)** бідна, нещасна жінка);

b) plašljiva osoba; strašljivac, strašljivica, plašljivac, plašljivica [18, 517] **(b)** полохлива особа; боягуз, боягузка; ляклива, боязка людина).

kukati *nesvr neprel* [*kukam*, pril sad *kukajući,* pr rad *kukao*] 1. glasati se *kuku, kuku* – o kukavici (**kukati** недок 1. співати *ку-ку, ку-ку* – про зозулю)

2. → plakati[2] **1,3,** → jaukati, → jadikovati – **kukanje** *gl im* (2. → плакати, → зойкати, → бідкатися – **kukanje**);

Слід звернути увагу на такі визначення: 1) у хорватській мові переносне значення, вказане під *a) – бідна, нещасна жінка*, наявне, хоча в сучасному мовленні воно не є частотним; 2) у хорватському визначенні ясно вказується, що переносне значення *b)* слова *kukavica* є боягуз. Але саме слово *kukavica* у значенні *боягуз* є найчастотнішою номінацією полохливої людини, на що вказує і *Хорватський частотний словник* [15, 773]; 3) українські демінутиви, яких немає у хорватській розмовній мові і в хорватських словниках: *зозуленька* і *зозулечка* – це ще й народнопоетичне *пестливе звертання до дівчини, жінки*, наділене тільки позитивною конотацією.

Зовсім іншу конотацію знаходимо в хорватській фразеології, а знаємо,

що фразеологія відображає ставлення народу до певного явища навколишнього світу, є детектором позитивної чи негативної ознаки певного образу. Саме хорватські фразеологічні одиниці служать підтвердженням, що конотація у хорватських фразеологізмах є відмінною від української. Так, у хорватсько-російсько-українському фразеологічному словнику (1985) знаходимо наступне:

Kukavica
Sinja kukavica
Большой трус
Боягуз нещасний
<з> полохливого десятка *хто* [17, 47].

У фразеологічному словнику хорватської або сербської мови (1982) знаходимо схожі визначення:

Kukavica

sinja kukavica *nesretna/jadna/bijedna/kukavna osoba* [16, 297] (боягуз, жалюгідна людина);

kukati ipf. **zakukati** pf. **kao sinja kukavica** *cviljeti, zacviliti, jako plakati, zaplakati* (буквально: **кукати, як сива зозуля**; плакати/заплакати, голосити/заголосити);

podmetati ipf. **podmetnuti** pf. (**poturiti** pf.) komu **kukavičje (kukavičko) jaje** *vješto podmetati/podmetnuti komu nešto, dati/činiti/učiniti komu neočekivano/neugodno iznenađenje* [16, 210] і його варіант: **podmetati** ipf. **podmetnuti** pf. komu **u gnijezdo kukavičje jaje** *vješto svojim problemima opteretiti drugoga, nasamariti koga* [16, 158] (буквально: **підкинути** *кому* **зозулине яйце;** укр. еквівалент: **підкласти свиню,** навмисне завдавати кому-небудь прикрощів, чинити підлість або діяти підступно проти когось).

У давньому фольклорі українців і хорватів *зозуля*, як правило, – символ віщування, вдівства, туги. З цією ж символікою в українській художній літературі *зозуля/зигзиця* фіксується з XII ст. (Слово о полку Ігоревім), а в хорватській літературі – з XVI століття.

«Ča ću ovdi došad, nesrićna mladica, Martva druga našad, tužna **kukavica**. Pokle mu je tužica dodijala ležeć, Človik, zvir, ni ptica nima me živu već» [5, 306].

«Kako trpiš tugu otu?... **Kukavica** kuka… Svanut će mi danak crni, Stvoriti se prahom skoro. Mr'jet ću, a da ne znam, čemu Trpjeti sam tako morô» [8, 165].

Як бачимо з наведених цитат, у давнішій літературі існували символи туги і вдівства, які тепер зникли у свідомості хорватських мовців, а ознака боягузтва, яка з'являється у хорватських художніх творах, не зникає:

«Unutrašnji neprijatelj bio je, dakako, Glavni, koji je i inače bio teška **kukavica** i

umirao od straha na svaki politički šušanj, pa mu sad nije trebalo još i ovo» [9, 80].

В українській літературі, крім віщування («Зозуля кувала, правдоньку казала, – буду сто літ жити!» [11, 226]; «Десь на вершечку високої тополі, в кінці саду, лічила чиїсь літа сива зозуля» [4, 207]; «Зозуле, зозуле, чого ти все куєш? Чи ти, зозуленько, моє горе чуєш? — Якби не чувала, то я б не кувала. Вмерла твоя ненька, — ти й досі не знала» [1, 196]), знаходимо й пестливі порівняння, звертання:

«В Путивлі-граді вранці-рано Співає, плаче Ярославна, Як та зозуленька кує, Словами жалю додає» [11, 387].

«Ні, бабусенько, ні, зозуленько, він прийде, не забариться...» [3, 155].

«Не сердься ж, моя мамочко, рибочко, перепілочко, зозулечко!» [6, 437].

Уперше на відмінність переносних значень у слові *зозуля/kukavica* в сучасних українській і хорватській літературних мовах звернула увагу Р. Тростинська, досліджуючи вторинну номінацію: «семи об'єктивного і суб'єктивного характеру в структурі значення – результат пізнання людиною навколишнього світу. За О. О. Потебнею, з великої кількості ознак вже пізнаного при новому іменуванні обирається та, яка найбільше впадає в око. Це особливо стосується вторинної номінації, наприклад: зозуля – птах-самка, кладе яйця в чужі гнізда. Об'єктивно її ні в прямому, ні в переносному значенні не можна назвати матір'ю, але в українському фольклорі зозуля – символ люблячої матері у тузі… саме суб'єктивний підхід (фантазія і творчість народу) навіяли цей образ. У хорватській мові в основі переносного значення – об'єктивна ознака: зозуля – kukavica – боягуз, нікчема, підступна, жалюгідна людина. Метафора з відповідним значенням дала прикметник і прислівник…» [10, 75].

Завдяки Інтернету на сьогоднішній день стало доступним ґрунтовне дослідження Петара Булата, матеріали до якого він збирав десятки років, опубліковане 1933-го р. в серії: Narodna starina: Kukavica, в якому на основі солідного лексикографічного й фольклорного (фіксованого) матеріалу подана символіка *зозулі* в усіх слов'янських мовах. Петар Булат вказує на схожі та однакові уявлення про *зозулю* серед усіх слов'янських народів, зокрема, пояснюється сама назва лексеми *зозуля,* дослідник також наголошує, що поведінка зозулі (підкидання своїх яєць у чужі гнізда, відсутність власного гнізда, її монотонне *ку-ку,* що наближається до людського вигуку, пов'язаного з горем і жалем, а також «самотність» птаха) привертала увагу людей і викликала бажання пояснити всі ці явища. «Зозулине жалісливе кування, разом із самотністю й уникненням товариства інших птахів, викликало в уяві простосердечних людей, які намагалися витлумачити її поводження, образ

одного сумуючого члена родини за другим, найчастіше сестри за братом, дружини за чоловіком або матері за дітьми. Таку етиологію *зозулі* зустрічаємо в усіх слов'янських народів» [2, 89].

Отже, за дослідженням П. Булата, у слов'янських народів виникають різноманітні образи *зозулі*, серед яких можемо виділити: сестра, яка оплакує брата або братів; зозуля – мати, яка оплакує дітей; проклята дружина, наречена, дочка або син; зозуля пророкує голод або ситість; зозуля пророкує щастя або нещастя; зозуля пророкує поганий чи добрий рік, гарну або погану погоду; зозуля пророкує настрій, хворобу чи здоров'я; зозуля пророкує народження або смерть, скільки років хто-небудь житиме; зозуля пророкує одруження.

На основі викладеного доходимо висновку, що раніше уявлення і характеристики зозулі були у слов'янських народів дуже близькими, а інколи навіть тотожними. С. Килимник підкреслював: «Зозуленька – це багатозначущий символ наших пращурів – і вісник весни, і вісниця довгого віку..., і символ туги за життям, за минулим, за красою: символ бездітної вдови, але найголовніше – це символ віщування» [7, 268]. В українських і хорватських джерелах знаходимо цьому підтвердження.

Зважаючи на те, що дослідження початку XX століття вказують на схожість уявлень образу зозулі у слов'янських народів, а новіші дослідження, певною мірою словники та особистий досвід, вказують на зміну ситуації, проведення анкети було необхідним для визначення, які саме уявлення про *зозулю* побутують серед представників молодшого покоління в українському і хорватському народах і наскільки ці уявлення збігаються із значеннями, зафіксованими раніше в словниках та дослідженнях.

Анкетування проводилося у січні 2013-го року у філологічних групах серед студентів загребських вузів (зважали на місце народження і місце проживання студента, в результаті чого анкетуванням були охоплені представники фактично усіх регіонів Хорватії: Далмації, Славонії, Загреба, Хорватського загір'я, Дубровника, центральної Хорватії), а також серед студентів вищих навчальних закладів Івано-Франківська, Львова, Києва і Євпаторії (також представлено різні області України). Вікова категорія респондентів – 18 – 30 років. Кількість опитаних серед хорватських студентів – 80 чоловік, серед українських – 100. З огляду на неоднакову кількість опитаних у Хорватії й Україні результати подаємо у відсотках. Слід зауважити, що респонденти могли обрати кілька варіантів відповідей.

Анкета:
Рік народження _____ Область _____
Слово «зозуля» нагадує мені…, викликає асоціації…(можна вибрати кілька варіантів відповідей):
□ провісниця весни;
□ жінка, яка оплакує члена сім'ї;
□ бідна, нещасна жінка;
□ жінка, яка від туги за коханою людиною перетворюється у пташку;
□ сірий, рябий перелітний птах;
□ зрадник;
□ пташка, яка володіє даром пророкування, передбачає майбутнє;
□ пташка, яка пророкує добрий або поганий рік, добру або погану погоду;
□ пташка, яка передбачає голод або ситість;
□ птах, який пророкує нещастя;
□ пташка, яка передбачає настрій, хворобу чи здоров'я;
□ птах, який передбачає народження або смерть;
□ пташка, яка передбачає, скільки років ви будете жити;
□ птах, який пророкує шлюб;
□ частина годинника;
□ ознака кольору, рябого, строкатого;
□ людина, яка усього боїться, боягуз;
Слово «кувати», «кукати» означає (можна вибрати кілька варіантів відповідей):
□ докучати, надоїдати;
□ скаржитися, нарікати;
□ оплакувати, жалкувати за чимось;
□ сумувати, тужити;
□ бути самотнім;
□ співати *ку-ку, ку-ку* (про птаха);
□ плакати, стогнати, голосити;
□ вигук, яким висловлюється великий жаль, скорбота;
□ вигук під час гри в «хованки»;
□ звук цокання годинника;
□ виражати бажання, жадання, прагнення;

Напишіть похідні слова від лексеми *зозуля*, а також стійкі словосполучення, фразеологізми зі словом *зозуля*, які вам відомі.

Після аналізу результатів анкетування хорватських респондентів можемо виділити наступні відповіді, важливі для нашого дослідження. Найбільшою несподіванкою був кількісно менший вибір прямих значень слів *зозуля* і *кувати,* ніж переносних. Згідно з проведеною анкетою, первинне значення *сірий, рябий перелітний птах,* всупереч очікуваному, обрало лише 37% хорватських респондентів. Зазначимо, що перше вказане в хорватському словнику переносне значення *бідна, нещасна жінка* у хорватів зникає (таку відповідь вважають правильною тільки 10% хорватів), а друге переносне значення *людина, яка усього боїться, боягуз* вважають точним 96% респондентів. Отже, проаналізувавши зафіксовані

відповіді, можемо твердити, що у свідомості носіїв хорватської мови перша асоціація, яка виникає у зв'язку з *зозулею*, буде саме боягузтво.

Інші відповіді, на які слід звернути увагу, наводимо за частотністю: 1) *частина годинника* (36% хорватських респондентів обрало цю відповідь); 2) *зрадник* (33%); 3) *провісниця весни* (25% респондентів). Отже, ми виділили значення, які можемо вважати присутніми і важливими у хорватськомовному середовищі, бо решту відповідей обрало менше 10 відсотків, тобто такі відповіді не будуть релевантними. Другою значущою ознакою уявлень про *зозулю* є факт, що відповіді: 1) *пташка, яка передбачає, скільки років ви будете жити;* 2) *жінка, яка від туги за коханою людиною перетворюється на пташку;* 3) *пташка, яка володіє даром пророкування, передбачає майбутнє;* 4) *птах, який пророкує шлюб* не обрав жоден хорват. Отже, такі вторинні значення на сьогоднішній день зовсім відсутні у свідомості хорватів.

Ще виразніше перевагу переносного значення помітно в дієслові *kukati,* при чому *співати ку-ку, ку-ку (про птаха)* обрало 46%, а вторинне значення *скаржитися, нарікати*, вказане у словнику на останньому місці, обрало 100% хорватів, що свідчить про кардинальні зміни в значенні дієслова *kukati*, бо переносне значення, яке в словнику подане на останньому місці, у реальній ситуації стає не тільки першим серед переносних, а й найчастотнішим, абсолютним переможцем анкети, яке вдвічі переважає пряме значення за чисельністю відповідей. На зростання ваги переносного значення вказує й те, що й інша запропонована в анкеті відповідь, теж подана в словнику – *плакати, стогнати, голосити* – була обрана хорватами з невеликою перевагою, але знову ж таки частіше (47,5%), ніж пряме значення – *співати ку-ку, ку-ку (про птаха).*

Українські анкети показують, що багатозначність образу залишається, але можемо підкреслити, що фактично вдвічі більше респондентів дало відповідь: *пташка, яка передбачає, скільки років ви будете жити* (72%), ніж *сірий, рябий перелітний птах*, на що вказало тільки 37% опитаних. Тобто, можемо констатувати наявність паралельних тенденцій щодо переваги вторинного значення у лексемі *зозуля* у порівнянні з прямим серед хорватських і українських респондентів. Ще дві відповіді, які переважали в українських анкетах, були: *провісниця весни* (42%) та *пташка, яка володіє даром пророкування, передбачає майбутнє* (37%). Варто зазначити, що дві відповіді: *зрадник* і *птах, який пророкує шлюб,* обрало 16% опитаних українців; також цікаво, що відповідь *зрадник* обрали виключно респонденти з півдня України, а відповідь *птах, який пророкує шлюб,* – респонденти з заходу України. Такий факт вказує на важливість

подальшого дослідження символіки лексеми *зозуля* на території України.

Варто зазначити, що тільки 8% українців дало правильну відповідь щодо ознаки кольору – *рябого, строкатого*, а це буде вже іншим сигналом і показником зміни значення, бо знаємо, що раніше *зозуля*, безперечно, згадувалася за цією ознакою, навіть дала назву кольору – *зозулястий*.

Друга частина анкети присвячена дієсловам *кувати, кукати.*

Відповідь *співати ку-ку, ку-ку (про птаха)* обрало 47% українців, 40% обрало відповідь *сумувати, тужити,* 34% – *бути самотнім*. Менше опитаних вважало правильною відповідь *докучати, надоїдати* – 28%, *виражати бажання, жадання, прагнення* – 23%. Таким чином, можемо дійти висновку, що дієслово зберегло перевагу прямого значення у більшій мірі, ніж іменник, але вторинні значення й у цьому випадку не поступаються частотністю.

Під час аналізу відповідей, обраних українцями, бачимо зовсім іншу картину, ніж у хорватських анкетах: у хорватських анкетах зауважуємо певну однотипність обраних і необраних відповідей, а в українських анкетах відповіді більш рівномірно розподілені між усіма варіантами, отже, знову доходимо висновку, що у свідомості хорватських мовців домінує одне значення, а в україномовних респондентів збереглося кілька значень, однакових за своєю вагомістю.

На третє запитання (Напишіть похідні слова від лексеми *зозуля*, а також стійкі словосполучення, фразеологізми зі словом *зозуля*, які вам відомі) переважна більшість хорватських респондентів написала *kukavičluk,* тобто *боягузтво*, а більшість українців цитувала: «Зозуле, зозуле, скільки мені років жити», що ще раз підтверджує полярність відповідей на перше запитання анкети і вказує на повну відмінність асоціацій, пов'язаних з образом зозулі у хорватів і українців На основі виявлених результатів можемо констатувати наявність повністю негативної конотації у переносному значенні лексеми *зозуля* серед хорватських респондентів і її відсутність серед українських.

На основі анкети доходимо висновку про спільні тенденції щодо первинного значення – невеликої кількості вибраних відповідей *птах* в обох мовах. На додаткове запитання, яке виникло під час аналізу відповідей, чому респонденти не обрали відповіді *сірий, рябий перелітний птах,* опитувані вказали, що не обрали цієї відповіді тому, що не впевнені, який саме вигляд має цей птах і якого він кольору. Як зазначає Ю. Лисенко, у випадку з такими назвами йдеться про неповну семантизацію слова в мовній свідомості окремого мовця, при чому в мові такі назви семантизовані повністю (є тлумачення в тлумачному словнику і наукова

дефініція в термінологічному). Подібне явище може відбуватися і в мовній практиці всього суспільства або переважної його більшості. На нашу думку, саме така доля спіткала нашу славнозвісну *зозулю* і в хорватів, і в українців, бо більшість опитаних не в змозі достеменно описати птаха, його вигляд і забарвлення, тобто у свідомості молодого покоління мовців семантичне наповнення не є цілісним, вичерпним. Таким чином, меншу частотність вибору прямого значення *зозулі* можемо пояснити неповною семантизацією цього слова у свідомості українських і хорватських респондентів. Стійкішими залишились переносні значення *зозулі*.

На основі аналізу анкет і сучасних словників бачимо, що в кожній мові розвивалося інше переносне значення, давалася інша характеристика, яка з часом стала домінуючою і віддалилася від тих багатьох характеристик, які були спільними для слов'янських народів. Отже, у мовній картині світу українців, тобто в українській народній творчості, фразеології, літературі тощо *зозуля* зображена хоч неоднозначно, але позитивні конотації мають вагоме місце, а в мовній картині світу хорватів позитивні конотації відсутні.

Постійні трансформації привели до того, що образ *зозулі* в мовній картині світу молодого покоління хорватів і українців істотно відрізняється. Як показало наше дослідження, такі відмінності існують: 1) щодо стану в далекому минулому; 2) на даному етапі; 3) між результатами анкетування і дефініціями сучасних словників. Отже, можемо констатувати різновекторні зміни переносних значень у лексемі *зозуля* на сучасному етапі в українській і хорватській мовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балади. Народна творчість. / Упор. О. Дей, А. Ясенчук. – К.: Дніпро, 1987. – 319 с.; **2.** *Bulat P.* Kukavica // Narodna starina. – Vol. 12. – No. 31. – Zagreb, 1933. – S. 81-112; **3.** *Вовчок М.* Твори: у 6-ти т. – К.: Держлітвидав, 1955. – 614 с.; **4.** *Десняк О.* Десну перейшли батальйони. Удай-ріка. Тургайський сокіл. – К.: Держлітвидав, 1949. – 562 с.; **5.** Karnarutić B. Djela // Planine/Petar Zoranić. Djela/Barne Karnarutić. Izabrana djela/Šime Budinić / Pr. Švelec F. – Zagreb: Matica hrvatska, 2002. – 492 s.; **6.** *Квітка-Основ'яненко Г.* Твори: у 6-ти т. – К.: Держлітвидав, 1956. – Т. ІІ. – 494 с.; **7.** *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – К.: Обереги, 1994. – Т. 1; **8.** *Nazor V.* Priče s ostrva, iz grada i sa planine. – Zagreb: Matica hrvatska, 1927. – 245 s.; **9.** *Pavličić P.* Pasijans. – Zagreb: Školska knjiga, 2000. – 291 s.; **10.** *Тростинська Р.І.* Внутрішня форма як ознака номінації вторинного іменування // Творча спадщина О.О. Потебні й сучасні філологічні науки. Тези респ. наукової конференції. – Харків, 1985. – С. 74-76; **11.** *Шевченко Т.Г.* Повне зібрання творів в шести томах. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – тт. І, ІІ; **12.** Словарь української мови / Грінченко Б. Д. – Київ: Кіевская Старина, 1907-09. – Т. 1-4; **13.** Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 1104 с.; **14.** Словник української мови: в 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970–1980;

15. Hrvatski čestotni rječnik / ur. M. Moguš. – Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta: Školska knjiga, 1999. – 1228 s.; **16.** *Matešić J.* Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika. – Zagreb: Školska knjiga, 1982. – 808 s.; **17.** *Menac A., Trostinska R.* Hrvatsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik. – Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1985. – 140 s.; **18.** Rječnik hrvatskoga jezika / gl. ur. J. Šonje. – Zagreb: Leksikografski zavod *Miroslav Krleža* i Školska knjiga, 2000. – 1450 s.

Зимовець Г.В. (Київ, Україна)

Семантичні особливості назв туристичних фірм у польській мові

У статті розглянуто типи мотивації назв туристичних фірм Малопольського воєводства. Особливу увагу приділено аналізу інформативного та персуазивного потенціалу різних семантично-структурних типів ергонімів, у т.ч. відображених у них культурних смислів. У результаті дослідження було виділено основні мотиваційні ознаки туристичних ергонімів.
Ключові слова: *номінація, ергонім, мотивація, метонімія.*

В статье рассмотрены типы мотивации наименований туристических фирм Малопольского воеводства. Особое внимание уделено анализу информативного и персуазивного потенциала различных семантико-структурных типов эргонимов, в т.ч. отображенных в них культурных смыслов. В ходе исследования было выделено основные мотивационные признаки туристических эргонимов.
Ключевые слова: *номинация, эргоним, мотивация, символ, метонимия.*

The article focuses on the motivation of the names of tourist agencies in Malopolskie province. The author discusses at length informative and persuasive potential of different structural and semantic types of business names, as well as analyses cultural senses associated with them. The major motivation features of tourist business names have been revealed as a result of research.
Key words: *business name, motivation, symbol, metonymy.*

Актуальність дослідження семантики власних назв визначається змінами лінгвістичної парадигми в напрямі когнітивізму та холістичного погляду на феномен значення, оскільки семантичний аналіз із застосуванням генеративних та структурних процедур позбавляв цей клас слів лексичного значення. Очевидно, що зміна наукових підходів пов'язана з недискретною сутністю значення та необхідністю застосування до його аналізу екстралінгвістичних даних. У цьому плані ергоніми, тобто назви підприємств і організацій, становлять дослідницький інтерес з огляду на роль суб'єктивного чинника в їхньому утворенні, одним із наслідків чого є участь значної кількості позамовних знань у формуванні семантики цих

одиниць. Даний лексичний клас останнім часом привертає дедалі більшу увагу, про що свідчить поява дисертаційних досліджень, присвячених здебільшого аналізу мотивації українських ергонімів, зокрема, слід відзначити праці Н.В. Кутузи, Н.М. Лєсовець, Ю.М. Петрашик, О.М. Сидоренко, М.М. Цілиної, С.О. Шестакової [6; 7; 8; 10; 11; 12]. Назви підприємств виступають також предметом аналізу в польському мовознавстві (А.Лєвандовський, А.Галковський).

Об'єктом розгляду в цій статті виступають назви туристичних компаній Польщі, зібрані на електронному ресурсі http://panoramafirm.pl (10 квітня 2013). Загальна кількість проаналізованих одиниць становить 894. У фокусі нашої уваги перебувають ті чинники, які визначають особливості номінації у сфері ергонімії, та типові мотиваційні ознаки назв туристичних компаній. Ми дотримуємося думки про наявність у власних назв лексичного значення, для визначення характеру якого істотно аналізувати зв'язки слова не лише в межах лексичної системи, але також брати до уваги фонетичні та морфологічні особливості. При цьому ономасіологічний аналіз ергонімів, на нашу думку, необхідно проводити з урахуванням дискурсивних характеристик бізнес-комунікації в цілому, у якій діють одночасно дві макростратегії мовленнєвої поведінки: інформативність і персуазивність. При цьому інформативність здебільшого реалізується через референтну функцію мови, а також, обмежено, через емотивну (експресивну) та конативну (апелятивну). Дві останні функції мови можуть реалізуватися в межах персуазивної стратегії, у залежності від використовуваних мовних засобів. Поетична (естетична) та фатична функції мови повністю реалізуються в персуазивній стратегії.

Розглянемо, які саме мотиваційні ознаки є типовими для туристичної галузі Малопольського воєводства. Мотиви називання туристичних компаній Польщі демонструють значну роль фактора номінатора, що, очевидно, пов'язане з екстралінгвістичними умовами, а саме із законодавчою базою в цій сфері. Згідно із польським законодавством підприємці, які працюють за цивільним правом, позначаються власним іменем із можливою специфікацією їхньої діяльності. Крім того, компанії, які не мають статусу повної юридичної особи, повинні містити в своїй назві ім'я всіх або хоча б одного власника. Оскільки туристична сфера характеризується наявністю значної кількості саме малих і середніх підприємств, які не мають форми акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, то юридичний чинник спричиняє існування значної кількості ергонімів, єдиним або одним із мотиваторів яких виступає власне ім'я підприємця. Слід зазначити, що в діахронічному аспекті це первинна модель найменувань

суб'єктів господарської діяльності, коли майстер відповідав особисто за власний продукт, ставлячи на ньому відповідне клеймо зі своїм іменем. Більше того, подібна практика корелює з підходами до називання підприємств у інших країнах. Зокрема, подібний стан справ ми спостерігали в Німеччині щодо ергонімів підприємств молочної сфери, де багато фірм позначаються іменем першого власника [5].

Способи представлення власного імені в ергонімах є відмінними. У численних випадках ідеться про використання в назві підприємства повного імені власника, у т.ч. із зазначенням предмета діяльності: *Bartłomiej Janusz Usługi Przewodnickie, Kapuśniak Paulina Biuro Podróży* тощо. У такий спосіб позначено 165 підприємців. Такі назви не містять індивідуалізованого компонента, який береться в лапки. Вони характеризуються в основному інформативною навантаженістю, персуазивність при цьому має вторинний характер і залежить від ділової репутації конкретної особи. При цьому антропонім супроводжується: 1) ширшим або вужчим позначення типу підприємства, зокрема такими описовими словосполученнями, як *Agencja Turystyczna, Biuro Podróży, Przedsiębiorstwo Prywatne, Firma Transportowa, Biuro Turystyczne, Centrum Usług Turystycznych i Przedsiębiorczości, Firma Handlowo-Usługowa, Sklep Potrzeb Kulturalnych, Biuro Usług Turystycznych*; 2) визначенням професійного статусу адресанта, у т.ч. із зазначенням території його діяльності, наприклад, *Przewodnik Turystyczny, Organizator Turystyczny, Pilot Wycieczek, Przewodnik Tatrzański, Przewodnik Miejski po Krakowie, Przewodnik po Krakowie i Okolicach, Pośrednik Turystyczny, Przewodnik Turystyczny Auschwitz-Birkenau*; або ж 3) назвою туристичного продукту, що спостерігаємо в таких прикладах: *Usługi Przewodnickie i Pilotażowe, Przewodnictwo Górskie, Usługi Turystyczne, Usługi Przewodnickie i Edukacyjne, Działalność Usługowa, Usługi Edukacyjno-Turystyczne, Obsługa Ruchu Turystycznego, Usługi Przewodnicko Pilotarskie, Pilotaż Wycieczek Krajowych i Zagranicznych, Organizacja Imprez Turystycznych, Przewodnictwo Turystyczne, Usługi Lingwistyczne, Turystyka*. В одному випадку власне ім'я супроводжується більш деталізованим визначенням мов, з якими працює суб'єкт: *Karolina Zamarlik Iberolengua Hiszpański Portugalski Angielski Usługi Przewodnickie Tłumaczenia Nauczanie*. Інформативний обсяг назв варіює від дуже загального (сфера услуг) до більш конкретизованого (туристична сфера, у т.ч. із обмеженням за місцем діяльності). Семантичні відношення між апелятивами у першому та другому з цих підтипів мають описовий характер, оскільки головний член словосполучення виступає в прямому значенні. В третьому типі мова йде про метонімічний переніс

назви послуги на назву підприємства, що є зміщенням комунікації в бік споживача, оскільки останній більше зацікавлений в інформації про послуги, а не про особу підприємця. В одному випадку власним іменем позначений закордонний суб'єкт *"Hogg Robinson Polska"*.

Описова стратегія номінації характерна також для назв деяких великих туристичних організацій та компаній, у т.ч. їхніх філій (20 випадків). Подібні ергоніми виконують референтну функцію, їхній потенціал мовного впливу є малим. Головним членом описових словосполучень виступає назва типу підприємства, зокрема позначення приміщення або організаційної форми. Інші члени описових назв окреслюють сферу, місце розташування та специфіку діяльності компанії: *Biuro Turystyki Aktywnej Poland Active, Małopolski Operator Integracji Turystycznej.*

Однак більшість туристичних операторів позначаються індивідуалізованою назвою, що збільшує вірогідність їхнього вирізнення з-посеред інших суб'єктів діяльності. Мотиваційні ознаки при цьому здебільшого є елементами фрейму туристичної діяльності, який включає адресанта і адресата, місце діяльності компанії або місце надання туристичних послуг, а також предмет діяльності. Крім того, мотиваційними ознаками ергонімів виступають аксіологічна лексика і культурноконотовані символи, які виступають в експресивній функції, позначаючи певні уподобання номінатора.

Почнемо розгляд мотиваційних ознак з аналізу використання власних імен і прізвищ у складі індивідуалізованої назви. В одному випадку індивідуалізована назва містить демінутивне ім'я та прізвище власника: *"Ania Kania"*. Очевидно, що метою такої стратегії номінації є інтимізація, тобто спроба адресанта зменшити комунікативну відстань між ним та адресатом завдяки переходу на форми адресування, характерні для близьких знайомих, друзів. Подібну інтенцію щодо зближення комунікантів констатуємо також у разі використання в індивідуалізованій назві лише особистого імені як у повній, так і демінутивній або усіченій формі подекуди в супроводженні позначення предмета діяльності (14 випадків): *"Joanna", "Maciejka", "Gabor"* (від *Gabriel*), *"Edi Tour", Mada-Guide*. Наявні також інші трансформації особистого імені, а саме використання іншомовних версій польських імен, що ми пояснюємо, відображенням предметної сфери, пов'язаної, з мандрівками до інших країн, *"Danieels", "Victor", "Aleko", "Monika's Travel"*.

Наступна стратегія утворення індивідуалізованих назв полягає у використанні в ньому лише прізвища (25 випадків). Прізвище застосовується як окремо, так і в складі словосполучення в поєднанні із зазначенням предмету діяльності або цільової аудиторії: *"Grzybowski", "Błażusiak",*

"Scheffner Tourist", "Roj-Sport Gąsienica". Має місце також використання скороченої форми прізвища: *Mikołaj"* від *Halina Mikołajczyk* (імена власників ми перевіряли за наявною у відкритому доступі інформацією державних реєстрів Польщі); а також інші трансформації прізвища, зокрема додавання прикінцевого голосного: *"Singha" Travel And Leisure* (від *Avinash Singh*), *"Ernesto Travel"* (від *Mirosłoaw Ernest*). Іноді такі трансформації супроводжуються активізацією культурних смислів. Зокрема, іменником *Singha* позначається також казковий лев у міфології Індостану, а форма прізвища Ernesto є співзвучною популярному імені в романських культурах. Відзначимо також цікавий випадок аксіологічної мотивації, похідної від семантики антропоніма. В ергонімі *"Fortuna Travel"* перший компонент є прізвищем власника (*Jacek Fortuna*), водночас передаючи оцінні конотації, які притаманні апелятиву, від якого походить прізвище.

В інших випадках використання власного імені супроводжується застосуванням засобів мовної гри, що має на меті привернути увагу до суб'єкта, вирізнити його, тобто на перший план виходить поетична функція. Як мовну гру в контексті ергонімії ми розглядаємо прийом утворення акронімів від імені та прізвища, оскільки подібні номінації містять елемент інтриги: поки адресант не познайомиться з агентством ближче, він може інтерпретувати ці назви в інший спосіб. Вирізняємо такі випадки: 1) застосування ініціальної абревіатури від імені або від прізвища (*"A&J" від* ***J****olanta Więckowska* ***A****nna Wełnowska*, *"K & T"* від ***K****wiecień Stanisław Jugopol* ***T****abula);* 2) складові абревіатури (*"Wist"* від ***Wi****esław* ***St****awowski*, *"****Japi*** *Artus Bis"* від ***Ja****cek Michalik* ***Pi****otr Jastrzębski*). В останньому випадку складова абревіатура є міжмовним омофоном англійської лексеми *yuppie* «молоді міські професіонали», з якими може себе ідентифікувати цільова аудиторія туристичної фірми. Безумовно, така подвійна семантизація ергонімів є виграшною стратегією, оскільки одночасно в незвичний спосіб позначається як суб'єкт, так і цільова аудиторія, тобто адресат діяльності. Спостерігаємо також інші форми мовної гри в ергонімії. Зокрема, ідеться про переклад прізвища іншою мовою, як у назві *"Herr Vogel"*, де прізвище власника (*Jacek Ptak*) перекладене німецькою мовою. В ергонімі *Rock'N'Travel* прізвище власниці (*Anna Rocka*) переосмислюється як музичний термін, що, як і в попередньому випадку, мабуть, є засобом вираження системи цінностей номінатора. Хотіли би відзначити ще два цікаві випадки гри слів. У назві туристичного бюро *"****M****arketing &* ***C****oncierge"* обігруються перші літери імені та прізвища власниці (***M****arta* ***C****ebula*). Ергонім *"****Wi****king"* не лише має референції до тематичного поля мандрівок, але й відображає прізвище

власниці (***King**a* ***Wi**domska*). Такі ергоніми, з одного боку, є засобом самовираження суб'єкта, а з іншого виконують поетичну функцію, надаючи назві незвичності, виділяючи її на фоні інших.

Наступна стратегія творення ергонімів (18 номінацій) полягає у використанні будь-якого антропоніма, що, подібно до ситуації із застосуванням власного імені туристичного оператора, на нашу думку, націлене на зменшення дистанції між комунікантами. Вибір як ергоніма не імені власника, а іншого імені, припускаємо, може бути зумовлений декількома причинами. По-перше, наявність у складі ергоніма іноземного імені корелює зі сферою діяльності, створюючи певну ауру екзотичності та таємничості, що проявляється в залученні поряд із європейськими також східних імен, у т.ч. біблійних: *"Marcel", "Aaron", "Tamara"*. З певними іменами також пов'язані культурні конотації, що видно з вищенаведених прикладів. Варто відзначити випадок використання архаїчного імені *"Zyndram"* – героя Грюнвальдської битви, що, на нашу думку, виступає засобом національної ідентифікації підприємця, передаючи також цілу низку позитивно конотованих символічних значень, таких, як відвага, сміливість, рішучість. Крім того, в ергонімії використовуються поширені демінутивні імена, які є типовими для сучасної Польщі, що створює підстави для того, щоби адресат ідентифікував себе з цільовою аудиторією: *Dana Air Travel, Gosia Tour*.

Крім антропонімів, адресант представлений у складі ергонімів номінаціями, які характеризують його професійну діяльність, наприклад *"Guide-Service"*. Професійна ознака поєднується в складі ергоніма з аксіологічним компонентом, який нав'язує адресату позитивну оцінку адресанта: *"Crazy Guides", "Profguide", Travel Partner*, а також із вказівкою на місце діяльності: *"Guides De Cracovie"*. Характер професійної діяльності позначається також перифрастично: *"Trip Adviser", "Krajoznawca", "Meeting Maker"*. Ще одною мотиваційною ознакою, яка застосовується при характеристиці адресанта, є місце його проживання, що зумовлює трансонімізацію відповідних катойконімів або описових назв мешканців певних територій: *"Ojcowianin", Krakowscy Przewodnicy.pl, Ludzie Gór.*

У назвах туристичних компаній як мотиваційна ознака виступає не лише адресант фрейму, а й адресат, який позначається польським та англійським гіперонімами *"Traveller", Turysta"*, а також іншими онімізованими апелятивами з оцінними конотаціями: *Wędrownik, "Wędrowiec", "Wagabunda",* які виступають у першу чергу в апелятивній функції. Крім того, адресат позначається також через займенник другої особи: *Twoje Wakacje, "For You Tour"*. Визначення адресата за іншими ознаками не

характерне для туристичної сфери. У нашому корпусі є лише 3 такі приклади: *"Family Cup", "Inter-Student", "Femina"*. Причому інформативну функцію виконують лише два перші ергоніми, окреслюючи спеціалізацію туристичних агентств. Істотно також відзначити, що адресат і адресант можуть позначатися нерозчленовано, як у випадку ергоніма *"Gromada",* що має інклюзивний ефект об'єднання в одну групу обох комунікантів.

Продуктивною стратегією утворення ергонімів є використання в їхньому складі оцінних компонентів (92 ергоніми). При цьому слід зазначити, що аксіологічні значення в контексті ергонімії мають гетерогенний характер, оскільки оцінка може бути спрямована або 1) на самого суб'єкта, або 2) на предмет його діяльності, або 3) стосуватися адресата. Загалом ергоніми із оцінною мотивацією є реалізацією макростратегії персуазивності, хоча і містять інформативні дескриптивні компоненти, насамперед, коли ідеться про раціоналістичну оцінку. Як відомо, оціночні значення класифікують за різними критеріями [1; 2]. Хочемо відзначити, що поділ на групи аксіологічних предикатів є дещо умовним, бо складно визначити лише один оцінний компонент. Наприклад, така характеристика, як престижність одночасно є і гедоністичною оцінкою (мені подобається), і утилітарною (відповідає соціальним очікуванням). У цілях нашого дослідження ми поділяємо аксіологічні лексеми на: 1) загальну нерозчленовану оцінку, 2) прагматичну оцінку, яка відображає характеристики референтів, які є бажаними в певному соціумі, 3) гедоністичну оцінку, яка передає особисті уподобання мовця, у т.ч. естетичного і морального плану. Загальна оцінка не є типовою в ергономіконі, очевидно через занадто невизначені в ній аксіологічні значення, на що вказувала Н.Д. Арутюнова [1, 218]. З огляду на це не дивує використання в основному іншомовних аксіологічних ресурсів, оскільки така стратегія номінації збільшує ступінь індивідуалізації назви, що служить прагматичним цілям привернення уваги до повідомлення: *Wonderful Cracow, "Best4you"*. Гедоністична оцінка стосується як адресата, так і предмета діяльності. Знову ж таки, як і в попередній групі, констатуємо переважання іншомовних лексем: *"Like Tours", Travel- Mania, "Amigo-Tours"*. Інший вид гедоністичної оцінки, естетичний, прямо реалізується у випадку використання італійського оцінного прикметника *"Beltravel", Labellavista,* а також опосередковано у разі використання в ергонімі мистецького терміна або міфоніма покровительки мистецтв: *"Muza-Travel", "Art-Tours"*. Найчисленнішими є приклади прагматичної оцінки, яка відображає еталонний рівень надання послуг суб'єктом і реалізується в таких назвах як самостійно, так і в поєднанні з іншими

мотиваційними ознаками: *"Prestige Holidays & Tours", "Travel Perfect", Expert Hotels, "Relax-Forever"* тощо. Деякі ергоніми містять одиниці з параметричним значенням найвищого рівня якості послуг: *"Top Travel Service"*. Подібного прагматичного значення набуває також англійська колорема *golden* «золотий» (*"Golden Compass", "Golden Travel"*) та метафоричні позначення на кшталт: *"Sky Voyage", "Hit-Sport", Starholiday*.

За нашими даними, трансонімізація топонімів є загалом типовою стратегією номінації ергонімів, оскільки місцезнаходження підприємства є істотною його характеристикою, яка впливає як на реноме адресанта, так і на характер надаваних ним послуг. Топонімічна мотиваційна ознака засвідчена в 142 випадках, включно із використанням відтопонімних прикметників. У нашому корпусі констатуємо існування таких семантичних відношень між вихідним топонімом і похідним ергонімом. По-перше, топонім називає територію місцезнаходження суб'єкта, а в деяких випадках і цільову зону в разі туристичних компаній, які працюють на в'їзний туризм. У цьому разі має місце інформативна стратегія, яка реалізується через референтну та експресивну функції. Це, зокрема, може бути 1) назва країни у повній або скороченій формі: "*City Tour Polska", "Tours Pol"*; 2) хоронім: *"Galicja", "Małopolska", "Ziemia Wadowicka"*; 3) ойконім: *"City Kraków", Travel To Cracow, "Krakautour", "Sącz-Tour", Wieliczka.Info;* в одному випадку використовується історичний топонім: *Biuro Podróży "Ilkus"* (сучасна назва цього міста - *Olkusz*); 4) урбанонім: *"Emaus"* (туристична агенція розташована на однойменній вулиці); 5) оронім, який, з одного боку, виступає символом території, а з іншого – вказує на спеціалізацію туристичних послуг, а саме організацію відпочинку в горах: *"Jaworzyna Tour", "Tatry", "Turbacz"*.

По-друге, топоніми виступають позначенням цільового місця діяльності. У цьому разі вибір конкретних топонімів є показовим у сенсі відображення ними спрямування основних туристичних потоків, а також іноземних культурних символів, які є релевантними для польської культури. Подібні номінації одночасно виконують референтну функцію, а також апелятивну, вказуючи адресату на можливий напрям його дій. Як і стосовно питомих топонімів виділяємо такі випадки: 1) хороніми, у т.ч. історичні (*"Bermuda", Italica, "Itaka", "Oriente"*); 2) ойконіми, при використанні яких ідеться не про окреслення пункту призначення, а на перший план виступає символічне значення мандрівок у далекі світи, реалізація поетичної функції як звернення до чогось недосяжного, нетривіального, небуденного (*"Dakar", "Antavia", Malibu*); 3) культурно-конотовані гідроніми (*"Marmara", "Jordan"*); 4) ороніми (*Cerro Torre,*

"Alpinada"). Окремо хочемо відзначити використання основи відтопонімного прикметника *europejski***,** який має не лише дескриптивний, а й аксіологічний компонент семантики прагматичного характеру: *"Euro Tour", "Euro-Travel"*.

Як видно із вищенаведених прикладів, часто топонімічна семантика поєднується з культурними смислами, пов'язаними з тієї або іншою територією. Тому близькою семантично до відтопонімних назв уважаємо групу ергонімів, у яких використано назви історичних об'єктів. У таких випадках поєднуються референтна та поетична функції: *"Akropolis", "Colosseo"*.

Поширеною моделлю номінації ергонімів є апелятивізація тих або інших позначень предмету діяльності за допомогою ресурсів як польської, так і інших мов. У першому випадку спостерігаємо онімізацію апелятивів на позначення подорожі або ж утворення композита, до складу якого входить компонент *tur*: *Wizyta, "Wakacje", "Wactur", "Kram Tur"*. При цьому в деяких випадках інший компонент композита вказує на місце діяльності. Наприклад, у ергонімі *"Oltur"* перший елемент позначає місце розташування – м. *Olkusz*. Широке застосування іншомовних елементів є загалом істотною характеристикою ергонімів туристичної сфери. Очевидно, що іншомовні номінації відображають, з одного боку, фактор адресата, оскільки діяльність спрямована на іноземну аудиторію, натомість у разі польської аудиторії додається телеологічна оцінка, а саме опосередковане відношення до цілі адресата – поїздки закордон. Безумовно релевантним є вибір мов, звідки походять мотиватори ергонімів. Прогнозовано широко використовуються ресурси англійської мови, яка є основним засобом спілкування в туристичній сфері, а також італійської мови, що відображає вже конкретні уподобання польських туристів. Очевидно, що в цьому разі саме іншомовна форма, а не денотативне значення англійських і італійських слів, виступає засобом персуазивності. При позначенні предмету діяльності в основному ідеться про використання таких англійських лексем як *tour* (92 випадки) та *travel* (153 ергоніми), а також деяких інших: *Travel Center, Travel Service, City Tours, Cracow Sightseeing, Mount Trip*. Другий компонент композита при цьому часто описує спеціалізацію або місце діяльності: *"Viaggi.**Pl**", "**Connect**&Travel", "**Góral** Event", "**Wildlife** Tours", "**All**tours", "**Natura** Tour", "Turism**online**"*. У ряді прикладів опис предмету діяльності супроводжується аксіологічним компонентом: *"**Adventure** Tours & Travel"*, антропонімом: *"**Ivo**trans", **Wladi** Travel Service*. Варто відзначити також елементи мовної гри, що, наприклад, має місце при утворенні гібридного ергоніма *"Holideo"*, у якому предметне значення передається англійським ресурсом, а закінчення

звучить подібно до італійського.

Предмет діяльності позначається не лише прямо синонімічними апелятивами із значенням «поїздка» або «відпустка», а й іншими периферійними членами відповідних фреймів, зокрема локативним їхнім компонентом, який вербалізується лексикою на позначення довкілля, та хронологічно-погодним маркером, який є істотним для «ідеальної» відпустки. Слід відзначити переважання серед мотиваторів ергонімів таких мікрополів тематичного поля «довкілля»: загальні географічні терміни (*"Globus", "Świat", "Horyzont"*); елементи рельєфу (*"Atol"*); море (*"Laguna", "Riviera Tour"*); сонце (*"Dotyk Słońca", "El Sol", "Sun Travel", "W Stronę Słońca*"); пейзаж (*"Panorama", "Lavista", "Vistamar"*); шляхи сполучення (*"El Camino", "Gościniec"*); створені людиною географічні об'єкти (*"Oasis Tours"*). Довкілля також позначається фітонімами та зоонімами. Серед фітонімів слід, насамперед, виділити використання іменника *limba,* який зустрічається в 3 ергонімах. У даному разі ідеться про символічне позначення місцевих Татр, де масово росте це дерево. Інші фітоніми позначають екзотичні країни: *"Platanum Travel", Passionfruit*. В останньому випадку денотативне значення екзотичного фруктового дерева «маракуйя» супроводжується можливістю аксіологічної реінтерпретації внутрішньої форми як «фрукт пристрасті». Крім того, необхідно відзначити випадки використання маловідомих латинських назв рослин. Зокрема, у нашому корпусі наявні три однойменні ергоніми *"Avena"* («овес»). Підстави для онімізації в даному випадку, очевидно, відмінні від тих, що ми розглянули в попередніх прикладах, оскільки на перший план виступає фоносемантика та екзотичність назви. Серед зоологічних мотиваторів, як і в попередній групі спостерігаємо як символічні позначення польської території (*"Jaskółka"*), так і позначення інших країн через характерних для них тварин (*"Zebra", "Alces'*). Особливо хотіли б відзначити таку назву, як "*Gacek"* («кажан»), яка позначає туристичне бюро, що спеціалізується на поїздках до найвідомішої в цьому регіоні печери (*Jaskinia Wierzchowskia*), де водяться ці ссавці. У творенні таких назв поєднується як інформативна, так і персуазивна стратегії, оскільки вони здатні передавати певну до кінця не визначену інформацію про діяльність підприємця, залишаючи при цьому достатньо простору для породження власних асоціацій. З огляду на обмежену кількість лексем у зазначених тематичних полях основним засобом індивідуалізації, який використовують номінатори, є залучення ресурсів різних мов.

Вартим уваги в контексті використання конотативних значень є і

наявність в ергономіконі колорем. У нашому корпусі представлені 3 подібні випадки. У 2 ергонімах зустрічаємо позначення блакитного кольору: *"Bluetravel","Niebieska Planeta"*, а в 1 – зеленого: *"Greenlight"*. Блакитний колір, очевидно, асоціюється з природою, зокрема з морем, небом тощо. Використання зеленого кольору як мотиваційної ознаки, з одного боку, також має екологічний характер завдяки його асоціаціям із світом природи, проте, семантика ускладнюється іншими значення зеленого кольору, зокрема, зелений у цьому контексті виступає також як колір, який позначає можливість безперешкодного руху.

У деяких випадках предметне значення «світ природи» поєднується з культурними смислами. Так, у разі утворених від латинського кореня *naut-* «море» ергонімів *"Nautica", "Nautilus", Nautica Safari*, які позначають туристичні компанії, що спеціалізуються на підводному плаванні, смислоутворюючим компонентом виступає також відомий твір Ж. Верна «Капітан Немо». Мотивація, в основі якої лежить віднесення до прецедентних мистецьких явищ, має місце також у такому ергонімі: *"Wehikuł Travel"* (від назви роману Г. Велса «Машина часу» в його польському перекладі, а також від позначення цього пристрою в жанрі наукової фантастики).

Як відомо, ознака простору в мові та культурі є тісно пов'язаною з іншим виміром – часом, формуючи разом той або інший хронотоп, у якому існує людина. Однак аналіз семантики ергонімів показує, що рівень усвідомленості цих двох вимірів відрізняється, оскільки хронологічна лексика значно рідше виступає мотиватором назв підприємств, що, на наш погляд, зумовлене відсутністю вибору, коли ми говоримо про час, на відміну від простору, в якому людина може вільно переміщатися. У нашому корпусі представлені лише 4 номінації, де простежується хронологічний мотив: *"III Milenium", "Summer Tour", "Cztery Pory Roku", "Cst Travel"*. У першому випадку на передній план виходить мотив сучасності та передових технологій. Друга назва чітко відображає спрямованість компанії на літній відпочинок, на відміну від третьої, яка радше характеризує різноплановість та всеохопність діяльності, так само як і четверта номінація, де глобальність позначається через англійську абревіатуру *Central Standard Time,* що використовується в авіації.

Істотним мотиватором назв туристичних компаній виступає також історичний культурологічний компонент, тобто використання в назві імен відомих історичних діячів: *"Magellan", "Herodot"*, *Vinci Travel.* При цьому перші дві назви мають чіткі кореляції з світом мандрівок та далеких екзотичних світів. Використання імені видатного італійського діяча епохи

Відродження виступає в експресивній функції, передаючи систему цінностей, що експліцитно виражено на сайті компанії: «Naszym niedoścignionym Ideałem i Patronem firmy jest bowiem genialny artysta i uczony – Leonardo da Vinci. Człowiek niezwykłych talentów i pasji. Dla którego poznawanie i ciągły rozwój – stały się życiowymi drogowskazami» [9]. В одному випадку онімізується назва історичного артефакта, який виступає типовим символом Єгипту, тобто має місце синекдоха – представлення території через її істотний компонент: *"Papirus"*.

Близькою до попередньої групи в семантичному плані є трансонімізація міфонімів і космонімів. Зокрема, Краків символічно передається іменем свого міфічного засновника: *"Krakus"*. Ідеальне місце відпочинку позначається грецькими міфотопонімами: *"Olimp", "Arkadia"*, при цьому перший з них також виступає як засіб параметричної оцінки вищого ступеня якості послуг, а другий передає гедоністичну оцінку. В декількох ергонімах використано ім'я арабського міфічного героя, який асоціюється із морськими мандрівками: *"Sindbad"*.

Для частини ергонімів чіткі семантичні зв'язки на загальномовному рівні встановити важко, оскільки вони не піддаються однозначному морфологічному аналізу, що і визначило неоднозначність підходів до визначення їхнього статусу (докладніше про це див. у нашій статті [4]). Ми виходимо із наявності мотиву в будь-якій номінації, хоча за певних умов він є затемненим для адресата. Немотивовані на перший погляд ергоніми можуть потенційно мати дуже широке інтерпретаційне поле, що надає їм ілокутивні переваги, оскільки такі назви здатні породжувати безліч асоціацій різнопланового характеру, які інтерпретуються контекстуально або за допомогою інших позначень суб'єкта діяльності, наприклад, логотипа. Зокрема, ідеться про абревіатурні ергоніми на кшталт: *"K & T", T & T*. Принагідно варто відзначити, що складова абревіація є сьогодні продуктивним способом словотвору, тобто такі номінації, як мінімум, повторюють типові деривaційні моделі, зрозумілі для сучасної мовної свідомості. Деякі з подібних, з точки зору структурних критеріїв немотивованих, ергонімів є співзвучними або паронімічними до слів, які існують в інших мовах. Так, наприклад, ергонім *"Agoga"* є близьким за звучанням до назви відомого сервісу бронювання готелів *Agoda.com.* Крім того, ця лексема є близькою за формою до давньогрецького терміна *ἀγωγά,* який позначав систему виховання у Спарті. Ергонім *"Akka"* є співзвучним назві готелю в Туреччині та ойконіму в Ізраїлі, водночас допускаючи акронімне прочитання від імені власниці (*Anna Kaiser-Lachowicz*). Чи, як наприклад, в ергонімі *"Med-Pro"*, компоненти можуть розглядатися як

усічені морфеми, дотичні до галузі туризму в Середземноморському регіоні (від лат. *Mediterraneum*). Наведемо ще один приклад: ергонім *"Odegona"* – це назва туристичного бюро, яке спеціалізується на поїздках до Одеси та Криму, тобто його корінь корелює із топонімом, який позначає місце призначення поїздок. Не можна нехтувати також і фоностилістичний компонент семантики ергонімів, що потребує окремого аналізу, хоча вже навіть побіжний погляд на номінації виявляє таку їхню характерну рису, як милозвучність, відсутність складних для вимови збігів приголосних, що безумовно посилює естетичну функцію назви.

Слабкі зв'язки із предметом діяльності характерні не лише для номінацій, позбавлених однозначних зв'язків у лексичній системі. Ергоніми, в основу яких покладено певні терміни, у т.ч. маловідомі, не є інформативними. Навряд чи такі випадки онімізації термінів будуть семантично прозорими для пересічного мовця: *"Akson"* (відросток нервової клітини); *"Exim Tours"* (агент пересилки електронних повідомлень). На нашу думку, їхня представленість у ергономіконі пов'язана з такими функціями мови, як експресивна та поетична, тобто вони виражають певні уподобання адресанта, водночас створюючи певний когнітивний дисонанс для адресата, який: 1) здивований появою такого слова у сфері туризму; 2) не розуміючи до кінця значення терміна, фіксує його як присутнє десь на периферії своєї мовної свідомості, тобто має місце ефект невизначної впізнаваності «Я це десь чув чи бачив». В обох випадках ілокутивна сила номінації спрямована на появу інтересу адресата до повідомлення. Мотиваційною ознакою при онімізації термінів також можуть бути набуті ними при вживанні в публіцистичному та розмовному стилях конотативні значення: *"**Atom**-Tur"* («дуже потужний»).

Складні семантичні зв'язки характерні також для ергонімів утворених від назв каміння. У нашому корпусі наявні 3 номінації із використанням англійської назви бурштину: *"Amber Events", "Amber-Tour"* та *"Amber Tour"*. Уважаємо, що мотиваційною ознакою таких ергонімів, поряд з естетичною, є національно-територіальна характеристика, оскільки цей камінь символізує балтійський регіон, до якого належить у т.ч. Польща. З іншого боку, онімізовані назви каменів у ергономіконі загалом, за нашими даними, виконують естетичну функцію [3]. У корпусі представлений також один випадок використання назви високоякісного скла: *"Kryształ"*. У цьому випадку, крім загального значення «чистота, прозорість», яке надає ергоніму аксіологічного значення, констатуємо також застосування стратегії мовної гри, оскільки спостерігається фонетична кореляція з іменем власника: *Krzysztof Burzej*.

Естетична функція лежить в основі використання в ергонімії мистецьких термінів, а також прецедентних імен, а саме імен співаків, назв мистецьких творів тощо. Водночас вибір такого мотиву назви пов'язуємо з проявом експресивної функції мови, оскільки подібні номінації окреслюють естетичні уподобання адресанта: *"Sonata Travel", "Etiuda Travel", "Gotika", The Volker Company* (назва голлівудського фільму), *"Ultrea"* (назва музичного гурту), *Ayo Tour* (ім'я німецької співачки).

Як вже зазначалося раніше, в ергонімії спостерігається широке застосування стратегії мовної гри, яка накладається на інші мотиваційні ознаки, збільшуючи вирізняльну здатність імені, а, отже, і потенціал його впливу на адресата. Виділяємо такі засвідчені в нашому корпусі випадки мовної гри: 1) ієрогліфічне прочитання арабських цифр (*"go**2**cracow", Krak**4**fun, Passion**4**travel, "Best**4**you", "Time**4**poland Dmc", "Trip**4**treatment"*); 2) акроніми різного типу, які ми вже розглядали раніше (*"**Wi**king", "**M**arketing & **Co**ncierge";* 3) зміна морфологічного членування: *"Ha-Ski"* (переосмислення назви породи собак як позначення лижного курорту), *Rog-Ster* (назва гоночного автомобіля *Rogster* членується таким чином, щоби асоціюватися з прізвищем власника фірми – *Jacek **Rog**óż*), *E-Xperience* (написання через дефіс надає лексемі нової фонетичної форми, активізуючи водночас семантику префікса *ex-* та літери *X* як позначення чогось таємного, секретного); 4) гра, яка базується на переосмисленні імен історичних осіб: *"Marco Der Pole"* (одного з власників звати *Marek Frysztacki*); 5) застосування знаків інших семіотичних систем: *Online Tr@Vel* (заміщення однієї з літер іншим знаком краще привертає увагу до повідомлення), *K2* (арабська цифра є засобом подвоєння акроніма від імен власників *Piotr **K**onopka Elżbieta **K**onopka)*, *Bartosz Heksel 3p* (як і в попередньому випадку цифра виступає як мультиплікатор, позначаючи три основні принципи діяльності компанії, експліцитно виражені на сайті агентства: *Pasja. Profesjonalizm. Przygoda.*.

Як видно з аналізу мотиваційних ознак, більшість із яких є позначеннями предмету діяльності та обох комунікантів у всій сукупності їхніх ознак та систем цінностей, номінація в сфері ергономії визначається комунікативними завданнями встановлення та підтримання зв'язку між підприємцем і його потенційним клієнтом. Фактичнно ергоніми – це клас одиниць, який штучно створюється номінатором для розбудови відношень із адресатом з ілокутивною метою здійснення впливу. У цьому аспекті цікаво відзначити наявність моделі утворення назв компаній імперативними формами здебільшого другої особи: *"Obieżyświat", "Zobacz Kraków", Odwiedź Winnicę,* у т.ч. іншомовного походження: *Avanti Travel,*

Goholidays.Pl. Крім того, у нашому корпусі наявний один приклад форми наказового способу першої особи, яку ми атрибутуємо як інклюзивну множину, чиїм завданням є зменшити дистанцію між двома комунікантами: *"Jedzimy na Wakacje 5 Events"*. Близьким за мотиваційною ознакою є використання в ергонімі вигуку *"Hej"*. У таких випадках мотивації на перший план виходить апелятивна функція ергонімів. Подібні ергоніми прямо висловлюють інтенцію всіх суб'єктів діяльності цієї сфери.

Як вже зазначалося, значну роль у називанні туристичної сфери відіграє іншомовний фактор, про що свідчать численні вищерозглянуті приклади. Додатково ми б ще хотіли зупинитися на такому істотному моменті, як використання в ергонімії латинських виразів. Деякі з них мають чітке оцінне значення, характеризуючи високий рівень послуг: *"Sine Modo", Astrum, "Altius"* або ж окреслюють певні компоненти туристичної діяльності: *Apricor* (латинським дієсловом із значенням «засмагати» позначається бажаний для багатьох результат відпочинку), *Vademecum* (акцент переноситься на адресанта як на компендіум необхідної інформації). Крім того, необхідно відзначити використання ідіоматичних виразів з інших мов: *"Trevling Resa"* (шведське «щасливої подорожі»), *"Marhaba"* (арабське «ласкаво просимо»).

Таким чином, проведений аналіз показав, що мотиваційні ознаки ергонімів туристичної сфери мають гетерогенний характер. З одного боку, вони надають адресату необхідну інформацію про характер діяльності суб'єкта, а з іншого – є засобами мовного впливу, зокрема, нав'язування певної оцінки, привернення уваги до компанії за допомогою засобів мовної гри тощо. Причому вага ілокуції в туристичній ергонімії є вищою порівняно до інших сфер економіки, що, мабуть, і зумовлює широке використання іншомовних ресурсів як засобів виділення та прагматичної оцінки, а також звернення до засобів інших семіотичних систем, прецедентних імен тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Арутюнова Н.Д.* Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 895 с.; **2.** *Вольф Е.М.* Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.; **3.** *Єрмоленко С.С., Зимовець Г.В.* Деякі теоретичні та методологічні проблеми дослідження мотивації внутрішньої форми ергонімів / С.С. Єрмоленко, Г.В.Зимовець // Акцентологія. Етимологія. Семантика: Збірник праць до ювілею акад. В. Г. Скляренка. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 726-752; **4.** *Зимовець Г.В.* Проблема мотивованості власних назв / Г.В. Зимовець // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького пед. ун-ту. – Вип. 5. – 2010. – С. 38 – 46; **5.** *Зимовець Г.В.* Структурно-семантичні особливості комерційних назв у сучасній

німецькій мові / Г.В. Зимовець // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту. Філологічні науки. Мовознавство. – № 8. – 2010. – С. 172 – 177; **6.** *Кутуза Н.В.* Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергономікону м. Одеси) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н.В. Кутуза. – Одеса, 2003. – 18 с.; **7.** *Лєсовець Н.М.* Ергонімія м. Луганська: структурно-семантичний і соціально-функціональний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н.М. Лєсовець. – Луганськ, 2007. – 19 с.; **8.** *Петрашик Ю.М.* Ергонімія Тернопільщини кінця ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Ю.М. Петрашик. – Чернівці, 2013. – 20 с.; **9.** *Сайт компанії Vinci Travel* [Електронний ресурс]. – Доступно з : [http://lato.vincitravel.pl/o-firmie/ 06.08.2013]; **10.** *Сидоренко О.М.* Номінаційні процеси в полілінгвальній ергонімії Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О.М. Сидоренко. – Донецьк, 2013. – 20 с.; **11.** *Цілина М.М.* Ергоніми м. Києва: структура, семантика, функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : 10.02.01 «Українська мова» / М.М. Цілина. – Київ, 2006. – 23 с.; **12.** *Шестакова С.О.* Лексико-семантичні інновації в системі української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С.О. Шестакова. – Харків, 2002. – 20 с.

Курилова А.Д. (Астрахань, Росія)

Российские рукописные риторики XVIII века на латинском языке о композиции ораторского выступления

У статті розглянуті принципи композиції ораторської мови, представлені в рукописних російських риторичних посібниках XVIII століття на латинській мові. Поставлено питання про своєрідність методичної адаптації риторичного канону в рукописних риториках.

Ключові слова: *риторика, рукопис, риторичне канон, розташування, композиція, вступ, теза, розповідь, доказ, спростування, висновок.*

В статье рассмотрены принципы композиции ораторской речи, представленные в рукописных российских риторических руководствах XVIII века на латинском языке. Поставлен вопрос о своеобразии методической адаптации риторического канона в рукописных риториках.

Ключевые слова: *риторика, рукопись, риторический канон, расположение, композиция, вступление, тезис, повествование, доказательство, опровержение, заключение.*

The article shows how some principles of composition of oratorical speech are presented in manuscript Latin rhetorical books, composed in Russia in 18th century. The question about originality of methodical adaptation of the rhetorical canon in manuscript

rhetorical books is raised.
***Key words**: rhetoric, manuscript, rhetorical canon, disposition, composition, exordium, proposition, narration, confirmation, confutation, conclusion.*

Преподавание риторики в российских учебных заведениях в XVIII веке велось на латинском языке, что соответствовало многовековым традициям европейского образования. Рукописные латинские руководства, которые составлялись каждым преподавателем риторики для использования в образовательном процессе, представляют собой практически не исследованный пласт текстов, изучение которых может способствовать уточнению представления о развитии риторики в России. Как отмечает В.И. Аннушкин, о российских латинских риториках XVIII века «пока приходится сказать только как о собранном источниковедческом материале, считая их изучение делом будущего» [1, 6].

Анализ различных рукописных риторик позволяет предположить, что наибольшее влияние на их создателей оказали каноническая риторика Феофана Прокоповича, списки которой, как указывает С.А. Кибальник, хранились во многих российских городах [2, 388], и польская барочная риторика. Многочисленные последователи Феофана Прокоповича создавали во многом компилятивные руководства, выписывая из труда своего предшественника обширные фрагменты и добавляя собственные методические замечания и примеры. К таким риторикам следует отнести, в частности, руководства из Нижнего Новгорода [9], Рязани [7], Вологды [3], Коломны [6]. Некоторые риторы, например, Мануил Базилевич из Смоленской коллегии [4], а также автор курса, прочитанного в Московской Славяно-греко-латинской академии в 1744-1745 гг. [5], опирались как на риторику Прокоповича, так и на фундаментальный трактат «De eloquentia sacra et humana» французского иезуита XVII века Н. Коссена, а также на польскую риторическую традицию.

Цель данной статьи – рассмотреть своеобразие методической адаптации классического риторического канона в российских латиноязычных рукописных руководствах XVIII века на примере одной из важнейших частей риторической теории, трактующей композиционную организацию ораторского выступления.

Композиция речи изучалась в разделе, посвящённом расположению, которое наряду с изобретением, словесным выражением, запоминанием и произнесением составляло риторический канон. Составитель риторического руководства 1766 г. из Нижегородской семинарии объясняет роль расположения в риторике с помощью параллелизма, сопоставляя

задачи оратора и строителя: «quomodo opera exstruentibus satis non est saxa atque materiam et cetera aedificanti utilia congerere, nisi disponendis iis collocandisque artificum manus adhibeatur, sic in dicendo quamlibet abundans rerum copia, cumulum tantum habet atque congestum, nisi illas easdem dispositio in ordinem digestas, atque inter se commissas devinxerit, ut sine ea nihil valeat, inventio» («так же, как недостаточно строителям собрать камни, материал и прочее полезное для строительства, если не приложить руки мастеров к их расположению и размещению, так и в речи какое угодно изобилие материала будет только нагромождением и скоплением, если расположение не разместит их по порядку и не свяжет между собой, и без него ничего не будет значить изобретение» [9, 40 (об)]. Неупорядоченная речь сравнивается с путником, блуждающим во тьме: «velut nocte in ignotis locis errans: nec initio, nec fine proposito, casum potius, quam consilium sequatur» («словно блуждая ночью в незнакомых местах; без определённого начала и конца, скорее будет следовать случаю, чем замыслу») [9, 40 (об)].

Рассматривая части, на которые делится ораторская речь, нижегородский ритор отталкивается от античной классификации, согласно которой речь должна была включать следующие части: вступление (exordium), повествование (narratio), положение или тезис (propositio), доказательство (confirmatio), опровержение (confutatio), заключение (peroratio sive conclusio) [9, 41 (об)]. В новое время (moderno usu), считает ритор, стали выделять только четыре части: вступление, тезис, трактовка (tractatio) и заключение [9, 41 (об)]. Трактовка может включать в себя и повествование, и доказательство, и опровержение, в зависимости от конкретной ситуации.

Вступление в нижегородском руководстве определяется следующим образом: «Exordium est praeparatio auditoris ad rem dicendam, finis ejusdem est docilitas, attentio ac benevolentia auditorium» («Вступление есть подготовка слушателя к произносимому, и цель его – понимание, внимание и благосклонность слушателей») [9, 42]. Советы начинающим риторам включают рекомендацию составлять вступление (как и заключение) в последнюю очередь: «Postremo intuendum quemadmodum auditor sit conciliandus, hoc est de exordio et conclusione despiciendum» («В последнюю очередь следует задуматься, как склонить к себе слушателя, то есть, подумать о вступлении и заключении») [9, 41 (об)]. Это предписание согласуется с правилом, приведённым в риторике Феофана Прокоповича: «Exordia postremo sunt, non primo loco invenienda, et pertenta iam atque perspecta tota causa, quia alias frustra labor omnis instituitur» («Вступления следует составлять в последнюю, а не в первую, очередь, держа в памяти и

охватывая взглядом всю речь, иначе весь труд напрасен» [8, 145].

Добродетелями оратора во вступлении, согласно нижегородскому ритору, являются умеренность (modestia) и сдержанность (verecundia), а к достоинствам самого вступления отнесены краткость (brevitas), ясность (perspicuitas), достоверность (probabilitas) [9, 43].

Положение, или тезис, в нижегородской риторике определяется как «summa orationis breviter et perspicue tradita» («кратко и ясно выраженная суть речи») [9, 43]. Тезис может быть эксплицитным (explicita) или имплицитным (implicita), простым (simplex) или сложным (composita).

Трактовка нижегородским ритором понимается прежде всего как аргументация тезиса. В применении аргументов ритор советует придерживаться принципа «золотой середины». Слабые аргументы, по его мнению, усиливаются благодаря многочисленности: «Singula leviora sunt et communia: universa autem nocent, si non ut fulmine, tamen ut grandine adversus ea, quae nostrae orationi contrariari videntur» («По отдельности они лёгкие и общеизвестные; вместе же они наносят вред возражениям против нашей речи если не молнией, так градом») [9, 45]. С другой стороны, оратор не советует обременять слушателей слишком большим количеством аргументов, ведь тогда они «et taedium adferunt, et fidem detrahunt» («и навеют скуку, и подорвут доверие») [9, 45].

Заключение определяется в нижегородской риторике как «consumatio orationis, vel repetitione thematis vel consectario vel voto constans» («окончание речи, состоящее из повторения темы, выводов или пожеланий») [9, 45 (об)]. Главными задачами заключения ритор признаёт перечисление сказанного и возбуждение аффектов.

В смоленской риторике М. Базилевича выделены шесть классических частей ораторской речи, но их описание отличается большей обстоятельностью. Автор руководства различает правильные и неправильные, или внезапные, вступления (ex abrupto), когда слушателям приходится приступать к восприятию речи без подготовки, на примерах из речей Цицерона анализирует разные способы составления вступлений. К основным источникам вступлений ритор относит внутренние топосы и аффекты. Понимая под главной задачей вступления завоевание душ слушателей, важнейшими качествами этой части Базилевич считает точность и меткость, а пороками – неясность и грубость [4, 94].

Напоминая слова Квинтилиана о том, что тезис – начало доказательства, Базилевич требует, с одной стороны, его краткой и чёткой формулировки, а с другой стороны – повторения в разной словесной форме [4, 94 (об)].

В смоленской риторике последовательно рассматриваются такие части

ораторского выступления, как повествование, доказательство и опровержение. Повествование, согласно Аристотелю, уместно только в судебных речах. Базилевич приводит это свидетельство, но осторожно оспаривает его: «videtur non recte docere… sed tamen sustinenda est sapientissimi viri opinio, itaque interpretor Aristotelem» («кажется, Аристотель неправ… однако следует поддержать мнение мудрейшего мужа, поэтому я так интерпретирую Аристотеля…») [4, 95 (об)]. Ритор утверждает, что, кроме судебных речей, в которых, бесспорно, повествование необходимо, оно уместно также в эпидейктическом красноречии, «ведь, когда кого-нибудь хвалят, необходимо продолжительное повествование о похвальных вещах, а без этого похвала будет холодной» [4, 95 (об)].

Доказательство, по М. Базилевичу, – «pectus et robur orationis» («сердце и ядро речи») [4, 96]. Оно содержит аргументы, подкрепляющие и подтверждающие тезис, а также амплификацию (распространение) речи. Ритор советует использовать принцип нарастания в построении этой части выступления: «Providendum est, ut crescat oratio, quod fiet, si verbis minus efficacibus efficaciora succedant, ut vincire, verberare, necare, in crucem tollere, vel si affectus circa finem sit major, quam a principio, vel si extrema oratio argumentum solidius et amplificationem illustriorem efferat» («Следует позаботиться о нарастании речи, что происходит, когда за менее действенными словами следуют более действенные, например, надеть оковы, бичевать, казнить, распять на кресте; либо когда аффекты в конце более сильные, чем в начале, либо когда в конце речи приводится более веский аргумент или более яркая амплификация» [4, 96]. Также приводится рекомендация разнообразить аргументацию с помощью фигур и разных видов аргументов. Важные предметы М. Базилевич советует трактовать с помощью амплификации.

Аргументативная часть ораторского выступления продолжается и в опровержении действительных или вероятных аргументов противника. Эта часть речи, по мнению М. Базилевича, «est plena caloris et saepe furoris» («полна горячности и часто ярости»), поэтому в ней уместны «figurae et affectus graviores, ut ironia, interrogationes, execrationes» («более сильные фигуры и аффекты, такие, как ирония, вопросы, клятвы») [4, 97].

В главе, посвящённой заключению, особенно ярко выражена зависимость от текста риторики Феофана Прокоповича. Текст главы представляет собой пересказ соответствующего раздела риторики Прокоповича, в котором можно обнаружить многочисленные буквальные совпадения, начиная с самого определения заключения – «artifitiosus orationis exitus» («искусное завершение речи») [4, 98 (об); 8, 197].

Обстоятельностью и детальностью отличается трактовка расположения ораторской речи в московском руководстве 1744-1745 гг. из Славяно-греко-латинской академии. Рассмотрев двадцать два способа составления вступления, ритор выделяет три главных достоинства и недостатка этой части. К достоинствам отнесены краткость (brevitas), «ne oratio monstrosa fuit cum capite aequali sibi toti vel majori» («чтобы речь не была чудовищной, с головой, равной всему остальному или даже большей по размеру») [5, 89 (об)], соответствие содержанию речи (aptitudo ad materiam dicendam), отделка (cultura), которая заключается в остротах, сентенциях и метких словах. Три порока вступления представляют собой качества, противоположные достоинствам, указывая на то, каким вступление быть не должно: «ne sit prolixum, hoc enim fastidium saepe parit; ne sit ineptum, hoc est ne sit commune omni dicendi generi aut etiam contrariae parti et inconveniens ad materiam, quam dicis, ne sit absque omni ornatu et cultura orationis» («оно не должно быть пространным, ведь это часто рождает скуку; оно не должно быть неуместным, то есть подходящим к любому виду речи, даже выражающему противоположную позицию, и не соответствующим содержанию речи; оно не должно быть лишено украшений и отделки») [5, 89 (об)].

Тезис (propositio) определён как «sensus aliquis perfectus cuius veritatem vel falsitatem probare intendit orator» («некая законченная мысль, истинность или ложность которой стремится доказать оратор») [5, 89 (об)]. Ритор обращает внимание на то, что в панегириках тезис часто бывает скрыт.

Повествование, как и в риторике М. Базилевича, трактуется в соотнесении с постулатом Аристотеля. Московский ритор полностью согласен с тем, что повествование не встречается в совещательном красноречии, имеющем отношение к будущему, а не к прошлому, и по этой же причине находит применение в судебных речах. В эпидейктическом красноречии, по его мнению, можно не выделять повествование в особую часть, так как доказательство здесь почти полностью совпадает с повествованием. К достоинствам повествования отнесены достоверность (probabilitas), краткость (brevitas), ясность (claritas), приятность (suavitas). Восемь недостатков повествования приведены со ссылкой на Николя Коссена – пространность (prolixitas), частые и длинные отступления (parentheses longae et crebrae), двусмысленность слов и фраз (ambiguitas verborum et sententiarum), чрезмерное смешение лиц и предметов (nimia personarum rerumque confusio), неправдоподобие (incredibilitas), сниженные, непонятные и неуместные выражения (dictio humilis, obscura et impropria), рассеянность, лишённая украшений, единства и связующих частиц (dissolutio sine ullo decore, nexu et articulis), частое повторение одного слова

(crebra ejusdem dictionis repetitio) [5, 91 (об)].

Доказательство и опровержение московский ритор объединяет в одну часть ораторского выступления. Здесь приведены многочисленные способы построения аргументации в разных видах речей. В основе опровержения, по мнению ритора, может лежать презрение к доводам противника, негодование, компенсация, которая понимается как приведение равного по значимости довода, отклонение от темы, отрицание, искажение аргументов противника, интерпретация, объяснение, ироническое осмеяние.

Заключение трактуется в данном руководстве как «propositionis ex omnibus argumentis illatio» («выведение тезиса из всех аргументов») [5, 95]. Над этой частью речи ритор советует работать не менее усердно, чем над остальными: «non debet esse longa, debet tamen esse elaborata, verborum elegantia, figurarum varietate instructa, sententiis ponderosa» («заключение не должно быть длинным, но должно быть разработанным, оснащённым изяществом слов и разнообразием фигур, веским в суждениях») [5, 95].

В рассмотренных в статье российских рукописных риториках XVIII века обнаруживается единое понимание композиционной схемы ораторской речи, обусловленное общими теоретическими источниками. Однако заметно и своеобразие трактовки построения речи в каждом из руководств. Так, для нижегородского ритора основными достоинствами речи являются ясность, краткость, простота. Склонность к методически оправданному упрощению характерна и для других разделов этой лаконичной риторики. Риторики из Смоленской коллегии и Славяно-греко-латинской академии отличаются обстоятельностью и детальностью, в них большее внимание уделено эмоциональности и тщательной риторической отделке речи.

Перспектива исследования рукописных риторических руководств на латинском языке связана с введением в научный оборот ранее не исследованных текстов и материалов, что позволит расширить представление о процессе формирования российской риторической науки, полнее представить место латинского языка в образовательном процессе в России XVIII века.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Аннушкин В.И.* Русская риторика: исторический аспект. – М.: Высшая школа, 2003. – 397 с.; **2.** *Кибальник С.А.* О «Риторике» Феофана Прокоповича // Античная поэзия в России. XVIII – первая половина XIX века. Очерки. – СПб.: Петрополис, 2012. – С. 375-389; **3.** Наставления по риторике на примерах из латинских авторов… Вологодская семинария. – 1764. – РГБ. Великоустюжское собрание. – Ф. 122, № 14;

4. *Basilevicz M.* Opus artis oratoriae… Смоленская коллегия. – 1756. – РГБ. – Ф. 733 (Смолен.), № 21. – 154 л.; **5.** Emporium totius facultatis rhetoricae… Московская Славяно-греко-латинская академия. – 1744-1745. – РГБ. – Ф. 173.1. – № 356. – 178 л.; **6.** Praecepta de arte rhetorica ex auctoribus, qui genuinam dicendi rationem attigerunt… Коломенская семинария. – 1761. – РГБ. – Ф. 173.1, № 357. – Л. 85-193; **7.** Praecepta oratoria ex antiquis atque recentioribus auctoribus excerpta…Рязанская семинария. – 1759. – РГБ. – Ф. 194 (К.И. Невоструева, № 43. – 249 л.; **8.** *Procopovič Feofan*. De arte rhetorica libri X // Slavistische Forschungen. – Köln; Wien, 1982; **10.** Rhetorica, sive manuductionum ad eloquentiam libellus. Курс лекций по риторике, читанных в Нижегородской семинарии. – 1766. – РГБ. – Ф. 312, № 78. – 95 л.

Любецька К.П. (Мінськ, Республіка Білорусь)

Да характарыстыкі выпрацоўкі беларускай навуковай тэрміналогіі ў 1990-ыя гады XX ст.

У статті здійснена спроба характеристики особливостей впорядкування білоруської термінології в кінці XX ст. Розглянуто основні підходи до формування термінології, відображені в профільній літературі, охарактеризовано екстралінгвістичні причини, які викликали т.зв. "термінологічний вибух", визначено корпус спеціальної літератури, присвяченої аналізу терміносфер.
***Ключові слова**: спеціальна лексика, термін, термінологія, термінографія, екстралінгвістичні причини, мовна ситуація.*

В статье осуществлена попытка характеристики особенностей упорядочения белорусской терминологии в конце XX в. Рассмотрены основные подходы к формированию терминологии, отраженные в профильной литературе, охарактеризованы экстралингвистические причины, которые вызвали т.н. "терминологический взрыв", определен корпус специальной литературы, посвященной анализу терминосфер.
***Ключевые слова**: специальная лексика, термин, терминология, терминография, экстралингвистические причины, языковая ситуация.*

In article attempt of the characteristic of features of streamlining of the Belarusian terminology at the end of the XX century is carried out. The main approaches to the terminology formation, reflected in profile literature are considered, the extralinguistic reasons which caused so-called "terminological explosion" are characterized, the case of the special literature devoted to the analysis a terminosfer is defined.
***Key words**: special lexicon, term, terminology, terminografiya, extralinguistic reasons, language situation.*

Пытанні распрацоўкі і ўдасканалення беларускай нацыянальнай тэрміналогіі працягваюць заставацца актуальнымі ў беларускім мовазнаўстве. Варта адзначыць пры гэтым, што пры фарміраванні нацыянальнай тэрміналогіі неабходна ўлічваць папярэдні вопыт, асэнсаванне якога дапаможа кваліфікацыі узроўню назапашанага ў розных тэрмінасферах беларускай навукі, сістэматызацыі здабыткаў, што ў цэлым паспрыяе вырашэнню сучасных праблем беларускай тэрміналогіі.

З мэтай аналізу асноўных падыходаў да распрацоўкі беларускай тэрміналогіі ў 90-я гады XX ст. прадугледжваецца вылучэнне корпуса навуковых прац, у якіх адлюстроўваюцца пытанні распрацоўкі і ўпарадкавання беларускай тэрміналогіі, вызначэнне асноўных прынцыпаў распрацоўкі і стварэння беларускай тэрміналогіі, асэнсаванне тэрмінаграфічнага вопыту.

1990-ыя гады XX ст. можна ахарактарызаваць як своеасаблівы 'тэрмінаграфічны выбух'. Ажыццяўленню актыўнай тэрмінатворчай дзейнасці ў 1990-ыя гады XX ст. спрыяе прыняцце "Закона аб дзяржаўнасці беларускай мовы", калі значна павышаецца актуальнасць распрацоўкі тэрміналогіі на беларускай мове і ідзе актыўны працэс перакладу навуковых тэкстаў. Працэс станаўлення беларускай нацыянальнай школы і звязаны з ім пераход да выкладання дысцыплін у рэспубліцы на беларускую мову ў гэты перыяд патрабуюць у першую чаргу распрацоўкі і выдання якаснай беларускамоўнай літаратуры: падручнікаў, слоўнікаў, дапаможнікаў і г.д. У сувязі з гэтым лексікаграфічная спадчына 1990-ых гадоў XX ст. з уключэннем спецыяльнай лексікі разнастайная па тыпах і відах слоўнікаў: вузка- і шырокагаліновыя слоўнікі перакладнога і тлумачальнага характару, стандарты, слоўнікі спецыяльнай наменклатуры, гласарыі, мінімумы, слоўнікі-дадаткі да манаграфічных даследаванняў і падручнікаў. Агульная колькасць створанага ў галіне тэрмінаграфіі ў гэты час налічвае 323 адзінкі. Калі прасачыць храналогію выданняў слоўнікавых матэрыялаў, то вынікае, што пікі дзейнасці прыпадаюць на 1992-1996 гады, параўнайце: у 1990 г. падрыхтавана 6 даведнікаў, у 1991 г. – 14 адзінак, у 1992 г. – 38, у 1993 г. – 48, у 1994 г. – 30, у 1995 г. – 31, у 1996 г. – 25, у 1997 г. – 12, у 1998 г. – 12, у 1999 – 6. Станоўчым для фарміравання беларускай спецыяльнай лексікі гэтага часу з'яўляецца тое, што падрыхтоўка перакладной прадукцыі спрыяла пашырэнню паняццевай базы беларускай тэрміналогіі, а таксама арыентавала яе на больш прасунуты ўзровень, дасягнуты ў іншых больш развітых у дадзеным напрамку мовах: рускай, англійскай, нямецкай, французскай і інш.

Беларуская тэрмінаграфічная дзейнасць у 1990-ыя гады XX ст. пачынаецца са слоўнікаў, якія мелі на мэце сістэматызацыю асноўных тэрмінаў у пэўных галінах ведаў. Паводле дадзеных аўтарытэтных бібліяграфічных даведнікаў [1], тэрміналагічная дзейнасць у гэты час адбывалася ў асноўных галінах навукі, тэхнікі, культуры, мастацтва і грамадскага жыцця. На думку стваральнікаў бібліяграфічных даведнікаў, падрыхтоўка бібліяграфічных матэрыялаў прадыктавана тым, "каб паказаць, што нараканні на нераспрацаванасць тэрміналогіі на беларускай мове, якія нярэдка гучаць з боку тых, хто адмаўляе ў праве на жыццё беларускамоўнай навуцы і беларускамоўнаму навучанню, у тым ліку і ў ВНУ, часта не маюць пад сабой падстаў" [4, 3].

Адметнасцю гэтага этапу фарміравання беларускай тэрміналогіі з'яўляецца распрацоўка новых для беларускай тэрміналогіі тэрмінагалін, напрыклад: *сувязь, супраціўленне матэрыялаў, трыбафатыка, мікраэлектроніка, пластанатомія, маркетынг, матэматычная статыстыка, медыцынская вірусалогія, міжнародныя валютна-фінансавя адносіны, псіхалогія сямейнага жыцця, радыёэлектроніка, стаматалогія дзіцячага ўзросту, сухапутны транспарт лесу, тэорыя імавернасцяў, тапографа-картаграфія, тэарэтычная механіка, тэксталогія, тэхналогія палімерных матэрыялаў, фізіка-матэматычныя навукі, фізіка-тэхнічныя навукі, фізіялогія раслін, хіміка-біялагічныя навукі, хімія і фізіка палімераў, хірургічная анатомія жаночай палавой сістэмы, церце, зношванне і змазка (дэталяў машын), цыталогія, экалогія, эканоміка і кіраванне ў спажывецкай кааперацыі, этыка сямейнага жыцця* і інш.

Надзённыя пытанні беларускай тэрміналогіі, задачы тэрміналагічнай дзейнасці і спосабы ўпарадкавання нацыянальнага тэрмінафонду вырашаюцца ў спецыяльных друкаваных органах: "Тэрміналагічным зборніку" [3] і "Тэрміналагічным бюлетэні" [2]. На старонках выданняў знаходзяць адлюстраванне як тэарэтычныя артыкулы, так і матэрыялы прыкладнога характару. Профільныя даведнікі сталі т.зв. адкрытай трыбунай для абмеркавання праблемных і найбольш складаных пытанняў айчыннага тэрміназнаўства.

Ажыўленне тэрміналагічнай дзейнасці абумовіла падрыхтоўку грунтоўных манаграфічных даследаванняў: Антанюк Л.А. "Беларуская навуковая тэрміналогія" і яе ж "Сучаснай беларуская тэрміналогія", дзе акрэслены асноўныя этапы фарміравання тэрміналагічнай лексікі беларускай мовы, прааналізавана структура беларускай навуковай тэрміналогіі, вызначаны задачы ўпарадкавання і асноўныя прынцыпы і заканамернасці яе развіцця і функцыянавання ў беларускай мове.

Сіламі супрацоўнікаў АН БССР Арашонкавай Г.У., Булыкам А.М., Люшцікам У.В., Падлужным А.І. падрыхтавана калектыўная праца "Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі", у якой падрабязна разгледжаны асаблівасці структурнай арганізацыі беларускай тэрміналогіі, акрэслена роля інтэрнацыянальных элементаў ва ўпарадкавання беларускай спецыяльнай лексікі.

Значны ўнёсак у справу ўпарадкавання нацыянальнага тэрмінафонду зрабілі падрыхтаваныя кандыдацкія дысертацыі (9 адзінак). У работах звярталася ўвага на адметнасці фарміравання асобных тэрмінагалін, праводзіўся структурна-семантычныя, этымалагічны і словаўтваральны аналіз спецыяльнай лексікі асобных тэрмінасфер, разглядаліся спосабы тэрмінаўтварэння і іх прадукцыйнасць, вывучаліся асаблівасці станаўлення і развіцця беларускай тэрміналогіі.

Актыўнае абмеркавання задач і адметнасцей фарміравання нацыянальнай тэрміналогіі адбывалася ў межах навуковых канферэнцый. Пры распрацоўцы тэрмінасістэм рознымі аўтарамі прапаноўвалася прытрымлівацца тых агульных установак і спосабаў, што былі выпрацаваны ў беларускай мове ў 20-30-я гады XX ст., выкарыстоўваць сродкі беларускай мовы (дыялектную лексіку, асаблівасці словаўтварэння, фанетычную структуру мовы і да т.п.), не адмаўляючыся ад выкарыстання інтэрнацыянальнай тэрміналогіі.

Такім чынам, з прыведзенага вышэй кароткага агляду адметнасцей фарміравання беларускай навуковай тэрміналогіі з 1990 па 2000 год вынікае, што ў гэты перыяд былі створаны спрыяльныя магчымасці для рашэння тэарэтычных і практычных задач упарадкавання беларускай нацыянальнай тэрміналогіі. У гэты час выйшлі ў свет грунтоўныя тэрміналагічныя слоўнікі, значна папоўнілася тэрміналагічная база на беларускай мове і пашырылася сфера, ахопленая тэрміналагічнай працай. Варта адзначыць таксама ўвядзенне беларускай тэрміналогіі ў шматмоўныя тэрміналагічныя слоўнікі і тым самым уключэнне яе ў шырокі лінгвістычны кантэкст. Натуральна, што шмат у якіх галінах маецца грунтоўны падмурак для далейшай сістэматызацыі і ўпарадкавання беларускай тэрміналогіі. У сувязі з адзначаным вышэй можна канстатаваць, што сцвярджэнні аб нераспрацаванасці тэрміналогіі на беларускай мове абсалютна не маюць падстаў.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Тэрміналагічныя слоўнікі (асобныя выданні) 1918-1998 гг.: Бібліягр. давед. / Рэд. Г. Цыхун. – Мінск, 2000. – 74 с.; Беларускія слоўнікі й энцыкляпэдыі: бібліяграфія / склад. В. Кіпель, З.Саўка. – Нью-Ёрк; Мінск, 2002. – 608 с.; **2.** Тэрміналагічны бюлетэнь. Вып. 1-2. Мінск, 1997-1998; **3.** Тэрміналагічны зборнік. Вып. 1- 4. Мінск, 1983-1990; **4.** *Цыхун Г.* Беларуская тэрміналогія ў тэрміналагічных слоўніках (1918-1998) / Г.Цыхун // Тэрміналагічныя слоўнікі (асобныя выданні) 1918-1998 гг. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2000. – С. 3-8.

Марченко Н.В. (Київ, Україна)

Соціолінгвістичний чинник минулого і сьогодення у сучасному бутті лужицьких сербів

У статті розглядається соціолінгвістичний чинник впливу на буття серболужицьких слов'ян як в історичному, так і в сучасному вимірах. Наголошується на тому, що демографічний, соціальний, психологічний, політико-економічний, та релігійні чинники опосередковано чинять вплив на життєдіяльність західнослов'янського народу, а мовний та культурозберігаючий чинники безпосередньо служать збереженню та ствердженню етносу.
Ключові слова: *культура, мова, слов'янський, соціолінгвістичний, традиції.*

В статье рассматривается социолингвистический фактор влияния на жизнедеятельность серболужицкого народа как в историческом, так и в современном представлении. Подчеркивается то, что демографический, социальный, психологический, политико-экономический и религиозный факторы опосредствованно влияют на жизнь западнославянского народа, а языковой и культурный факторы служат непосредственно для его сохранения и утверждения.
Ключевые слова: *культура, язык, славянский, социолингвистический, традиции.*

The article aims to researching the sociolinguistic factor of the influence to being of the Lusatian Sorbs both the historical and the modern dimension. It is underlined to the role of demographic, social, psychological, political, economical and religious factors, which mediately had been influencing to the being of the Lusatian Sorbs. Immediately the linguistically and cultural factors intend for the retention and for the statement of the Lusatian Sorbs.
Key words: *culture, language, Slavic, sociolinguistic, traditions.*

Лужицькі серби (*Lužički Srbi*) (інші етноніми – *лужичи, лужичани*; лат. *surbi, sorabi*) або сорби (*Sorben* – так їх називають німці) – західні слов'яни – належать до національної меншини, яка проживає на території

Федеративної республіки Німеччини. Територія з лужицьким населенням розташовується на Сході країни, а саме – на території федеральних земель Бранденбург (на Півдні) та Саксонії (на Сході). Назва місцевості слов'янського походження Лаузіц (нім. *Lausitz*) за розвитку політичних подій, коли та або інша частина території належала різним європейським державам, отримала у позначенні краю детермінант протиставлення – *Nieder / Ober*, утворивши макротопоніми – *Niederlausitz* (Бранденбург) та *Oberlausitz* (Саксонія). За локалізацією проживання народу було також розмежовано й етноніми – *Niedersorben* та *Obersorben*. Відповідно до територіальної диференціації проживання слов'яномовного населення західнослов'янська мова – лужицька – має дві назви – верхньо- і нижньолужицька мови (вл. *hornjoserbšćina* – нл. *dolnoserbšćina*), не говорячи вже про певні мовні особливості на місцевому рівні з різноманітними вкрапленнями діалектів та говірок. За останніми статистичними даними, нині налічується приблизно 60 000 етнічних лужицьких сербів, тобто тих, які вважають себе слов'янами або усвідомлюють це. На території, заселеній вже більше ніж тисячу років лужичанами, проживають 0,9% лужицьких сербів від загальної кількості населення у Саксонії і 0,8% чоловік у Бранденбурзі [11]. Попри те що існує територіальна розмежованість у сучасній локалізації лужичан, а також певна мовна диференціація, бо, як наголошує український славіст К. Трохимович [6, 46], "лужичани говорять двома мовами", їх можна вважати єдиним народом із самобутньою культурною традицією, що вирізняє їх поміж інших – навіть слов'янських народів. Окрім того, за етнографічними та мовними даними у життєдіяльності народу простежуються спільні риси, характерні для праслов'янської та західнослов'янської культур, а також – німецької. Риси, притаманні буттю німецького народу, сформувалися у звичаєвій культурі лужицьких сербів упродовж останніх п'яти століть. А як відомо, культурні цінності народу "демонструють рівень його духовної культури" [4, 131] як в минулому, так і в сьогоденні, і є найточнішими даними стосовно формування ментальності народу в історичному розвитку та його психологізму в теперішньому бутті.

"Історія лужицьких сербів – трагічна і складна" [13], яка впливала і впливає на їхню життєдіяльність. Щоб зрозуміти картину сьогодення лужицького народу, потрібно відобразити певні моменти його історичного буття. До того ж, аналіз минулого лужичан доповнить існуючі в науковій думці версії щодо локалізації та хронологізації слов'ян на європейських теренах. Тут варто згадати про так звану фактологічну

культуру, а саме – археологічну в історіографії лужичан. Р. Огріссек у своїх дослідженнях щодо існування тих або інших археологічних культур на цій території в далекому минулому стверджує, що для колишніх поселень на цих землях були характерними поселення племен шнурової кераміки, культури стрічкової кераміки та кераміки колоподібних амфор, відомих у науці під визначенням поселень, що належать до лаузіцької культури (нім. *Lausitzer Kultur*), датованої приблизно 1400 р. до Різдва Христового [8, 19-20], й відповідно, є додатковими даними щодо хронологізації й локалізації поселень слов'ян в історичному минулому (інформацію відносно віднайдених археологічних залишків кераміки подано також у праці Ф. Тецнера [10, 292]. – М.Н), оскільки "археологи якнайточніше знають" [3, 10-19], що "доведеність тієї чи іншої гіпотези залежить від доведеності безперервної спадковості археологічної культури на тій або іншій території" [2, 47]. І якщо нині на сторінках більшості історичної літератури говорять про появу слов'ян на цій території унаслідок великого переселення народів, то існування свідчень про Лаузіцьку культуру в археологічних джерелах заперечує цей факт й підтверджує заселення цієї території слов’янами з найдавніших часів, а також стверджує їх етнічну локалізацію на цій території. Та й міркування німецького науковця Франца Тецнера [10, 2], що залишилися поза увагою дослідників, відносно існування другої хвилі заселення германських земель слов’янами, тобто – їх подальшого просування на Захід, припиненого зусиллями Карла Великого, уможливлює розвивати гіпотезу щодо хронологічно-циклічного характеру процесу протікання цього явища в європейській історії. До того ж, існування у науковій думці теорій-гіпотез, висунутих переважним чином у XIX ст., стосовно вищості чи меншовартості того або іншого народу, стосовно "багатих" та "бідних" мов можна нині вважати антинауковими й антигуманними. Ці теорії формувалися під впливом розвитку економічних та політичних чинників у тогочасній світовій політиці. Тому й існує довгий час точка зору відносно того, що території так званих "розвинутих" країн були заселені їхніми предками споконвіку, оскільки ідеологи цих поглядів беззаперечно розуміли й розуміють, що якраз культурні та мовні надбання народу є найміцнішим підмурівком всього того, що вони мають нині, тому й відкидають будь-які інші надбання, переважним чином, іншомовного народу. Свої ж експансивні дії в минулому розглядають лише як набуток для власного народу, тобто благо, залишаючи поза увагою життєві та культурні цінності загарбаних, підкорених та асимільованих ними народів інших національностей.

Як відомо, в науковому світогляді існує думка стосовно того, що лише письмові свідчення можуть бути достовірними джерелами того або іншого факту в історії народу (однак, як ми розуміємо, будь-які фіксовані джерела не можуть містити й подавати лише неупереджені факти, оскільки вони представляють погляди людей з їхнім баченням подій чи діянь осіб або ж висвітлені на угоду комусь навіть в історичному минулому. Літописні джерела є важливим джерелом інформації, що може час від часу накопичуватися, порівнюватися й аналізуватися. – М.Н.), але певною мірою забувають про археологічні культури, про етнографічні та фольклорні надбання народу, які творилися не одне тисячоліття, зберігалися ним і передавалися з покоління у покоління, бо виникнути вони не могли на "порожньому" місці. Адже прочитання та усвідомлення їхньої ролі разом з письмовими джерелами якнайточніше допоможе зрозуміти і хід історії в минулому, і перебіг подій у сьогоденні. А з'явилися фіксовані записи опису того або іншого явища в історії лише з появою письмен. Ці фіксовані свідчення могли потрактовуватися у минулому інакше ніж тепер, тобто – їх інтерпретація залежала від об'єктивності та суб'єктивності поглядів їхніх авторів. Окрім того, щоб потрапити до літопису особі чи групі осіб потрібно було якоюсь-то мірою і "відзначитися". Перші писемні свідчення у французьких літописах про лужичан сягають УІІ ст. Літопис Фредегар (нім. *Fredegar-Chronik*) – найвизначніше літописне джерело середини УІІ ст., яке пов'язують з "*Historia Francorum*" Грегора фон Турса (нім. *Gregor von Tours*) [12]. Тут уперше згадується плем'я вендів, чи венедів, під назвою сорби, що на чолі зі своїм князем Дерваном постійно здійснювало набіги на Тюрінгію та на французькі землі (лат. *Dervanus dux gente Surbiorum*) [19]), і яке заселяло величезну територію у ХІ-ХІІ ст. аж до Рейну. За часів Карла Великого (805р.) існувало родинно-племінне територіальне утворення *Limes Sorabicus* [13]. Як зауважує науковець Х. Шустер-Шевц, для того, аби потрапити до літопису, слов'янам потрібно було щонайпізніше в УІ ст. вже перебувати на цій території [9, 31], а щоб потрапити до германомовного літопису під назвою *Limes Sorabicus,* необхідно було б такому територіальному утворенню ще й володіти всіма істотними, відомими нині у науковій думці, ознаками державності. Оскільки середньовічне державне утворення *Limes Sorabicus* підпадає під критерії патріархальної концепції походження держави, на чолі якої стояв князь, і в подальшому своєму історичному розвитку це утворення не перейшло у власну державу за критеріями соціально-економічної теорії державотворення, за якими

постала більшість сучасних держав на карті світу, то варто в майбутньому, за розгляду розвитку слов'янства в історичному минулому, врахувати й визначити концепції існування середньовічних державних утворень, основу яких складало слов'яномовне населення, і які мали свої "крихкі" держави, устрої яких залишилися чомусь поза увагою більшості науковців. Ф. Енгельс у межах соціально-економічної теорії розрізняв три основні форми виникнення держави, а саме – афінську, римську та германську, згідно останньої, держава виникає внаслідок необхідності управління підкореним населенням після завоювання одного племені (народу) іншим, що вимагає інакшого типу організації публічної влади самого завойовника. Отже, з часів колонізації германцями слов'янських земель, що завершилася приблизно у XIII ст., переможці застосовували всі методи і прийоми управління, характерні якраз для "германської" форми організації державного утворення, в межах якого існували певні знаряддя управління, що залишалися від державного утворення самих лужичан. Лужицький історик Фрідо Мечк зазначає те, що серби ще в XVI ст., хоч і в складі німецьких феодальних територіальних утворень, мали свої адміністративні та судові інституції [14]. Попри більшості тверджень науковців стосовно відсутності у лужицьких сербів будь-якого державного утворення в їхньому історичному розвитку нині можна стверджувати зовсім інше: Лужичани до XIII ст., з огляду на сучасні наукові визначення поняття держави і з огляду на сучасні основні теорії її походження, мали свою державність як за територіальними і адміністративно-управлінськими, так і за мовними й культурними характеристиками. А потім – з XIII ст. до XVI ст. – народ входив до складу феодальних держав на правах автономного територіально-адміністративного утворення, населення (як слов'яномовне, так і германомовне. – М.Н.) якого від цього часу почало переживати вже процес онімечення, що якнайповніше проявився у часи Реформації, започаткованої Мартіном Лютером, і з часом, як вважають, був асимільований у плані державності, але не в плані мови та культури. У процесі германізації колонізатори поступово витісняли лужичан з насиджених місць все далі і далі на Схід, тому нині територія сучасних лужицьких сербів нагадує нам «невеличкий острівок» у центрі Європи, оточений німецькомовним населенням. Як стверджує дослідник Л. Елле, у результаті прогресуючої асиміляції і германізації територія лужичан постійно зменшувалася і у білінгвальному середовищі частка лужицьких слов'ян на ній поступово скорочувалася [14; 17]. А провадилися германізація, можна сказати, "вогнем і мечем". Науковець М. Семиряга,

проводячи мовні паралелі між слов'янськими мовами, зауважує, що у верхньолужицькій мові слово "*zbožo*" (укр. *збіжжя*) позначає поняття "*щастя*" [4, 21]. Недаремно якраз ця лексична одиниця з конкретним змістом позначає абстрактне поняття, адже германці, аби приборкати слов'ян, намагалися, насамперед, знищити їхній врожай. Однак, з того, що було зафіксовано в літописних джерелах, можна побачити, що ще в 1387 р. неподалеку від Берліну, в поселенні Кьопенік (нім. *Köpenick*) (колишній район Берліна), проживали венди – "*Wende vf dem Kitze*" [10, 284]. 1246 р. зі слов'янських поселень виганяли тих жителів, які відмовлялися переходити до християнської віри. 1293 р. Бернард II фон Анштальт заборонив використовувати рідну мову слов'ян у суді. 1327 р. було видано місцевими феодалами указ із такою ж забороною та з погрозами покарання на смерть у Лейпцигу й Альтенбурзі, в Майсені – в 1427р, в Люббенау – 1430 р. Отож, як стверджує етнограф Ф. Тецнер, "германізація в XIII ст. перемогла на цих теренах" [10, 293] (хоч і не остаточно. – М.Н.) і склад населення слов'янських поселень виглядав так: Їх заселяли 1) німецькі лицарі-землевласники; 2) чиновники, корчмарі та ремісники, що володіли обома мовами; 3) селяни, що використовували лише рідну мову. Можна було спостерігати такі речі: Хто розмовляв німецькою, отримував додатковий кухоль пива; німецькомовні парубки отримували кращу зарплатню у сусідніх маєтках, а німецькомовні дівчата могли виходити заміж за німецьких ремісників чи чиновників, тобто – мати в перспективі кращі умови для життя [10, 293]. Отже, землевласники розмовляли німецькою мовою, представники другої групи були двомовними, а селяни користувалися рідною лужицькою мовою. У 17 ст. було заборонено народні свята та вечорниці. Було навіть заборонено танцювати "по-сорбськи". З 1714 р. в Прусії заборонялося вживати нижньолужицьку мову в школах та вести богослужіння нею у церквах. А 1731 р. кайзер Фрідріх Вільгельм I забороняв навіть одружуватися тим, хто не володів німецькою мовою [4, 24]. Фактично "феодальні відносини в лужицькому селі збереглися аж до періоду імперіалізму в Німеччині" [6, 25], тобто – до початку XX ст. Такою ж була і соціолінгвістична ситуація у краї.

На колишнє і теперішнє становище лужичан вплинув, чи не найголовнішим чином, релігійний чинник, а саме – процес християнізації. Науковець М. Вальде зазначає, цитуючи слова Мартіна Лютера, який говорив, що "сорби є найгіршими з усіх націй", що якраз вчення Лютера було найвидатнішим кроком в культурній історії лужичан, а саме – в XVI ст. була створена писемна мова лужицьких сербів [16; 6, 21]. Уже 1548 р.

був здійснений переклад Нового заповіту, що не був надрукований, бо Мартін Лютер говорив, що він нікому не потрібен слов'янською мовою. Проте в 1574 р. було видано Малий Катехизм Мартіна Лютера нижньолужицькою мовою [17]. А взагалі до 1700 р. лужицькою мовою було надруковано близько 50 книг [4, 26]. Дослідники лужицької мови та культури зауважують, що "прихильники Реформації підтримували впровадження до церковного вжитку "народної мови" [6, 21], однак під нею розумілася німецька мова і аж ніяк – не лужицька. Якраз у ці часи на мову лужичан чинився тиск як з боку латини, так і з боку німецької мови [4, 17], що й стало причиною роздвоєності одного народу – лужичан – в мовному, конфесійному та територіальному вимірах, наслідки чого простежуються і нині (в Нижній Лужині переважна частина сербів – протестанти, а у Верхній Лужині – католики). К. Трохимович наголошує на тому, що "представники церкви в Лужиці повинні були діяти всупереч думкам самого реформатора, бо землевласники були зацікавлені в тому, щоб нові ідеї поширювалися серед населення, а цього можна було домогтися серед одномовного слов'янського населення тільки через запровадження лужицької мови в богослужінні" [6, 22]. М. Семиряга [4, 24] також підкреслює негативне значення лютеранства в історії лужичан, зазначаючи, що 1) при поширенні нового вчення германізація посилилася; 2) постала релігійна ворожнеча між самими лужичанами, яка і послабила їхні позиції у боротьбі проти німецьких феодалів; 3) у ті часи і з'явилися два алфавіти, що підтверджує існування двох варіантів мови в одного народу. Упродовж ХУІ та ХУІІ ст. виникло чимало релігійних текстів різними мовами, тобто – верхньолужицькою та нижньолужицькою, "бо майже в кожній парафії здійснювалися переклади для потреб місцевої церкви" [6, 22]. М. Вальде пише, що у ХУІ ст. 90% населення Нижньої Лужиці були євангельської віри і частина населення Верхньої Лужиці, в результаті чого вже наприкінці ХІХ ст. євангельські лужицькі серби стали двомовними, і через одне чи два покоління їх переважна частина стала одномовною, а саме – німецькомовною [16]. Навіть з відомим обрядовим дійством "Великодня їзда верхи" пов'язана низка переказів, в яких головна увага зосереджена якраз на міжконфесійній роздвоєності лужицьких сербів. Якщо до Реформації серби Верхньої Лужиці під час святкування Великодня їздили один до одного в гості, з села до села, повідомляючи про Воскресіння Господнє, несучи один одному радісну звістку, то з виокремленням їх у міжконфесійні громади такі процесії припинилися. Так, у день Івана Хрестителя 1540 р. відбувалося євангельське богослужіння у Хоєрсверді (вл. *Wojerecy*), на якому до цього

часу були завжди присутніми католики з Вітіхенау (вл. *Kulow*). Під час останньої Божої служби християни католицького віросповідання відчули недружнє ставлення до себе з боку місцевих мешканців, помітивши по дорозі до церкви зачинені двері у будинках, що могло означати одне – гостям не раді. Оскільки "Великодня їзда верхи" відбувається на Паску і колона вершників завжди рухається полями, то однієї весни трапився такий випадок: землевласник подав до суду на католицьку громаду про відшкодування збитків, яких йому завдали "Великодні вершники", потоптавши поле з озимою пшеницею. Громада Вітіхенау заплатила гроші. Але цього року пшениця у Вітіхенау вродила, як ніколи, навіть удвічі більше, ніж це було за пам'яті селян, а у Хоєрсверді був неврожай. М. Вальде зазначає, що у Верхній Лужиці і до цих пір триває незвична для розуміння конкуренція на рівні конфесій [16; 17]. Однак науковець наголошує також і на тому, що нині для лужичан притаманним є явище конфесійної соціалізації, що обумовлює не лише обов'язки – ходити у неділю до церкви, провадити різні форми паломництва та проявляти інші види благочестя. Католицизм верхньолужицьких сербів належить до головної складової національної і мовної ідентичності, об'єднуючи в собі релігійні та національні цінності, тому віруючі тримаються народної церкви, де богослужіння відбувається верхньолужицькою мовою. Окрім того, обов'язки католика утихомирюють в ньому потребу прагнення лужичанина до етнічної спільності, об'єднують усіх людей будь-якого віку в одне ціле, підтримують народні традиції [17]. Що стосується лужичан євангельського віросповідання, то на сучасний стан вплинули історичні події, коли кожна громада проповідувала свою політику, тому, наприклад, нині існує всього лише десять громад, де богослужіння проводиться слов'янською мовою [16].

Значних соціально-політичних, демографічних та культурних змін цей регіон зазнав на початку XX ст. та після закінчення Другої Світової війни. Окрім переслідувань лужичан у роки гітлерівської диктатури та заборони їхньої мови, цей період відзначився переселенням німецькомовних мігрантів на їхню територію з терен Східної Європи, що обумовило демографічні кількісні зміни населення. Значну роль відіграв початок процесу індустріалізації краю на початку XX ст., бо місцеве слов'яномовне населення переважним чином було сільським. І хоча в період функціонування НДР була розвинута мережа культурно-освітніх закладів для лужичан та було прийнято низку законів щодо збереження їхньої етнічної ідентичності, відбувся новий етап демографічних змін на території проживання лужичан: сільське населення почало переїжджати до

міста. Так, за період від 1955 до 1985 рр. кількість населення у лужицьких містах Котбус (нл. *Chósébuz* – нім. *Cottbus*), Вайсвассер (вл. *Béla Woda* – нім. *Weißwasser*), Шпремберг (нл. *Grodk* – нім. *Spremberg*) подвоїлася, а в місті Хоєсверда (вл. *Wojerecy* – нім. *Hoyerswerda*) кількість жителів збільшилася удесятеро [14]. Дослідник Л. Елле наголошує, що, якщо в епоху феодалізму етнічні особливості місцевого населення в адміністративному управлінні враховувалися, то в подальшій історії краю серболужицький державотворчий елемент взагалі не брався до уваги [14]. І попри те, що в новітній час німецького державотворення поза увагою залишився етнодемографічний аспект у процесі адміністративного формування земель, округів та громад на території федеральних земель сучасної Німеччини, а саме – не було враховано побажання сербсько-лужицького етнічного населення щодо утворення органів місцевого самоврядування, де мовою діловодства мала би бути сербсько-лужицька мова, або ж щодо утворення єдиної адміністративної одиниці на базі корінного етносу. В основних законах федеральних земель Бранденбург та Саксонія (*Landverfassung von Brandenburg* від 20.08.1992; *Landverfassung vom Freistaat Sachsen* від 27.05.1992) [11; 15] записано статті, в яких лужичани мають право на самовираження етнічної, культурної та мовної приналежності (§1, п.2) [7, 82, 92]. Статті Конституції гарантують лужичанам культурну автономію та право користуватися рідною мовою [7; 11]. Згідно Конституцій земель усі населені пункти у краї з лужицьким населенням мають двомовні позначення (напр., *Nowa Niwa – Neue Zeche*; *Lubnjow – Lübbenau*; *Wysoka Dubrawa – Hohendubrau*). Земельний парламент Саксонії ухвалив закон від 31.03.1999 р. (*Zakoń wo prawach Serbow w Swobodnym staće Sakskeje*), в якому гарантовано саксонським лужичанам ті ж самі права, що й бранденбуржцям [11]. У березні 2012 р. урядом Саксонії було прийнято рішення щодо підтримки поширення верхньолужицької мови, навіть попри те, що в деяких офіційних документах (напр., "Звіт уряду Саксонії щодо сучасного становища сорбського народу" від 04.03.2009 р.) записано що, "нікого не можна примушувати вивчати верхньолужицьку мову" [11, 20]. Проте, з огляду на всі головні акценти цих документів, простежується тенденція у ствердженні принципів етнічної приналежності лужицьких сербів, насамперед, у родині, у громаді, у культурно-освітніх закладах, які, безпосередньо, отримують підтримку від держави. Окрім того, на початку 90-х рр. утворилися або подовжили своє існування громадські організації, спілки та об'єднання, які захищають, насамперед, інтереси лужицького населення (напр., "Domowina", "Serbska narodna zhromadźizna", "Serbska lěwica", "Towarstwo Cyrila a Methoda", "Spěchowanski kruh za serbsku ludowu kulturu z. t. ", "Serbski ludowy ansambl", сербський мовний центр

"Witaj", газети сербською мовою "Nowa doba", "Serbske Nowiny", "Nowy Casnik", "Rozhlad", "Płomjo/Płomje", "Serbska šula", "Katolski Posoł", "Pomhay Bóh" і т.д.) [15]. Окрім позитивних моментів у теперішній життєдіяльності слов'яномовного населення Сходу Німеччини, простежуються негативні тенденції за такими чинниками як: 1) демографічний; 2) соціально-економічний; 3) соціолінгвістичний та, певною мірою, прихований політичний, який безпосередньо або опосередковано впливає на три попередні. Так, представник громадського об'єднання лужичан "Домовина" В. Фрока в інтерв'ю Інтернет-виданню "DW-WORLD" наголошує: "Органам влади немов невідомо, що там так само потрібно розмовляти нижньолужицькою мовою, як і німецькою" (варто додати, що нижньолужицька мова є другою офіційною мовою Федеральної землі Бранденбург [18]. – М.Н.). Тому багато лужичан навіть не насмілюються свідомо користуватися своєю рідною мовою, пам'ятаючи про "насмішки і кепкування зі "слов'янського белькотання" та про повну заборону говорити лужицькою мовою" [6, 21]. Багато хто з лужичан вірить, що їхні діти, володіючи лише німецькою мовою, матимуть кращі шанси у житті і матимуть кращі можливості у майбутньому в пошуках роботи» [18]. В інших статтях "DW-WORLD" можна прочитати статті під заголовками "Помре мова – вимре й народ" (від 23.07.09), "Серболужицька мова не має померти" (від 27.02.03), "Серболужицький народ у період супротиву та пристосування" (від 19.01.11) [18]. В цих статтях якраз і простежуються погляди, в яких відображено негативні тенденції в сучасному житті лужицького народу. По-перше, постійно стверджується головна думка про те, що лужицька мова може зникнути (***мовний та психологічний чинники***); по-друге, демонструються показники зменшення кількості етнічного населення в серболужицькому краї (***демографічний чинник***); по-третє, зникають з географічної карти села (***соціально-економічний чинник***). 24-річний Тобіас Домш, який є учасником фольклорно-танцювального ансамблю "*Wudwor*" у містечку Кроствіц (вл. *Chróśćicy* – нім. *Crostwitz*), говорить, що багато молоді виїжджає на Захід, особливо, дівчата заради навчання, а потім вони знаходять там роботу, одружуються і забувають рідну мову й традиції. Рідною мовою спілкуються на всіх рівнях переважно люди старшого віку, а молодь соромиться це робити, щоб не потрапити під шквал сміху з боку однолітків, рідною мовою яких є інша. Проте юнак говорить, що своїх дітей він буде навчати рідній мові. Слід зауважити, що й деяка частина дітей німців теж відвідує навчальні заклади зі серболужицькою мовою викладання, вважаючи, що вивчення цієї мови допоможе їм в майбутньому краще оволодіти й іншими слов'янськими мовами [18]. До того ж, як зауважує М. Вальде, в серболужицькому краї нині спостерігається

великий рівень безробіття, що приховує серйозну небезпеку для лужичан, оскільки постійно сугестує явище знецінення компетенції представників етнічної меншини і створює в них відчуття меншовартості [17].

Отже, У результаті розвитку історії останніх шість-сім століть лужицькі серби проживають на двомовній території, яка формувалася у результаті слов'яно-германської взаємодії раннього періоду історичного розвитку, а потім процес відносин між слов'янами та германцями (саксонцями і пруссаками) визначався впливом у процесі християнізації язичницьких слов'ян, їхньою германізацією, онімеченням та асиміляцією. У процесі саксоно-прусської колонізації цих земель аж до XIII ст. серболужицький край зі своїми слов'яномовними мешканцями, входив до складу держав, населення якого було іншомовним. Упродовж тривалого проміжку часу на теренах цього регіону існувала "своєрідна двомовність" [1, 103; 5, 40], яка, на перший погляд, нібито ніяким чином не вплинула на факт проживання лужицьких слов'ян під верховенством німецькомовного населення, оскільки збереглася й мова, й культура, й народ. Водночас, як стверджує К. Трохимович, "серболужицька мова внаслідок двомовності населення зазнала значного впливу німецької мови не тільки в лексиці, але й у граматиці" [6, 23]. І навіть попри те що вже наприкінці XIII ст. вперше було заборонено користуватися мовою «*Wendisch*» [16, 31] чи попри відсутність державних інституцій упродовж останніх чотирьох століть, лужицькі серби зуміли зберегти свою етнічну ідентичність, як уже згадувалося, не тільки в мові, а й у давніх звичаях та традиціях у побуті, що й потрібно дослідити у наступних студіях, оскільки важливу роль у збереженні мови й етносу, як бачимо, відіграють такі чинники як: 1) володіння рідною мовою усіма членами етнічної групи в двомовному середовищі; 2) вивчення рідної мови; 3) формування з раннього віку дитини відчуття й усвідомлення того, до якого етносу вона належить; 4) важливу роль відіграє родинна соціалізація знань рідної мови в суспільстві; 5) надзвичайно важливими чинниками є виховання і дотримання у родині та в суспільстві звичаєвих традицій свого етносу; і звичайно, 6) важливу роль відіграють виховання і дотримання загальнолюдських моральних цінностей, які для багатьох народів мають спільне коріння у культурі, в релігії та в освіті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Гухман М.М., Семенюк Н.Н.* История немецкого литературного языка IX-XУ вв. – М.: Наука, 1983. – 200 с.; **2.** *Марченко Н.В.* Північнонімецькі топоніми слов'янського походження: дис. на здобуття наукового ступ. канд. філол. наук: спец. 10.02.04. "Германські мови" / Ніна Василівна Марченко. – Київ, 2005. – 224 с.; **3.** *Седов В.В.* Восточные славяне в УІ-XІ вв. – М.: Наука, 1974. – 291 с.; **4.** *Семиряга М.И.* Лужичане. – М., Л.: Из-во АН СССР, 1955. – 195 с.; **5.** *Супрун А.Е.* Полабский

язык. – Минск: Университетское, 1987. – 94 с.; **6.** *Трохимович К.К.* Верхньолужицька мова: історія та сучасність. – Львів: Українські технології, 2003. – 220 с.; **7.** *Kopp S.* Ostern bei den Sorben // Landeskunde: Was feiert der Deutsche? – Bonn: Inter Nationes, 1996. – S. 45-94; **8.** *Ogrissek R.* Siedlungsform und Sozialstruktur agrarischer Siedlungen in der Ostoberlausitz seit dem 16. Jh. – Görlitz: vom Rat der Stadt Görlitz, 1961. – 210 s.; **9.** *Schuster-Šewc H.* Das Sorbische – eine slawische Sprache in Deutschland // Akademie-Journal. – 2001. – № 2. – S. 31-35; **10.** *Tetzner F.* Die Slawen in Deutschland: Beiträge zur Volkskunde- – Braunschweig: Verlag von Friedrich Vieweg und Sohn, 1902. – 520 s.; **11.** Bericht der Sächsischen Staatsregierung zur Lage des sorbischen Volkes // www.smwk.sachsen.de; **12.** *Brockhaus Enzyklopädie*. – Mannheim, Lpg.: Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG, 2007 (електронний варіант); **13.** *Đorđević N.* Lužički Srbi, njihova istorija i kultura (Uvod u sorabistiku: hrestomatija za srpske slaviste, priredio Predrag Piper) // www.rastko.rs/rastko-lu/uvod/ndjordjevic-luzicani_i.html; **14.** *Elle L.* Territorium, Bevölkerung, demografische Prozesse im deutsch-sorbischen Gebiet // www.rastko.rs/rastko-lu/uvod/lelle-territorium_ger.html; **15**. Maßnahmenplan der Sächsischen Staatsregierung zur Ermutigung und zur Belebung des Gebrauchs der sorbischen Sprache // www.smwk.sachsen.de; **16.** *Walde M.* Die evangelischen Sorben (Uvod u sorabistiku: hrestomatija za srpske slaviste, priredio Predrag Piper) // www.rastko.rs/rastko-lu/uvod/mwalde-evangelischen_ger.html; **17**. *Walde M.* Katholische sorbische Lausitz (Uvod u sorabistiku: hrestomatija za srpske slaviste, priredio Predrag Piper) // www.rastko.rs/rastko-lu/uvod/mwalde-katolischen_ger.html; **18**. www.dw-world.de; **19.** www.wikipedia.de.

Милик О.В. (Львів, Україна)

Лінгвальні засоби вираження концепту «ЗДОРОВ'Я» в латинській поезії

У статті досліджується змістове наповнення концепту ЗДОРОВ'Я, обєктивоване лінгвальними змістами в текстах латинської поезії періоду «золотої латини», визначаються різнорівневі мовленнєві засоби мовної маніфестації концепту, його понятійна, образна та ціннісна складові.
Ключові слова: *концепт ЗДОРОВ'Я, лінгвокультурологія, лінгвокогнітологія, лінгвальні засоби, латинська поезія.*

В статье исследуется смысловое наполнение концепта ЗДОРОВЬЕ, объективированное лингвальными смыслами в текстах латинской поэзии периода «золотой латыни», определяются разноуровневые языковые средства языковой манифестации концепта, его понятийная, образная и оценочная составляющие.
Ключевые слова: *концепт ЗДОРОВЬЕ, лингвокультурология, лингвоконцептология, лингвальные средства, латинская поэзия, «золотая латынь».*

The article deals with the semantic content of the concept HEALTH, which is objectified by lingual meanings in texts of Latin poetry of the "golden Latin century", defines

multilevel language means of the manifestation of the concept, its conceptual, figurative and evaluative components.
Key words: *concept HEALTH, linguoculturology, linguoconceptology, lingual means, Latin poetry, "golden Latin century."*

Проблема форм та способів лінгвальної репрезентації знань про дійсність, реконструкції картини світу за мовними даними, виявлення глибинних зв'язків мови, мислення і культури у наш час набуває особливої актуальності. **Актуальність** нашого дослідження визначається спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на розгляд мовних одиниць, що репрезентують наївні, наукові, художні та досвідні знання про світ. Уявлення про здоров'я належать до глибинних основ імпліцитної системи цінностей, яка визначає етос людської спільноти, осмислення сутності людини та її суспільного й індивідуального буття. У культурі Стародавнього Риму досліджуваний концепт становив одну з найважливіших ментальних, етичних та світоглядних цінностей [11; 17, 128]. Особливості концептуалізації поняття здоров'я в період найбільшого розквіту римської держави, коли мова, література і мистецтво досягли найбільшого розвитку мають особливу вагу для культурологічних досліджень, визначення світорозуміння та засобів об'єктивації концепту ЗДОРОВ'Я латинською мовою.

Метою нашого дослідження є опис лінгвальних засобів маніфестації концепту ЗДОРОВ'Я в латиномовній поезії I ст. до н.е. – I ст. н.е.

Об'єктом нашого дослідження є вербалізований засобами латинської мови концепт ЗДОРОВ'Я. **Предмет** дослідження: вербалізовані іпостасі концепту ЗДОРОВ'Я – лексеми, словосполучення, концептуальні метафори, образи – в латиномовній поезії I ст. до н.е. – I ст. н.е.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше у лінгвокогнітивному та лінгвокультурологічному аспекті досліджується змістове наповнення концепту ЗДОРОВ'Я, об'єктивоване лінгвальними засобами в текстах латинської поезії періоду «золотої латини».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні термін «концепт» широко використовується в різних сферах мовознавчої науки і входить до понятійного апарату когнітивної лінгвістики, семантики і культурології [5; 7; 9; 14]. Концептуально-культурологічні та лінгвокультурологічні аспекти досліджень культурних концептів і засобів їх вербальної репрезентації дають серйозний матеріал для реконструкції картини світу носіїв певної мови і національного менталітету [1; 16]. Дедалі більше дослідників звертається до розгляду вербалізованих уявлень про телеономні концепти під кутом

антропоцентрично-філософських постулатів [2; 8]. Сучасні лінгвокультурологічні дослідження здійснюються в різних напрямках, серед яких значиме місце посідає лінгвокультурологія окремого етносу у певний яскравий в культурному плані період [10, 23].

Розглядаючи сутність концепту, дослідники особливо відзначають його приналежність етнокультурному світу людини. Пізнання концепту допомагає відтворити етнокультурний образ, особливість менталітету носія мови. «Концепт являє собою вираження етнічної специфіки мислення, і його вербалізація обумовлена лінгвокогнітивною етнокультурною маркованою асоціативною компетенцією носія концептуальної системи» [18, 144].

У термінах Ю.С. Степанова концепт – мікромодель культури, він породжує її і породжується нею. Будучи «згустком культури», концепт має екстралінгвістичну, прагматичну, тобто позамовну інформацію [13, 40]. В.І. Карасик характеризує концепти як «ментальні утворення, які зберігаються в пам'яті людини значущі усвідомлювані типізовані фрагменти досвіду» [6, 59], «багатовимірне ментальне утворення, у складі якого виділяються образно-перцептивна, понятійна і ціннісна сторони» [6, 71], «фрагмент життєвого досвіду людини» [6, 3], «пережита інформація» [6, 128]. Концепт належить свідомості і включає, на відміну від поняття, не тільки описово-класифікаційні, але й чуттєво-вольові та образно-емпіричні характеристики. Концепти не тільки мисляться, але й переживаються [14, 42].

Лінгвокультурологічний підхід розглядає концепт у рамках проблеми „мова – свідомість – культура", з точки зору його місця у системі цінностей в житті людини, етимології, історії, асоціацій, які він викликає. Дослідження і опис взаємовідносин між мовою і культурою, мовою і етносом, мовою і народним менталітетом входять у завдання лінгвокультурології, науки, що представляє лінгвокультуру як лінзу, крізь яку дослідник може побачити матеріальну і духовну самобутність етносу; певне бачення світу крізь призму національної мови, коли остання виступає як виразник особливої національної ментальності [10, 8].

На думку С.Г. Воркачова, "виділення концепту як ментального утворення, позначеного лінгвокультурною специфікою, – закономірний крок у становленні антропоцентричної парадигми гуманітарного лінгвістичного знання. По суті, у концепті безособове та об'єктивістське поняття авторизується відносно етносемантичної особистості як закріпленого у семантичній системі природної мови базового національно-культурного прототипу носія цієї мови" [3, 67]. Концепт – це "одиниця колективного знання / свідомості (спрямована до вищих духовних цінностей), що має мовне вираження і відзначена етнокультурною

специфікою" [3, 70]. С.Г. Воркачов в поняття концепту вкладає насамперед вербалізований культурний смисл.

Різні підходи до трактування терміна «концепт» відображають його двосторонню природу: як значення мовного знака (лінгвістичне та культурологічне спрямування) і як змістовної сторони знака, представленої в ментальності (когнітивний напрямок). Ці два підходи розрізняються векторами по відношенню до носія мови: когнітивний підхід до концепту передбачає направлення від індивідуальної свідомості до культури, а культурологічний підхід – напрямок від культури до індивідуальної свідомості.

Структуру концепту варто розглядати у вигляді кола, у центрі якого міститься основне поняття, ядро концепту, а на периферії знаходиться все те, що додано традиціями, культурою, особистим досвідом [15].

Наукові результати. Період І ст. до н.е. – І ст. н.е. – один з найвизначніших моментів розвитку давньоримського суспільства, період розквіту римської літератури представляє собою яскраву лінгвокультурну ситуацію для осягнення етноментальності та дослідження аксіологічного простору римської культури. Значне місце в концептосфері античних римлян, що відобразилося в низці номенів на позначення концепту ЗДОРОВ'Я, є лексеми *saluber* та *salus*. Ядерною семою прикметника *saluber* є «*цілющий, той, який додає здоров'я*». Яскравим прикладом можуть слугувати слова Вергілія, де цей прикметник вживається у ролі означення до іменника *ambrosia*: *salubris ambrosiae sucos* – «*сік цілющої амброзії*»:

hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
detulit; hoc fusum labris splendentibus amnem
inficit occulte medicans spargitque ***salubris***
ambrosiae sucos et odoriferam panaceam (Verg. Aen. 12, 416-419).

Лексична маніфестація концепту ЗДОРОВ'Я як «*зцілення, повернення до життя*» репрезентована у рядках Овідія – *saluber* як означення до іменника *verbum*; це – магічні слова для зцілення, і наслідком яких стає повернення людини до життя:

pectora ter tetigit, ter verba ***salubria*** *dixit:*
depositum terra sustulit ille caput (Ov. Fast. 6, 754-755).

Вживання прикметника *saluber* у значенні *«благодатний, корисний»* репрезентує ще одну з рис концептуалізації дійсності у свідомості римлян – осмислення здоров'я як одного з життєвих пріоритетів; лексичну об'єктивацію цього поняття знаходимо в рядках Вергілія, де прикметник *saluber* означає «*життєдайний, благодатний*». Із семою здоров'я *saluber* у цьому контексті пов'язаний через призму аксіологічних характеристик:

здоров'я як найвищого блага життя: *balantumque gregem fluvio mersare* ***salubri*** *– «і стадо овець занурити в благодатну (життєдайну) ріку»*:

insidias avibus moliri, incendere vepres,

balantumque gregem fluvio mersare ***salubri*** *(Verg. Georg. 1, 269-273).*

Периферійним значенням прикметника *saluber* є сема «*корисний, добрий, благий, благодатний, той, який іде на користь»*, нічого спільного з прототипом значень ЗДОРОВ'Я у цьому контексті не має: *salubrem iustitiam legesque – «благе, корисне правосуддя і закони»*:

ille dapes laudet mensae brevis, ille ***salubrem***

iustitiam legesque et apertis otia portis (Hor. Ars.198-200).

Очевидно, такої семантики це слово набуває через етимологічну спільність з іменником *salus,* ядерною семантикою якого є «*благо, добро, користь*» як вербальне втілення певної духовної субстанції, сукупності гармонійних фізичних і духовних рис: *feret fama salutem – «слава принесе користь»* (добро, благо):

sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt.

Solve metus; feret haec aliquam tibi fama salutem (Verg. Aen. 1, 462-463).

Поняття «благо» потребує конкретизації та уточнення його змістової наповненості. Наступний приклад свідчить, що «благо» розумілося давніми римлянами через аксіологічний орієнтир збереження життя, яке є одним із найбільших благ: *una iam superest salus – «лише одне спасіння», salutis ostendit viam – «показує шлях до спасіння».* Отже, *salus* у значенні «*благо*» репрезентується через семи «*порятунку», «збереження життя»*.

Ille, ille dirus callidi monstri cinis

in nos rebellat, illa nunc Thebas lues

perempta perdit, una iam superest ***salus****,*

si quam ***salutis*** *Phoebus ostendit viam (Sen, Oed., 82).*

Семантика «блага» в концепті «salus» дуже часто розкривається в семі «позбавлення відстраждань» – як фізичних, так і душевних, тим самим відображає специфічні риси концептуалізації світу у свідомості римлян, відображаючи осмислення життєвих пріоритетів.

difficile est, verum hoc qua libet efficias.

una ***salus*** *haec est, hoc est tibi pervincendum;*

hoc facias, sive id non pote sive pote (Catull. 76).

Тривалу любов важко покінчити раптовим розривом,

Важко, воістину, – все ж переможи і наважся.

У цьому порятунок твій, лише в цьому досягни перемоги,

Все доведи до кінця, навіть якщо забракне сил.

Однією з аксіологем, які деталізують ядерне значення поняття *salus*

«благо» в контексті образної концептуальної метафори, є сема здоров'я: *coeperunt medici spondere salutem – «лікарі почали гарантувати здоров'я»*. Здоров'я і збереження життя, порятунок були найбільшими благами для давніх римлян в глобальному аспекті життєвих пріоритетів та ціннісної бази:

Si Stygias aeger non esset missus ad umbras,
Ut caderet magno victima grata Iovi.
Coeperunt certam medici spondere ***salutem****.*
Якщо хворий не зійде до тіней Стигійських,
Жертву Юпітеру вишньому я принесу.
Лікарі поручились, що одужання буде надійним. *(Mart. Epigr. 12, 90)*

Вербалізація якості «*здоровий*» як буденного уявлення в наївній картині світу здійснюється прикметником *«sanus»*, основне значення якого – фізично здоровий: у Горація знаходимо: *sanus utrisque auribus atque oculis – «зі здоровим зором і слухом»:*

Dis etenim facile est' orabat, ***sanus*** *utrisque*
auribus atque oculis; mentem, nisi litigiosus,
exciperet dominus, cum venderet. hoc quoque volgus
Chrysippus ponit fecunda in gente Meneni (Hor. Satyr. 2, 3, 285-288).

У наступних рядках *mentis bene sanae* прикметник *sanus* означає «психічно здоровий, розумний». Концептуалізація та вербалізація понять здоров'я вказує на відсутність дихотомії здоров'я фізичного і душевного. Homo sanus є такою тоді, коли вона не має ні фізичних, ні душевних хвороб:

'Maecenas quomodo tecum?'
hinc repetit. «paucorum hominum et mentis bene ***sanae****» (Hor. Satyr. 1, 9, 43-44)*

Когнітивно-семантичною складовою концепту ЗДОРОВ'Я є сема *«здорового глузду, тверезості думок», яка* випливає з контексту віршів Горація: *nil ego contulerim iucundo sanus amico – «поки я здоровий (у здоровому глузді), нічого я не зрівняю з милим другом»*, і репрезентується в аспекті широкого поняття психічного здоров'я:

o qui conplexus et gaudia quanta fuerunt.
nil ego contulerim iucundo ***sanus*** *amico.*
proxima Campano ponti quae villula, tectum
praebuit et parochi, quae debent, ligna salemque (Hor. Satyr. 1, 5, 44-47).

Згідно з античними уявленнями, концептуальною метафорою *sanus* є *«позбавлений непотрібних афектів (кохання)»*. Ця сема випливає із широкого контексту поезії Катулла: *si nostri oblita taceret,* ***sana*** *esset – «якби вона перестала згадувати мене, вона б одужала (зцілилася душевно)»:*

mule, nihil sentis. si nostri oblita taceret,
sana *esset: nunc quod gannit et obloquitur,*

non solum meminit, sed, quae multo acrior est res,
irata est: hoc est, uritur et loquitur (Cat. Carm. 83).

Отже, аналіз поетичних творів дав можливість визначити, що визначальною характеристикою концепту ЗДОРОВ'Я є його аксіологічність, оскільки в центрі уваги будь-якої культури перебувають ціннісні категорії. Специфіка мовної об'єктивації концепту ЗДОРОВ'Я у давніх римлян тісно переплітається з концептом БЛАГО і займає поряд із збереженням життя найвищий щабель в ієрархії ціннісних орієнтирів. У поезії підсилюється синкретизм фізичного і душевного здоров'я: навіть із широкого контексту дуже часто важко встановити – про фізичне чи душевне здоров'я ідеться у тексті. Концепт ЗДОРОВ'Я охоплює таку гаму значень: позбавлений тілесних ран, позбавлений душевних страждань, зцілений, придатний до життя, життєдайний, такий, що повертає до життя, врятований від загрози життю, позбавлений непотрібних афектів, які призводять до душевних страждань. «Sanus» є центральним номеном на позначення здоров'я. Це слово у периферійних семах має найбільший зв'язок з концептом ЗДОРОВ'Я. «Salus» і «saluber» є периферійними номенами у вербалізації названого концепту. Їхня семантика тяжіє до концепту БЛАГО, яке пов'язане зі здоров'ям через призму аксіологічних характеристик.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Волков В.В.*, *Волкова Н.В.* Концепт "здоровье": лингвистические механизмы самовосприятия / В.В. Волков, Н.В. Волкова. – Вестник ТвГУ. – Серия: Филология (12). – 2008. – С. 93-98; **2.** *Воркачев С.Г.* Вариативные и ассоциативные свойства телеономных лингвоконцептов. Монография / С.Г. Воркачев – Волгоград: Парадигма, 2005. – 214 с.; **3.** *Воркачев С. Г.* Лингвокультурология, языковая личность, концепт : становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филол. науки. – 2001. – №1. – С. 64–72; **4.** *Дворецкий И.Х.* Латинско-русский словарь / И.Х.Дворецкий. – Изд. 2-е, переработ. и доп. – М.: Русский язык, 1976. – 846 с.; **5.** *Карасик В.И.* О категориях лингвокультурологии // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности: Сб. науч. тр. / В.И.Карасик. – Волгоград: Перемена, 2001. – С. 3-16; **6.** *Карасик В.И.* Этноспецифические концепты / В.И. Карасик // Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие. / Отв. ред. М.В. Пименова. Кемерово: Графика, 2004. – Вып. 4. – 206 с.; **7.** *Карасик В.И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И.Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.; **8.** *Климонова Е.С.* Концепт здоровье в философском дискурсе // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация / Е.С.Климонова. – Воронеж, 2007. – №2-2. – С. 136-142; **9.** *Маслова В.А.* Введение в когнитивную лингвистику: Учеб. пособие / В.А. Маслова. – 5-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 296 с.; **10.** *Маслова В.А.* Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ.

высш. учеб. заведений / В.А.Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.; **11.** *Немировский А.* Идеология и культура раннего Рима / А.И.Немировский. – Воронеж: ВГУ, 1964. – 277 с.; **12.** Словарь по этике / Под. Ред. И.С.Кона. – 4-е изд. – СПб-М: Политиздат, 1981. – 430 с.; **13.** *Степанов Ю.С.* Константы: Словарь русской культуры – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.; **14.** *Степанов Ю.С.* Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю.С.Степанов. – М.: Языки славянских культур, 2007. – 248 с.; **15.** *Степанов Ю. С.* Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. - М.: Академический проект, 2004. – С. 42-67; **16.** *Туленинова Л.В.* Концепты "здоровье" и "болезнь" в английской и русской лингвокультурах: Дис. канд. филол. наук : 10.02.20 / Туленинова, Лариса Владимировна — 10.02.20 — Волгоград, 2008. – 248 с.; **17.** *Утченко С.Л.* Древний Рим. События, Люди, Идеи / С.Л.Утченко. – М.: Наука, 1969. – 324 с.; **18.** *Фесенко Т.А.* Концептуальные системы как контекст употребления и понимания вербальных выражений // Когнитивные аспекты языковой категоризации. Сб. науч. трудов. – Рязань, 2000. – С.141–144.

Моторний О.А. (Львів, Україна)

Риси характеру людини та їх відображення у фразеології верхньолужицької мови

У статті розглядається відображення рис людського характеру у системі фразеології верхньолужицької мови. В рамках роботи вивчаються фразеологізми на позначення впертості, схильності до брехні, лінощів, жорстокості, пихатості тощо. Аналіз фразеологічних одиниць зроблено на матеріалі даних сучасної фразеографії із застосуванням лінгвокультурологічного підходу.
Ключові слова: *фразеологія, фразеологічна одиниця, риси характеру людини, лінгвокультурологія, верхньолужицька мова*

В статье рассмотрено отображение черт характера человека в системе фразеологии верхнелужицкого языка. В рамках работы изучаются фразеологизмы, обозначающие упрямство, ложь, лень, жестокость, заносчивость и. т. д. Анализ фразеологических единиц сделан на материале данных современной фразеографии с применением лингвокультурологического метода.
Ключевые слова: *фразеология, фразеологическая единица, черты человеческого характера, лингвокультурология, верхнелужицкий язык.*

The article deals with the reflection of human character image in idioms of Upper Lusatian language. Phraseological units for denotation of laziness, stubbornness, arrogance, cruelty etc. have been studied within the frames or our work. The analysis has been done on the basis of newest phraseological vocabularies using the approach lingual-culturology
Key words: *idioms, phraseological unit, Upper Lusatian language, human character, lingual-culturological approach.*

Вивчаючи мовну картину світу будь-якої лінгвокультурної спільноти, не можна оминути одного з найважливіших її складників – образу внутрішнього світу людини. Під внутрішнім світом людини у пропонованому дослідженні розумітимемо інтелектуальні здібності та особливості характеру.

Верхньолужицька мова містить близько 240 виразів, у яких так чи інакше зображено риси характеру та інтелекту людини. Розглянемо, який набір образів рис характеру людини представлений у фразеології верхньолужицької мови: негативні – впертість: *spěrać kaž młynski kóń* – 'бути впертим' [1, 150], пихатість: *chodźić kaž paw* – 'бути пихатим' [1, 230], товстошкірість: *zymny kaž lód* – 'товстошкірий' [1, 185], жадібність: *być za pjenjezami kaž čert za (chudej) dušu* – 'бути жадібним' [1, 239], нещирість: *falšny kaž Judaš* – 'нещирий' [1, 125], брехливість: *bajki bać* – 'брехати' [1, 28], лінощі *njespjecha honić* – 'нічого не робити' [1, 211], боязливість: [1, 118] / *twarohowy krawčik* – 'боягуз' [7, 84], недосвідченість: [1, 36] *njezrały piskar* – 'молода, недосвідчена людина' [1, 236], позитивні – *dźeła so njebojeć* – 'бути працьовитим', хоробрість: *chroboły kaž jatřob* – 'хоробрий', досвідченість: *ze wšech bokow šćuwany* – 'бувалий, досвідчений' У верхньолужицьких фразеологізмах показано також схильність людини до балачок, або, навпаки, до мовчання, байдикування тощо.

У дослідженні нас цікавлять такі проблеми:

1. Загальне кількісне співвідношення образів позитивних та негативних рис характеру у фразеології верхньолужицької мови.
2. Створення цілісної картини образів позитивних та негативних рис характеру у верхньолужицькій фразеології, визначення, які саме риси характеру у ній відображено.
3. У ході аналізу образу кожної окремої риси характеру у фразеологізмах маємо на меті визначити, які асоціації викликає цей образ у свідомості носіїв верхньолужицької мови
4. Використовуючи результати аналізу образу кожної риси характеру, спробувати визначити, як виглядає у свідомості лужичан типовий носій цієї риси характеру.

Впертість. На позначення впертості у лужицькій мові є досить багато усталених зворотів. Компонентний склад цих фразеологізмів визначається асоціаціями у свідомості лужицьких сербів впертості з певними явищами та об'єктами дійсності. ФО на позначення цієї риси характеру вирізняються своїм компонентним складом, згідно з чим їх можна поділити на групи: 1) фразеологізми з соматичним компонентом: *twjerda hłowa, twjerdu heju měć* – 'бути впертим' [1, 73–85] 2) фразеологізми з зоонімним компонентом: *spěrać kaž młynski kóń* – 'бути впертим' [1, 150] і 3) фразеологізми з

компонентом-назвою артефакту *heja: być twjerdeje heji* – ‘бути впертим’ [1, 73]. Очевидно, саме образи певних частин тіла, зоонімних образів та артефактів проходять у лужичан метафоризацію і асоціюються з вказаною рисою характеру. Соматичним компонентом у складі фразеологізмів на позначення впертості є компонент *hłowa*. Через те, що голова є розумовим центром, лужичани у наївній картині світу приписують їй деякі особливості, які спричиняють розвиток у людини певної риси характеру (впертості у даному випадку): фізичні – згадувані вище ФО *być twjerdeje hłowy* – ‘бути впертим’*, twjerda hłowa* – ‘бути впертим’, *twjerda (wiselna) hłojčka* – ‘бути впертим’, *być twjerdeje heje, być swojeje heje, twjerdu heju měć* – ‘бути впертим’ (нім. ФО з аналогічним значенням та формою *ein harten Kopf* [4, 340], та ті, що асоціюються з рисою характеру, що приписується внаслідок метафоризації тварини: *byča hłowa* – ‘бути впертим’, *spěrać so kaž młyński kóń* –‘бути впертим’ (у німецькій мові існує ФО на позначення впертості, де також присутній компонент “голова”: *sie bestehen also auf ihrem Kopf?* – ви досі відстоюєте свою точку зору? [7, 634].

Нещирість, фальшивість, лицемірство, схильність до брехні.

У верхньолужицькій мові є широкий діапазон фразеологізмів з семантикою ‘бути фальшивим, нещирим’, ‘лицемірно зображати дружелюбність’, ‘брехати’ (значно ширший ніж у попередній групі аналізованих ФО).

Компонентний склад цих фразеологізмів дещо відмінний від тих, що належали до попередньої групи. Так, серед фразеологізмів цієї групи з семантикою ‘бути нещирим’ деякі також містять соматичний компонент: *dwaj jazykaj w hubje měć* [1, 118], *do wočow swjaty* – ‘бути лицемірним’ [1, 391] тощо. З іншого боку, наявна більша кількість фразеологізмів з зоосемантичним компонентом: *swjata liška* [1, 185]*, falšny kaž kusaty kóń* [1, 150] (нещирим вважається образ саме *злого* коня (*kusaty* – злий, про собаку яка може вкусити (коли цього не очікуєш – тому й асоціація з лицемірством) та про недоброзичливу людину [4, 101]*, pobožny kaž w kurjencu tchór* [1, 355]*, falšna kočka* [1, 142]*, pobožny kaž kocor pola twaroha* [1, 142]*, lišku za nadrami měć* [1, 184]*, přećeliwa kaž liška husatam* – ‘бути лицемірним’ [1, 185] тощо. Серед інших компонентів, які увійшли до складу фразеологізмів на позначення лицемірства та нещирості, є назви біблійних персонажів *(falšny kaž Judaš* – ‘бути нещирим’*)* [1, 125]*,* назви жанрів художньої літератури *(bajki bać, babjace basnički, komediju hrać* – ‘бути нещирим’*)* [1, 28; 1, 149]*,* назви рослин *(falšny kaž šibjeńčne drjewo* – ‘бути лицемірним’*)* [1, 56].

Як і у випадку з впертістю, логічна з точки зору наївної картини світу асоціація риси характеру з особливостями тілобудови людини присутня і тут: *dwaj jazykaj (w hubje) měć* – ‘бути нещирим, брехливим’ [1, 118] (образ

"наявності двох язиків" пояснюється, очевидно, "подвійною натурою" необхідністю або бажанням брехати). У брехливої людини зовнішність у цілому також є такою, що може ввести в оману оточення: *do wočow (na woči) swjaty być* – 'бути нещирим, лицемірним' [1, 391]. Присутні у верхньолужицькій фразеології й гіперболізовані характеристики брехливих людей: *łžeć, štož móže so jemu z huby dokurić* – 'бути нещирим, лицемірним' [1, 104] (*z huby dokurić* – "диміти з рота"). Брехні як негативній рисі характеру притаманні також свої кольорові характеристики – асоціація з темрявою: *łžeć zo je někomu ćma za rjapom* – 'бути нещирим, лицемірним' [1, 365].

У ФО лужицька лінгвокультурологічна спільнота асоціативно закріплює нещирість та брехливість за деякими представниками світу тварин. Усталені звороти з зоосемантичним компонентом на позначення згаданих рис характеру у верхньолужицькій мові можна поділити на такі групи. До першої належать фразеологізми, у яких лицемірство представлене як перманентна риса характеру певної тварини і переноситься на людину. Зазвичай ці фразеологізми мають таку структуру: негативна риса характеру+тварина, якій вона притаманна: *falšna kočka* – 'нещира, лицемірна' (жінка) [1, 142] або: негативна риса характеру+як+тварина, з якою порівнюється: *falšny kaž kusaty kóń* [1, 150]*, wobrotny kaž kóčka* [1, 143]*, swjata liška* [1, 185]*, hładki kaž ryba (karp)* – 'нещира, лицемірна людина' [1, 304]. Друга група включає фразеологізми, у яких буквально зображено нещиру людину як таку, брехливість якої спричиняється присутністю певної тварини біля чи у самої людини. Ці фразеологізми побудовані за структурою: назва тварини+za nadrami+měć (nosyć, tajić). Цими тваринами є лисиця: *lišku za nadrami měć* [1, 184], вовк: *wjelka za nadrami tajić* [1, 375] та змія*: zmiju za nadrami nosyć* – 'бути лицемірним, мати нещирі наміри стосовно когось' [1, 439]. Наявність такої тварини поряд з людиною сприймається, судячи з фразеологізмів, як знак потенційної схильності людини до брехні, робиться акцент на тому, що з цією особою слід бути особливо обережним.

В окрему групу виділяємо вирази, у яких зображено прояв лицемірства тварини при певних умовах. Цими умовами є наявність іншої тварини-об'єкта лицемірства або місце перебування тварин-об'єктів лицемірства. Фразеологізми, що належать до цієї групи, побудовані за схемою: назва ознаки+kaž (порівняння)+назва тварини-суб'єкта лицемірства+назва тварини-об'єкта лицемірства або назви місця перебування останньої. До цієї групи відносимо наступні усталені звороти: *swjata kaž liška před husatami* [1, 185]*, tuleć so kaž liška na kurjata* [1, 185]*, přiřěčować (řěčeć) kaž liška kurom* [1, 185]*, hladać kaž liška na huso* [1, 184] *pobožny kaž w kurjencu*

tchor [1, 355], *pobožny kaž kocor pola twaroha* [1, 142], які мають семантику ‘лицемірно, нещиро себе поводити’. Звичайно, що “об’єктом” лицемірного поводження тварин є те, за чим останні полюють, чим з задоволенням можуть поласувати (кіт – сиром, лисиця – домашньою птицею тощо).

Розповсюдженість приписування тваринам людського характеру або ж порівняння характеру людини з поведінкою певного представника фауни у фразеології детально аналізує В. Федонюк у праці “Анималистическая фразеология в зеркале национального менталитета” [9]. Автор вважає, що фразеологізми такого зразка належать до найдавніших у будь-якій мові. Про актуальність своєї праці автор пише, що інтерес до цієї частини ідеографічного поля “людина” пояснюється тим, що зооніми, що входять до складу фразеологізмів даної групи, належать до найбільш давніх та широковживаним одиниць лексичного складу будь-якої мови [9, 268]. Дослідження В. Федонюк, зроблене на матеріалі чеської та російської мов, носить порівняльний характер і містить інформацію про рівень терпимості (нетерпимості) до тієї чи іншої риси характеру людини, приписуваної у фразеології тварині.

Здатність брехати приписуються тваринам через те, що сприймають їх як найбільш одухотворену частину природи. Ця здатність є у мовній картині світу лужичан достатньо складною, вона може бути притаманною лише істотам, наближеним за інтелектом до людини. При цьому, окрім тварин, брехливість у лужицьких сербів асоціюється також з образами об’єктів неживої природи, зокрема з болотом: *łžeć kaž zelene bahno* [1, 28], та з образами представників рослинного світу: *falšny kaž šibjeńčne drjewo* [1, 56]. Своєрідним еталоном брехливої людини у свідомості носіїв верхньолужицької мови є відомий біблійний персонаж Іуда: *falšny kaž Judaš, falšny kaž Judašowy wokoš* [1, 125]. У верхньолужицькій фразеології відображено також найбільш неправдиві з точки зору носіїв мови жанри художньої літератури. Ними є казка: *bajki bać* [1, 28] та комедія: *komediju hrać* [1, 149].

Ставлення людини до роботи. Образ ледаря у верхньолужицькій фразеології. Образ роботи у картині світу лужичан та ставлення до неї суб’єкта викликає у свідомості носіїв верхньолужицької мови цікаві асоціації та образи, що дає поштовх до створення фразеологізмів з яскраво вираженою експресивністю. Та чи інша асоціація з образом роботи залежить від ряду факторів. Цими факторами є охоче або неохоче ставлення до праці, відповідно людина є працьовита або лінива, рівень користі від роботи тощо – усі ці аспекти, відображені у верхньолужицькій фразеології, спробуємо дослідити. Як і у попередніх семантичних групах, у цій групі абсолютна більшість фразеологізмів позначають негативні риси характеру і несуть у собі більше емоційне навантаження, ніж ті, що використовуються на

позначення позитивних рис. Фразеологізми на позначення ставлення до роботи можна поділити на наступні групи: 1) фразеологізми з семантикою 'лінивий', 2) фразеологізми з семантикою 'працьовитий', 3) фразеологізми з семантикою 'нічого не робити' 4) фразеологізми з семантикою 'виконувати непотрібну роботу, займатися безглуздою справою'.

У верхньолужицькій мові налічуємо декілька фразеологізмів з семантикою 'лінивий'. Наявність цієї риси характеру лужицькі серби у наївній картині світу пояснюють особливостями тілобудови людини і уподібнюють лініву людину, як і у попередніх випадках з впертістю та брехливістю, з деяким представникам тваринного та рослинного світу. Тому за компонентним складом фразеологізми з семантикою 'лінивий' діляться у верхньолужицькій мові на наступні групи. 1) з соматичним компонентом, 2) з зоосемічним компонентом, 3) з компонентом-назвою рослини або структурної частини рослини. Верхньолужицька мова налічує лише два фразеологізми з соматичними компонентом з семантикою 'лінивий': *lěnja koža* [1, 160]*, lěnja žiła* [1, 446].

Наявність високого рівня достатку не стимулює до праці, робить людину лінивою. Саме тому лінива людина у мовній картині світу лужицьких сербів порівнюється з образом деяких сільськогосподарських тварин, зокрема з волом, та свинею, які є добре відгодованими: *lěni kaž kormjeny woł, pilny kaž kutłaty woł* [1, 404] – 'лінива людина', зі свинею: *doma ležeć kaž nažrany šwinc* – 'бути лінивим' [1, 353]. Серед представників рослинного світу лінива людина порівнюється з гнилим деревом: *zhniłe drjewo* – 'лінива людина' [1, 56]. Мотивацією для створення останнього згаданого фразеологізму є важливий елемент образу зігнилого дерева – його лежаче положення, а також сам факт, що це дерево є гниле (зауважимо, що прикметник *zhniły* означає у верхньолужицькій мові як *гнилий*, так й *лінивий*). У картині світу лужичан гниття є протиставлене руху та життю. Тобто, якщо відсутній рух, відсутнє і життя, а отже починається гниття. Фізична праця, яка історично передує у суспільному житті розумовій, є різновидом руху, особливо необхідним для нормальної життєдіяльності людини, тому якщо людина неохоче рухається або не рухається взагалі, не працює над собою, вона поступово й перестає жити.

Наступна група включає фразеологізми з семантикою 'нічого не робити'. Усі усталені звороти, що належать до цієї групи утворені за допомогою образів, кожен з яких показує, як у свідомості лужичан зазвичай ліниві люди виглядають, чим вони займаються та до яких наслідків ці заняття призводять. У фразеологізмах бачимо своєрідну персоніфікацію лінощів та спорідненого до них у свідомості носіїв

верхньолужицької мови поняття нудьги (лінощі й нудьга (*wóstuda*) – два явища, які, як показують ФО, у мовній картині світу лужичан часто йдуть поряд): *lěnjeho pasć*, *wóstudu pasć* – ‘бути лінивим, не любити працювати’ [1, 181; 1, 409]. Судячи з того, що у цих фразеологізмах наявний компонент *pasć*, робимо висновок про те, що лінощі та нудьга асоціюються тут з образом випасання певної сільськогосподарської тварини, догляду за нею. Догляд цей, однак, користі господарству не приносить, оскільки у ФО вказується образ тварини, утримання якої не має жодного смислу: *žaby pasć* – ‘нічого не робити, бити байдики’ [1, 444]. Не лише догляд за такого роду тваринами, а й взагалі виконання зайвої, непотрібної для господарства роботи є у мовній картині світу лужичан проявом лінощів: *hribam dźerki wjerćeć* [1, 96], *klinki (klinčki) bić* – ‘нічого не робити, бити байдики’ [1, 140] та виразів з семантикою ‘займатися безглуздою, нікому не потрібною справою’, які будуть проаналізовані далі як окрема семантична група. Отже, якщо людина робить навіть незначну, але корисну роботу, це сприймається позитивно. Принаймі це краще ніж виконувати велику й важку, але непотрібну роботу.

У лужицького селянина завжди знайдеться робота як у будинку, так й на присадибній ділянці та у полі. Робота за межами оселі як правило є важчою, потребує більшої концентрації фізичних та вольових зусиль. Звичайно, що ледарі неохоче покидають свій дім, а особливо одну з найнеобхідніших та найулюбленіших частин кожного сільського будинку у Лужиці – печі: *za kachlemi sedźeć* [1, 127]*, za kachlemi so pjec* [1, 127]*, doma ležeć kaž (jako) jěž w dźerje* – ‘сидіти, не виявляти активності’ [1, 125] (в останньому фразеологізмі лінива людина порівнюється з їжаком, який сидить у своїй норі та не хоче вилазити назовні). З іншого боку, ліниві люди часто не маючи постійного робочого місця, не сидять вдома, а ходять довкола та байдикують: *wokoło łazyć kaž njezawrjene swinjo* [1, 335]: *wokoło (płotow) łazyć a psy kałać (bić)* – ‘байдикувати’ [1, 257]. ФО на позначення байдикування є також вирази *dešćikej dźerki štapać* [1, 53], *młu do měcha łojić* [1, 193], *wroble pěsničku wučić* [1, 415]*, hołbjam wróta twarić* [1, 89]. Нічого не робити лужицький селянин може лише під час свят (весілля, Великодня тощо): *stać kaž na kwasu* [1, 176]*, čakać zo nadobo budźa jutry a swjatki* – ‘нічого не робити’ [1, 126]. Звичайно, що людину, яка працює довго та регулярно, можна відрізнити й за зовнішніми ознаками. Традиційна сільська свідомість лужичан фіксує наявність білих рук як типову ознаку того, що людина не займається фізичною працею: *běłej ruce (ručki) nosyć* – ‘нічого не робити’ [1, 293].

Верхньолужицька фразеологія містить також декілька фразеологізмів, за

своєю структурою схожих на український вираз *бити байдики*. Верхньолужицькими відповідниками цього фразеологізму є *klinki bić* – 'нічого не робити' [1, 140] та *prózdne klinčki bić* – 'нічого не робити' [1, 140]. Особливо негативне ставлення лужичан до неробства виражено у ФО *Bohu swětły dźeń kradnyć* – 'нічого не робити' [1, 34] (пор. з чеським фразеологізмом з аналогічним значенням *krást pánu Bohu čas*). Останній фразеологізм є, на нашу думку, одним з найбільш експресивно забарвлених фразеологізмів у верхньолужицькій мові з семантикою 'нічого не робити, бити байдики'.

Вміле ведення господарства, доречне та правильне використання сільськогосподарських засобів праці, техніки та робочої сили є запорукою бажаного позитивного результату, а отже – й добробуту. Порушення цього принципу, підхід до роботи без базових знань про неї призводить до краху, до небажаних, а часто й таких, що викликають сміх, результатів. На підтвердження цього у верхньолужицькій мові наявна велика група ФО: *kóčku do płuha přahać* [1, 143], *hłuche (prózdne) kłosy łušćić* [1, 137], *rićizny młoćić* [1, 284], *točić piwo do dźerkawca* (236), *drjewjanu pjec twarić* [1, 238], *pyrić ze syrym drjewom* [1, 56] – усі перелічені ФО мають семантику 'займатися безглуздою, нікому непотрібною роботою'. Як бачимо, в усіх згаданих ФО показано певний вид діяльності, який у свідомості лужичан суперечить здоровому глузду, є неправильним й таким, що ніколи не принесе позитивного результату.

Інші негативні риси характеру людини та їхнє відображення у фразеології: жорстокість, пихатість, схильність до балачок, пліткарство. Верхньолужицька мова налічує ФО на позначення багатьох інших рис характеру, які не були предметом аналізу у попередніх главах (пихатість, жорстокість, балакучість тощо). Цей набір образів характеристик людини охопимо у межах однієї глави, оскільки на їх позначення у верхньолужицькій мові наявна незначна кількість ФО. Так, у верхньолужицькій мові є декілька фразеологізмів з семантикою 'злий, жорстокий'. Більшість з них мотивовані аналогічними у мовній картині світу лужичан характеристиками представників фауни: тхора: *surowy kaž tchór w kurjencu* [1, 355], їжака: *zazłobjeny kaž žurk* [1, 448] та вовка: *smilny kaž wjelk* [1, 375]. Лише одна ФО мотивована історично зумовленими уявленнями лужичан про турків як про жорстоких людей: *smilny kaž Turka* [1, 360].

Цікавим у верхньолужицькій фразеології є також образ пихатості. ФО на позначення цієї риси характеру мотивовані зовнішніми проявами особливостей зверхньої поведінки людини (зверхній погляд): *nos do mróćelow kuka někomu* [1, 221], *z nosom mróćele bosć* [1, 225], *nosom mróćele worać* [1, 225], *wupěrać kaž naduty měch* [1, 189]. У свідомості носіїв

верхньолужицької мови пихата людина поводить себе так, неначе король або й сам Бог прислужує їй: *činić kaž (jako) by jemu kral (Bóh tón knjez) swinje pasł, zhorda, jako by kral k někomu sej zajimać chodził* [1, 164]. Про те, що пихаті люди у мовній картині світу є водночас неекономними свідчить внутрішня форма фразеологізму з семантикою ‘бути пихатим’ *přetołsto mazać*.

Велика кількість фразеологізмів з семантикою ‘бути пихатим’ мотивована уподібненням пихатої людини певним представникам фауни, а саме коневі: *zanošity kaž knjejski kóń, hordy kaž kóń ze złotej wuzdu* та пава: *chodźić kaž paw*. Стосовно асоціацій з образом коня, слід зауважити, що у свідомості лужичан пихатим є саме панський кінь, а не пан, так само, як у фразеологізмі *wupinać so kaž knježi pohončˇ* пихатим виступає знову ж таки не пан, а його візник. Мотивація останніх перелічених фразеологізмів пов’язана, на нашу думку, з образами своєрідних “посередників” між особами високого соціального статусу та особами нижчого соціального статусу. Саме вони поводять себе найбільш зверхньо та пихато.

Образи брехні, улесливості, балакучості та пліткарства відображені у фразеології достатньо експресивно. Компоненти верхньолужицьких ФО (здебільшого соматизми так чи інакше пов’язані з мовленнєвою діяльністю людини) на позначення цих явищ підпали під достатньо сильну метафоризацію: *łžeć, zo je někomu ćma za rjapom* [1, 365] (мотивація компонентного складу ФО пов’язана з асоціативним поєднанням у мовній картині світу лужичан понять *брехня* та *темрява* як символ зла), *huba dźe kaž wětrnik, huba dźe kaž młynske kopyčko, huba so čumpa někomu* – ‘занадто багато говорити’ [1, 100] або ж *hubu sej torhać, lozu hubu měć* – ‘пліткувати’ [1, 104] (мотивація пов’язана з метафоризацією частини мовленнєвого апарату (роту), “відповідального” за розмову), *hubu do wuzdy wzać, hubu zamknyć, hubu dźeržeć, hubu lutować* – ‘мовчати, утримуватися від розмов’ [1, 100] (нім. ФО з аналогічним значенням та формою *den Mund halten* та з компонентом jazyk: *jazyk na wuzdu brać, na jazyku měć něšto, sej swój jazyk zwudźić* [1, 118–121] (мотивація, пов’язана з метафоризованим оволодінням власним мовленнєвим апаратом (ротом та язиком), можливістю контролювати його при необхідності або ж метафоризованою економією сил за рахунок припинення непотрібних розмов, як це бачимо у вищевказаній ФО *hubu lutować* – досл. “економити свій мовленнєвий апарат”).

У той час, як верхньолужицька фразеологія ілюструє досить багату картину людських вад, **позитивні риси характеру** представлені у ній лише п’ятьма фразеологізмами. У двох з них зображена людська доброта, у одному

– чесність та ще у двох – працьовитість. Оскільки душа, згідно з віруваннями давніх слов'ян, є *двійником* людини за її життя у вигляді маленького чоловічка, який живе у голові, в серці або в ямці під шиєю, про добру людину й кажуть *dobra duša* [1, 59], метафорично переносячи властивості людини на душу. Доброю дівчиною лужичани вважають представницю свого народу з типово лужицькими ім'ям та прізвищем: *Hanka Dobrikec* [1, 71]. Працьовита жінка порівнюється з бджолою: *pilna kaž mjedowa babka* [1, 28], про неї говорять, що вона не боїться роботи: *dźeła so njebojeć*.

Проаналізувавши фразеологізми, які використовуються на позначення рис характеру людини, приходимо до таких висновків:

1.Верхньолужицька фразеологія на позначення рис характеру має значну перевагу у бік негативного. Це означає, що абсолютна більшість фразеологізмів позначають негативні риси людської вдачі.

2.У ході дослідження вдалося створити цілісну картину рис людського характеру, відображених у верхньолужицькій фразеології. Цими рисами є впертість, лицемірство, схильність до брехні, досвідченість та недосвідченість.

3.Образ кожної риси характеру викликає у свідомості лужичан різні асоціації. Так, наприклад, впертість асоціюється в першу чергу з особливостями тілобудови власника цієї риси, досвідченість та недосвідченість – з віковими особливостями людини, говорячи про лицемірство та брехливість, лужицькі серби у більшості випадків проводять паралелі з тваринним світом. Фразеологізми, у яких відображено ставлення людини до роботи, майже в усіх випадках показують ставлення людини до сільськогосподарської роботи. Образ роботи на промисловості та інтелектуальної праці у верхньолужицькій фразеології відсутній.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Івченко А.А.* Верхнелужицкий фразеологический словарь. Hornjoserbski fraseologiski słownik. Obersorbisch Phraseologisches Wörterbuch / А. А. Івченко, С. Вёльке. – Budyšin : Domowina, 2004. – 572 s.; **2.** *Івченко А.О.* Негативна характеристика розумових здібностей людини у фразеології серболужицької та української мов / А. О. Івченко // Проблеми слов'янознавства. — Львів, 1990. – Вип. 41. – С. 146 – 148; **3.** Лужицькі серби: посібник з народознавства // Питання сорабістики [упорядн. Моторний В. А., Шольце Д.]. – Львів; Будишин : Місіонер, 1997. – 266 с.; **4.** *Трофимович К.К.* Верхнелужицко-русский словарь / К. К. Трофимович. – М. : Бауцен : Русский язык; Домовина, 1974. – 564 с.; **5.** Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник [упорядн. Олійник І. С., Сидоренко М. М.]. – К. : Радянська школа, 1978. – 448 с.; **6.** Фразеология в контексте культуры [упорядн. Телия В. Н.] – М. :

Языки русской культуры, 1999. – 336 с.; **7.** Фразеологічний словник української мови: у 2-х томах [упорядн. Удовиченко Г. М.] – К. : Вища школа, 1984. – 1435 с.; **8.** Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / укл. Скопненко О.І., Цимбалюк Т.В. (за ред. Півторака Г. П.). – К. : Довіра, 2002. – 735 с.; **9.** *Федонюк В.П.* Анималистическая фразеология в зеркале национального менталитета / В.П. Федонюк // Rossica olomucensia XXXVI, 1997. – Olomouc, 1998. – Т. 36. – С. 267 – 272; **10.** *Wölkowa S.* Hornjoserbska frazeologija a idiomatika / Sonja Wölkowa // Naša maćerščina №11-12. – Budyšin : Domowina, 1999. –S. 110 – 134; **11.** *Wölkowa S.* Lěnja koža? / Sonja Wölkowa // Rozhlad. – 1993. – № 43. – S. 244.

Назаров Н.А. (Київ, Україна)

Етимологічна концепція О.С. Мельничука

У статті розглянуто розвиток етимологічної концепції української лінгвіста О.С. Мельничука у зв'язку з теорією і практикою укладання етимологічних словників української та інших слов'янських мов.
Ключові слова: *етимологія, О.С. Мельничук, історична лексикологія, українська мова, етимологічний словник, лексикографія.*

В статье рассмотрено развитие этимологической концепции украинского лингвиста А.С. Мельничука в связи с теорией и практикой составления этимологических словарей украинского и других славянских языков.
Ключевые слова: *этимология, А.С. Мельничук, историческая лексикология, украинский язык, этимологический словарь, лексикография.*

The article deals with evolution of Ukrainian linguist O.S. Melnychuk's etymological conception in connection with theory and practice of compiling Ukrainian and other Slavonic languages' etymological dictionaries.
Key words: *etymology, O.S. Melnychuk, historical lexicology, Ukrainian language, etymological dictionary, lexicography.*

Актуальність статті випливає з потреби всебічного осмислення досвіду української етимології XX століття, особливо ж у її вершинних досягненнях, до яких належить Етимологічний словник української мови за редакцією О.С. Мельничука.

Новизна роботи полягає в погляді на українську етимологічну лексикографію XX століття у контексті не тільки сучасної етимології Європи, а й у історичній тяглості традиції української філології від XVII століття.

Міра вивченості питання. Окремих праць з історії української етимологічної лексикографії нам не відомо, проте українська

лексикографія XIX-XX століть була докладно вивчена А.А. Москаленком [18], а також була розглянута в загальному нарисі П.Й. Горецького [6]. Старовинна українська лексикографія всебічно розглянута у працях В.В. Німчука [19; 20]. Значно ширше в науковій літературі були розглянуті принципи етимологічного дослідження [21; 1; 2; 5; 22; 10 – 15; 17].

Місце статті в проблематиці інших досліджень автора. Інші публікації автора стосуються як часткових проблем етимологізації лексичного складу української мови, так і теоретичним засадам укладання етимологічних словників української мови.

Мета дослідження – показати своєрідність української школи етимології на тлі етимологічної лексикографії європейських країн, зокрема у контексті індоєвропеїстики та славістики.

Методи, застосовані у статті, поділяються на загальнонаукові (індукції, дедукції, класифікації та систематизації, що використовуються в роботі для встановлення кореляції між засадами етимологічних та лексикографічних праць і епістемологічними особливостями культурно-історичної епохи) і спеціальні лінгвістичні – описовий (застосовується при доборі й систематизації формальних та методологічних процедур, застосованих в аналізованих пам'ятках), зіставно-типологічний (використовується при визначенні типологічних відмінностей етимолого-лексикографічних праць різних періодів та географічних регіонів), порівняльно-історичний (застосовується в інтерпретації та з'ясуванні культурної семантики висновків наукових праць, що були взяті до уваги).

Внутрішня логіка наукового процесу ще з часів перших філологічних праць (давньоіндійська граматика Паніні, сучасні їй роздуми стоїків про мову) свідчить про те, що на кожному новому етапі становлення філологічної науки вивченню словникового складу зазвичай передує дослідження граматики (що не зовсім прямо стосується культур із ізолюючими мовами, як китайська): перш ніж видати перший словник французької мови, Р. Естєнн (Стефанус) видає граматику рідної, французької, мови; «Лексикон» П. Беринди виходить через два десятиліття після «Граматики» М. Смотрицького. Граматика є необхідним теоретичним базисом для дослідження вищих рівнів мови. Це ж стосується й порівняльно-історичного мовознавства: порівняльні (а потім і етимологічні) словники індоєвропейських мов з'являються після «Порівняльної граматики індогерманських мов» Ф. Боппа.

Природно, що поява українського етимологічного словника на рівні сучасних досягнень філологічної науки була б не можлива без попереднього порівняльно-історичного вивчення української мови в контексті

слов'янських у фонетичному, граматичному, синтаксичному аспектах. Виконання цієї першорядної потреби було здійснено в 1960-х роках. Монографія «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» за ред. О.С. Мельничука стала першою порівняльною граматикою слов'янських мов, підготованою українськими дослідниками. Попри те, що, відповідно до назви, книга розглядає здебільшого морфологічний рівень мови, у ній є й розлоге дослідження загальної теорії порівняльного дослідження слов'янської лексики (розділ підготував А.П. Критенко). Хоча слов'янські мови від часів Ф. Міклошича були повноцінно введені в дослідження європейських компаративістів, український матеріал залучався до них рідко. А найчастіше використовувана в таких дослідженнях церковнослов'янська мова не завжди дозволяє прямий перехід до власне українського матеріалу. Тому постала потреба подати лінгвістичний матеріал виходячи не з потреб західноєвропейських індоєвропеїстів, а з вимог українського науковця, читача і мовця.

У загальнометодологічній передмові до книги О.С. Мельничук не лише формулює засади порівняльно-історичного мовознавства (принцип реконструкції, що базується на «зіставленні споріднених мовних елементів» споріднених мов, а також принцип внутрішньої реконструкції [4, 14]), але й одразу вказує на межі цього методу: «Але значення порівняльно-історичного методу для вивчення зовнішньої історії відповідних мов залишається поки що відносно невеликим, оскільки він здебільшого не забезпечує пов'язання реконструйованих явищ прамови з якимись конкретними періодами розвитку суспільства, що було її носієм. Не може бути досягнуте за допомогою порівняльно-історичного методу і повне відтворення структури прамови в цілому, бо всі ті елементи цієї структури, які зникли безслідно, не підлягають ніякій реконструкції, а ті елементи, які випадково збереглися в одній чи двох спорідненних мовах, далеко не завжди є надійним матеріалом для реконструкції» [4, 15]. Тим не менш, усвідомлення дослідницьких і верифікаційних меж методу зовсім не підважує його правомірність: навпаки, воно дозволяє провести чітку демаркаційну лінію між сферами, у яких його застосування є релевантним, та сферами, що потребують інакшого методологічного інструментарію. Отож порівняльно-історичний метод дає найкращі результати при встановленні зв'язків слів у близькоспоріднених мовах та мовах однієї мовної сім'ї (індоєвропейські, семітські, тюркські). Натомість слова, які не вписуються в загальну картину фонетичних відповідностей і законів, від часів молодограматиків слугують об'єктом дискусій.

Отож успадкований лексикон слов'янських мов розподіляється на шість

пластів:

1) загальноіндоєвропейський;

2) західноіндоєвропейський, спільний із германськими, італьськими, кельтськими, іллірійськими мовами;

3) східноіндоєвропейський, спільний із індійськими, іранськими і тохарськими мовами;

4) південноіндоєвропейський, спільний із вірменською, грецькою, анатолійськими мовами;

5) балтословянський;

6) праслов'янський, який містить новації, притаманні лише спільнослов'янсьій мові, що існувала протягом трьох тисячоліть (бл. 2500 р. до н.е. – бл. 600 р. н.е.) [4, 501].

Врешті, у застосуванні до словникового складу української мови, варто додати пласт суто українських новацій.

Основу спільної лексики слов'янських мов складають назви спорідненості і родинних зв'язків, назви органів і частин людського тіла, організму тварин, назви тварин, рослин, житла, господарських занять і знарядь, житла, харчів, а також астрономічних та метеорологічних об'єктів та явищ. Таким чином, найбільш релевантним способом представленням основного словникового складу споріднених мов є тематичний: лексеми, розподілені за сферами життєдіяльності, дають разом повноцінну світоглядну картину давньої людини. Значну частину розділу «Лексика» із книги «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» можна розглядати як порівняльний і етимологічний словник ядра лексичного складу слов'янських, зокрема української, мов: через добру збереженість лексичного матеріалу реконструкція праформ не викликає суттєвих проблем (проте й у цьому лексичному ядрі є слова з сумнівною етимологізацією: *тіло, батько* тощо).

На суто слов'янському рівні є два типи новотворів: семантичні і формально-семантичні. Семантичних новотворів найменше серед назв спорідненості, частин тіла, фізіологічних процесів. Природно, що найбільше новотворів «у назвах диких тварин і птахів, особливо риб, у назвах рослин, предметів навколишньої природи і в галузі господарства та ремісництва, а також у галузі громадського життя» [4, 527]. Такий розподіл новотворів свідчить про те, що доіндоєвопейське населення, яке складало слов'янський субстрат, уже мало власне розгалужене членування суспільства, про що свідчать і дані археології.

Автори «Вступу» ясно усвідомлювали значну роль неіндоєвропейського елементу в слов'янському словниковому складі, стверджуючи, що «слів,

яким бракує індоєвропейської етимології … чимало», і що вони «зайняли стійке місце в системі праслов'янської лексики» [4, 535].

Крім того, що словниковий склад гетерогенний за походження (із спільноіндоєвропейської мови – і її діалектів, із субстрату, адстрату тощо), він іще й **різнодинамічний**: різні тематичні групи лексики змінюються з неоднаковою швидкістю. Наприклад, однією з найбільш змінних груп лексики є назва одягу: його зазвичай запозичують із мови народу, з яким відбувається найтісніша взаємодія [4, 559–560].

У випадку омонімічного конфлікту в своєму давньому значенні зберігається те слово, яке може бути мотиваційно пов'язане зі явищем чи предметом, яке воно називає. У цьому виявляється амбівалентність прийнятої в мовознавстві XX століття (особливо після «Курсу загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра) тези про невмотивованість знака: адже якби мотивація мовного знака не була істотною при «природному відборі» лексики, то з омонімічної пари виживав будь-який елемент, незалежно від своєї мотивації (яка може бути як прямою – звуконаслідувальною тощо, так і опосередкованою – через вторинні семантичні зв'язки з іншими, уже наявними в мові, елементами). Отож спільні слова окремих слов'янських мов поділяються на дві головні групи: ті, що зберегли давнє основне значення, змінюючи при цьому побічні, і ті, у яких із часом одне з периферійних стало головним [4, 562].

У цілому картина семантичної і фонетичної еволюції лексики слов'янських мов (а вони з усіх груп індоєвропейських мов зберігають донині чи не найбільш близькі зв'язки) ставить перед дослідником ті ж проблеми, що лексика будь-якої окремої мови:

- наявність різночасових страт;
- різних за етнічним і мовним походженням слів;
- неоднаковою динамікою зміни різних лексичних груп;
- наявність лексики без надійних індоєвропейських паралелей.

Урешті, у комплексі ці проблеми є викликом не лише для самого процесу дослідження, але й для подачі матеріалу в словникові, який може бути укладений на цих засадах, адже ті ж методи не підходять однаковою мірою при аналізі:

- різних за часом формування лексичних страт;
- різних за динамікою страт;
- різних за походженням страт і т.д.

Отож, «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» дає методологічний базис для історичного вивчення української лексики спільнослов'янського та спільноіндоєвропейського походження.

Натомість слов'янські (зокрема українські) новотвори та запозичення вимагають вироблення спеціального інструментарію, який би враховував іншу специфіку цих лексичних пластів.

На проблемні питання історичного дослідження української лексики почати дає відповіді стаття О.С. Мельничука і В.Т. Коломієць «Глибинні етимологічні зв'язки в лексиці слов'янських мов» [13]. Автори статті вважають, що закономірності (семантичні, фонетичні), які були виведені на основі дослідження етимології «неглибокого» залягання, не придатні для досліджень значно глибших шарів лексики: «Вихідні етапи формування прамов – тепер уже прапрамови – в структурному відношенні мали бути значно ближчими до найдавнішого стану початкової мови людства, близької до системи звукоподібних засобів напівінстинктивного тваринного спілкування, і тому до всього діахронічного розвитку людської мови на всіх його етапах не можуть бути застосовані ті самі уявлення про їх артикуляційно-акустичні, семантичні й типологічні властивості» [13, 99].

На тлі сказано постає в усій повноті багатогранність проблем, які постали перед укладачами етимологічного словника української мови (далі ЕСУМ), видання якого тривало декілька десятиліть, а укладання – майже на чотири десятиліття. ЕСУМ є важливою віхою в історії україністики, славістики й індоєвропеїстики загалом, і на міжнародному рівні репрезентує найбільші досягнення українського мовознавства [9]. Фундаментальний словник, яким є ЕСУМ, завжди базується на значній не лише джерельній, але й загальнокультурній базі, яку можна досліджувати лише в зіставленні з іншими словниками подібного типу. Отож, порівняльний аналіз ЕСУМ дозволить нам позиціонувати цю працю в контексті української і в цілому світової науки, а також виявити головні епістемологічні засади етимології та українського порівняльно-історичного мовознавства на сучасному етапі.

У дослідженнях слов'янської етимології існує значна тяглість традиції, без урахування якої було б неможливим укладання етимологічного словника будь-якої окремої слов'янської мови. Етимологічні словники Ф. Міклошича та М.В. Горяєва найкраще репрезентують стан слов'янської історичної лексикології на кінець XIX ст. [7; 25]. Їхнє значення для ЕСУМ полягає передовсім у легітимізації багатьох етимологій через залучення вже більш ніж столітньої традиції.

Іншим словником, який ставив перед собою мету, подібну до ЕСУМ, був «Етимологічний словник української мови» Я.Б. Рудницького. Проте словник діаспорного вченого суттєво відрізняється за складом реєстру від ЕСУМ [26].

Зважаючи на двокомпонентність будь-якого етимологічного словника

як явища, неуникним є при його аналізі дещо штучно розрізняти два аспекти – суто лексикографічний і етимологічний. Перший стосується загальнонаукової концепції укладання словника, організації матеріалу, а другий – методології роботи з мовними фактами. Обидва явища мають окрему історію та особливості впливу на роботу етимологічної лексикографії. Тому варто розглянути окремо ЕСУМ як пам'ятку лексикографічної та етимологічної думки.

Риси ЕСУМ як лексикографічної праці дозволяють говорити про актуальність багатовікової словникарської традиції, до якої сучасна українська лексикографія залучена через бароковий спадок та надбання науки XIX ст.

Етимологічний словник як ознака культурного престижу мови. Перші національні словники, що з'явилися в епоху Ренесансу, мали на меті ствердити рівноправність нових мов із давніми, таким чином обґрунтувавши і національну ідентичність. Укладання словників ішло в одному ідейному руслі з формуванням її лінгвістичного аспекту, ілюстративним прикладом може бути праця Стефанусів (Естьєнів, батька і сина) над словниками класичних мов, а потім – французької («Dictionarium latinogallicum», 1538), та трактатом Ж. дю Белле «Оборона і прославлення французької мови» (1549). В українській культурі першочергове місце належить словникам П. Беринди, Б. Грінченка та ін.

Проте у XX столітті вже всі європейські мови мали значну лексикографічну традицію, і для перебування на відповідному рівні наукового престижу вже було недостатньо словників, які б лише фіксували лексичний склад національної мови. Новий рівень розвитку лінгвістики почав вимагати значно вищого рівня опрацювання мовного матеріалу, який би міг поставити національну мову в один ряд із класичними мовами індоєвропейської давнини. У ранньоновітній час для такого надання престижу було достатньо укласти словник латинсько-грецько-слов'янський (що й було здійснено, наприклад, у «тримовному словнику», виданому 1704 року Ф.П. Полікарповим-Орловим). Чим із більшою кількістю мов зіставляється національна чи інша мова, тим більший її престиж: у словнику А. Калепіно кількість мов, якими перекладалися латинські слова, на початку XVII ст. становила вже більше десяти. Таким чином утверджувався абсолютний культурний престиж латинської мови як мови учености і науки.

Іншим типом подібного надання престижу були «Словники всіх мов і наріч» (перше видання 1787), видані П.С. Палласом під покровительством Катерини II: ключові слова, наведені російською мовою (латинські відповідники були подані лише у змісті) перекладалися майже двома сотнями всіх відомих на той час мов, при цьому всі наведені слова були в

російській графіці. Словник був цілковитим утіленням ідеї абсолютної просвіченої монархії, яка символічно охоплювала весь світ, адже у збиранні матеріалу брали участь еліти всього світу: Дж. Вашингтон власноручно віддав наказ збирати матеріали тубільних американських мов для словника П.С. Палласа. Престиж російської мови як мови абсолютної монархії забезпечувався символічним капіталом, який йому надавався мовами усього світу.

У XX столітті культурні потреби залишилися типологічно тими самими, але засоби їхнього досягнення значно еволюціонували: розвиток науки поставив перед лексикографами зовсім інші вимоги: багатомовні словники сьогодні актуальні лише в галузевому зрізі (словники спеціальної термінології: медичної, військової тощо). Тому **єдиним типом словників, який би міг послідовно культурно «легітимізувати» всю цілісність словникового складу мови, є етимологічний словник**. Щоправда, в суто науковому тексті ця компонента наявна лише імпліцитно, але в словниках, укладених мовознавцями-аматорами, ця ідея звучить все так само виразно, як і в XVIII столітті.

Проте в українській лексикографічній традиції із часів бароко так само наявні подібні засоби культурної легітимізації мови. Словник П. Беринди через зіставлення «простої» української мови з церковнослов'янською підвищує її літературний престиж, «словено-латинський» словник А. Корецького-Сатановського виводить церковнослов'янську мову на рівень латини, мови міжнаціонального наукового і конфесійного спілкування, «Русько-німецький словарь» Є. Желехівського ставив українську мову в один ряд із головною культурною мовою Австро-Угорської імперії, а словник Б. Грінченка – Російської імперії.

У XX столітті культурний престиж української мови значно підвищився, і перекладний словник уже був явищем пересічним, а не винятковим. Наступним етапом, який відображає перехід національної мови на якісно новий щабель історичного розвитку, є поява етимологічного словника. Перші спроби укласти етимологічний словник української мови належать ще О.О. Потебні, проте цей словник так і залишився невиданим. Існує інформація про невидані або втрачені етимологічні словники інших українських мовознавців початку XX ст.

Лише ЕСУМ підсумував на рівні науки XXI ст. тривіковий шлях українського словникарства як культуротворчого явища. Варто зупинитися на еволюції деяких рис ЕСУМ як лексикографічної та етимологічної праці водночас.

Гніздовий спосіб організації. В епоху ренесансу такий тип організації реєстру був прийнятий у словниках давньогрецької мови, передовсім у

класичному «Тезаурусі грецької мови» А. Естьєна (Стефануса). Гніздовий спосіб відображав органічне розуміння мови як живої структури: спільнокореневі слова (що збереглося в українські сучасній термінології) розглядали як паростки одного дерева. Проте словники латинської мови укладали з суцільним алфавітним реєстром, що зумовлене простішим і не таким розгалуженим словотвором, як у грецькій мові. У новий час гніздовий спосіб організації реєстру прийнятий лише в деяких типах спеціальних морфологічних словників.

Головні риси ЕСУМ як етимологічної праці можна ступінчато розкласти на такі компоненти від найзагальніших – до конкретних.

Засади, спільні для словників індоєвропейських мов. Головні риси укладання етимологічних словників індоєвропейських мов сформувалися наприкінці XIX ст. і остаточно були підсумовані словниками середини XX ст. (П. Шантрена, Я. Фріска, М. Фасмера та ін. [23; 24; 27]). ЕСУМ успадкував від цих словників такі риси:

1) опертя передовсім на фонетичні закони, постульовані молодограматиками;

2) за абсолютну глибину етимологізації береться рівень прамови мовної групи (праслов'янської) та мовної сім'ї (індоєвропейської прамови). Звідси брак ностратичних паралелей, за який був критикований, зокрема, Я. Фріск.

Засади, спільні для етимологічних словників слов'янських мов. Усі етимологічні словники слов'янських мов, укладені в XX столітті, беруть за вихідну точку працю Ф. Міклошича. Більшість етимолого-лексикорафічних праць XX ст. наводять реконструкції лише для рівня прамови, умовно кажучи, першого ступеня (праіндоєвропеська, пракартвельська тощо), лише в етимологічному словнику болгарської мови С. Младенова була здійснена відносно послідовна спроба провести ностратичні, висловлюючись сьогоднішньою термінологією, паралелі [16].

ЕСУМ перебуває на компромісних засадах: спираючись передовсім на загальновизнані індоєвропейські паралелі, укладачі подають ностратичні паралелі там, де такі паралелі виглядають безсумнівними.

Слов'янське порівняльно-історичне мовознавство XX ст. де в чому випередило інші галузеві традиції, що передовсім відбилося в чи не першому в індоєвропеїстиці комплексного залученні субстратного матеріалу в дослідженнях В.І. Георгієва, а ностратичного – у С. Младенова. Відповідно до потреб етимологічного аналізу, коло мов, що до нього залучаються, в ЕСУМ не обмежується лише індоєвропейськими; до уваги беруться ті ностратичні, з якими праслов'янська чи українська можуть бути не лише в контактному, але у генетичному зв'язку.

Субстратні пропозиції вирішення проблемних етимологій наявні лише у випадках, коли без них дослідження було б не можливим. Класичним прикладом такого застосування субстратних відомостей є етимологія Ю.Л. Мосенкіса для слова *хліб* із залучення картвельського матеріалу [8: 6, 181].

Одна з головних особливостей ЕСУМ у зіставленні з етимолологічним словником української мови Б.Я. Рудницького, що був створений у діаспорі, полягає в меншому залученні недавніх запозичень та варваризмів. З іншого боку, значно повніше представлений матеріал діалектів.

Невдовзі після виходу перших трьох томів ЕСУМ з'явилася рецензія І.З. Бурковського [3]. Головними напрямками осмислення досвіду укладання ЕСУМ були такі:

1)Структурне оформлення словника:

- дублювання інформації про споріднені слова;
- недостатнє використання можливостей наукових скорочень;

2) Процедурні зауваження щодо дослідження:

- брак нестратичних паралелей;
- непослідовне залучення субстрату;
- недооцінена роль звукосимволічних значень коренів.

У цілому зауваги І.З. Бурковського стосувалися **часткових** питань укладання ЕСУМ, не підважуючи наукового значення лексико-етимологічної праці. Перший блок основних теоретико-методологічних засад можна пояснити тим, що редакція ЕСУМ намагалася укласти тексти словникових статей із урахуванням не лише наукових потреб, але й запитів широкого читацького загалу, чим зумовлена певна «надлишковість» інформації з точки зору фахового читача.

Урешті, можна зробити висновок, що етимологічний потенціал ЕСУМ має значні переваги над етимологічними словниками слов'янських та інших індоєвропейських мов, укладених у Західній Європі в ХХ столітті, бо поєднує традиції молодограматичного мовознавства з досягненнями порівняльно-історичного мовознавства слов'янських країн, де було послідовно вперше в етимологічних словниках застосовано субстратну теорію та міжродинні порівняння мов.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Абаев В.И.* О принципах этимологического исследования / В.И. Абаев // Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков. – М., 1956. – С. 286–307; **2.** *Абаев В.И.* О принципах этимологического словаря / В.И. Абаев // Вопросы языкознания. – 1952. – № 5. – С. 56–69; **3.** *Бурковський І.З.* Рец. на кн.: Етимологічний словник української мови. – К., 1982–1989. – Т. 1–3 /

І.З. Бурковський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1992. – Т. 124: Праці філологічної секції. – С. 391–407; **4.** Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов [за ред. О.С.Мельничука]. – К.: Наукова думка, 1966. – 595 с.; **5.** *Георгиев В.И.* Въпроси на българската етимология / Владимир Иванов Георгиев. – София: Издание на Българската академия на науките, 1958. – 158 с.; **6.** *Горецький П.Й.* Історія української лексикографії / Петро Йосипович Горецький. – К.: Видавництво АН Української РСР, 1963. – 243 с.; **7.** *Горяев Н.В.* Сравнительный этимологический словарь русского языка / Н.В. Горяев. – Тифлис: Типография канц. Главнонач. гр. ч. на Кавказе, 1896. – 451 + XL + LXII с.; **8.** Етимологічний словник української мови за ред. О.С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1982 – 2012. – Т. 1–6; **9.** *Лукінова Т.Б.* Створення «Етимологічного словника української мови» – важливий етап порівняльно-історичного вивчення слов'янської лексики / Т.Б. Лукінова // Мовознавство. – 2008. – № 2/3. – С. 24–39; **10.** *Мельничук А.С.* Вопросы реконструкции лексического состава праязыков / А.С. Мельничук // Сравнительно-историческое изучение языков разных семай: Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков. – М.: Наука, 1991. – С. 5–14 (Мельничук 1991а); **11.** *Мельничук А.С.* Проблематика реконструкции в сравнительно-историческом языкознании / А.С. Мельничук // Актуальные вопросы сравнительного языкознания. – Л.: Наука, 1989. – С. 21–35; **12.** *Мельничук О.С.* Глибинні етимологічні зв'язки в лексиці слов'янських мов / О.С. Мельничук, В.Т. Коломієць // Слов'янське мовознавство. XI Міжнародний з'їзд славістів. Братислава, 30 серпня – 8 вересня 1993 р. Доповіді. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 98 – 112; **13.** *Мельничук О.С.* Глибинні етимологічні зв'язки в лексиці слов'янських мов / О.С. Мельничук; В.Т. Коломієць // Слов'янське мовознавство. IX Міжнародний з'їзд славістів, Братислава, 30 серпня – 8 вересня 1993 р.: Доповіді. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 98–112; **14.** *Мельничук О.С.* Етимологія / О.С. Мельничук // Українська літературна енциклопедія. В 5 тт. Редкол.: І.О. Дзверін та ін. – К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1990. – Т. 2. – С. 169; **15.** *Мельничук О.С.* Принципи укладання Етимологічного словника української мови / О.С. Мельничук // Мовознавство. – 1967. – № 2; **16.** *Младенов С.* Етимологически и правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ / Стефан Младенов. – София: Книгоиздателство Христо Г. Дановъ-О.О.Д-во, 1941. – XX + 704 с.; **17.** *Мосенкіс Ю.Л.* Теоретичні аспекти поглибленого діахронічного дослідження основної лексики / Юрій Леонідович Мосенкіс. – К.: Віпол; Перше вересня, 1997. – 206 с.; **18.** *Москаленко А.А.* Нарис історії української лексикографії / Артем Амвросійович Москаленко. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1961. – 162 с.; **19.** *Німчук В.В.* Мовознавство на Україні XIV-XVII ст. / Василь Васильович Німчук. – К.: Наукова думка, 1985. – 221 с.; **20.** *Німчук В.В.* Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською / Василь Васильович Німчук. – К.: Наукова думка, 1980. – 304 с.; **21.** *Пизани В.* Этимология: история-проблемы-метод [пред. В.И. Абаева] / Витторе Пизани. – М.: Издательство иностранной литературы, 1956. – 186 с.; **22.** *Трубачев О.Н.* Принципы построения этимологических словарей славянских

языков / О.Н. Трубачев // Вопросы языкознания. – 1957. – №5. – С. 58–72; **23.** *Chantraine P.* Dictionnaire Étymologique de la langue Grecque / Pierre Chantraine. – Paris: Éditions Klincksiek, 1968 – 1980. – T. 1 – 4; **24.** *Frisk H.* Griechisches Etymologischec Worterbuch / Hjalmar Frisk. – Heidelberg: CarlWinter; Universitatsverlag, 1960–1972. – B. 1-3; **25.** *Miklosich F.* Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen / Franz Miklosich. – Wien: W. Braumüller, 1886. – 547 p.; **26.** *Rudnyc'kyj J.B.* An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language / Jaroslav B. Rudnyc'kyj. – Winnipeg: Ukrainian Free Academy of Science-Uvan, Inc., 1962-1972. – 4 vol.; **27.** *Vasmer M.* Russisches Etymologisches Worterbuch / Max Vasmer. – Heidelberg: Carl Winter; Universitatsverlag, 1953 – 1958. – B. 1 – 3.

Нікітіна Ф.О. (Київ, Україна)

Нові аспекти компаративістики (перспективи концептології)

У статті досліджується можливість використовувати концептологію у компаративістиці.
Ключові слова: *концепт, концептологія, компаративістика.*

В статье исследуется возможность использовать концептологию в компаративистике.
Ключевые слова: *концепт, концептология, компаративистика.*

The article investigates the possibility to use the conceptology in the comparative linguistics.
Key words: *concept, conceptology, comparative linguistics.*

Упродовж двох століть (від початку XIX до початку XXI ст.) компаративістика вважалася основним напрямом теоретичного мовознавства. Адже її виникнення характеризується в усіх підручниках з мовознавства як початок по-справжньому наукових лінгвістичних досліджень. Були численні спроби розкритикувати її і, ніби поновлюючи, представити як антитеорію різні інші напрями, зокрема різновиди структуралізму. Проте всі спроби скинути компаративістику з «корабля сучасності» виявилися не продуктивними. У деяких дослідженнях останніх років і навіть десятиліть здійснювалися спроби (особливо помітні при захисті дисертацій) показати, що єдиним прогресивним напрямом сучасності є когнітивна лінгвістика з її антропоцентризмом. З цим твердженням можна посперечатися, оскільки і компаративістика, і навіть конкуруючі з нею структуральні напрями

(звичайно, крім глоссематики) орієнтувалися на дослідження саме людської мови, а не якихось абстракцій когнітивізму. Коґнітивізм, як свідчать, зокрема, й його сучасні адепти, походить від В. фон Гумбольдта і є методом, що здатен сполучатися з іншими методами.

За останні роки широкого розвитку досягла така галузь коґнітивізму, як концептологія, намітилася навіть тенденція до широкого розвитку деталізованої термінології цієї галузі. Це здається дещо надмірним і може розглядатися як спроба замінити аналіз досліджуваного мовного матеріалу зайвою деталізацією теоретичних засад. Варто пам'ятати, що має розвиватися саме база досліджень, а не термінологічний апарат.

До нинішнього часу вивчення концептів проходило як дослідження у синхронії або в діахронії втілення певного концепту в одній мові або як зіставлення цього втілення у двох мовах, переважно неблизькоспоріднених (мабуть, для досягнення при такому зіставленні цікавих лексико-семантичних контрастів). Проте навіть у межах однієї мови при її діахронному дослідженні можна побачити значні лексико-семантичні зміни (особливо помітні в часи, коли відбуваються масивні лексичні запозичення, що починають конкурувати з питомими лексемами попереднього часу). На замінах такого роду позначилася глобалізація яку в дисертаційних дослідженнях та в різних публікаціях часто розглядають як позитивну рушійну силу не лише в економіці та в інформатиці, але й у мовознавстві, у чому варто сумніватися через «навалу» лексичних та фразеологічних запозичень, часто не викликаних необхідністю. Це можна побачити при розгляді концептів, центром яких є позначення людських почуттів (наприклад, у концепті «любов / кохання» у сучасній японській мові з'явилося англ. *love* у фонологічному пристосуванні до японської вимови).

На нашу думку, перспективними можна було б вважати аналітичні дослідження концептів не лише у неблизькоспоріднених, а саме у близькоспоріднених мовах, зокрема у слов'янських. Можна було б розглядати та зіставляти концепти, в яких представлено людські почуття або властивості. Найчастіше як концепти такого роду виступають назви моральних цінностей людини (віра, довіра, любов та ін.), або моральних якостей (чесність, сміливість, старанність та ін.). Навіть синхронне вивчення одного з таких концептів у кількох близькоспоріднених мовах, наприклад, слов'янських, може виявитися

важливим при побудові зіставної семантики цих мов. При цьому варто зупинятися не лише на синонімічних рядах (сміливість, хоробрість, звага та ін.), а й на дистрибуції кожного з синонімів (прикметники, що з ними сполучаються, або дієслова, які ними керують або керуються. Цікавими для зіставлення можуть бути не лише семантичні градації у межах синонімічних рядів, а й антоніми до них (поодинокі чи такі, що утворюють антонімічний ряд). Звичайно, слід передбачати, що така робота вимагатиме прискіпливої старанності при доборі зіставлюваних мовних одиниць. Приклад такої копіткої праці можна навести, узявши з минулого: йдеться про так звані «препринти» І.О. Мельчука, в яких малими порціями подавався лексико-семантичний матеріал (з російської мови), що мав становити частини своєрідного, семантично деталізованого тлумачного словника. За «ниточку», що мала далі розкручувати таку мікросистему слугувало дієслово, позбавлене надто експресивного забарвлення, наприклад, «говорити» у супроводі позначень *min* («шепотіти»), *max* («кричати»), *ant* («мовчати»).

Безперечно, ці приклади наводимо не заради поновлення дослідів І.О. Мельчука (що, на жаль, не знайшли продовження та узагальнення), а щоб показати, що копітким, філігранним аналізом лексичної семантики, зокрема при застосуванні концептуалізму, варто займатися й у наш час.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Гумбольдт В.* Избранные труды по языкознанию / Пер. с нем. – М.: ОАО «Прогресс», 2000; **2.** Новое в зарубежной лингвистики: Когнитивные аспекты языка, – 1988. – Вып. XXIII.

Остапчук А.Л. (Київ, Україна)

Функціональні особливості лексико-семантичної групи дієслів на позначення напряму руху в писемно-книжкових та літературних стилях сучасної китайської мови

Досліджуються особливості функціонування ЛСГ дієслів на позначення напряму руху сучасної китайської мови з метою виявлення закономірності та частоти вживання даного класу дієслів у книжкових та літературних стилях китайської мови.

Ключові слова: *дієслова, лексико-семантична група дієслів на позначення руху, напрям руху, стилістика китайської мови, частотна класифікація, функціональні стилі.*

Исследуются особенности функционирования ЛСГ глаголов направления движения современного китайского языка с целью установления закономерности и частоты употребления данного класса глаголов в книжних и литературных стилях китайського языка.
Ключевые слова: *глагол, лексико-семантическая группа глаголов движения, направление движения, стилистика китайского язика, частотная классификация, функциональные стили.*

Research is dedicated to lexical-semantical class of motion verbs in modern Chinese language in order to determine frequency and regularity of verbs' usage in functional styles of named language.
Key words: *verb, lexical-semantical class of motion verbs, verbs of direction, stylistics of Chinese language, quantity classification, functional styles.*

Дієслова руху вживаються у комунікації задля описання життя та діяльності об'єкту, тому за мету даного дослідження взято питання виокремлення особливостей ЛСГ дієслів на позначення напрямку руху в залежності від прояву у мовленні конкретних задач та ситуацій спілкування; практичне підтвердження робочої гіпотези, що відмінність між функціональними стилями китайської мови визначається якістю та кількістю дієслів, та розробка єдиної схеми частоти вживання дієслів напрямку руху у функціональних стилях китайської мови. У процесі взято до уваги особливості даної категорії слів у 5 основних функціональних стилях: науковому, публіцистичному, офіційно-діловому, розмовно-побутовому та художньому. Хоча Горєлов В.І. пропонує розглядати художній стиль поза межами функціональних стилів, через свої суттєві відмінності, а радше виокремити його в самостійну категорію, назвавши «літературно-художнім мовленням», ми не робили акцент на даній класифікації, і зосередились саме на обраному класі дієслів.

«Функціональні стилі виокремлюються на основі екстралінгвістичних даних – на основі функцій мови, або на основі сфер спілкування. Проте стиль – це різновид мови (мовлення), і він потребує власне мовної (мовленнєвої), лінгвістичної характеристики з точки зору типових для неї мовних засобів. Варто виділити 2 різновиди таких засобів. По-перше, це мовні засоби, що входять до стилістичної парадигми, тобто стилістичні синоніми та варіанти. По-друге, це так звані функціонально-мовленнєві засоби, тобто такі засоби, що зазвичай не вирізняються за мовною стилістичною забарвленістю, і вживаються переважно в якомусь одному стилі. Загальним компонентом для усіх стилів є стилістично нейтральні

мовні засоби. Тобто, відмінність між стилями визначається якістю та кількістю (частотою вживання) стилістично забарвлених мовних засобів, що поєднуються із нейтральним компонентом, та функціонально-мовленнєвих засобів» [2, 21]. Функціональні стилі варто не стільки протиставляти, скільки співставляти [1, 14], тому ми розглянули не відмінності, а закономірності вживання обраного класу дієслів у всіх функціональних стилях.

З поміж усіх частин мови дієслово є найскладнішою та найбільш ємною; воно має великі можливості описувати життя у його розвитку та русі. О.М. Толстой писав: «Движение и его выражение – глагол – являются основой языка. Найти верный глагол для фразы - это значит дать движение фразе». У різних стилях мови дієслово займає своє місце і відіграє неоднакову роль. Характер офіційно-ділового стилю диктує манеру мовлення, тобто тут буде наявне домінування констатування фактів, описове мовлення ніж розповідь, роздуми тощо, що в свою чергу визначає його статичність, а дієслівні форми тут витіснені віддієслівними іменниками: 起见 *із метою*, 如下 *нижчевикладене*, 一步 *подальший (крок, розвиток).* Серед семантичних груп дієслів, що наявні у даному стилі, головна роль відведена дієсловам із значенням зобов'язаності: *варто, зобов'язується, належить, повинен* тощо. 促见*стимулювати, сприяти,* 进行合作 *проводити спільні дії,* 开展合作*розвивати співпрацю,* 通过 *приймати (угоду).*

Науковий стиль, якому теж притаманний іменний тип мовлення, є, тим не менш, більш дієслівним, у порівнянні із офіційно-діловим. Недарма його частотність у півтора рази більша. Прагнення до абстрактизації у наукових текстах відображається у підборі дієслів певної семантики: *навести, провести, довести* тощо: 举例如下 *нижче наведемо приклади*, 见上文 *див. вище*, 综上所述 *підсумувати вищесказане,* 略谈一下 *коротоко зупинимось на …*, 一来*по-перше*, 实际说来*казати по суті.*

应该对生产中遇到的重大问题进行分析

Необхідно провести аналіз серйозних проблем, що виникли у процесі виробництва.

У публицистичному стилі наявність певної групи дієслів може стати визначальною рисою тектсу, якщо функціонально-змістовий тип мовлення орієнтований на розповідний, подієвий характер викладення. Проте за наявності інших умов у газетно-публицистичних текстах (особливо, якщо вони потрапили під сильний вплив офіційно-ділового стилю) дієслівність іноді зводиться до мінімуму, що є в одних випадках

цілком закономірно, а в інших оцінюється як негативне явище [2, 35]. Стилістично виправданим є випадки вживання віддієслівних іменників за низької частотності дієслів у реченні, та навпаки.

应邀 *прийняти запрошення*, 出现 *виникати*, 经过 *проходити*, 骑在马背上 *їздити верхи*, 不仅往下延伸也向上延伸 *розлетітися світом (про чутки)*, 主管范围包括 *входити у компетенцію*, 得到大量预算 *вимагати капіталовкладень,* 去世后 *після кончини*, 来自 *від/з* , 以来 *протягом,* 下面 *нижчевказаний,* 大举进攻 *загальнонаціональний наступ,* 出色 *видатний,* 称心的忠实走狗 *прихвостень, що припав до душі,* 打起联合国的招牌 *повісити вивіску ООН (діяти під прапором ООН),* 嗟来之食，吃下去独子要疼的 *З'їси подачку – живіт розболиться* [з газет].

Публіцистичний стиль у порівнянні із іншими книжковими стилями має значно ширші можливості використання семантичних груп дієслів, хоча обмеження жанрового та тематичного характеру вимагають стриманості авторського вибору.

Розмовний стиль – один із функціональних літературних стилів мови, який являє собою літературно-розмовне мовлення. В китайській мові розмовний стиль має більше розбіжностей із писемними стилями, ніж в українській та російській не тільки через різницю в характері та умовах спілкування, а й через вплив багатовікової культурної традиції – мова усного спілкування тривалий час сильно відрізнялась від писемної мови. Лексичний склад даного стилю різнобарвний, основний пласт лексики тут утворює між стильова лексика літературної мови – нейтрально-літературні слова. Важливу роль тут відіграє інтонація, а також пара лінгвістичні засоби – міміка, жести тощо.

三点钟已经过去了。*Вже пройшло 3 години.* 过街时注意车辆。*Коли переходиш дорогу дивись уважно, щоб не було машин.* 我过两天再来。*Я знову прийду за 2 дні.*

Дієслівність, як функціонально-стильова параметральна ознака виділяє з-поміж інших художньо-літературне мовлення. Значно більша кількість дієслів (у два з половиною рази більше, ніж в офіційно-діловому стилі) – перевага образного мовлення. В художньому мовленні дієслово використовується для передачі руху, що виражає динаміку світу навколо та духовного бутя людини. Найважливіша стилістична функція дієслова в художньому мовленні – надавати опису та розповіді динамізму. Мова, насичена дієсловами, створює енергію та напругу розповіді. Тут можна виділити цілий ряд семантичних груп дієслів, що регулярно

використовуються літераторами як засіб образної конкретизації. Ці дієслова позбавлені позаконтекстуальної стилістичної забарвленості. Проте, вони є недоречними в науковому та офіційно-діловому стилях, де групи дієслів означають, як правило, конкретні деталізовані дії. Показовим є те, що у відношенні дієслів руху, які зафіксовані в художньому мовленні, 67% відмічено саме в ньому, 27% - одночасно в художньому та публицистичному, 15 - в художньому та науковому, 9% - в художньому та офіційно-діловому. Домінування дієслівних конструкцій над іменними в художньому мовленні (а також у певній мірі в публіцистичному стилі та в размовній мові) сприяє емоційності та життєвості даних стильових різновидів. Напротивагу цьому експасія імені внаслідок заміни дієслів віддієслівними іменниками в офіційно-діловому та науковому стилях створює важкість конструкцій та характерну для цих стилів статичність. Крім того, семантика дієслів досить неоднозначна. До складу дієслів входять чимало слів, що описують стан, не повязаний із активними діями: дієслова мислення, бажання, почуттів, уваги, емоційних та психічних станів тощо. Тому стилістичний ефект вживання дієслів різних семантичних груп не однаковий. Сила виразності крається не стільки у семантиці, скільки у граматичній природі дієслова та іменника. Дієслово – єдина частина мови, яка називає дію як процес у граматичних формах часу, особи, способу тощо. Саме в таких категоріях отримують вичерпне поняття дієслівності як процесу [2, 5].

Підсумовуючи вищезазначене, можна сказати, що в центрі уваги стилістики, з нашої точки зору, має стояти використання дієслівних категорій за-для посилення дієвості мовлення. Тому найзручнішим об'єктом спостереження, в першу чергу нашої проблеми дослідження, має бути публіцистичний стиль та художнє мовлення, які є відкритими для експресивного використання дієслова. Вживання дієслівних форм в офіційно-діловому стилі зведено до мінімуму, тут найяскравіше виражений іменний характер мовлення. Середня частотність вживання дієслів на кожну тисячу слів дорівнює 60, в то час як у науковому стилі їх 90, а у художньому мовленні – 151 [2, 13], а кількість дієслів руху та напряму руху становлять відповідно у кожному стилі: офіційно-діловому 9 (5 руху+4 напряму), науковому 13 (8 руху +5 напряму), публіцистичному 18 (10руху + 8 напряму), художньо-літературному мовленні 25 (14 руху +11 напряму), розмовному 31 (20 руху+11 напряму).

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Горелов В.И.* Стилистика современного китайского языка. – М., 1979. – 192 с.; **2.** *Кожина М.Н.* Стилистика русского языка. – М., 1983. – 153 с.; **3.** *Яхонтов С.Е.* Категория глагола в китайском языке. – М.,1957. – 182 с.

Панчев І. (Софія, Болгарія)

Културните концепти „труд“ и „дом“ като част от концептосферата на социалистическия период на развитие в България

У даній статті розглянуті концепти «праця» й «дім» як складові концептосфери соціалістичного періоду розвитку Болгарії. Окремо акцентується девальвація праці в ціннісній системі суспільства. Дім розглядається в його іпостасях НЕ-рідного дому.
Ключові слова: *праця, дім, концепт, лінгвокультурологія.*

*В данной статье рассмотрены концепты «**труд**» и «**дом**» как составляющие концептосферы социалистического периода развития Болгарии. Акцентируется девальвация труда в ценностной системе общества. Дом рассматривается в его ипостасях не-родного дома.*
Ключевые слова: *труд, дом, концепт, лингвокультурология.*

The article's main goal is to draw a brief outline of the conceptosphere of Bulgarian socialism (pertaining to the period of the so called "socialist regime" in Bulgaria, between 1944 and 1989), as seen through the prism of two of its central concepts, the concept of labor, and the concept of home. In relation to labor, the article shows the devaluation of the concept, the gradual loss of its original meaning of "productive work". Home on the other hand is developed not in its main sense 'the place where you live at a particular time/the place where you were born', but rather, as the place where people are taken care of, one way or another (like in an orphan home, prison home, etc.).
Key words: *labor, home, concept, conceptosphere, linguistics, and culturology.*

След промяната в обществения строй, настъпила през 1989 г., интересът към изминалия социалитически период на развитие на България расте с натрупването на години и разумна дистанция, защото дистанцията е най-важният фактор един период да получи адекватна оценка в исторически, социологически, а дори и в езиков план.

Започнаха да се реализират проекти, които имат амбицията да хвърлят светлина върху противоречивия социалистически период от развитието на България: уеб сайтове за явления от времето на комунизма (например [1]), конференции, мемоари, многобройни публикации, блогове, телевизионни и радиопредавания и дори музей на соц-изкуството [4].

Като цяло може да се говори за два полюса: носталгията, съпроводена с опити за реабилитация, идеализация, и пълното отричане на този период. По средата стоят опитите да се погледне с по-нисък емоционален градус (поради късата дистанция е трудно да се каже „обективно“ или „безпристрастно“) към близкото минало. Трябва време и бъдещите

изследователи, които вече няма да влачат пъпната си връв от времената на социализма, ще могат дистанцирано и по-спокойно да разгледат различни аспекти от живота през този период.

В текста по-долу поглеждаме към соц-концептосферата, осветена от прожекторите на два ключови за нея лингвокултурни концепта: **труд и дом.** Част от съжденията са спорни, право на всеки е да изказва и обосновава мнението си, а също така и да го променя през годините с натрупването на прочетени и изписани редове…

Преди да се насочим към разглеждането на конкретните концепти, нека накратко да разгледаме какво е концептосфера и какво е концепт. Другото основно понятие от заглавието е вече от друга сфера и затова въпросите какво е социализъм и имало ли е социализъм в периода от 1945 до 1989 г. ще оставя на политолозите и историците.

И така, терминът „концептосфера" е въведен в научен обиход от руския учен Д.С. Лихачов, според когото това е съвкупността от концептите на нацията. Тази съвкупност е образувана от всички потенциални реализации на концептите на носителите на езика. Концептосферата на народа е по-широка от семантичната сфера, представена от значенията на думите в езика. Колкото по-богати са националната култура, фолклорът, литературата, науката, изобразителното изкуство, историческият опит и религията, толкова по-богата е концептосферата на народа [3, 5]. Концептосферата на всеки език е съставена от концепти. Терминът „концепт" е особено актуален в лингвистиката през последните десетилетия. Тук няма да проследяваме дългата история на утвърждаването му като основен когнитивен и лингвокултурологичен термин, а само ще подчертаем как го възприемаме за целите на изследването. И така, за нас концептът демонстрира следните характеристики: той има ментална природа, т.е. битува в човешкото съзнание и има колективен характер, т.е. съществува по сходен начин в съзнанието на всеки от многото индивиди на етническия и езиковия колектив. Концептът освен това е маркиран етнокултурно и намира езикова реализация (най-често) в една определена дума.

Когато заявяваме желанието си да изследваме концептосферата на социализма през призмата на два концепта, е редно да уточним, че те съвсем не обхващат цялата концептосфера, но са ключови и могат на базата на пресичащите се с тях концепти да дадат една по-широка картина на същата тази концептосфера.

Трудът. Ще си позволим една спекулация: проблемът с формирането на концепта за труда през соц-периода идва от грешен прочит на „*От всекиго*

според възможностите, *всекиму според потребностите“*. Човешко е потребностите да растат и да не знаят граници, което обаче не може да се каже за възможностите… Хората с по-скромни възможности далеч нямат по-скромни потребности и често пъти са по-изобретателни в житейски план. Резултатът е такъв, че този, който се труди съвестно, често пъти става смешен в очите на колегите, при които пропорционалността е обратна: хора с малки възможности и големи потребности. Кадърният работник не получава истинско поощрение и макар соц-държавата да прави опити да насърчи трудолюбието – премии, знаци на отличие, представяне в средствата за масова информация – липсата на частна инициатива пресича стремежа за растеж. Кадърният има желанието да бъде оценен по достойнство – да расте в йерархията и да получава повече от другите. Тъй като обаче в социализма не може да получи **много повече** от другите, той спира и да иска да дава повече от тях. Става трудно да се изгради респект към труда.

Държавата бомбардира с лозунги (част от тях – умопомрачителни: Всеки *домат – кабърче в леглото на Кенеди*; *Всеки произведен кран е удар срещу подпалвачите на нови войни* и подобни) населението, за да го „запали“ за трудов подвиг. Населението обаче не пламва, а отговаря с прагматичните *Трудът е песен, но да я пее друг; Тате влачи, мама меси – да живей, живей трудът! Не оставяй за утре това, което можеш да свършиш вдругиден; От работа не се хубавее, а се гърбавее* и други умотворения. Ето как в епохата на соц-развитието се начертава пътят, по който върви развитието на концепта труд.

За норма се приема „скатаването“ и работата проформа, а това дава горчиви плодове: като започнем от разкопаните и зле засипани улици и тротоари, преминем през цялата сфера на услугите и завършим с наукоделието. Аз имитирам, ти имитираш, аз скатавам, скатаваш и ти: под тротоарната плочка има вода, в хотела тоалетната чиния не е закрепена за пода, а направеното от научния колектив е лека вариация на отчета отпреди 5 години…

Ученето, образованието, науката са важни съставящи на концепта труд. През соц-периода ученето от вид престижен труд се превръща в скатаване от труда: *Учи, за да не работиш*. От една страна соц-държавата насърчава ученето, като въвежда задължително основно, почти задължително средно и широкодостъпно висше образование… от друга обаче издига в култ „другаря с чука“ – простия и отдаден на делото на партията индивид. Той, неговото здраво, кубично, облечено във ватенка тяло посреща от плакати, възхищава от монументи и кинопрегледи.

Отношението към научните работници, е бивалентно: от една страна те

са „нашите учЕни“, те утвърждават постиженията на партията, чертаят пътя на социалистическата държава, смазват плахите опити на капиталистическите страни да ни настигнат в областта на компютърните технологии и производството на металорежещи машини. От друга обаче са онези отцепници от трудовия народ, при които липсват динамизмът и себераздаването на работника и текезесаря! Особено вяло изглежда групата на хуманитаристите, които само претакат от пусто в празно и не дават реален принос в нищо, което да може да се шлайфа, боядисва, поставя в сандък и да се изнася за валутни левове. Всъщност, хуманитаристите в България са недолюбвани за своята „паразитност“ не само при социализма, но … нека не излизаме от темата.

Учението не може без двете си съставящи – учители и ученици. Най-многобройни са началните учители, на тях се разчита заедно с родителите да „замесят“ добро тесто за държавата. В соца обаче набира сили принципът „Пиши му тройка, барем даскал да стане“… Оттук и въпросът с липсата на авторитет у учениците, оттук и проблемът със самовъзпроизводството на неграмотни хора. Има и друго: преходът от селата към градовете (прословутата урбанизация) силно снижава авторитета на учителя. На село той е част от елита заедно с попа, кмета и доктора (фелдшера), а в града е един от хилядите. Авторитетът на учителя е силно разклатен и все пак тук е справедливо да се каже, че през периода на соц-развитие този авторитет не пада под определен санитарен минимум...

Друга съставяща в концепта на труда е почивката – тя оформя една бинарна опозиция от типа на добро-зло, чисто-мръсно, ден-нощ и е важна за разкриването на концепта труд: спомнете си шеговитото *Почивката прави шампиона*.

Може да се каже, че почивката е широко афиширано соц-благо. Всеки трудещ се има достъп до някакъв тип почивка. Почива се организирано, като идеята е почиващите да остават в рамките на трудовия колектив и да се превърнат в едно голямо и сплотено семейство. Принципът на почивките е „кланов“: всяка организация, всяко производствено звено е под определена шапка (комитет, министерство и т.н.). Шапката строи почивни станции и разпределя почивни карти сред подопечните си организации, а те – сред персонала си. Тук с пълна сила важат ВРЪЗКИТЕ – ако искаш да почиваш юли или август ти трябва „твой човек“, ако искаш да си в по-нова станция или на по-хубаво място – също.

Трудът е пряко свързан с материалните блага, а сред материалните блага особено място заема домът и всичко свързано с благоустрояването му. Ето защо вторият концепт, на който ще отделя внимание в този текст, е

концептът за дома в реализацията си на „не-роден дом“. Домът като „роден дом“ има важни съставящи в лицето на стопанина, стопанката, гостенина, пресича се с важни концепти като семейството, обществото, родното и родината. И съставящите, и „пресечните“ концепти търпят важно развитие през периода на соц-развитие и са обект на интерес в бъдещи публикации, но е избран не-родният дом и неговите реализации като особено характерни за периода на социалистическо развитие.

Домът. Всеки има дом. Може да няма семейство, но ще има дом – детски дом, дом за временно/ принудително настаняване, казарма, затвор, болница, старчески дом. Държавата се грижи да даде дом на всеки.

Целият жизнен цикъл на съвременния градски човек е пътешествие от дом в дом – той се ражда в болничния дом, конвейерът го поема и подава към дома на яслата, на детската градина, училището, техникума, университета (казармата), работното място, за да го върне за смъртта в болничния дом. Между тези домове за кратко (за да преспи и да се изкъпе) човекът е и у дома си – в собствения си дом. Ако се отклони от пътя пък го чака домът-затвор, а ако в този дом попадне на истински хора, както казва поетът, току-виж и ти си станал … човек! Много домове, които си приличат външно: сградата на училището прилича на тази на болницата, тя – на общежитието и т.н.

Всяка държава (не само социалистическата) се стреми да се погрижи за претърпелите някакъв катаклизъм свои граждани и затова сиропиталищата, болниците, хосписите, затворите са характеристика на модерната държава и далеч не се появяват за пръв път в социалистическа България. Въпросът е как новата за България социалистическа доктрина променя нещата след 1945 година. В дома-болница се интерпретира възприетият от СССР пропаганден модел „Съветските болни – най-здравите болни в света“: покриват се норми, снижава се смъртност, подобряват се всякакви коефициенти и се правят красиви отчети. Всичко това е на хартия, а в действителност разцъфтяват нелицеприятни явления... (справедливостта изисква да се подчертам, че с краха на социалистическата планова система нещата в здравеопазването съвсем не тръгнаха във възходяща линия).

Детските домове през соц-периода стават грижа единствено на държавата, докато преди деветосептемврийския преврат се ползват и с подкрепата на различни църковни и обществени организации на доброволни начала. През соц-периода са нужни повече детски домове (и трудововъзпитателни училища) поради нарушаването на баланса селско/градско население, което донякъде е заслуга на държавата и нейната про-урбанизационна политика. В селото по-лесно се намира кой

да се погрижи за сираците, докато в града единствената възможност пред тях е специализираното заведение. Градски в по-голямата си част е и феноменът на изоставените деца.

Променя се и домът-затвор. В българския филм „Дзифт" [3] разказвачът и главен герой споделя, че усеща идването на новия социалистически строй със смяната на Библията с речника за чужди думи в затвора, където излежава присъдата си. Една доста сполучлива метафора на подмяната в страната на християнските ценности с ценностите на социализма и интернационализма.

Домът-казарма търпи неприятната метаморфоза от училище по родолюбие да се превърне в училище по скатаване. Българският войник е обработван в духа на интернационализма, българската армия е разглеждана като част от „варшавската". В крайна сметка преминалият през казармата мъж осъзнава дълга си пред държавата като нещо безсмислено и напомпано с фалшива реторика.

Работното място също е дом – *твоят втори дом*, както внушава соц-пропагандата. Там ти твориш (задължително за социализма е работата да е **творческа**, та дори и тази на ватмана) и въплътяваш в дела решенията на партията, които, разбира се, не са нищо друго освен отклик на желанията на народа.

Работното място-мечта е в някое учреждение или институт с работно време от 9 до 17 часа и един час обедна почивка. Денят започва с летучка (оперативка, планьорка) и продължава с кафе и вицове. В естествен ред следват работна среща (заседание), още кафе и цигари, докато работният ден не свърши. Отчетът за постигнатото през годината винаги сочи сериозни постижения по пътя на превръщането в дела на решенията на поредния конгрес на БКП, има отличници (ударници) и като цяло всички са доволни.

Макар и очертаният „модел" да е представен тук по дразнещо опростенчески начин, той е характерен за начина, по който обществото възприема работата в редица учреждения от соц-периода.

В заключение бих искал да посоча, че концептът труд през соц-периода се характеризира с имитация, „скатаване" – тоест обезценяване в морален план. Интерпретацията на концепта дом като не-роден дом пък в голяма степен се реализира именно през соц-периода със засилването на урбанистичните и индустриализационни тенденции и разрушаването на традиционния (патриархален) морал. Това не бива да се възприема в плана на пълното отричане на близо половинвековния соц-период в историята на българската държавност. По-скоро е опит за очертаване на тенденции в културологичен план и покана за дискусия.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Архивите на Държавна сигурност (ДС), обработени от журналиста Христо Христов / http://desebg.com / последен достъп до източника: 15.04.2013 г.; **2.** „Дзифт“ – официален сайт на филма http://www.ziftthemovie.com / последен достъп до източника: 15.04.2013 г.; **3.** *Лихачев Д.С.* Концептосфера русского языка // Известия РАН. – СЛЯ. – 1993. – №1. – С. 3-9; **4.** Музей на социалистическото изкуство // Уикипедия / последен достъп до източника: 15.04.2013 г.)

Переверзєв Д.І. (Київ, Україна)

Відображення міфологічної картини світу в українських рефлексах ностратичних та бореальних назв тварин

Автор статті застосовує здобутки вивчення віддаленої спорідненості мов для хронологічної стратифікації власне українських назв тварин, показуючи зв'язок мови з міфологічними уявленнями доісторичної людини.

Ключові слова: *історична лексикологія, українська мова, міфологічна картина світу, ностратична надродина мов, бореальна прамова, віддалена спорідненість мов.*

Автор статьи применяет результаты изучения отдаленного родства языков для хронологической стратификации собственно украинских названий животных, показывая связь языка с мифологической картиной мира доисторического человека.

Ключевые слова: *историческая лексикология, украинский язык, мифологическая картина мира, ностратическая макросемья языков, бореальный праязык, отдаленное родство языков.*

The author of the present article maintains results of distant language kinship studies for chronological stratification of native Ukrainian animal names and underlines connection between language and mythological outlook of prehistoric human.

Key words: *historical lexicology, Ukrainian language, mythological outlook, Nostratic language macrofamily, boreal parent language, distant language kinship.*

Актуальність порушуваних у статті проблем пояснюється потребою інтердисциплінарного вивчення етапів формування українського лексичного фонду, успадкованого від попередніх етапів мовного розвитку (праслов’янського, індоєвропейського, ностратичного, бореального) та світоглядної інтерпретації мовознавчих висновків. Обрана тематична група лексики – назви тварин – має якнайважливіше значення для розуміння стародавніх етапів формування української мови та світогляду, у межах якого відбувалася слово- та мовотворчість.

Новизна статті визначена кількома чинниками. По-перше, зазвичай у славістиці та україністиці дослідження формування лексичного складу сучасних слов'янських мов, у тому числі й української, обмежувалося рівнем індоєвропейської реконструкції, натомість порівняльно-історичне мовознавство останніх двох-трьох десятиліть має значні успіхи у вивченні міжродиннних мовних зв'язків, і відповідно, здійснено відчутний поступ у реконструкції мовних станів, що передували не тільки відокремленню індоєвропейської мови від ностратичної, а й етапів, що слугували вихідним станом для всього подальшого розвитку людської мови узагалі, а зокрема і слов'янських та української.

Міра вивченості питання. Як в українській, так і в світовій славістиці та індоєвропеїстиці порушувалися проблеми часової стратифікації та світоглядної інтерпретації назв тварин [3; 2; 30]. Лексичний склад ностратичної та бореальної (за термінологією сайту Starling) ґрунтовно висвітлений у лексикографічних працях В.М. Ілліч-Світича, А.Б. Долгопольського, М.Д. Андрєєва, а також у етимологічній базі Starling, створеній колективом учених на чолі з С.О. Старостіним [1; 13; 31; 32]. Міфологічна інтерпретація назв тварин здійснена у численних публікаціях В.В. Іванова, В.М. Топорова (див. [5 – 12; 20 – 29]).

Місце статті в проблематиці інших досліджень автора. Інші статті автора порушують проблеми часової стратифікації та світоглядної інтерпретації суміжних із проблематикою теперішньої розвідки, зокрема: зв'язки української лексики поза межами ностратичної надродини [18] та структурні особливості таких зіставлень [17], збереження рефлексів бореальної прамови в сучасній українській мові згідно з реконструкціями бореального кореневого фонду М.Д. Андрєєва [16] та ін.

Мета дослідження – показати етапи формування українського кореневого фонду від найдавніших етапів (ностратичного та бореального) і до сьогодні, провести комплексну світоглядну інтерпретацію причин збереження певних назв тварин у сучасній українській мові, виникнення яких датується часом появи не тільки ностратичної мовної єдності (приблизно від 15 тис. до н.е. до 11 тис. до н.е. [4]).

Методи, застосовані у статті – це передовсім діахронічний аналіз із галузі історичної семасіології, а також культурологічна інтерпретація, розроблена у межах ритуально-міфологічного підходу до розглянутої проблематики.

Роль тварини у світогляді первісного суспільства може бути розглянута у кількох планах. Передовсім із світоглядної точки зору та самоідентифікації у світі людина палеоліту не протиставляла себе тварині, про що свідчать як відомості археології (серед наскельних зображень палеоліту майже немає

людини, натомість присутні численні зображення тварин [28]), так і лінгвістики (у багатьох мовах, зокрема й українській, збереглися однакові назви частин тіла і частин людини, а також назви дій і фізичних станів).

Із точки зору міфологічного світогляду тварина, а точніше, її образ та комплекс уявлень, пов'язаних із певним видом тварин, була вписана у значно ширший знаковий контекст: вона мислилися як репрезентант певної частини світобудови (нижній світ – плазуни і риби, середній – чотириногі ссавці тощо, верхній – птахи, летючі комахи), стихій, частин світу, властивостей природних речовин. Тотемізм приписував тваринам-першопредкам функції культурних героїв, що відбилося у подальшому розвитку міфології культурно розвинутих народів – єгиптян, греків, римлян, антропоморфні боги яких зберігали або ознаки тварин, або тварину-атрибут бодай на рівні сталих епітетів.

Однак крім чинників ідеологічного плану на формування та збереження ностратичних назв тварин безпосередньо впивала і сільськогосподарська діяльність – тваринництво (на ранніх етапах, коли домінантною формою господарювання було привласнення, таку функцію відігравало полювання).

Українські рефлекси ностратичних назв тварин за ностратичним словником В.М. Ілліч-Світича налічують 7 одиниць. Серед них є назви звіра взагалі:

93. **gUjRa* «дикий (звір)» – алт., і.-є. **ghuer-* «дикий (звір)» – укр. *звір*;

назва хижака:

270. **Luk.a* «дрібний хижак» – картв., урал., алт., і.-є. **luk-/*lunk-* «рись» – укр. *рись*;

назва нехижих травоїдних тварин:

135. **'ili* «олень» – драв., алт., і.-є. **hel-n-* «олень» – укр. *олень, лань*;

назва птаха:

159. **kara-/kura-* «журавель» – с.-х., урал., драв., алт., і.-є. **gerH* «журавель» – укр. *журавель, курликати (*від звуконаслідування *курли*),

комах та інших безхребетних:

234. **K.ora* «гризти, черв'як» – алт., і.-є. **kur-mi-* «черв'як» *,*k^{u}er-* «розжовувати, розмелювати» – укр. *черв, черва, черв'як*;

312. ? **mat.a* «черв'як» – картв., і.-є. **mot-* «черв'як, личинка комахи» – укр. *мотиль*;

338. *? *purca / *pulca* «блоха» – с.-х., алт., і.-є. **bhlus-/*plus-* «блоха» – укр. *блоха*.

Українські рефлекси ностратичних назв тварин за ностратичним словником А.Б. Долгопольського [31] налічують 30 одиниць. Серед них є назви, що стосуються тварин узагалі:

947. «молода тварина, дитя» – с.-х., алт., драв., і.-є. *$g^{w}erb^{h}$- «недорослий, маля тварини» – укр. *жереб'я*;

тільки певного класу тварин (за первісними уявленнями, для яких були релевантні ролі у харчових ланцюжках, а не таксономічна належність тварини):

1307. **Lungae*^{s} «хижий звір» – с.-х., алт., і.-є. **lunk-* «рись» – укр. *рись.*

Проте такі назви із узагальненим значенням є менш характерними, адже найчисленніші назви належать окремим видам тварин. Серед них дрібні ссавці (гризуни та малі хижаки):

70. **'Ur∨ (ba)* «білка» – с.-х., драв., урал., алт., і.-є. **wer-* «білка» – укр. *вивірка*;

1390. **muksa* ~ **mugza* «миша, кріт тощо» – урал., алт., картв. ?, с.-х. ?, і.-є. **mus* «миша» – укр. *миша*;

1079. **k.un(r)* «невеликий хижак (куниця, тхір, дикий кіт тощо) – с.-х., алт., і.-є. **keun-/*koun-* «куниця» – укр. *куниця*.

Ряд назв відображає перехід тварин від дикого до одомашненого стану:

749. 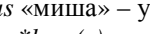 «дика вівця/коза» – с.-х., алт., і.-є. **x^{w}oWI* «вівця» – укр. *вівця*;

816. 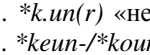 «коза, вівця» – с.-х., і.-є. **her(i)-* «ягня, козеня» – укр. *ярка*;

89. 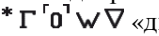 «вепр» – алт., с.-х., і.-є. **sus-, *suwos* «(дика чи одомашнена) свиня» – укр. *свиня*;

1133. **K.ERu* «олень, косуля» – алт., урал., і.-є. **kerwo-/*krwo-* «олень» – укр. *корова.*

У наведених прикладах видно, що найдавніші назва належать до класу диких тварин, проте назви, питомі в сучасній українській мові, позначають одомашнених тварин.

Однак деякі тварини, що відображено і в їх теперішній назві, зберегли дикий спосіб життя:

142. «дикий кабан» – с.-х., і.-є. **Hepero-* «кабан» – укр. *вепр.*

Широко представлені і назви птахів:

635. 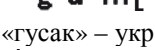 «водоплавний звір, птах» – урал., с.-х., і.-є. **g^{h}ans-* «гусак» – укр. *гусак, гуся*;

741. «сокіл» і под. л – с.-х., драв., і.-є. **xer-/*xor-* «сокіл, великий птах» – укр. *орел*;

921. **kur∇* ~ **kar∇* «журавель» – с.-х., урал., драв., алт., і.-є. **gerH-*

«журавель» – укр. *журавель*;

1109a. **k.apU* «птах» – с.-х., драв., картв., і.-є. **kops-* «чорний дрізд» – укр. *кіс* «чорний дрізд»;

1201. **K.ori^{s}E* «будь-який куроподібний птах» – с.-х., алт., драв., і.-є. **kwour(o)-* «куроподібна дичина» – укр. *кура, курица.*

Помітно, що назви птахів відображають доволі пізнє одомашнення низки видів, адже, наприклад, етимологічний попередник власне української назви курці ще на індоєвропейському етапі позначав дичину, об'єкт полювання.

На прикладі назв комах та інших дрібних безхребетних помітно, що таксономічне членування на види розглядало тварин за їх морфологічною подібністю, і тому назва черв'яка і личинки комахи збігалися:

190. *bük̩a «кусюча комаха (гедзь, комар)» – с.-х., карт., алт., і.-є. **bhouk-/bhuk-* «бджола» – укр. *бджола*;

1093. **kEnit* «воша, гнида» – с.-х., і.-є. **knid-* «воша, гнида» – укр. *гнида*;

1196. *k̩ERH$_2$∇ż∇ «шершень, оса» – картв., с.-х., і.-є. **ksr-r/-en-* «шершень» – укр. *шершень*;

1488. **muse* «комаха, муха, мураха» – алт., драв., картв., с.-х., і.-є. **mus-/*mous-* «муха» – укр. *муха*;

1506. *m^{r}a$_{?}$i^{1}t̩∇ «черв, личинка, невелика комаха» – картв., алт., і.-є. **mat- (*mot-)* «черв, личинка» – укр. *мотиль*;

1714. **paLuCa* «кусюча комаха (блоха, комар, кліщ)» – с.-х., алт., і.-є. **b^{h}lus-/*plus-* «блоха» – укр. *блоха*.

Дуже незначною мірою в сучасній українській мові збереглися назви риб:

1432. **meni* «риба як клас» – с.-х., драв., урал., алт., і.-є. **m.ni-* «риба» – укр. *мень.*

Проте тварини відображені у мові не лише як живі істоти, а й як об'єкт промислів, тому важливими назвами є найменування частин тіла тварин з точки зору потреб людини в харчуванні, одязі тощо:

1408. *mU$_{ı}$w$_{ı}$T∇y∇ «тварина, м'ясо» – с.-х., алт., урал., і.-є. **melo-* «вівці і кози, мала/молода тварина» – укр. *маль*;

1486. *'mäŕ∇Ç∇ «нутрощі тварин» – с.-х., урал., і.-є. **smerd-* «екскременти» – укр. *сморід, смердіти*;

1586. **naK.o* «м'які частини тіла тварин (печінка, кістковий мозок, смалець)» – урал., алт., і.-є. **'yek^{w}-r(t-)* «печінка» – укр. *ікра*;

98. «яйце» – с.-х., і.-є. **ou.(y)o* – укр. діал. *айо.*

Про невирізнення людини себе самої на тлі тваринного світу свідчить, зокрема, те, що сучасна українська назва частини тіла людини – *палець* – первісно походить від назви частини тіла тварини – *пазура*:

1790. «ніготь, пазур» – с.-х., картв., і.-є. **°pr.st-* «палець» – укр. *перст, перстень.*

Найхарактерніша морфологічна ознака птахів у мові майже не змінилася з часів ностратичної єдності, про що свідчить така реконструйована праформа:

1787. **p.uryA* «крило, перо» – с.-х., картв., алт., драв., і.-є. **(s)per-* «крило, перо» – укр. *перо.*

Українські рефлекси бореальних і євразійських назв тварин за матеріалами етимологічної бази даних Starling [32] налічують 25 одиниць. Серед них фонетичну «історію» та семантичну еволюцію 13 коренів можна простежити до бореального рівня, який, згідно з концепцією укладачів етимологічної бази даних, передував утворенню того сегмента ностратичної прамови, який вони називають євразійською мовою (до її складу мала входити і праіндоєвропейська мова):

Бореал. **HVLV* «олень» – афроаз., син.-кавк., євраз. **ʔelV* «олень» – алт., урал., картв., дравід., чукч.-камч., і.-є. **el-n-, *el-k-* «олень» – укр. *олень, лань*;

Бореал. **HVNKV* «змія» – афроаз., син.-кавк., америнд., євраз. **ʔanKV* «змія» – картв., і.-є. **ang^{w}-i-* «змія» – укр. *вуж*;

Бореал. **HVRV* «копитна тварина» – афроаз., євраз. **ʔirV* «копитна тварина» – урал., картв., дравід., і.-є. **er-* «ягня, козеня» – укр. *ярка*;

Бореал. **KVLV* «вид птаха» – афроаз., син.-кавк., африк., євраз. **ḳUĺV* «вид птаха» – алт., урал., дравід., ескім.-алеут., чукот.-камч., і.-є. **kolomb-(kh-)-* «голуб» – укр. *голуб*;

Бореал. **KVMV* «вид комахи» – афроаз., австр., америнд., євраз. **KUmV* «вид комахи» – алт., урал., ескім.-алеут., чукот.-камч., і.-є. **kam- / -e-* «джміль, шершень» – укр. *комар; джміль*;

Бореал. **KVNV* «куниця» – афроаз., син.-кавк., австр., євраз. **ḳ[u]nV* «куниця» – алт., картв., і.-є. **keun-* «куниця» – укр. *куниця*;

Бореал. **KVNV* «хробак, комаха» – афроаз., син.-кавк., австр., америнд., африк., євраз. **ḳwVŋV* «хробак, комаха» – алт., картв., ескім.-алеут., і.-є. **k[o]nid-, *gh[o]nid-* «гнида» – укр. *гнида*;

Бореал. **KVPV* «вид птаха» – афроаз., євраз. **kVṗV* «вид птаха» – алт., урал., картв., дравід., чукот.-камч., ескім.-алеут., і.-є. **kops-* «дрізд» – укр.

кіс «чорний дрізд»;

Бореал. **KVRV* «антилопа» – афроаз., син.-кавк., австр., африк., євраз. **gujrV* «антилопа» – алт., урал., дравід., чукот.-камч., і.-є. **g'hwēr-* «дика тварина» – укр. *звір*;

Бореал. **KVRV* «дитинча тварини» – афроаз., син.-кавк., євраз. **ḳʷVŕV* «дитинча тварини» – алт., картв., дравід., і.-є. **kerw-* «олень, віл, корова» – укр. *корова*;

Бореал. **KVRV* «журавель» – афроаз., син.-кавк., євраз. **kar-/*ker-* «журавель» – алт., урал., дравід., і.-є. **geran-, *geraw-; *grū-* «журавель» – укр. *журавель*;

Бореал. **KVRV* «черв'як» – афроаз., син.-кавк., євраз. **KorV* «черв'як» – алт., урал., картв., дравід., ескім.-алеут., і.-є. **kʷᵉrm-i-* «черв'як, гусінь» – укр. *чермний, червоний*;

Бореал. **PVRV* «собака, вовк» – афроаз., син.-кавк., америнд., євраз. **bVrV* «вид хижака» – алт., дравід., і.-є. **bher-* «ведмідь» – укр. *барліг*;

Решта коренів, відповідно – 12, простежуються до часів євразійської єдності:

Євраз. **aŋVTV* «качка» – алт., урал., дравід., і.-є. **anet-, *nat-* «качка» – укр. *вутка, вутеня*;

Євраз. **balV* «соболь, білка» – алт., дравід., і.-є. **bhel-* «білка, куниця, дикий кіт» – укр. *білка*;

Євраз. **č'wVHrtV* «вид птаха» – алт., і.-є. **(s)trozd-* «вид птаха (дрізд?)» – укр. *дрізд*;

Євраз. **gwVrpV* «молода тварина» – алт., дравід., і.-є. **gʷerəbh-* «дитинча, молодняк» – укр. *жереб'я*;

Євраз. **HVrV* «орел» – дравід., і.-є. **or- <PIH *H->* «вид птаха, орел» – укр. *орел*;

Євраз. **ḳVṗV* «вид комахи» – алт., дравід., ескім.-алеут., і.-є. **kāp-/-ē- (-ph-?)* «бджола, трутень» – укр. *бджола*;

Євраз. **kVpV* «жаба, рептилія» – алт., картв., дравід., і.-є. **gʷēbhəw-, *gʷeubh-* «жаба, пуголовок» – укр. *жаба*;

Євраз. **KVrV* «ворона» – алт., урал., і.-є. **k'oro-, *k'woro-* «сорока, ворона» – укр. *сорока*;

Євраз. **ḳVrzV (~ -ʒ-)* «шершень, оса» – картв., і-є. **k'erəs-*, **k'rās-* «шершень» – укр. *шершень*;

Євраз. **loḳV* «лисиця, рись» – алт., урал., картв., дравід., чукот.-камч., і.-є. **lūk's-, *lūnk's-* «рись» – укр. *рись*;

Євраз. **mUjKV* «плазувати; змія» – алт., і.-є. **(s)mūk-* «плазувати» – укр. *смикати; смок* «змій»;

Євраз. **ʔVšu* «свиня» – картв., і.-є. **su-, *su-k-* «свиня» – укр. *свиня*.

Позаностратичні зв'язки українських назв тварин згідно з дослідженнями О.С. Мельничук та В.Т. Коломієць відображені у їхньому спільному дослідженні [15]. Паралелі, наведені в ньому, свідчать про потребу відсунути нижчу часову межу початку формування сучасного питомого українського лексичного складу до часів, що передували утворенню ностратичної прамови, бо значна кількість назв тварин мають етимологічні відповідники і поза ностратичною надродиною мов у визнаних сьогодні межах:

Укр. *гуска* від прасл. – австронез. [15, 105];

Укр. *джміль* від прасл. – уральськ., америнд. [15, 105];

Укр. *джміль, комар* від прасл. – афразійськ., алт., австронез. [15, 101];

Укр. *журавель* від прасл. – уральськ., алт., афразійськ., сино-кавказ. [15, 105];

Укр. *олень* від прасл. – алт., дравід. [15, 102];

Укр. *серна* від прасл. – африк. [15, 104];

Укр. *серна* від прасл. – картвел. [15, 102].

Словник бореальних реконструкцій М.Д. Андрєєва [1] побудований на дещо відмінних засадах. Дослідник розглядає кожну назву тварини як цілий жмуток сем, які поєднувалися у свідомості мовців асоціативно (тварина, її морфологічні ознаки, її поведінка тощо).

18 бор. *PY-* «риба, по-риб'ячи, уколоти» – укр. *піскар, пічкур* [1, 62];

27 бор. *MW-* «миша, що гризе, тягнути» – укр. *умикати, миша* [1, 192];

32 бор. *GL-* «дзьоб, пташиний, клювати» – укр. *глитати, глитай, клювати, глиб* [1, 85];

35 бор. *GhN-* «гризти, жуйна тварина, прокушений» – укр. *гнида, гній* [1, 84];

40 бор. *KyW-* «собака, по-собачому, собачий» – укр. *світитися*, *свистіти, сич* [1, 51]*;*

50 бор. *KwR-* «черв'як, звиватися, верткий» – укр. *черв'як, червоний* [1, 75 – 76];

55 бор. *GwL-* «жало, жалити, комаха» – укр. *жало, жалити, жолудь, жаль* [1, 69];

83 бор. *KyN-* «скойка, гулкий, трубити» – укр. [1, 83];

101 бор. *KXy-* «когтити, кіготь, пійманий» – укр. *кіготь, покров, крити, чесати, хапати* [1, 109 – 110];

118 бор. *BXy-* «бекати, овечий, козиний» – укр. *бекати* [1, 110 – 111];

119 бор. *GwXw-* «яловичина, коров'ячий, угноювати» – укр. *віл, гадити, гад* [1, 110];

157 бор. *NY-* «водити, з виводком, завзято захищаючи, що відчайдушно б'ється» – укр. *гніздо* [1, 186 – 187];

158 бор. *WL-* «волосся, шерстистий, утеплятися» – укр. *волосся, вовна, ліс* [1, 190];

166 бор. *XyL-* «знизу вгору, здійнятися, шугнути» – укр. *лось* [1, 212 – 213].

Висновки. Усі розглянуті лексикографічні джерела виявляють деякі спільні тенденції, що можуть інтерпретовані з у кількох площинах.

По-перше, назви багатьох тварин датуються хронологічно тим часом, коли ще не відбулося розпаду прамови, що дала початок ностратичній мовній над родині, що дозволяє віднести їх до перших етапів розвитку людської мови.

По-друге, тварина сприймалася не тільки в межах біологічного розуміння цього поняття, а значно ширше, що відбилося в сучасних українських рефлексах ностратичних коренів у широкому спектрі значень, яких у подальшому набули первісні корені.

По-третє, з міфологічної точки зори природним здається той факт, що більш різноманітно представлені у спільно ностратичному та бореальному кореневому фонді, рефлекси якого збереглися в українській мові, назви тварин вищого та середнього світу (птахи, комахи, ссавці), у той час як назви рептилій та комах представлені мінімально, адже вони, згідно з ритуально-міфологічними уявленнями, представляли нижчий світ.

Перспективи дослідження передбачають ширше залучення археологічних свідчень та відомостей інших суміжних гуманітарних наук (палеопсихології, етнопсихології, фольклористики, етнографії, історії), а також інтерпретації розглянутої тематичної групи лексики у межах ширших закономірностей, виявлених під час дослідження інших тематичних груп української лексики, у яких збереглися рефлекси ностратичних коренів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Андреев Н.Д.* Раннеиндоевропейский праязык / Николай Дмитриевич Андреев. – Л.: Наука, 1986. – 328 с.; **2.** *Бенвенист Э.* Словарь индоевропейских социальных терминов / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1995. – 456 с.; **3.** *Гамкрелидзе Т.В.* Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязык и протокультуры / Т.В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского университета, 1984. – Т. 1–2. – 1328 с.; **4.** *Дыбо В.А.* Ностратические языки / В.А. Дыбо, В.А. Терентьев // Языкознание. Большой энциклопедический словарь [глав. ред. В.Н. Ярцева]. – М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – С. 338–339; **5.** *Иванов В.В.* Вепрь / В.В. Иванов // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – Т. 1. – С. 232 – 233; **6.** *Иванов В.В.* Волк / В.В. Иванов // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – Т. 1. – С. 242; **7.** *Иванов В.В.* Корова / В.В. Иванов // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 5 – 6; **8.** Иванов В.В. Медведь /

В.В. Иванов, М.Н. Соколов, В.Н. Топоров // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 128 – 130; **9.** *Иванов В.В.* Орел / В.В. Иванов, В.Н. Топоров // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 258–260; **10.** *Иванов В.В.* Птицы / В.В. Иванов, В.Н. Топоров // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 346 – 349; **11.** *Иванов В.В.* Пчела / В.В. Иванов, В.Н. Топоров // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 354–356; **12.** *Иванов В.В.* Змей / В.В. Иванов // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – Т. 1. – С. 468 – 471; **13.** *Иллич-Свитыч В.М.* Опыт сравнения ностратических языков / Владислав Маркович Иллич-Свитыч. – М., 1971–1984. – Т. 1–3; **14.** *Мелетинский Е.М.* Ворон / Е.М. Мелетинский // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – Т. 1. – С. 245 – 247; **15.** *Мельничук О.С.* Глибинні етимологічні зв'язки в лексиці слов'янських мов / О.С. Мельничук; В.Т. Коломієць // Слов'янське мовознавство. IX Міжнародний з'їзд славістів, Братислава, 30 серпня – 8 вересня 1993 р.: Доповіді. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 98–112; **16.** *Переверзєв Д.І.* Словник бореальних реконструкцій М.Д. Анрєєва як джерело інтерпретації шляхів формування найдавнішого кореневого фонду української мови / Д.І. Переверзєв // Мова та історія. – К., 2013. – Вип. 248. – С. 51–71; **17.** *Переверзєв Д.І.* Відповідники найдавніших коренів української мови в мовах інших мовних родин і надродин у дослідженні О.С. Мельничука і В.Т. Коломієць: структурний аспект / Д.І. Переверзєв // Мова та історія. – К., 2013. – Вип. 249. – С. 13–39; **18.** *Переверзєв Д.І.* Тематична класифікація відповідників найдавнішої української лексики за межами індоєвропейської родини за дослідженнями О.С. Мельничука і В.Т. Коломієць / Д.І. Переверзєв // Мова та історія. – К., 2013. – Вип. 250. – С. 4–26; **19.** *Соколов М.Н.* Насекомые / М.Н. Соколов // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 202 – 203; **20.** *Топоров В.Н.* Козел / В.Н. Топоров // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 663–664; **21.** *Топоров В.Н.* Кот / В.Н. Топоров // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 11; **22.** *Топоров В.Н.* Лиса / В.Н. Топоров // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 57; **23.** *Топоров В.Н.* Мышь / В.Н. Топоров, М.Н. Соколов // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 190 – 191; **24.** *Топоров В.Н.* Овца / В.Н. Топоров // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 237–238; **25.** *Топоров В.Н.* Оса / В.Н. Топоров // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 264; **26.** *Топоров В.Н.* Рыба / В.Н. Топоров // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 391 – 393; **27.** *Топоров В.Н.* Яйцо мировое / В.Н. Топоров // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.:

Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 681; **28.** *Топоров В.Н.* Животные / В.Н. Топоров // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 1. – С. 440–449; **29.** *Топоров В.Н.* Лось / В.Н. Топоров // Мифы народов мира [глав. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 69 – 70; **30.** *Трубачев О.Н.* Происхождение названий домашних животных в славянских языках: (этимологические исследования) / Олег Николаевич Трубачев. – Москва: Издательство Академии наук СССР, 1960. – 114 с.; **31.** *Dolgopolsky A.* Nostratic Dictionary / Aharon Dolgopolsky. – Cambridge: McDonald Institute for Archeological Research, 2006. – 3116 p.; **32.** Starling [електронна етимологічна база даних] [Електронний ресурс] Режим доступу: starling.ru.

Підкуймуха Л.М. (Київ, Україна)

Лексичні запозичення в батярському жаргоні міжвоєнного Львова

Статтю присвячено дослідженню лексичних запозичень у батярському жаргоні міжвоєнного Львова. Здійснено аналіз семантичного складу та функціональних особливостей запозичених лексем. Описано представлення цієї лексики в західноукраїнських словникових працях, а також у словниках загальнонаціональної української мови.
***Ключові слова**: запозичення, батярський жаргон, лексика.*

Статья посвящена исследованию лексических заимствований в батярском жаргоне межвоенного Львова. Осуществлен анализ семантического состава и функциональных особенностей заимствованных лексем. Описано представление этой лексики в западноукраинских словарных работах, а также в словарях общенационального украинского языка.
***Ключевые слова**: заимствование, батярский жаргон, лексика.*

The article is devoted to investigation of lexical borrowings in the batyar jargon. The analysis of semantic composition and functional features of loanwords are made there. Lexicographic presentation of this vocabulary in Ukrainian dictionaries is described.
***Key words**: borrowing, batyar jargon, vocabulary.*

Лексичні запозичення – однин із способів поповнення словникового складу будь-якої мови. Розгляд проблеми міжмовного контактування представлений в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних лінгвістів: Й. Дзендзелівського, Ю. Жлуктенка, М. Кочергана, П. Лизанця, Г. Меліки, В. Німчука, І. Сабадоша, С. Семчинського, У. Вайнрайха, Е. Гаугена та ін.

Д. Будняк, визначаючи «лексичне запозичення», поєднує аспекти діахронії та синхронії і пропонує таку дефініцію: «Лексичне запозичення –

це тривалий процес, в результаті якого слова і їх структурні елементи однієї мови постійно засвоюються системою іншої мови на основі мовних, економічних і культурних відносин різних народів» [1, 12–13].

Напрям запозичення визначають соціолінгвістичні умови, в яких відбувається контактування. Саме при лексичному запозиченні елементи однієї мови зазнають чи не найпомітніших змін в іншій мові (субституція звуків і адаптація до нової фонологічної системи, морфологічна адаптація, семантичні зміни інколи роблять невпізнанними модель та її копію). Під «лексичним запозиченням» розуміють слово, яке прийшло у мову для вираження понять, диференціації уже наявних і позначення раніше невідомих предметів і явищ [16]. Враховуючи досвід лінгвістів XIX–XX століть, який став для нас «класичним», розглянемо підхід сучасних мовознавців до зазначеної проблеми. Всі вони також схиляються до думки, що «запозичення – перехід слів з однієї мови в іншу внаслідок взаємодії цих мов» [7, 225]. При цьому запозичення виступає як слово чи зворот, що прийшло в мову внаслідок такого переходу. «Запозичення пристосовуються до системи мови-реципієнта та часто так сильно там засвоюються, що іншомовне походження таких слів не відчувається носіями цієї мови та виявляється лише за допомогою етимологічного аналізу» [23, 112]. Як зазначає О. Огуй, виникнення запозичень переважно в лексичному складі пояснюється його відкритим характером [15, 194].

У цьому дослідженні ми аналізуватимемо лексичні запозичення в батярському жаргоні на матеріалі текстів Б. Нижанківського та І. Керницького, львівських письменників, що належали до літературного угруповання «Дванадцятка». О. Горбач, аналізуючи міське злодійське та вуличне арго на території України, пише про його зв'язки зі спорідненими слов'янськими мовами, маючи на увазі передусім польську мову. Цьому насамперед сприяв тісний контакт тогочасного Львова з Варшавою і Краковом. А це відповідно зумовило витворення «на території Західньої України словникового койне, дуже наближеного до іншоміських польських койне Кракова та Варшави» [2, 171–172].

Батяри – спритники, бешкетники, представники львівської вуличної субкультури першої третини XX ст. [3, 190]. *Батяр* походить від угор. *betyar*, що означає *волоцюга*, *гульвіса*, *розбійник*, *шельма*, *пияк*, *обірванець*, *авантюрист* тощо [10]. В «Етимологічному словнику української мови» подано таке походження лексеми *батяр*: «Бетяр (батяр, бацяр) – *«волоцюга», «розбійник»;* в українську і західнослов'янські мови запозичено через посередництво *уг. betyar* «нероба, волоцюга, розбійник» з болгарської або сербської мови, де це

слово походить від *тур. bekar «холостий»* [4: 1, 178].

Найцінніший спадок від батярства – це львівська говірка і гумор. У першій половині ХХ ст. батярський лексикон набув популярності серед широких верств населення. За спостереженнями Я. Рудницького, «львівська вулиця витворила специфічний настрій, гумор і дотеп, який притягав і якому тяжко було опертися. У 1920–1930-і рр. львівський говір шириться з великим успіхом не тільки серед самих львів'ян, а й по цілій Галичині» [19, 114].

Н. Хобзей у передмові до словника «Лексикон львівський» ототожнює ці поняття: «Існувала мовленнєва структура, яка частково належала до кожної з мов – української й польської (багато лексики переймаючи водночас і з їдиш). Її сьогодні називають по-різному, часто міфологізуючи і сам соціолект, і тих, хто ним говорив: *львівський діалект, львівський говір, львівська говірка, львівська мова, львівська ґвара, львівський балак, мова бятярів* або й просто *балак* [22, 24].

Мовознавці розрізняють у структурі «балаку» як своєрідного львівського койне міжвоєнного періоду два феномени. Перший – «культурний діалект Львова», що функціонував у середовищі інтелігенції, а другий – «балак», ядром якого є інше явище – розповсюджена серед малоосвічених мешканців «львівська міська говірка». Вона побутувала у різних соціальних групах і в різних комунікативних ситуаціях: «в нейтральному, інформаційному плані, як мова нижчих міських верств і в … стилістичному – як жартівлива буденна, домашня мова усіх родовитих жителів Львова» [24, 394]. За аналогією до «польської міської говірки» дослідники-україністи говорять про «україномовне койне міста Львова». У ньому простежується і прагнення наблизитись до стандартів літературної мови «великої України», і постійний зв'язок з місцевими говорами (зокрема, наддністрянським) і активне проникнення іншомовних елементів – полонізмів, германізмів, ідишизмів [6, 153]. Таким чином, батярський жаргон – це суміш українських і українізованих форм польських, німецьких і єврейських слів.

Лексикографічною базою для визначення походження лексики батярського жаргону в текстах Б. Нижанківського та І. Керницького слугують такі словники: «Арґо в Україні» О. Горбача, «Етимологічний словник української мови в 7-ми томах «за редакцією О. Мельничука, «Етимологічний словник» Я. Рудницького, «Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Матеріали до словника» Л. Ткач, а також праця польської дослідниці З. Курцової «Польщизна Львова і південно-східних кресів до 1939 року».

Насамперед зазначимо, що за сферою використання аналізована лексика обмежена соціальною групою батярів. Лексика, яку використовують батяри, ілюструє їхній соціальний статус, дозвілля, рівень освіти, а також реалії, з якими найчастіше вуличні хулігани мають справу. За генетичною належністю до мов-джерел ми виокремлюємо жаргонізми, створені на національному ґрунті, а також полонізми, германізми, гебраїзми, тощо. Нижче розглянемо групи лексичних запозичень батярського жаргону, виокремлених за походженням:

1)**полонізми**: *доліняж* «кишеньковий злодій» [2, 325], *люра* «горілка поганої якості» [ЕСУМ: 3, 328], *витрих* «відмичка; підроблений ключ» [4: 1, 385], *гибати* «забиратися геть» [4: 1, 503; 2, 326], *жльопати* «пити (алкоголь)» [4: 1, 201], *ківнути* «померти» [2, 142], *кобіта* «жінка» [4: 2, 477], *клявий* «чудовий, досконалий» [4: 2, 469], *оферма* «незграбна, безпорадна людина» [4: 4, 237], *файний* «добрий, гарний» [4: 4, 64], *цюпа* «тюрма» [4: 4, 269], *шарак* «поліціянт» [2, 335].

Проте не всі дослідники зараховують деякі із зазначених лексем до полонізмів. Так, О. Горбач вважає слова *люра* [4, 468], *оферма*, *файний* [4, 456] германізмами.

2)**германізми**: *бенькарт* «людина без моральних засад; виродок» [ЕСУМ: 1, 167], *віц* «дотеп, жарт» [2, 489], *ґранда* «бійка» [2, 460], *зіхер* «певний, безперечний» [2, 481; 23, 338], *кампа* «бійка» [2, 464], *кібель* «відро, що виконує функції туалету в камері» [2, 467], *кіблювати* «відбувати ув'язнення» [2, 467], *кумпель* «товариш» [2, 468], *пака* «товариство» [2, 470], *фест* «дуже добрий, першокласний» [2, 456; 24, 338], *фертик* «готово; скінчена справа» [24, 338], *фраєр* «людина, яка не належить до кримінального, злодійського світу» [2, 457; 4: 4, 126], *цибуля* «годинник» [2, 490], *циферблат* «обличчя» [2, 489; 4: 4, 254], *шлюс «*кінець» [2, 476; 24, 338], *шпас «*жарт» [2, 482], *шпіцель* «поліційний агент» [2, 448], *штама* «дружба, згода, союз», *бути штама «*жити з кимось у згоді, дружити з кимсь» [2, 484; 24, 338], *фуньо* «обличчя», це теж старий німецький арготизм; так називали колись тих обманців, що вдавали зубожілих через якусь нещасливу пригоду аристократів; «дурень, недотепа» [2, 363].

Щодо характеру германізмів, то маємо справу із запозиченнями з німецької літературної мови, із діалектів та з німецького арго. Запозиченнями з німецького арго є такі слова, як *шпаєр* (калька – *сплюв*), що означає револьвер, *цибуля* «годинник» тощо [2, 446]. Так, в Етимологічному словнику української мови зазначено, що лексема *цибуля* через посередництво польської і німецької мов запозичена з латини [4: 4, 243], проте логічним видається висновок О. Горбача про те, що це слово є

німецьким арготизмом. В українське арго германізми потрапляли через посередництво війська, школи, адміністрації, торгівлі тощо. Через військову сферу потрапили в західноукраїнське арго і вульгарну мову такі германізми, які зафіксовані в текстах Б. Нижанківського та І. Керницького: *зіхер*, *оферма*, *фертик*, *фор*, *швіц*, *шлюс*, *шпас*, *шпрайс* тощо. Як зазначає О. Горбач, цими словами «кишіла мова українського вояцтва австрійської армії. Ними була переповнена фамільярно-розговірна мова в Галичині й Буковині в перші повоєнні роки [2, 447]. До запозичень з німецької літературної мови належить лексема *кумпель* «товариш», що походить з німецького вояцького арго.

3)**жаргонізми, створені на національному ґрунті**: *баюра* «горілка» [2, 197; 4: 1, 156], *бздура* «нісенітниця, дурниця» [2, 197], *бухати* «красти» [2, 282], *катрупити* «убивати» [2, 294], *коритник* «людина, яка використовує службове становище для власної наживи» [4: 3, 21], *пороти* «падати обличчям донизу» [4; 4, 526], *ригати* «блювати» [4: 5, 73], *сиромудрий* «зарозумілий, самовпевнений» [24, 337], *хапатник* «людина, яка не омине нагоди наїстися чужим коштом» [2, 266]. Лексему *баюра* О.Горбач зараховує до метафори, метонімії: *львів., вул.,* «горілка, самогон», адже першим прямим значення цього слова є «велика калюжа, калабаня» [2, 197].

4)**їдишизми**, **гебраїзми**: *бельфер* «учитель (гімназійний) [2, 124], *гебра* «товариство; голота, збирання народу»; наволоч», *гельд* «гроші» [2, 53], *кепель* «голова» [2, 142], *кіндер* «завадіяка; злодій вищої категорії, який притримується засад злодійського «кодексу чести» [2, 80], *мати мойра* (мати морес) «мати страха»; *mora* – «страх» [2, 146], *цімис* «щось дуже добре» [2, 161]. Детальніше розглянемо походження лексеми *дінтойра* (Din) «закон», *dintorah* «процес за жидівським законом». О. Горбач так пояснює виникнення цієї лексеми: «Злодії-жиди внесли цей термін у злодійське звичаєве право на окреслення кривавого суду злодіїв над своїм співтоваришем, який їх зрадив перед поліцією. Суд такий звичайно кінчався прорізанням винуватця ножами на смерть» [2, 350]. Звідси *дінтойра* – «злодійський кривавий суд». Неможливо точно встановити походження лексеми *хавіра* «хата, помешкання». В О. Горбача це слово подано як їдишизм, в ЕСУМі проведено паралель з польським арготизмом *chawira* «схованка; велика кишеня» [4: 6, 147]. Л. Ставицька вслід за О. Горбачем висловлює припущення щодо походження цього слова з давньоєврейської *chower* «спільнота, товариство; «друг, товариш» або походження на національному ґрунті шляхом контамінації *хов* (від укр. *ховати*) та іменників *квартира*, *квартера*, *фатера* [18, 347]. Не знаючи мови їдиш, неможливо пояснити, наприклад, український фразеологізм

шляк би трафив [20, 966]. Германізм *шляк* в єврейській мові має вже значення не «удар», як в німецькій (Schlag) [14, 699], а «халепа», «хвороба» (наприклад, несподіваний серцевий напад). Трафив походить від єврейського *трефн* – «зустріти» [9, 188]. Проте не дуже зрозумілий шляк має на слухача сильнішу дію, ніж просто хвороба (чи, можливо, звичайна халепа). Відомо, що інвективи в будь-якій мові підлягають табуюванню і внаслідок табуювання часто евфемізуються. Одним із засобів евфемізації (можливості вжити табуйовану лексему), як вважає російський дослідник Л. Крисін, є використання чужомовних слів і термінів як більш придатних для приховування суті явищ, ніж питома лексика, через нерозуміння більшістю носіїв мови [12, 193]. В ЕСУМі слово *шляк* подано як запозичення з німецької мови [4: 6, 442]. Цієї ж думки дотримується і О. Горбач, зазначаючи німецьке походження цього вислову (проклін *Der Schlag soll dich treffen!* «Грім би тебе побив!), проте наголошуючи на впливові ідишу на поширення цього вислову [2, 476]. О. Горбач розглядає лексеми *бельфер* і *цімис* як германізми, які потрапили в західноукраїнське арго за посередництвом «жидівського жаргону». Саме тому ці слова «мають на собі п'ятно жидівської фонетики» [2, 449].

У батярському жаргоні міжвоєнного Львова, який представлений у творах Б. Нижанківського та І. Керницького, присутні й лексеми, запозичені і з інших мов, але це поодинокі випадки. О. Горбач виокремлює також орієнталізми (тюркізми, арабізми, персизми) у складі львівського арґо. Тюркізми представлені лексемами *гайдамака* «українець» і *баламут* «гаманець». Походження лексеми *гайдамака* досить очевидне. І в ЕСУМі [4: 1, 454], і у праці «Арґо в Україні» О. Горбача це слово подано як тюркізм (з турецького *haidamaq* – «волоцюга, нездара»). Проте, зважаючи на історичні події XVIII ст. і проводячи паралелі з українськими повстанцями, «придала польська вулиця цю прізву й українцям». Таким чином, у 20-30-х роках XX століття «гайдамаками» називали усіх українців. Ілюстрацією може слугувати такий фрагмент із повісті І. Керницького «Герой передмістя»: *«Та найцікавіше, що поліційний аґент Когут був завзятим прикленником клюбу «Україна», ходив на всі його змагання, ліґові і товариські, а під час гарячих моментів на грищі потрапив кричати з трибуни «Україна» – темпо!» не ґірше від справжніх* ***гайдамаків****»* [8, 64].

Щодо лексеми *баламут*, то О. Горбач виводить її з *монг. balamut* «торба кормити коней». О. Мельничук в ЕСУМі таке твердження вважає непереконливим. Правдивішою, на його думку, видається версія – «як складне утворення з основ bal- «розмова» і mot- «смута, суперечка» [4: 1,

124). У цьому випадку слід особливу увагу звернути на семантику. Якщо розглядати слово *баламут* як арготизм зі значенням «гаманець», «торбина», то думка О. Горбача є ближчою до істини. Проте це слово має й інше значення – «дурень». У цьому значенні переконливішою можна вважати гіпотезу, подану в ЕСУМі.

Двома лексемами представлені румунізми *файталапа* «недотепа, нездара» і *сафандула* «незграбна, безпорадна людина», однією – циганізм *ферняк* «ніс». В останньому випадку маємо не безпосереднє запозичення, а через чеське арго «де існують два слова на поняття «ніс»: циганського походження *nakta* та італійського походження та *frgula* (*im. Fragola* «суниця»). У львівському *ферньак*, можна думати, зайшла контамінація обох слів» [2, 379]. Серед чехізмів О. Горбач також виокремлює такі лексеми: *хатрак* «поліційний агент» і *коса* «ніж». Не йдеться про етимологію цих слів чи їхнє походження у первинному значенні (наприклад, ніж як кухонне знаряддя), а про вторинну номінацію і запозичення власне арготизмів.

Серед запозичень виділяємо два типи: прямі та опосередковані. Запозичення з німецької, а також інших західноєвропейських мов потрапили сюди опосередковано, як правило, через польську мову і належать до другого типу запозичень: з німецької – *беньокарт, гальба, пака, фест, фраєр;* з італійської – *фацята* «недотепа, нездара» тощо.

Аналізуючи запозичену лексику батярського жаргону за лексико-граматичними класами, зауважимо, що найбільшу частину становлять іменники (приблизно 70%), значно менше представлені дієслова (близько 20%), прикметники (близько 5%) і прислівники (близько 5 %).

Для лексикографічного опису аналізованої лексики ми використовуватимемо реєстр таких словників: Російсько-український словник А. Кримського та С. Єфремова, Малорусько-німецький словник Є. Желехівського та С. Недільського та Словник української мови в 11 томах. Словник Є. Желехівського та С. Недільського ширше, ніж інші, представляв західноукраїнську лексику попереднього періоду, широко охоплював лексику літературних творів та місцевих західноукраїнських діалектів. І. Огієнко вважав цю лексикографічну працю «словником західноукраїнської, зокрема галицької живої народньої мови». Таким чином, ми зможемо з'ясувати, чи вживались лексеми батярського жаргону ширше – у регіональному мовленні. Словник А. Кримського та С. Єфремова засвідчить, чи ввійшли жаргонізми до загальнонародної мови. Тут зафіксовано лексику, яка на зламі 20–30-х років потрапила під заборону, як «буржуазно-націоналістична» і не увійшла до пізніших,

санкціонованих владою, словників. Саме тому до аналізу ми залучили і Словник української мови в 11 томах, де представлено загальновживану лексику і фразеологію. Аналіз реєстру цього словника дасть змогу зробити висновок, чи ввійшли лексеми батярського жаргону до загальнонародної мови другої половини XX століття.

Унаслідок проведеного аналізу лексем у зазначених лексикографічних працях ми виокремили такі групи:

- лексеми, які не зафіксовані у жодному із зазначених словників;
- слова загальнонародної мови, які в жаргонному мовленні мають інше значення;
- лексеми, зафіксовані у функції жаргонізмів.

До першої групи належать такі лексеми: *бельфер* «учитель (гімназійний)», *бенькарт* «людина без моральних засад; виродок», *бздура* «нісенітниця, дурниця», *бухати* «красти», *гебра* «товариство; голота, збирання народу; наволоч», *гельд* «гроші», *доліняж (доліняр)* «кишеньковий злодій», *дінтойра* «злодійський кривавий суд», *гранда* «бійка», *закроплювана* «горілка», *зіхер* «певний, безперечний», *кампа* «бійка», *катрупити* «убивати», *кепель* «голова», *ківнути* «померти», *кіблювати* «відбувати ув'язнення», *кіндер* «завадіяка; злодій вищої категорії, який притримується засад злодійського «кодексу чести», *клявий* «чудовий, досконалий», *клявіс* «тюремник», *кнайпа* «невеликий ресторан низького класу; корчма, шинок», *кумпель* «товариш», *мати мойра* «мати страх», *моцна* «горілка», *оферма* «незграбна, безпорадна людина», *плюсква* «привід до бійки», *полікер* «поліціянт», *сафандула* «незграбна, безпорадна людина», *сплюв* «револьвер», *файталапа* «недотепа, нездара», *фацята* «обличчя», *фест* «дуже добрий, першокласний», *ферняк* ««ніс», *фуньо* «обличчя», *хавіра* «хата, помешкання», *хапатник* «людина, яка не омине нагоди наїстися чужим коштом», *хатрак* «поліційний агент», *цімис* «щось дуже добре», *шарак* «поліціянт», *шлюс* «кінець», *шпас* «жарт», *шпіцель* «поліційний агент», *штама* «дружба, згода, союз».

До другої групи належать такі лексеми:

баламут «гаманець» – *баламут* «шахрай, дурисвіт, дурилюд; той, хто сіє неспокій серед людей, підбурює на якісь учинки; бунтівник» [11; 5: 1, 11; 17: 1, 94];

баюра «горілка» – *баюра* «велика, глибока калюжа» [11; 5: 1, 15; 17: 1, 116];

гайдамака «українець» – *гайдамака* «учасник народно-визвольної боротьби XVIII ст. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту» [11; 5: 1, 134; 17: 2, 16];

коритник «людина, яка використовує службове становище для власної наживи» – «коритний майстер» [11; 5: 1, 366];

коса «ніж» – «заплетене волосся; сільськогосподарське знаряддя для косіння трави» [11; 5: 1, 369; 17: 4, 304];

пака «товариство» – «велика кількість зв'язаних, скріплених мотузкою однорідних предметів; ряд, сукупність складених один на одний предметів» [11; 17: 6, 17];

пороти «падати обличчям донизу» – «розшивати, розривати шви; **б**ити різками, сікти, шмагати кого-небудь» [11; 17: 7, 284];

сливка «куля» – *сливка* «фрукт» [5: 2, 882; 17: 9, 350];

фертик «готово; скінчена справа» – *фертик* «самовдоволена, розв'язна людина; франт, джиґун, жевжик» [11; 17: 10, 579];

цибуля «годинник» – *цибуля* «овочева городня рослина з їстівною цибулиною і їстівним трубчастим листям» [11; 5: 1, 1053; 17: 11, 206];

циферблат «обличчя» – *циферблат* «деталь стрілочного вимірного приладу, яка являв собою пластинку з нанесеними на неї шкалами, цифрами, написами, знаками для відліку вимірюваної ним величини чого-небудь» [17: 11, 222].

У цій групі ми визначили, у яких словниках зафіксовано лексеми:

- в усіх трьох словниках подано такі лексеми: *баламут, баюра, гайдамака, коса, пороти, цибуля*;
- у Російсько-українському словнику А. Кримського та С. Єфремова, Малорусько-німецькому словнику Є. Желехівського та С. Недільського: *коритник*;
- у словнику А. Кримського, С. Єфремова та СУМі: *пака, фертик*;
- у словнику Є. Желехівського, С. Недільського та СУМі: *сливка*;
- у СУМі: *циферблат*.

Лексеми, які зберігають основне значення як арготизм:

вій – діал. Дотеп [17: 1, 690];

кібель – (*гал.*) кібель (-бля), «парашка» [11];

люра «розведена горілка» як одне зі значень у Російсько-українському словнику А. Кримського та С. Єфремова [11], але у Словнику Желехівського/Недільського йдеться тільки про неякісну каву.

сиромудрий – діал., ірон. Дуже мудрий. [17: 9, 201];

цюпа «тюремна камера; в'язниця» [11; 17: 11, 254].

Лексеми *вій* і *сиромудрий* у СУМі подано з ремаркою *діал.* – діалектне, *кібель* у словнику Є. Желехівського, С. Недільського подано з ремаркою *гал.* – галицьке, що свідчить західноукраїнське використання цих слів.

Таким чином, 49 аналізованих лексем не зафіксовані у жодному із зазначених словників, 12 зафіксовані із відмінним значенням і лише 5 лексем зберігають значення арготизму. На цій підставі можемо стверджувати, що ці лексеми належать до батярського жаргону, мовлення окремої субкультури

міжвоєнного Львова. Оскільки значна частина лексем (75%) не зафіксована у жодному з представлених словників, а 18% становлять слова загальнонародної мови, які в жаргонному мовленні мають інше значення, то можемо стверджувати, що це була групова мова, яка була невідома для інших. Обсяг словника цієї групи зумовлюється ступенем її відособленості від решти носіїв мови і включає в себе певну кількість специфічних повнозначних слів – іменників, дієслів, прикметників, прислівників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Будняк Д.* Полонизмы в современном украинском литературном языке: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.02 / Д.Будняк / Киев. гос. ун-т им. Т. Шевченко. – К., 1991. – 56 с.; **2.** *Горбач О.* Арго в Україні / Олекса Горбач. – Львів: Інститут мовознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 688 с.; **3.** Енциклопедія Львова: У 4 т. / За ред. А.Козицького. – Т. 2. – Львів: Літопис, 2008. – 608.; **4.** Етимологічний словник української мови: У 7 т. [Редкол.: О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін]. – Т. 1: *А–Г.* – К.: Наук. думка, 1982. – 632 с.; Т. 2: *Д–Копці.* – 1985. – 572 с.; Т. 3: *Кора–М.* – 1989. – 552 с.; Т. 4: *Н–П.* – 2003. – 656 с.; Т. 5: *Р–Т.* – 2006. – 74 с.; **5.** *Желехівський Є., Недільський С.* Малорусько-німецький словник: У 2 т. / Є.Желехівський, С.Недільський. – Т. 1: *А–О.* – Львів, 1886. – 590 с.; Т. 2: *П–Я.* – 1971. – 632 с.; **6.** Історія Львова: У 3 т. / [Редкол.: Я.Ісаєвич (голов. ред.) та ін]. – Т. 3. – Львів: Центр Європи, 2007. – 296 с.; **7.** *Карпенко Ю.* Вступ до мовознавства: Підручник / Ю.Каренко. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 336 с.; **8.** *Керницький І.* Герой передмістя / І.Керницький. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2006. – 257 с.; **9.** Короткий їдиш-український словник / Укладач Й.Торчинський. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1996. – 207 с.; **10.** *Космолінська Н.* Homo leopolensis eccе / Н.Космолінська., Ю.Охріменко. – [Електронна версія]. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n36-1texts/kosmolinska.htm; **11.** *Кримський А., Єфремов С.* Російсько-український словник (1924–33). / А/Кримський, С.Єфремов. [Електронна версія]. – Режим доступу: http://r2u.org.ua/html/krym_details.html; **12.** *Крысин Л.* Эвфемизмы как явление языка и культуры // Язык и общество на пороге нового тысячелетия: итоги и перспективы. Тезисы докладов международной конференции. Москва, 23-25 октября 2001 г. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С. 191–194; **13.** *Нижанківський Б.* Вулиця / Б.Нижанківський // Дванадцятка. Наймолодша львівська літературна богема 30-х років XX ст..: Антологія урбаністичної прози / В. Ґабор. – Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – С. 44–104; **14.** Німецько-український словник / Укл. др. Я.Ярема. – К.: МП «Пам'ятки України», 1994. –729 с.; **15.** *Огуй О.* Лексикологія німецької мови. LexikologiederdeutschenSprache: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О.Огуй. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 416 с.; **16.** *Семчинський С.* Семантична інтерференція мов / С.Семчинський. – К.: Вища школа, 1974. – 256 с.; **17.** Словник української мови: В 11-ти томах [І. К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. – Т. 1: *А–В.* – К.: Наук. думка, 1970. – 823 с.; Т. 2: *Г–Ж.* – 1971. – 545 с.; Т. 3: *З.* – 1972. – 739 с.; Т. 4: *І–М.* – 1973. – 837 с.; Т. 5: *Н–О.* – 1974. –

836 с.; Т. 6: *П–Поїти*. – 1975. – 828 с.; Т. 7: *Поїхати–Прироблять*. – 1976. – 721 с.; Т. 8: *Природа–Ряхтливий*. – 1977. – 925 с.; Т. 9: *С*. – 1978. – 915 с.; Т. 10: *Т–Ф*. – 1979. – 655 с.; Т. 11: *Х–Ь*. – 1980. – 698 с.; **18.** *Ставицька Л.* Український жарґон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 496 с.; **19.** *Тулузакова О.* Лексика української постмодерністської прози на тлі загальнолітературної норми 30-80-х рр. XX ст. / О.Тулузакова // Дис. на здобуття наук. ступеня к.ф.н. – К., 2010. – 268 с.; **20.** Фразеологічний словник української мови / Уклад. Білоножко В.М., Винник В.О., Горобець В.Й. та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 984 с.; **21.** *Хобзей Н.* Дещо про запозичення в мовлені львів'ян у контексті говірок південно-західного наріччя. 2. / Н.Хобзей // Діалектологічні студії. 9 : Запозичення та інтерференція. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2010. – С. 113–120; **22.** *Хобзей Н.* Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н.Хобзей, О.Сімович, Т.Ястремська, Г.Дидик-Меуш. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2012 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 852 с.; **23.** Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.; **24.** *Kurzowa Z.* Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku / Zofia Kurzowa. – Warszawa–Kraków: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1985. – 552 s.

Теряєв Д.О. (Київ, Україна)

Силлабическое деление слова в концепции гармонии звучания (экспериментально-фонетическое исследование)

За результатами експериментально-фонетичного дослідження акустичної природи звукового мовлення встановлено силабічний поділ слів російської мови за критеріями гармонії: симетрії, золотого перетину.
Ключові слова: *експериментально-фонетичного дослідження, гармонія звучання, симетрія, золотий перетин, силабічний поділ слова.*

На основании результатов экспериментально-фонетического исследования акустической природы звучащей речи установлено силлабическое деление слов русского языка по критериям гармонии: симметрии, золотого сечения.
Ключевые слова: *экспериментально-фонетическое исследование, гармония звучания, симметрия, золотое сечение, силлабическое деление слова.*

On the basis of results of experimentally-phonetic research of acoustic nature of sounding speech the syllable division of words of Russian is set on the criteria of harmony: symmetry, gold section.
Key words: *experimentally-phonetic research, sounding harmony, symmetry, gold section, syllable division of word.*

Слог (греч. συλλαβή – слог) – феноменальный компонент речи сегментного и суперсегментного уровней – образно характеризуется как «двуликий Янус». Двухсотлетнее изучение слога (XIX – XX вв.) в отечественной и зарубежной лингвистике оставило незавершенным целый ряд вопросов, касающихся сложной природы слога. Так, в силлабологии дискуссионна проблема деления слова на слоги, особеннно при сочетании двух и более согласных в интервокальной позиции: консонантное звукосочетание относят или к разным слогам, или к одному слогу; при этом учитываются место ударения, мускульное напряжение, контраст по сонорности и другие факторы, базирующиеся на разных теориях слога (А. А. Потебня, Ф. де Соссюр, Л. В. Щерба, Р. И. Аванесов, Л. А. Булаховский, Л. Р. Зиндер, Л. В. Бондарко и др.). Ситуацию с силлабическим делением слова определил М. В. Панов: «...возрастает значение акустических показателей слогораздела (несмотря на то, что в современной русистике достаточно широко распространено пессимистическое отношение к нахождению физических коррелятов слоговых границ)» [12, 42].

В XXI в. актуализируется многоаспектное изучение слога. «Проблеме устройства слога как особого сегмента звучащей речи уделяется большое внимание как в общем языкознании, так и специально в славистике… Вопросы…устройства слогов, способов их выделения являются предметом дискуссии даже при рассмотрении одного и того же материала конкретного языка» [7, 190]. Отмечаются недостаточно раскрытыми причины легкого распадение на слоги речевого потока при скандировании [13, 74]. Научный интерес вызывает постановка проблемы об особенностях перцепции экспериментально выделенного слога [1]. Методами экспериментальной фонетики решается зависимость характеристик гласных от типа слога, в котором они находятся. При этом вопрос о факторах, обусловливающих реализации гласных в разных положениях, по словам авторов исследования, «остается открытым и в настоящее время» [8].

В современной фонетике описание слога и слогораздела слова осуществляется на основе объективных данных с учетом количественно-качественных модификаций (Л. В. Златоустова, Л. Г. Скалозуб, Л. И. Прокопова, Р. К. Потапова, Л. Э. Калнынь, С. В. Князев и др.).

При исследовании нами артикуляторно-акустической природы слога, слова инструментальными приемами принята *гипотеза о силлабическом делении слова в концепции гармонии звучания* [14; 15; 16].

Гармония (греч. άρμονία – связь, стройность) – соразмерность частей и целого, слияние различных компонентов объекта в единое органическое целое. Учение о гармонии восходит к древнегреческой

философии. У Гераклита акцентируется внимание на внутреннем единстве частей и целого: «Скрытая гармония сильнее явной» [3, 128]. Аристотель рассматривал гармонию как единство и завершенность целого, как единство в многообразии. Познание феномена гармонии предстает как сложнейшая проблема, в частности, на основании каких критериев возможно выявлять и оценивать гармонию, если фундаментальной чертой ее является точность. По Платону, «строение гармонии есть симметрия, пропорция, ритм и метр» [9].

Симметрия (греч. συμμετρία – соразмерность) – наличие взаимно-эквивалентных частей, расположенных вокруг некоего центра или оси. Большое значение симметрии придавал В. И. Вернадский, характеризуя ее как «основной принцип понимания сущного»; «одно из глубочайших эмпирических обобщений, с которыми мы имеем дело» [6, 175].

Симметрия позволяет глубже проникнуть во внутреннее строение объекта в целом и его частей. Методологическая значимость симметрии как важнейшего принципа научного познания нашла подтверждение в исследованиях технических, социальных, гуманитарных науках, искусстве.

Разнообразные типы симметрии – билатеральная, зеркальная, орнаментальная, трансляционная, поворотная, винтовая, криволинейная, повторная, подобия, равенства – соответственно изучаются в математике, физике, химии, биологии, логике, архитектуре, музыке и др.

Комплексным типом симметрии является *золотое сечение* (лат. sectio divina – божественная пропорция, sectio aurea – золотое сечение), выявленное на разных уровнях природы – от структуры атома до космических систем; в жизнедеятельности органов человека и животных; в творениях человека: архитектуре, скульптуре, живописи, литературе и т.п. [5, 11].

На современном этапе ставятся вопросы об учете закономерностей золотой пропорции в медицинских технологиях, информационных системах, экономической науке, машиностроении, градостроительстве, управлении, дизайне и др. [2].

Универсальная комплексная константа – золотое сечение основано на делении в крайнем и среднем отношении целого отрезка (АС), при котором большая его часть (АВ) является средней пропорциональной между всем отрезком и меньшей его частью (ВС) – АС : АВ = АВ : ВС. Если принять отрезок АС за 100 %, то большая часть АВ равна 62 %, меньшая ВС – 38 %; соотношение составляет 1,618…[18].

Симметрия, золотое сечение применяют в научных исследованиях в качестве объективных критериев [10].

В данной статье представлены результаты экспериментально-фонетического

исследования силлабического деления слов с сочетаниями согласных в интервокальной позиции на основе пропорций симметрии, золотого сечения.

Материалом исследования послужила первая 1000 частотных слов русского языка, охватывающая 67,46 % всех словоупотреблений любого текста [17]. Среди них, в 331 слове отмечены по одному двухфонемному интервокальному консонантному сочетанию, в 43 словах – по два и больше.

Методика анализа: 1) в студийных условиях дикторами-носителями русского литературного языка озвучены частотные слова; 2) материал введен в компьютерный комплекс; 3) из звукового континуума слов выделены акустические четырехфонемные фрагменты (квадросегменты): гласный + сочетание двух согласных + гласный; 4) идентифицированы типы акустических колебаний (гармонически-обертонные, гармонические, комбинационные, турбулентные, импульсные); 5) определена длительность акустических квадросегментов и их компонентов; 6) соотнесены акустические параметры силлабического деления слова с пропорциями симметрии и золотого сечения; 7) установлены акустико-артикуляторные критерии силлабического деления. Всего проведено свыше 50.000 измерений и вычислений.

В работе исходим из положения о том, что слог «представляет собой одну волну звучности…, что согласные, находящиеся между гласными, распределяются по слогам так, что образуют склоны волны» [4, 98].

Созданная нами база данных состоит из 412 двухфонемных интервокальных консонантных сочетаний, объединенных в 15 групп комплексов акустических колебаний.

По природе акустических колебаний интервокальные консонантные сочетания представлены: гетерогенные – 11 типов (гармонические + комбинационные; гармонические + турбулентные; гармонические + импульсные; комбинационные + гармонические; комбинационные + турбулентные; комбинационные + импульсные; турбулентные + гармонические; турбулентные + импульсные; импульсные + гармонические; импульсные + комбинационные; импульсные + турбулентные) и гомогенные – 4 типа (гармонические + гармонические; комбинационные + комбинационные; турбулентные + турбулентные; импульсные + импульсные). В экспериментальном материале гетерогенные двухфонемные консонантные сочетания составляют 75%, гомогенные – 25%.

Базовой основой организации речи является время звучания, на основании которого осуществлено изучение силлабического деления слова с позиций закономерностей симметрии и золотого сечения. Современные компьютерные технологии позволяют измерять временные характеристики

речи с точностью до ± 0,1 миллисекунды.

В результате проведенного эксперимента установлены модели силлабического деления слов. В объеме статьи конкретизацию гипотезы интерпретируем на основании анализа артикуляторно-акустических программ моделей слогораздела слов и представления параметров длительности звукосочетаний с разными типами акустических колебаний двухфонемных интервокальных консонантных компонентов.

Модель I – силлабическое деление слова на основании симметрии.

На динамической компьютерной осциллограмме отражено графическое изображение колебаний звучащего слова *земля* (рис. 1).

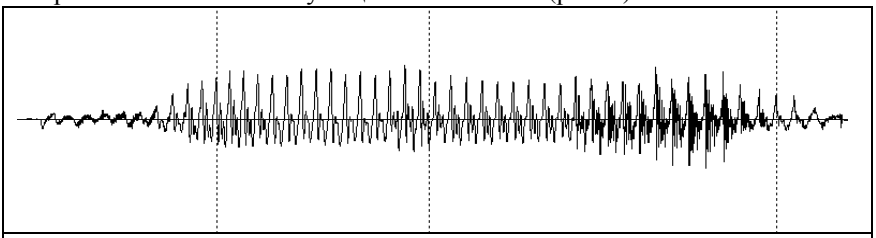

Левая вертикальная линия отмечает начало квадросегмента **емля**, правая вертикальная линия – окончание его звучания, линия в центре отмечает силлабическое деление слова

Рис. 1.

Артикуляторно-акустическая программа гомогенного сочетания: 1) однородная природа акустических гармонических колебаний сонантов: губного смычно-проходного твердого **М** и переднеязычного смычно-проходного мягкого **Л'**; 2) равные значения параметров амплитуды (-15) на протяжении звучания интервокального сочетания; 3) плавный переход интенсивности в зоне гармонически-обертонных колебаний безударного гласного **Е** и гармонических колебаний сонанта **М**; 4) эксплозивно-имплозивная артикуляторная модель – движение от полного раскрытия при произнесении гласного **Е** до полного смыкания при произнесении согласного **М** и от полного смыкания при произнесении согласного **Л'** до полного раскрытия при произнесении гласного **А**.

Установленные параметры длительности квадросегмента *з[эмл'а]* – 380 мс и компонентов **ем** – 190 мс, **ля** – 190 мс выявляют пропорцию **симметрии** в звучании слова. При этом согласный **М** отходит к предыдущему слогу **зем**, согласный **Л'** – к последующему **ля**. Аудиовизуальный анализ и параметрические данные определяют силлабическое деление слова в зоне сопряжения акустических колебаний сонантов **М** и **Л'**.

Представляем типы акустических колебаний консонантов,

составляющих зону симметрического деления квадросегмента.

1) Комбинационные + комбинационные (**В + Д**): длительность квадросегмента *пр[авда]* – 665 мс, компонентов **ав** – 332,5 мс, **да** – 332,5 мс.

2) Гармонические + комбинационные (**Й + Ч**): квадросегмент *с[ейча]с* – 382 мс, компоненты **ей** – 191 мс, **ча** – 191 мс.

3) Турбулентные + гармонические (**С' + М**): квадросегмент *п[исьмо]* – 486 мс, компоненты **ись** – 243 мс, **мо** – 243 мс.

4) Турбулентные + турбулентные (**С + Х**): квадросегмент *про[исхо]дить* – 406 мс, компоненты **ис** – 203 мс, **хо** – 203 мс.

5) Импульсные + гармонические (**К + Н**): квадросегмент *[окно]* – 544 мс, компоненты **ок** – 272 мс, **но** – 272 мс.

В артикуляторно-акустической программе слова / слога заложено силлабическое деление на основе гармонии симметрических отношений.

Модель II – силлабическое деление слова на основании золотого сечения.

Динамическая компьютерная осциллограмма отражает структуру материи звучащего слова *пойти* (рис. 2).

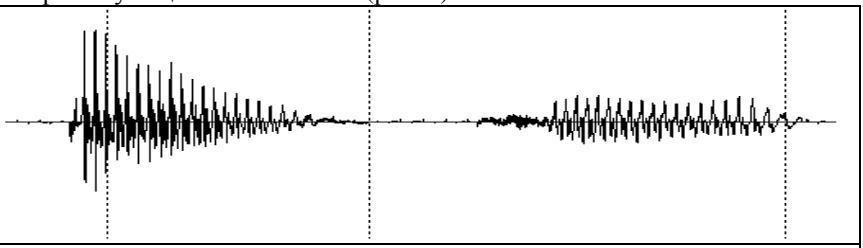

Левая вертикальная линия отмечает начало квадросегмента **ойти**, правая вертикальная линия – окончание его звучания, линия в центре отмечает силлабическое деление слова на закрытый слог **пой-** и открытый -**ти**.

Рис. 2.

Артикуляторно-акустическая программа гетерогенного сочетания: 1) разнородная природа гармонических колебаний среднеязычного щелевого сонанта **J** и импульсных переднеязычного смычного шумного мягкого глухого **Т'**; 2) длительная фаза смычки (70 мс) при переходе от сонанта к глухому смычному; 3) разные значения параметров амплитуды: -15 на протяжении звучания сонанта **J** и -24 на протяжении звучания глухого **Т'**; 4) контрастный перепад интенсивности в зоне перехода гармонических и импульсных колебаний; 5) эксплозивно-имплозивная артикуляторная модель – движение от полного раскрытия при произнесении безударного гласного **О** до образования щели при

произнесении согласного **J** и от полного смыкания при произнесении согласного **Т'** до полного раскрытия при произнесении гласного **И**.

Установленные параметры длительности: квадросегмент *п[ойти]* – 600 мс; меньший компонент **ой** – 230 мс, больший компонент **ти** – 370 мс, включающий фазу смычки согласного **Т'** 90 мс, составляют пропорцию золотого сечения – 600 мс : 370 мс = 370 мс : 230 мс = 1,618… При этом первый согласный отходит к предыдущему слогу **пой**, второй – к последующему **ти**.

Представляем типы акустических колебаний консонантов, составляющих зону деления квадросегмента по формуле золотого сечения.

1) Импульсные + комбинационные (**К + Ц**): квадросегмент *прод[укци]я* – 400 мс, компоненты **ук** – 247 мс, **ци** – 153 мс, пропорция – 400 мс : 247 мс = 247 мс : 153 мс = 1,618…

2) Импульсные + импульсные (**К + Т**): квадросегмент *д[окто]р* – 404 мс (фаза смычки глухих смычных твердых **К** – 60 мс, **Т** – 75 мс), компоненты **ок** – 250 мс, **то** – 154 мс, пропорция – 404 мс : 250 мс = 250 мс : 154 мс = 1,618… (рис. 3).

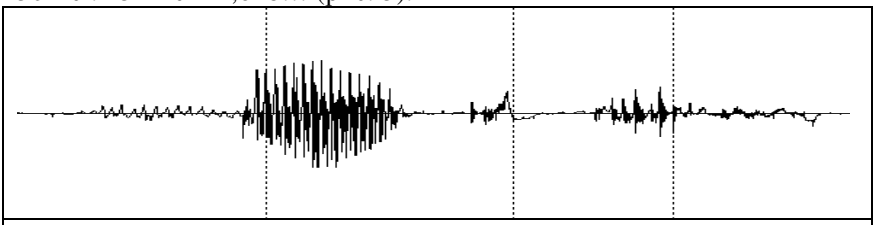

Левая вертикальная линия отмечает начало квадросегмента **окто**, правая вертикальная линия – окончание его звучания, линия в центре отмечает силлабическое деление слова на закрытые слоги **док-** и **-тор**.

Рис. 3.

Силлабическое деление слова зависит от длительности фазы смычки – большая длительность совпадает с зоной золотого сечения.

3) Импульсные + гармонические (**К + Л**): квадросегмент *ст[екло]* – 460 мс, компоненты **ек** – 176 мс, **ло** – 284 мс, пропорция – 460 мс : 284 мс = 284 мс : 176 мс = 1,618…

4) Турбулентные + гармонические (**С + Н**): квадросегмент *j[асно]* – 600 мс, компоненты **ас** – 370 мс, **но** – 230 мс, пропорция – 600 мс : 370 мс = 370 мс : 230 мс = 1,618…

5) Турбулентные + импульсные (**С + П'**): квадросегмент *в[оспи]тание* – 380 мс, компоненты **ос** – 234 мс, **пи** – 146 мс, пропорция – 380 мс : 234 мс = 234 мс : 146 мс = 1,618…

6) Гармонические + комбинационные (**Р + Ж**): квадросегмент *д[ержа]ть* – 460 мс, компоненты **ер** – 176 мс, **жа** – 284 мс, пропорция – 460 мс : 284 мс = 284 мс : 176 мс = 1,618…

7) Гармонические + гармонические (**Л + Н**): квадросегмент *п[олны]й* – 456 мс, компоненты **ол** – 281 мс, **ны** – 175 мс, пропорция – 456 мс : 281 мс = 281 мс : 175 мс = 1,618…

Установленное время звучания квадросегментов и их компонентов показало соответствие акустических параметров золотому сечению: длительность квадросегмента – 100 %, большего компонента – 62 %, меньшего – 38 %.

Выводы.

В ходе исследования установлены объективные критерии силлабического деления слова: 1) изменение типов акустических импульсов (гармонические, комбинационные, турбулентные, импульсные), что сопровождается минимальными показателями амплитуды при сопряжении консонантных колебаний разной природы; 2) смена артикуляторных укладов (смыкание, смыкание-щель, щель, дрожание), отражающаяся в спектральной картине; 3) значения длительности фазы смычки (нуль звука) при стечении импульсных колебаний – большая длительность совпадает с силлабическим делением; 4) восходяще-нисходящее развитие интенсивности и звучности, имеющее волнообразный характер, определяется изменением их параметров; 5) минимальные показатели при разграничении нисходящего и восходящего развития интенсивности и звучности в структуре слова.

Объективными показателями интерпретировано положение о том, что слог являет собой восходяще-нисходящую волну звучности и интенсивности, вершину которой образует гласный, склоны – согласные звуки.

Аудиовизуальным и параметрическим анализами обосновано динамическое структурирование речевой материи в аспекте силлабического деления слова.

Экспериментальные данные свидетельствуют, что при интервокальных сочетаниях согласных силлабическое деление слова проходит внутри консонантного звукосочетания, относя первый согласный к предыдущему слогу, второй – к последующему.

Комплексное инструментальное исследование позволило конкретизировать принятую в работе гипотезу о силлабическом делении слова в концепции гармонии звучания – в основании слогораздела слова заложены пропорции симметрии, золотого сечения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Багмут А.Й.* До перцепції експериментально виокремленого складу // Українське мовознавство. – К., 2003. – Вип. 27-28. – С. 23-26; **2.** *Боднар О.Я.* Золотий переріз і неевклідова геометрія в науці та мистецтві. – Львів, 2005; **3.** Большая советская энциклопедия. – М., 1971. – Т. 6; **4.** *Бондарко Л.В., Вербицкая Л. А., Гордина М. В.* Основы общей фонетики. – СПб., 1991; **5.** *Васютинский Н.А.* Золотая пропорция. – М.-СПб., 2006; **6.** *Вернадский В.И.* Химическое строение биосферы Земли и ее окружения – М., 1965; **7.** *Калнынь Л.Э.* Об изучении слога в украинском диалекте // На хвилях мови. – К., 2011. – С. 190-194; **8.** *Князев С.В., Ключинская О.Г., Якунина Н.В.* Некоторые проблемы структуры слога в русской речи // Лингвистическая полифония. – М., 2007. – С. 377-393; **9.** *Лосев А.Ф.* История античной эстетики. – М., 1980; **10.** Принцип симметрии. Историко-методологические проблемы. – М., 1978; **11.** *Стахов А.П.* Код золотой пропорции. – М., 1984; **12.** *Панов М. В.* О слогоделении в русском языке // Проблемы фонетики. – М., 1995. – С. 30-50; **13.** *Прокопова Л.І.* Вступний курс фонетики німецької мови для вузів. – К., 2004; **14.** *Теряев Д.А.* Слоговая материя звучащей речи (экспериментально-фонетическое исследование) // Русский язык и литература: Проблемы изучения и преподавания в школах и высших учебных заведениях Украины. – К., 2005. – С. 150-155; **15.** *Теряев Д.А.* Слоговая структура звучащего слова (экспериментально-фонетическое исследование) // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – К., 2006. – Вип. 6. – С. 151-158; **16.** *Теряев Д.А.* Слоговые модели звучащей речи (экспериментально-фонетическое исследование русского и китайского языков) // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2008. – Вип. 24. – Ч. 3. – С. 278-283; **17.** Частотный словарь русского языка / Под ред. Л.Н.Засориной. – М., 1977; **18.** *Шевелев И.Ш., Марутаев М.А., Шмелев И.П.* Золотое сечение: Три взгляда на природу гармонии. – М., 1990.

Тищенко К.М. (Київ, Україна)

Аланські й слов'янські топоніми в Італії

У статті окреслено топонімічний слід в Італії «конгломерату степових племен за участю слов'ян» (концепт О.Пріцака), що може бути відображенням історичних подій раннього середньовіччя.
Ключові слова: *Італія, топонімія, алани, слов'яни, топонімічний контекст.*

В статье описан топонимический след в Италии «конгломерата степных племен с участием славян» (концепт О.Прицака), который может быть отображением исторических событий раннего средневековья.
Ключевые слова: *Италия, топонимия, аланы, славяне, топонимический контекст.*

The article deals with toponymical trace in Italy of the so called «conglomerate of the steppe tribes with the participation of the Slavic» (O.Pritsak's concept). This trace can reflect the historical events of the early Middle Age.
Key words: *Italy, toponymics, Alan, Slavic, toponymical context.*

Впроваджуючи свого часу до наукового обігу аланську топонімію заходу Європи (1973 р.), найневдячнішу частину роботи зробив Б. Бахрах. Його аргументи проти консерваторів у науці дотепер актуальні: «Донедавна використання топонімічного матеріалу в дослідженнях викликало недовіру і критику. Оскільки такий матеріал широко вжито у нашій праці, слід детальніше зупинитися на методах і формах його залучення. (...) Збережені до наших днів середньовічні матеріали містять величезну кількість топонімічних назв під Орлеаном зі словом Alani. Ці матеріали датовані, однак, часом не раніше від XI ст. Таким чином, між часом існування аланських поселень під Орлеаном і першою згадкою у джерелах відповідної топонімії існує часовий розрив у 600 років. Такий великий розрив мав би викликати певні сумніви у прямому зв'язку цієї топонімії з цими поселеннями» [3, 154–156].

На думку Б. Бахраха, цей часовий розрив у письмових відомостях виник тому, що у післяаланський період «численні поселення з назвами, так чи інакше пояснюваними аланською присутністю чи впливом, не відігравали жодної ролі і тому не згадані у джерелах середньовіччя. (...) Але цілком можливо пристати до загальної думки дослідників, які вважають, що збережені топоніми стосуються таки аланів. Додамо, що дотепер немає переконливішого іншого пояснення елемента Alan у цих назвах» [3, 154–156].

У своєму змістовному дослідженні Б. Бахрах надійно пов'язав півсотні топонімів з минулою аланською присутністю у Західній Європі. Укладений вченим список [3, 158-162], включає 56 географічних назв від основи Alan-: 44 з Франції, 7 з Італії, 4 з Іспанії і 1 зі Швейцарії. Фактично тим самим було задано просторово локалізовані *теми* подальших топонімічних досліджень сліду аланів у Європі. Справді, навколо топонімів Alain, Alainville, Alano, Alagna з більшою імовірністю, ніж деінде, можна було очікувати продовження сліду аланів – у місцевих пам'ятках археології, антропоніміці, а також і в самій місцевій топонімії.

Слід визнати, що Б. Бахрах сам зробив перші кроки у цьому напрямі, доводячи слушність своїх висновків через аргумент просторової близькості названих типів пам'яток. Зокрема, крім 53 назв від основи Алан-, під кінець свого списку вчений включив до нього три топоніми, пов'язані з аланами через історичні обставини (48. Goarec, 55 і 56. Sampigny), а ніяк не через звукову причетність до топооснови Алан-. З тих же міркувань на картосхемах книги поблизу назв від основи Алан- вказано кілька топонімів від основи Сармат- [3, 56, 77]. Просторову близькість топонімів як аргумент можливої пов'язаності їх у часі й реальній історії не раз використано іншими дослідниками топонімії, – див. [6, 84; 10, 220, 274; 9, 227] та ін.

Ці емпіричні факти розвинені у систему в контекстуальному підході до вивчення топонімії [7; 8]. Згідно з ним, робочою одиницею дослідження виступає не окремий топонім або їхня пара, а цілий топонімічний ландшафт, трактований далі як текст маловідомою мовою. Оперативними одиницями стають топонімічна *тема* і реми до *неї*. Визначивши топонімічну *тему* у певному тополандшафті, біля неї шукають кандидатів на відповідну топонімічну *рему*. Критеріями відбору спочатку є звукова форма назв і їхній морфемний склад. За наявності підстав тему і рему пов'язують імовірно синхронною предикацією у топонімічне *висловлення*, – сукупність їх утворює *фрактал* (історичний пласт топонімів). Цілеспрямоване долучення відомостей про історичне тло теми уможливлює дальше розпізнавання рем. Якщо перший ряд запропонованих елементарних гіпотез відкриває доступ до розуміння інших складників тополандшафту, це може свідчити про правильність обраного шляху. Навпаки, опір матеріалу швидше всього є ознакою хибності обраного напрямку висунення гіпотез. Ця методика придатна, зокрема, для вивчення топонімії тих теренів, де міграції та осідання племен у середні віки зумовили повторюваність топонімічних ландшафтів [4, 96 і далі]. Таким чином, контекстуальний підхід до вивчення топонімії став наслідком застосування до неї принципів синтактики.

Викладені положення підводять теоретичну базу і під згадане використання дослідниками фактів ближчого чи дальшого сусідства географічних об'єктів з певними назвами для їх історичної інтерпретації. Так, для включення назви Goarec до списку аланських топонімів Б.Бахрах використав загальноісторичну аргументацію. У топонімічному словнику Бретані вчений помітив топонім Goarec тільки тому, що зміг співвіднести його з ім'ям відомого йому з попередніх історичних студій аланського короля Ґоара: «Goarec, також Gouarec (Côtes-du-Nord). Dauzat, Rostaing, DNL, p. 325» [3, 161]. Далі Б.Бахрах деталізує історичні відомості про Ґоара. Перейшовши узимку 406 р. кордон на Рейні під час фатального для Риму прориву варварами римського лімесу, проводир аланів Ґоар (бл. 411–445/446) став, тим не менше, союзником імперії і разом зі своїми людьми був поселений в Ґаллії для її захисту. Упродовж 35 років «Ґоар і його алани залишалися вірними прибічниками Риму, тоді як їхні сусіди бургунди кілька разів повставали» [3, 79]. Дотепер Ґоар і Ален улюблені чоловічі імена на заході Франції. Врахувавши цю порцію відомостей з історії та антропонімії, після сполучення їх з даними про поширення аланської топонімії Б.Бахрах спромігся навіть визначити ймовірну область розселення аланів Ґоара [3, 75].

У топонімії Італії нам трапилася назва, яку також можна співвіднести з ім'ям короля Ґоара. Це ойконім RECOARo (*Re Goaro) VI 15 Bb [IAS] (за 11 км від Valdagno під Віченцею) ~ (контекст) passo di BorcOLA, CASARe Gasparine di Dentro. Народнолатинська форма топоніма з Франції Goarec/ Gouarec мала бути *Goar rex, згодом *Gouar rich. Порядок слів тут явно зазнав впливу германської антропонімії (Alarich, Ermanarich), тоді як виявлена тепер італійська назва має новороманську синтаксичну структуру: *il rè Goaro > Recoaro. Південніше зберігся і слід перебування в Італії згаданих вище сучасників Ґоара бургундів: (Sannazzaro de'BURGONDi за 10 км від Alagna Lomellina, Pavia), що також є істотним контекстуальним аргументом.

Наведені Б.Бахрахом аланські топонімічні теми Північної Італії витримали перевірку часом і фігурують в усіх перевиданнях його книги 1973 р. Прийняття цих топонімів мало б спонукати до поглибленого вивчення навколишніх географічних назв, але це зроблено нами лише тепер. З досвіду досліджень топонімії України і Хорватії [14, 158] можна припустити, що італійські реми до теми Алан- також мали б містити не тільки етнічні синоніми аланів (сармат, чемер, Туран), але і характерні реалії (алдар, шахрап, карапан, катун). Основні зусилля контекстуального пошуку звичайно спрямовані на виявлення саме таких, історично зумовлених зв'язків топонімів.

Наприклад, с. IAZZa (яси?) лежить під г. monte ALTARe VC і перевалом Col del Passo ALTARe неподалік від с. La SCARPia. Чому гірська вершина має назву Altare? Латинським словом для вівтаря було ara, тоді як altare має християнські конотації, якими складно пояснити виникнення відповідних топонімів, зокрема назв гір. Натомість формально близька назва гори OLTAR відома в масиві Велебіт у Хорватії. Причому, вона знайдена на вміщеній в Інтернеті фотографії з гірського притулку ALAN (алани!), де вона вказана на стенді близьких туристичних об'єктів, і це стає підставою для включення обох топооснов до одного етноісторичного фракталу. В такому разі до пояснення основи Altar/ Oltar- можна залучити осет. ældar 'князь' (букв. 'рукодержець').

Таке пояснення стає реалістичним у зв'язку з уже відомими свідченнями аланської присутності в Італії. До ототожнення топооснови Altar- з аланським *altar- (осет. ældar) дають підстави й контексти інших аналогічних топонімів від цієї основи в Італії – пор. ▲ c. ALTARe SV (поблизу OLLANo, BOLZaneto) і чотирьох оронімів NB: ▲ monte ALTARe VC (~ ALAGNa Valsesia, lago di CimALEGNa, Cima di JAZZi, JAZZI-Alp,

IAZZa, La SCARPia), ▲ monte ALTARe CS (^LONgobucco CS, San Benedetto ULLANo, TORANo, SCHIAVONea), ▲ monte ALTORe CT (BALata, RAGUSa, MirABELLa, czo. STREPPenOSa), ▲ перевал col de l'Autaret біля c. Belino CN (LANs, Grande SéOLANe, LAGNAsco).

Таким чином, топооснова іт. ALTAR- може продовжувати великий східний ареал схожих назв на шляхах аланів. Окрім ороніма в Хорватії OLTAR він включає назви селищ OLTÁRc H; OŁTARZe Gołacze, OŁTARZew Pl, ОЛТАР (=Уралово) Ua См С-Буда; АЛТАРЫ Морд., ОЛТАРь РФ Новосиб., АЛТАРик 2 Усть-Орд. Бур.-Монг.; ALTAR 3 Афг.

Заохочує до дальших студій виявлення збереженої і не раз повтореної на карті Італії топооснови Tūran-: TURANo 2, f. TURANo, TURÁNia, TORANo 3. Виходячи з логіки аланського контексту, її цілком природно й переконливо можна зіставити з історичною назвою степових іранських племен, які не прийняли зороастризму. Акад. В.Абаєв пише про Туран так: «Авестійські племена звали себе arya- 'арійцями', протиставляючи себе своїм найзапеклішим ворогам – «турським», тобто скіфським племенам. Ця одвічна ворожнеча, пройшовши через народну фантазію, стала основою так званого «перського», а насправді східноіранського епосу про боротьбу між «Іраном» і «Тураном». Останній термін з часом пов'язано з тюрками. Але у часи Зороастра ні про яких тюрків не могло йтися. «Тури», як це видно, зокрема, з аналізу їхніх власних імен (Fryāna та ін.), були тими ж іранцями. Боротьба точилася, отже, між двома гілками іранського племені: кочовиками скіфами (саками, масагетами) і осілими хорезмійцями, согдійцями, бактрійцями й іншими східноіранськими племенами» [1, 30].

В Італії назви від основи Tūran- найгустіше розміщені в Апеннінах на схід від Риму – ▲ TURANo, f. TURANo, TURÁNia RI, TORANo RI 46 CDd: ^S.Anatolia, LUGNano, monti CicOLANo, CARSeOLANi, cAMPOLANo, MontOPOLi, Poggio CATINo, TARANo, m. MacchiALUNGa, VALLOCCHia; пор. і ▲ TURANo PV (Pavia) 12 Aab: LANdriano, CorteOLONa на p. OLONa, PÉRSico, SARMATo, ALAGNa.

Виявлена в останньому контексті назва CorteOLONa PV (раніше Corteleona [11], а лат. середньов. Curtis Olonae [12, 968]) на p. OLONa має безперечні структурні аналоги з наведеними Б.Бахрахом CourtALAIN (1120: Cortollein [3, 161]), ALAINcourt, ALANcourt F. Разом з контекстом сусідніх назв (TURANo, PÉRSico, SARMATo, LANdriano з давнішого Alan d'Riano, XII ст. [3, 162]) це суперечить виведенню її з кельт. ol 'великий', як твердить офіційний довідник. Вище по річці лежить і c. LONate VA 12 Eb (неподалік PONTIDA U). Сюди ж і CordELLON BL [11]: LIMANa, LIBAN і CORTIGLIONe 19 Dc: ScurzOLENGO. (Такі аргументи «парадигматичного» типу також є наслідком перенесення на вивчення топонімічних ландшафтів принципів синтактики.)

У безпосередній близькості до обох ломбардських Turano трапляються ойконіми з топоосновою Pers-: TURANo^ PERSone і TURANo^ PÉRSico. Містечко PERSONico показано у кантоні Тічіно CH. Під Бергамо є ще Foresto SPARSo, PARZANica, PAReZZANo, BARZANo, PORZano TN (пор. ПАРЦани у Сербії). Назви з цією ж топоосновою існують на сході (PERSiana, PERSereano) та на півдні Італії (PERSano). Очевидно, на побутовому рівні аланів сприймали як людей з Персії. У районі Villa d'ALLEGNo BS відомий оронім monte PRES.OLANo, а біля Поск'яво у Швейцарії вдалося виявити два гранично переконливі ороніми munt PERS ^piz _LANGUARD, тобто 'перська гора' і поруч 'аланська охорона'. (На синтагматичну природу тополандшафтів вказує і той факт, що до увідомлення компонентів топоніма munt Pers сусідня назва piz Languard не була розпізнана саме як сума морфем *_lan + guard.)

Серед рем можуть трапитися й ознаки діяльності аланів, зумовлені суспільним ладом «військової демократії» (А.Крістенсен, В.Абаєв). Про цей лад відомо з літератури й епосу нащадків аланів – осетинів. Суспільний ідеал тих часів втілений у понятті богатирів Нартів. Епос про цих «синів Сонця» відомий у всіх народів Кавказу; імена його головних героїв (Хæмус, Batraz, Sajnæg-ældar) походять з монґольської мови, що відповідає обґрунтованій В.Абаєвим етимології слова Nart як 'синів Сонця' від монг. nar 'сонце' [2: I, 135, 133, 234; 2: II, 160]. Ця яскрава алано-осетинська реалія Nart 'епічні богатирі' несподівано була виявлена й у топонімії Італії: NARDò; NARDodipace (= NARDo); Ca' di NARDo; NARDoia; NARZole.

«Основним змістом життя нартівських вождів були так звані бальці – військово-грабіжницькі походи проти сусідів. Усякий нарт може оголосити такий похід. Для цього йому досить через «крикуна» (fidiwæg) повідомити про свій намір. Якщо йому вдається зібрати достатню групу бажаючих, – виправа готова. Головна мета нартівських бальців – це викрадання чужої худоби. Захоплену худобу нещадно знищують на громадських бенкетах, які перетворюються на м'ясні й хмільні оргії. В разі вдалого бальцю, як свідчать перекази, такі бенкети могли тривати цілий рік» [1, 38-39].

Два ороніми у Швейцарії Piz Linard мають відповідник на аланському шляху в Хорватії с. Linardići Krk PRIM-GOR. (також Narduići ISTR.), для якого запропоновано пояснення з *gli Nard-ići (за аналогією до La NERTe, La NARTelle у Провансі F). Обидві швейцарські назви мають у контекстах топоніми, які можна інтерпретувати аланськими темами: ▲ piz LiNARD (Silvretta): ^Guarda, ARDetz, TarASP, SPERSils, VALLATSCHa, A. LAISCH, munt da LAIS, motta nALUNs, O.SPARSa Fl.; ▲ piz LiNARD (Chur): ^LENZerhorn, _LENZ/ _LANSCH, WELSCHtobel!, JATZhorn!, A. SARDasca Fl.

За місце Нартів у топонімії Італії доведеться ще витримати боротьбу. Адже «теорія не терпить порожнечі», і тому, наприклад, Nardò LE без аланів і без Нартів уже давно пояснене «з лат. Neretum, Neritum: місто салентійців (доримська основа nero 'вода')» [12, 972]. Контраргументом стають промовисте сполучення Ca' di NARDo 'оселя Нарта' або топонім на півдні Італії Nardo di Pace. За даними атласу Microsoft Encarta, означення додане пізніше. Сам факт уточнення «Мирний Нарт» вказує на досвід співжиття з Нартом немирним. Крім того, сучасна форма Nardò LE могла стати народним пристосуванням основи, нехай і доримської.

Отже, осет. balc – 'групова військова виправа по здобич'. З великою імовірністю можна твердити, що мешканці низки міст і селищ Італії зазнали від аланів грабунків худоби у IV-VI ст., що й увічнено у назвах BOLZano Vicentino VI, BOLZano Novarese NO, BOLZano/ Bozen BZ, BOLZaneto GE, SopraBOLZano BZ, (пор. BOLZwang D, BOLZanaj Alb); RoccapreBALZa PR, BALZola AL, BALZe FO; BALZo AP; monte BOLZa AQ; BALSorano AC; Casa BALZano NA, Masseria BALZano NA; імовірно, BALATa 3 PA, CN. Традиційне пояснення топоніма Bolzano/ Bozen BZ виглядає надто ускладненим: «від доримс. назви Baudius (звідки praedium Baudianum, fondo Baudiano); Bauzanum; Bolzanum; Bolgiano; нім. Bozen» [12, 965]. Чи буває «зворотний звуковий розвиток» від Baud- до Balt-? Натомість на певній відстані від кожного селища з такою назвою, але щоразу у тому самому географічному районі дотепер збереглися топонімічні ознаки присутності аланів, що видно з топоконтекстів:

▲ BOLZano Vicentino VI: ^LONGa за 12 км, SCHIAVON, LONGara, LONGare, sOLAGNa, SaccOLONGo, CARPANe; західніше: LONIGo, cOLOGNola, cAMPIGLia, gAMBELLara, MontEBELLo, SARMAZZa (вже на цьому прикладі видно синергетизм топоконтексту: тільки в сусідстві з BOLZano назва LONGa дістає синтактичну підставу до припущення LONGa < *Alanica, підсилену наявністю тут же потенційно однокореневих назв LONIGo, SaccOLONGo, LONGara, LONGare, sOLAGNa, а з семантичного боку – сіл CARPANe, SARMAZZa і cAMPIGLia, gAMBELLara, MontEBELLo < karapan, sarmat-, *hambal).

Перші топоніми з виразно слов'янськими рисами основ зауважені саме у просторовій близькості до селищ з назвами сармато-аланського кола. Чільне місце серед них займають назви від етноніма слов'ян: ALANo di Piave^ SCHIEVENin; SARMAZza^ SCHIAVON; SERMIDe^ SCHIEVENoglia; пор. також SARMATo^ BOSNAsco. Біля витоків р. Адда нп LANzada і PoSCHIAVo, у Центральній Італії неподалік від NARDoia – SCHIAVi. На півдні в Базилікаті поблизу нп TORANo – SCHIAVONea, а на Сицилії – SCLAFani Bagni PA.

Складається враження, що перші групи слов'ян опинилися в Італії у загальному міграційному потоці степових племен раннього середньовіччя після прориву римського лімесу. В кінцевому рахунку ці факти підтверджують слушність теоретичного концепту О. Пріцака «конгломерат степових племен за участю слов'ян», дослідженню якого вчений присвятив низку наукових праць.

Іноді в основах топонімів можна упізнати навіть звичайні слов'янські апелятиви. Так, на краю колишніх боліт міститься село з назвою від виразно слов'янської основи Borgo PODGORa, біля П'яченци наявне с. OSERA, а під Міланом с. OZZERO і 2 селища CERNUSCo. У згаданого вище контексту ALANo di Piave^ SCHIEVENin існує продовження – с. ^VAS! (пор. ст. влуж. vas 'село'). По-слов'янськи звучить і назва с. POCOL на гірській річці під м. Cortina d'Ampezzo: пор. діал. укр. покол, покал 'вир' – неподалік Col di LANa, с. LONgega і LONgiaru/ CAMPILL.

У поясненнях топонімів зі слов'янського порубіжжя італійські довідкові джерела часом применшують важливість контактів зі слов'янами або недооцінюють її. Наприклад, назву Grado GO пояснено так: «напевно з лат. ad aquas gradatas, так названо місцевість за малий нахил берега» [12, 970], – без пов'язання з очевидним слов. grad 'город, селище'. Для назви іт. Gorizia GO згадано лише про середньовічну форму лат. Goritia і виникнення міста у XI ст. [12, 969]. Натомість очевидно, що словенська частина *того самого* прикордонного міста Gorizia за річкою Soča – Isonzo має назву Nova Gorica «Нова Гориця». Це типовий слов'янськи топонімічний слід: принагідно тут можна навести вказаний Є.Поспєловим для алб. Korça прототип «слов. Горице (Goritsë) – 'гірське селище, селище у гірській місцевості'» [5, 217]. Натомість добре документована важлива назва-попередниця іт. Redipuglia GO: за даними географічного довідника у словнику Garzanti, засвідченим прототипом назви є слов'янське Sredipolia 'серед поля' [12, 974].

У повній відповідності з концептом О.Пріцака топонімія Італії зберегла також помітний слід тюркомовних кочовиків, одвічних сусідів слов'ян: GUNcinà, UNciano, BOLGHERi LI 40 Bab (група полонених?; «нагадує про походження селища від груп болгарів (Bulgari)» [12, 965]). Очевидно, тут ідеться насправді про булгар а не болгар, але італійська номенклатура цих двох етнонімів не розрізняє. Без історичних документів було б також неможливо упізнати в назві BELGIRate NR її середньовічну назву-попередницю Bulgari (Burgari) [12, 964]. Ще одна згадка про булгар збереглася під Римом: с. BULGARata. Сумнівів немає: булгари тут таки були.

Таким чином, у складі топонімії Італії збережено слід присутності «конгломерату степових племен», про проникнення якого до Північної Італії у ранньому середньовіччі відомо з історичних джерел. Новим є те, що у цьому конгломераті ймовірно брали участь слов'яни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Абаев В.И.* Избранные труды. Религия, фольклор, литература. – Владикавказ, 1990. – 640 с.; **2.** *Абаев В.И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка: В 5 т. – М.- Л., 1958-1995; **3.** *Бахрах Б.С.* Аланы на Западе. – М., 1993. – 192 с.; **4.** Гідронімія України у її міжмовних і міждіалектних зв'язках. – К., 1981; **5.** *Поспелов Е.М.* Географические названия мира. Топонимический словарь. – М., 2002; **6.** *Стрижак О.С.* Назви річок Полтавщини. – К., 1963. – 112 с.; **7.** *Тищенко К.М.* Мовні дарунки давніх сусідів: від скіфів до хозарів // Урок української. – 2004. – №56. – Вкладка, С. 1-32; **8.** *Тищенко К.М.* Перська сатрапія над Дніпром: топонімічні контексти. – К., 2012; **9.** *Топоров В.Н., Трубачев О.Н.* Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – М., 1962. – 272 с. + 13 карт.; **10.** *Трубачев О.Н.* Названия рек Правобережной Украины. – М., 1968. – 290 с.; **11.** The Microsoft Encarta Premium 2009. The Interactive Atlas/ e-product; **12.** I nomi dei luoghi d'Italia// Dizionario Garzanti della lingua italiana. – Milano, 1964. – P. 963-978; **13.** Italia in tasca. Atlante stradale 1: 500 000. – Novara, 1988; **14.** *Tyshchenko K.* The Alanian Place Names Stratum in Croatia? // Međunarodni znanstveni interdisciplinarni simpozij «Hrvatska folklorna i etnografska baština u svjetlu dubrovačke, svjetske i turističke sadašnjosti (2. FEB)» Knjiga sažetaka / Urednica: M.Muhoberac. – Dubrovnik, 2012. – S. 158.

Фудерер Т., Челич Ж. (Загреб, Хорватія)

Дві мовні реальності – українська і хорватська – у дзеркалі соціолінгвістичної типології та окремих лінгвонаціосоціологічних параметрів

У статті мовні ситуації України і Хорватії висвітлюються в зіставному аспекті, виходячи із типологічних та окремих лінгвонаціосоціологічних параметрів.
Ключові слова: *мовна ситуація, соціолінгвістична типологія, соціолінгвістика.*

В статье языковые ситуации Украины и Хорватии освещаются в сопоставительном аспекте, исходя из типологических, а также отдельных лингвонациосоциологических параметров.
Ключевые слова: *языковая ситуация, социолингвистическая типология, социолингвистика.*

In the article the language situation in Ukraine and Croatia reported in the comparative aspect, based on the typology, as well as individual лингвонациосоциологических parameters.
Key words: *language situation, the typology of sociological linguistics, sociolinguistics.*

Українську соціолінгвістичну традицію характеризує досвід висвітлення різних аспектів взаємодії мови й суспільства, обумовлених природою української мовної дійсності.

За кількісними показниками українська соціолінгвістична традиція представлена численними працями різних жанрів, у той час, як за якісними показниками її визначає тематичне багатство досліджень, що висвітлюють найрізноманітніші аспекти – синхронні і діахронні, теоретичні і прикладні, макро- і мікросоціолінгвістичні та ін.

Пріоритетними питаннями української макросоціолінгвістики й надалі залишаються мовна ситуація і мовна політика, двомовність, функції мов(и) тощо.

Водночас українські соціолінгвісти наголошують на потребі подальшої розбудови української соціолінгвістики шляхом оновлення тематики праць, використання нової теорії чи впровадження нових методів.

Переосмислення предметної сфери української прикладної соціолінгістики обумовило появу нових підходів у формуванні теоретичного підґрунтя характеристики української мовної ситуації, зокрема *лінгвонаціосоціологічного принципу* опису мовних ситуацій.

З огляду на вищезазначене, а також на складність української мовної ситуації, вважаємо за доцільне дослідити й зіставити мовні реальності двох слов'янських країн, України і Хорватії, що поділяють схожі історичні долі. Упродовж кількох століть обидві країни перебували в складі імперій: Україна – в складі Російської імперії, а окремі її території, як і частина території Хорватії, – у складі Австро-Угорської імперії. Пізніше країни входили до федеративних державних утворень, СРСР та СФРЮ (Україна довше – з 1922 по 1991 р., а Хорватія коротше – з 1945 по 1991 р.), причому, як українці, так і хорвати насправді не відігравали ролі провідної нації у складі наведених держав, а їх мови стали державними лише з набуттям незалежності на початку 90-х років XX ст., коли народи обох країн отримали можливість реалізувати власну мовну політику, а відтак, впливати на внутрішні мовні ситуації.

Мета дослідження – виявити характерні ознаки сучасних мовних ситуацій України та Хорватії, застосувавши принципи соціолінгвістичної типології та окремі аспекти лінгвонаціосоціологічного принципу опису мовної дійсності, з'ясувати особливості мовного облаштування кожної з

країн, збагатити українське ідіоетнічне знання про взаємодію мови та суспільства в інших багатоетнічних країнах.

Актуальність дослідження випливає із поставленої мети.

Теоретико-методологічна основа дослідження.

Мовна ситуація – властива суспільству модель взаємодії усіх форм існування однієї мови чи кількох мов, що функціонують на означеній території, в означеному соціумі, у межах певних географічних регіонів чи адміністративно-політичних утворень у конкретний історичний період.

Мовна ситуація є одним з найважливіших об'єктів соціолінгвістики, її стрижневим поняттям. У прикладній соціолінгвістиці її прийнято характеризувати за кількісними, якісними та оцінними показниками.

Такий підхід до опису мовних ситуацій сягає витоками 60-80-их рр. XX століття, коли за аналогією до вже існуючих у загальному мовознавстві типологій (пор.: генеалогічна типологія мов, морфологічна типологія В. Шлегеля й В. фон Гумбольдта, психологічна Г. Штейнталя, Ф. Містелі, О. Потебні, концептуальна Е. Сепіра, квантитативна Дж. Грінберга, за мовними колами В. Шмідта, за мовними союзами М. Трубецького й т.п.) з'явилася соціолінгвістична типологія, виґрунтована, в першу чергу, на працях таких вчених, як Дж. Гамперц, Г. Клосс, А. Мартіне, У. Стюарт, Ч. Фергюсон, Дж. Фішман, Д. Хаймс, Е. Хауген.

За час існування соціолінгвістичної типології розроблено різноманітні типології: одноознакові й багатоознакові. У сучасних дослідженнях для аналізу мовних ситуацій, як уже зазначалося вище, застосовуються різнорідні параметри: *кількісні*, *якісні* та *оцінні*. *Кількісними* ознаками мовних ситуацій є: 1) кількість ідіомів, що беруть участь у конкретній мовній ситуації; 2) кількість мовців кожного з ідіомів по відношенню до загальної кількості населення досліджуваного ареалу (демографічна потужність ідіомів); 3) кількість комунікативних сфер, які обслуговує кожен з ідіомів, по відношенню до загальної кількості таких сфер (комунікативна потужність ідіомів); 4) кількість функціонально домінантних ідіомів. *Якісні* ознаки мовної ситуації: 1) лінгвістичний характер ідіомів, охоплених мовною ситуацією; 2) структурно-генетичні відношення між ідіомами (споріднені вони чи неспоріднені); 3) функціональна рівнозначність/нерівнозначність; 4) характер панівного ідіому (місцевий ідіом чи імпортований/іноземний). *Оцінні* ознаки

визначаються внутрішніми і зовнішніми характеристиками мов. Внутрішню оцінку дають споконвічні носії мови, розкриваючи її комунікативну придатність, престижність. За цією ознакою постає ступінь прихильності мовців до рідної мови. Зовнішню оцінку щодо тих же властивостей мови отримують з уст носіїв інших мов.

Сучасні українські розвідки, присвячені проблемам прикладної соціолінгвістики, по-новому осмислюють теоретичні засади соціолінгвістичної характеристики мовних ситуацій. Так, Г. П. Мацюк вказує на потребу створення таких методик аналізу, які б об'єктивізували опис взаємодії мови і соціуму в сучасних глобалізаційних умовах. У якості інструменту об'єктивізації науковиця бачить застосування лінгвонаціосоціологічного принципу опису мовних ситуацій, в основі якого лежить взаємодія ознак у змісті таких категорій, як: *мова, нація, етнос, національна самосвідомість, етнічність, монолінгвізм, ідентичність, національна ідентичність, націоналізм, держава* тощо [5, 66–67].

У цій статті робиться спроба зіставлення мовних ситуацій України і Хорватії на підставі їх опису за окремими типологічними та лінгвонаціосоціологічними параметрами.

У дослідженні будемо виходити з того, що мовна ситуація є багатосапектним і багатоознаковим явищем, при чому її типологічно вагомі ознаки можуть бути різновекторними. Тому, в принципі, не можливо вести мову про єдину багатоознакову класифікацію всіх мовних ситуацій. Кожну мовну ситуацію можна схарактеризувати, виходячи з низки вагомих розрізняльних ознак.

Вибір типологічних параметрів, які будуть застосовані до характеристики досліджуваних мовних ситуацій, ґрунтується, частково, на дослідженні російського лінгвіста Ю. Корякова [2], присвяченому проблемі мовної ситуації Білорусі в типологічному висвітленні, оскільки запропоновані параметри є симбіозом типологій, розроблених В. Виноградовим, Н. Мечковською та Л. Нікольським. З метою реалізації лінгвонаціосоціологічного принципу в дослідженні вказано на проблему зв'язку мови і нації у випадку конкретних мовних ситуацій, а також на взаємодію ознак у категоріях мова і націоналізм, мова і держава.

Основні ознаки мовних ситуацій України і Хорватії – типологічний і лінгвонаціосоціологічні аспекти

Ознаки мовної ситуації (МС)	Можлива реалізація ситуацій	Українська МС	Хорватська МС
Кількісні параметри			
1. Мовне розмаїття – кількість ідіомів, що беруть участь в МС	МС **однокомпонентна/ багатокомпонентна**	багатокомпонент-на	багатокомпоне нтна
2. Етнічне розмаїття – співвіднесе-ність етносів і мов	МС **одноетнічна** (кілька мов співвідносяться з одним етносом)/ **різноетнічна** (кожна мова співвідноситься з одним етносом)	одноетнічна	одноетнічна
3. Демогра-фічна потужність – відсоток мовців, які говорять на кожному з ідіомів	ідіоми **рівноважні/нерівнова-жні**	нерівноважна МС	рівноважна МС
4. Комуні-кативна потужність – комунікативні сфери, обслуговува-них кожним з ідіомів	ідіоми **рівнопотужні/нерівнопо-тужні**	нерівнопотужна МС	нерівнопотужн а МС
5. Кількість функціонально домінантних ідіомів – **металектів**	МС **однополюсна/ багатополюсна**	багатополюсна	однополюсна
Якісні параметри			
6. Функціо-нальний розподіл ідіомів (юридично – фактично)	МС **гармонійна/ дисгармонійна**	юридично – гармонійна, фактично – дисгармонійна	юридично і фактично – гармонійна
7. Характер розподілу ідіомів	ідіоми **розподілені територіально** (місто – село)/**соціально**	територіально і соціально	територіально і соціально
8. Характер металекту	металект **ендоглосний** (місцевий)/**екзоглосний** (зовнішній)	ендоглосна з тенденцією до екзоглосної	ендоглосна
Оцінні параметри			
9. Престиж-ність ідіомів	МС **моноглосна/диглосна**	диглосна	моноглосна
Лінгвонаціосоціологічні параметри			
10. Мова : держава	законодавчий статус мови титульної нації	державна	офіційна
11. Мова : нація	**1 мова : 1 нація/кілька мов : 1 нація/кілька мов : кілька націй**	1 мова : 1 нація (тенденція до 2 мови : 1 нація)	1 мова : 1 нація
12. Мова : націоналізм	ступінь вияву пуристичних тенденцій	поміркований	яскраво виражений

1. Складовими мовної ситуації, згідно з поданим у теоретичній частині визначенням, можуть бути наступні мовні утворення: мови, койне, територіальні та соціальні діалекти, субстандарти, функціональні стилі та підстилі однієї мови і под.

За параметром «мовне розмаїття» і українська, і хорватська мовні ситуації загалом є багатокомпонентними.

У мовній ситуації України беруть участь такі ідіоми, як державна (українська), регіональні й міноритарні мови, територіальні і соціальні діалекти, а також різні форми українсько-російського білінгвізму й диглосії, у т.ч. суржиковий субкод, і т.д.

У мовній ситуації Хорватії беруть участь такі ідіоми, як офіційна (хорватська) мова, кайкавська, чакавська і штокавська мікромови[*], мови етнічних меншин, міські койне (загребське, сплітське, рієцьке та осієцьке) тощо.

У межах України, за винятком Автономної Республіки Крим, мовну ситуацію можна визначати як двокомпонентну[**], оскільки за комунікативною і демографічною значущістю вона відзначається розповсюдженістю двох мов – української і російської.

Мовна ситуація Хорватії у межах країни завдяки ролі наріч (мікромов) полікомпонентною.

2. За ознакою «етнічне розмаїття» обидві мовні ситуації можна визначити як одно етнічні. Так, в Україні титульний етнос послуговується двома мовами[***].

---

[*] Термін «мікромова» ввів у слов'янське мовознавство і обґрунтував О. Дуличенко. Під *літературною мікромовою* вчений має на увазі утворення, які мають письмову форму і функціонують у межах до певної міри організованого літературно-мовного процесу, що формує і реалізує граматичні та лексичні норми в процесі застосування такої мови в різних сферах життєдіяльності. Щодо хорватської мови, науковець розрізняє два типи літературних мікромов – *острівні* (градищансько-хорватську та молізанську «слов'янську») і *периферійні* (чакавську і кайкавську). Виходячи з вищеподаного визначення, до запропонованого дослідником переліку хорватських мікромов слід додати ще й штокавську мікромову [1; 34–35].

[**] Мовну ситуацію АРК слід розглядати як трикомпонентну, бо в ній беруть участь українська мова (державна мова України), кримськотатарська мова (державна мова АРК) та російська мова (офіційна мова АРК).

[***] Всеукраїнський перепис населення 2001 р. засвідчив, що українську мову вважали рідною 67,5% населення України, а російську – 29,6% [11], а за результатами масового опитування, проведеного 2008 р. у межах міжнародного проекту INTAS «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи», українську мову вважає рідною 55,5 % населення України; російську – 32 %; українську і російську однаковою мірою – 11,1 % [3; 101].

У Хорватії титульна нація широко послуговується хорватським мовним стандартом і мікромовами.

3; 4; 5. За показниками «демографічна потужність», «комунікативна потужність» та «функціональне домінування ідіомів» мовна ситуація України є нерівноважною, нерівнопотужною, двополюсною з функціональним домінуванням імпортованого ідіому – російської мови.

Соціологічні опитування та соціолінгвістичні дослідження, демонструють демографічну перевагу української мови, але й значну демографічну потужність російської мови. Традиційно виокремлюють кілька сфер використання мови, за якими вимірюється її комунікативна потужність, а саме: громадсько-політичне життя (1), мова виховання й навчання (2), сфера масової комунікації (3), художньої культури (5), науки і техніки (5), бізнесу (6), міжособистісного (7) та міжетнічного спілкування (8), а також деякі інші. Д. Позняк зауважує, що навіть «наївно-інтуїтивний» аналіз теперішньої мовної ситуації в Україні свідчить, що російська мова домінує в усіх цих сферах на Сході країни, має істотну потужність у її Центрі та зберігає достатню потужність на Заході (принаймні у сфері науки і техніки й частково у сфері масової комунікації, художньої культури і бізнесу). Навіть у сферах, де українська мова має функціонувати *de jure* (діловодство, освіта, офіційні ЗМІ тощо), вона *de facto* наражається на суттєві труднощі, які заважають її оптимальному функціонуванню [10].

Хорватська мовна ситуація в цілому є рівноважна, нерівнопотужна, але однополюсна. Кількісні показники* поширення мови титульного етносу та мов етнічних меншин свідчать про гармонійну демографічну потужність мов. Комунікативна потужність хорватської мови визначається функціональним переважанням хорватської мови в усіх сферах життєдіяльності країни: у публічній мовній діяльності державного керівництва, справочинстві, в освіті, друкованих ЗМІ, радіо- і телемовленні, видавництві, масовій культурі тощо.

* За даними перепису населення 2001 р. понад 96% населення Хорватії (відсоток етнічних хорватів складає 89,63) визнає хорватську мову рідною (т.зв. материнською) і менше 3% – мову своєї національної меншини, серед яких албанська (0,33%), болгарська (0,01%), бошняцька (0,21%), італійська (0,46%), македонська (0,08%), німецька (0,07%), польська (0,01%), ромська (0,18%), російська (0,02%), русинська (0,04), словацька (0,09%), сербська (1,01%), сербсько-хорватська (0,11%), словенська (0,27%), хорватсько-сербська (0,05%), турецька (0,01%), угорська (0,29%), українська (0,02%), чеська (0,16%), чорногорська (0,01%) [16].

Водночас, згідно із законодавством[*] Республіки Хорватія, національним меншинам, чисельність яких у муніципалітетах складає не менше третини від загальної кількості населення, загарантовано право на офіційну двомовність та використання алфавіту, а також права на дошкільне виховання, початкову і середню освіту рідною мовою етнічної меншини, ведення видавничої діяльності тощо.

6. За «функціональним розподілом» ідіомів українська ситуація є дисгармонійною: порівняно низька функціональна значущість суперечить юридичному статусу української як державної, зафіксованому Конституцією, у той час, як хорватська мовна ситуація демонструє гармонійність функціонування офіційної мови відповідно до чинного законодавства.

7. Присутність у складі обох мовних ситуацій територіальних та соціальних діалектів відповідно засвідчує існування їх територіального і соціального розподілу. У сфері територіальних діалектів України характерним є зниження їх ролі в системі спілкування: продовжується закономірне для національного періоду наближення діалектів до мовного стандарту та звуження їх соціальної бази, а також спостерігається взаємодія місцевих говірок із суржиком.

Важливою ознакою хорватської мовної ситуації є наявність міських койне, які в Україні не розвинулися через тривалу русифікацію.

Крім цього, для України характерна територіальна неоднорідність мовної ситуації: українські соціолінгвістичні дослідження підтверджують: для західних регіонів держави характерна функціональна повнота української мови, у східному напрямі гомогенне мовне середовище змінюється на двомовне та диглосне, що на крайньому сході та півдні України переходить у домінування російської мови [3, 97].

8. Характер металекту в обох країнах є ендоглосними. Проте в Україні помітні тенденції до розвитку екзоглосної ситуації (на екзоглосну ситуація може змінитися в разі надання російській мові державного чи офіційного статусу).

9. Щодо параметру «престижність», слід відзначити, що опитування, проведені українськими соціолінгвістами 2008 р., засвідчують вагому престижність української мови[**] на всій території країни. Водночас

[*] Дивись зокрема *Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih in nacionalnih zajednica ili manjina u republici Hrvatskoj* від 24.10.2000 р. [18].

[**] На запитання *Чи престижно сьогодні в Україні говорити українською мовою?* 73,2 % респондентів відповіли ствердно (з них 45,9 % обрали варіант відповіді «престижно» і 27,3 % – «скоріше престижно»). Нижчим показником вирізняється тільки Схід, але й тут він охоплює понад половину респондентів. Сумарно відповіді «престижно» і «скоріше престижно» на запитання *Чи престижно сьогодні в Україні*

лишається досить високим і престиж російської мови[*].

У Хорватії наразі актуальною є проблема статусу хорватської мови в ЄС: деякі мовознавці висловлюють побоювання щодо того, що через високий ступінь генетичної спорідненості з мовами штокавської системи, зокрема бошняцькою, сербською та чорногорською, хорватській мові загрожує ревіталізація мовного унітаризму, який реалізуватиметься внаслідок використання в якості офіційної мови в межах ЄС т.зв. «BCS language» (бошняцько-хорватсько-сербської) [15, 183].

10. Законодавчий статус мов титульного етносу в обох країнах визначається різними термінами: в Україні – державна мова, в Хорватії – більш «м'яким» – офіційна мова. Проте, вищеприведені факти засвідчують, що ставлення до мови титульної нації диктується не лише її законодавчим статусом.

11. Дисбаланс у співвідношенні ознак «мова і нація» в Україні дослідники пов'язують з проблемою несформованості української національної ідентичності, важливим чинником якої є мовна ідентичність як ознака наднидивідуальної свідомості. Відсутність міцно сформованої політичної нації, причини якої слід шукати в довготривалій бездержавності, денаціоналізаційному тиску в радянський період та сучасних зовнішніх впливах, сприяє розвиткові ідей офіційної двомовності.

Хорватська політична нація виявляє ознаки сформованості. Усі етноси, які утворюють хорватську державу, визнають хорватську мову як офіційну, що відповідає європейській традиції націєтворення [12, 106–107].

12. Мовно-культурні аспекти, поряд з економічними та політичними, є важливими складниками націоналізму як необхідної умови сучасного державотворення.

На нашу думку, позитивним виявом *мовного* націоналізму є пуристичні тенденції в мові. У хорватській мовознавчій літературі пуризм, зокрема, визначається як намагання очистити мову від іншомовних елементів» [17], як «чинник збереження мовного ідентитету» [18; 63]. Пуризм в хорватській літературній мові присутній з самих її початків і відзначається тяглістю

говорити українською мовою? дало такі результати по регіонах: на Заході ствердно відповіли 87,9 %; у Центрі – 78,1 %; на Півночі – 76,0 %; на Сході – 56,3 %; на Півдні – 64,2 % [3, 110–111].

[*] На запитання *Чи престижно сьогодні в Україні говорити російською мовою?* ствердно відповіли 64,7 % опитаних (з них 27,1 % обрали варіант «престижно» і 37,6 % – «скоріше престижно»). відповіді на запитання *Чи престижно сьогодні в Україні говорити російською мовою?* розподілилися за регіонами так: на Заході вважають, що «престижно» і «скоріше престижно» 43,1 % респондентів; у Центрі – 58,3 %; на Півночі – 71,7 %; на Сході – 74,5 %; на Півдні – 65,4 % [3, 110–111].

прагнень до мовної чистоти. Хорватські лінгвісти виокремлюють кілька пуристичних хвиль: 1) з II половини XVIII ст. – боротьба проти турцизмів; 2) кінець XIX ст. – початок XX ст. – боротьба проти турцизмів, германізмів, латинізмів та італійських запозичень, а також діалектизмів; 3) період Незалежної Держави Хорватії (1941–1945) боротьба з іншомовними запозиченнями, особливо з наслідками впливу сербської мови; 4) період після 1990 року – подолання наслідків мовного унітаризму, особливо впливу сербської мови [18, 69–75]. Саме такі потужні пуристичні вияви в Хорватії, на нашу думку, стали надзвичайно важливим чинником у боротьбі за самобутність національної мови.

Перші пуристичні вияви в українській мові були спричинені демократичними настроями, що панували в Європі наприкінці XIX – початку XX ст. В останній третині XIX ст., у 20-х рр. XX ст. пуризм в українській мові найяскравіше виявився в термінотворенні. Більшовицька мовна політика 30-их рр. засудила пуризм як «буржуазний націоналізм у мові». А в радянському мовознавстві він розглядався як негативне і вкрай небажане явище, що обмежує мови національними рамками [13, 61–64]. Відновлення пуризму в Україні припало на період після унезалежнення [14, 525]. На нашу думку, інтенсивність українського пуризму, є значно меншою порівняно з хорватським, що слід пов'язувати з кількадесятирічним перериванням традиції і наслідками радянської інтернаціоналізації.

Таким чином, зіставлення мовних ситуацій України та Хорватії за типологічними та лінгвосоціонаціональними ознаками дало змогу не лише схарактеризувати досліджувані мовні ситуації, а й з'ясувати особливості мовного облаштування двох країн. Зокрема, у дослідженні з'ясовано, що за якісними і оцінними параметрами українська і хорватська мовні реальності докорінно відрізняються. Виявлені за кількісними показниками спільні для обох країн ознаки (багатокомпонентність, одноетнічність, нерівнопотужність), насправді часто демонструють сутнісні відмінності. Аналіз досліджуваних мовних ситуацій за лінгвонаціосоціологічними показниками дає підстави вважати, що причини незбалансованості української мовної ситуації слід шукати не лише в мовній політиці, але й в особливостях етно- та лінгвоментальних аспектів українського мовного буття.

З огляду на сказане вище, перспективи дослідження вбачаємо в потребі поглиблення вивчення лінгвонаціосоціологічних ознак української національної спільноти з метою з'ясування шляхів подолання незрівноваженості української мовної ситуації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Дуличенко А.Д.* Языки этнических меньшинств и языки региональные (регионолекты): некоторые методологические аспекты // Języki mniejszości i języki regionalne / red. E. Wrocławska, J. Zieniukowa, Instytut slawistyki Polskiej Akademii Nauk. – Warszawa, 2003. – С. 27–36; **2.** *Коряков Ю.Б.* Языковая ситуация Белоруссии и типология языковых ситуаций: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.19 / Московский Государственный Университет им. М.В. Ломоносова. – М., 2002. – 129 с.; **3.** *Масенко Л.Т.* Мовна ситуація України // Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. – С. 115–125; **4.** *Масенко Л.* Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – к.: Видавничий дім «КМ Академія», 2008. – С. 96–131; **5.** *Мацюк Г.* Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики: Навч. посіб. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 212 с.; **6.** *Мацюк Г.* Сучасна соціолінгвістика: тенденції розвитку теорії і завдання // Мова і суспільство. – 2010. – Вип. 1. – С. 5–20; **7.** *Мацюк Г.П.* Соціолінгвістика як інтеграційний напрям досліджень в умовах сучасної парадигми: міжнародний досвід і українська перспектива // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство). – 2012. – Т. 137. – С. 28–34; **8.** *Мацюк Г.* Теоретичні засади опису мовних ситуацій у контексті прикладної соціолінгвістики // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства / Відп. ред. І. Сабодаш. – Ужгород, – 2009. – Вип. 13. – С. 66–70; **9.** *Мечковская Н.Б.* Общее языкознание: Структурная и социальная типология языков: Учебное пособие для студентов филологических и лингвистических специальностей. – 2-е изд. М.: Флинта: Наука, 2001. – 312 с.; **10.** *Позняк Д.* Комунікативні сфери української та російської мов у регіональному вимірі [Електронний ресурс] // Соціальна психологія. – 2007. – № 1. – С. 53–69. – Режим доступу: http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=66&c=1500 (2013-04-11); **11.** Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року (2003–2004) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/ (2013-04-04); **12.** *Радевич-Винницький Я.* Ідентичність та її мовний компонент у неодномовному суспільстві: українські реалії // Мова і суспільство. – 2011. – Вип. 2. – С. 102–113; **13.** *Селігей П.О.* Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі // Мовознавство. – 2008. – №1. – С.49–66; **14.** *Яковець, Р.* Український мовний пуризм на європейському тлі // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 34. – Ч. ІІ. – С. 521–526; **15.** *Grčević M.* Hrvatski jezik u višenacionalnim državnim zajednicama / Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini / Badurina, L.; Pranjković, I.; Silić, J. (ur.). – Zagreb: Disput, 2009. – S. 179–184; **16.** *Simeon R.* Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, sv. II (P – Ž). – Zagreb, 1966; **17.** Stanovništvo prema materinskom jeziku, po gradovima/općinama, Popis 2001. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_03/H01_02_03.html (2013-04-11); **18.** *Turk M.* Jezični purizam // Fluminensia. – god. 8 (1996). – Br. 1-2. – S. 63–79; **19.** Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih in nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj // Narodne novine. – 24.10.2000.

Хороз Н.С. (Львів, Україна)

GORDIJSKI ČVOR хорватської фразеології

Статтю присвячено вивченню особливостей вживання фразеологічної одиниці presjeći (rasjeći, razriješiti) (gordijski) čvor у сучасних хорватських періодичних виданнях. Розглянуто найчастотніші прийоми семантичної та структурної трансформації цього фразеологізму, досліджено зміни його значення внаслідок трансформації, а також стилістико-прагматичний потенціал трансформованої одиниці presjeći (rasjeći, razriješiti) (gordijski) čvor.
***Ключові слова**: фразеологізм, трансформація, стилістико-прагматичний ефект.*

Статья посвящена изучению особенностей употребления фразеологической единицы presjeći (rasjeći, razriješiti) (gordijski) čvor в современных хорватских периодических изданиях. Рассмотрены наиболее частотные приемы семантической и структурной трансформации этого фразеологизма, исследованы изменения его значения вследствие трансформации, а также стилистико-прагматический потенциал трансформированной единицы presjeći (rasjeći, razriješiti) (gordijski) čvor.
***Ключевые слова**: фразеологизм, трансформация, стилистико-прагматический эффект.*

The article provides a thorough examination of the use of idiomatic expression presjeći (rasjeći, razriješiti) (gordijski) čvor in contemporary Croatian periodicals. The author discusses the most frequent ways of semantic and structural transformation of this idiom, researches its change of meaning as a result of transformation, and inquires into stylistic and pragmatic potential of the idiom presjeći (rasjeći, razriješiti) (gordijski) čvor.
***Key words**: idiom, transformation, stylistic and pragmatic effect.*

Велика увага сучасних мовознавців спрямована на дослідження функціонально-стилістичного та прагматичного напряму лінгвістики, що пов'язано із загальним підвищенням інтересу лінгвістів до комунікативного аспекту мови. Посутнього значення набувають мовні засоби, до яких вдаються творці тексту у досягненні поставленої комунікативної мети. Невичерпним мовним ресурсом, яким жваво послуговуються творці текстів і який одночасно повідомляє інтелектуальний та прагматичний зміст, передаючи раціональну інформацію реципієнтові та впливаючи на його сприйняття, є фразеологія кожної мови. Причому доволі часто фразеологія у мовленні зазнає авторських трансформацій, що, зазвичай, впливає на її семантику, яка узгоджується із контекстом, екстралінгвальною ситуацією, що її описує автор, та його інтерпретацією цієї екстралінгвальної ситуації.

У хорватській фразеології цей апект мови лише починає розвиватися.

Існує кілька статей, присвячених дослідженню видозмінених хорватських фразеологізмів головно у публіцистичних текстах (Б.Ковачевич [7], Ж.Фінк [5], І.Йозич та ін. [6]), де автори побіжно торкаються комунікативного аспекту вивчення трансформованих фразеологізмів. Функціональний аспект паремій досліджувала Ж.Матуліна [9]. Проте хорватські фразеологи не з'ясовують при цьому трансформоване (контекстуальне) значення фразеологічних одиниць (ФО). Тому функціонально-семантичний та прагматичний аспект хорватської фразеології нам видається недостатньо вивченим. Метою нашої статті є на прикладі хорватського фразеологізму *presjeći (rasjeći, razriješiti) (gordijski) čvor* показати всі можливі варіанти його використання у писемному публіцистичному мовленні задля повідомлення об'єктивної інформації та одночасного впливу на адресата мовлення, проаналізувати семантичні зсуви та узагальнити висновки, які стосуються функціонального, семантичного, стилістичного та прагматичного потенціалу хорватських ФО загалом.

У хорватських лексикографічних працях нормативна ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) (gordijski) čvor* фігурує з різним складом та значенням. Так, у фразеологічному словнику Й.Матешича вона функціонує як процесуальна одиниця *presjeći (rasjeći, razriješiti) gordijski čvor* із значенням "вирішити дуже складну, заплутану справу, проблему" [8, 73]. Причому упорядник словника пропонує три дієслівні варіанти, які вживаються в межах норми.

У словнику ж В.Анича цей фразеологізм згадано у двох словникових статтях, а саме: а) як субстантивна ФО *gordijski čvor*, якій приписано значення: «дуже заплутана справа, проблема» [4, 132]; б) як процесуальна ФО *presjeći (gordijski) čvor*. Як бачимо, тут компонент *gordijski* вважається факультативним. Семантика ФО за В.Аничем: «вирішити якусь важку і тривалу проблему або питання» [4, 869]. Тобто автор нормативним процесуальним компонентом, на відміну від Й.Матешича, вважає лише дієслово *presjeći*.

Знову ж таки, спостерігаємо й відмінності у сигніфікативних значеннях процесуальної ФО: В.Анич пропонує додаткову сему, яка подає темпоральну характеристику (уточнює тривалість існування проблеми).

Дослідження мови хорватських писемних ЗМІ дає нам підстави стверджувати, що вживання процесуальної ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) gordijski čvor* значно частотніше, ніж субстантивної. Із зібраних 60 одиниць лише шість мають субстантивну структуру.

Уважаємо, що субстантивна ФО *gordijski čvor* є усіченою номінативною частиною процесуальної ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) gordijski čvor,* яка

уже набула ознак узуальності. Тому у статті як нормативну розглядатимемо саме процесуальну ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) gordijski čvor.*

Із кодифікованих у словнику Й.Матешича трьох дієслівних компонентів у сучасному публіцистичному мовленні, як ми виявили, головно вживаються лише два: *presjeći* та *razriješiti*. Наприклад, 1) *Središnji je državni ured za upravu Republike Hrvatske protekle godine razriješio "gordijski čvor" te je Podgradina potvrđena samostalnim naseljem u Općini Posedarje. Dotad je bila samo zaselak u naselju Islam Latinski*. /Zadarski list, 22.03.2010/. 2) *Metalska industrija tone, jer ova vlada nema nikakav program, nema strategije, a posljedica toga je i teško stanje u slavonskobrodskom Đuri Đakoviću, koji se svakodnevno urušava i urušit će se ako se uskoro ne uspostavi komunikacija s Vladom i ne razriješi gordijski čvor...* /Novi list, 18.06.2004/. 3) *Iz izrečenih presuda hrvatskih sudova čini se da hrvatski suci žive izvan vremena i prostora te da doista nemaju pojma što se događa u Rusiji, a pogotovo u Čečeniji i drugim kavkaskim republikama, navodi se u izjavi HHO-a, u kojemu vjeruju da Aslan Kagermanov ne može očekivati pošteno suđenje u Rusiji te zato pozivaju ministra Miljenića da 'po kratkom postupku presiječe taj Gordijski čvor' i 33-godišnjeg Čečena izruči Austriji*. /Tjednik, 20.01.2012/. 4) *U brodogradilišta je do sada "uliveno" najmanje 20-ak milijarda kuna, ali novca za njihov spas više nema niti ga je moguće na dosadašnji način transferirati većinom rasipnim poslovodstvima škverova. Zato je na Milanovićevoj Vladi da presiječe taj gordijski čvor i spasi realan broj radnih mjesta, te zadrži Hrvatsku na svjetskoj brodograditeljskoj karti*. /Slobodna Dalmacija, 2.01.2012/. У двох останніх випадках вживання фразеологізму автори статей поширили його нормативний склад вказівним займенником *taj*, який додано до незв'язаної структури словосполучення, але він стосується фразеологічного значення: займенник вказує на проблему, яку слід вирішити та водночас увиразнює ФО. Однак таке вживання ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) gordijski čvor* уважаємо узуально-оказіональним[*].

Також узуально-оказіональним, на нашу думку, є таке вживання ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) (gordijski) čvor,* коли в контексті після неї подано уточнення до денотату, без втручання у синтаксичну структуру ФО, наприклад: 1) *U Banskim dvorima zazvonilo je zvono na uzbunu kada su prošlog tjedna zastupnici šestorke po prvi put odbili jedan Vladin prijedlog. Vrh šestorke danas treba presjeći gordijski čvor oko Županijskog*

[*] Узуально-оказіональне використання фразеологізмів у контексті загалом становить їхнє нормативне вживання, проте характеризується додатковими емоційно-експресивними відтінками (А.І.Чорна, Л.І.Ройзензон, І.О.Новикова).

doma. /Vjesnik, 6.02.2001/. 2) *Načelnica Jakelić za svog je mandata uspjela razriješiti gordijski čvor s prostornim planom što je bio nemoguć poduhvat za njezine prethodnike…* /Novi tjednik, 30.01.2009/.

У наступному прикладі спостерігаємо синтаксичний прийом парцеляції: *Vijećnici s čelnicima općine Šolta pokušali su i prije sjednice vijeća razriješiti gordijski čvor, odnosno kaos i nered u luci koji je nastao nakon davanja koncesije od županijske lučke uprave tvrtki "Pegaz trade" iz Omiša*. / Slobodna Dalmacija, 30.07.2004/. За допомогою постпозиційних конкретизаторів читач отримує інформацію щодо суті проблеми, яку слід вирішити. Така побудова тексту його стилістично увиразнює. Крім того, у кожному із наведених прикладів уживання ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) (gordijski) čvor* процесуальний компонент є частиною складеного дієслівного присудка, що не варто вважати оказіональним уживанням ФО.

Фразеологізм-крилатий вислів *presjeći (rasjeći, razriješiti) gordijski čvor* належить до фразеологічних єдностей – семантично неподільних усталених зворотів, внутрішня форма яких прозора і, зважаючи на це, вмотивоване значення. Відповідно, ця ФО потенційно може зазнавати різноманітних структурних та семантичних видозмін в тексті. Крім того, завдяки нарізнооформленості, вона може видозмінюватися внаслідок синтаксичних трансформацій. Можливі й морфологічні перетворення компонентного складу ФО, які, своєю чергою, спричиняють синтаксичні відозміни ФО, наприклад, *Riješen 'gordijski čvor' hrvatskog turizma*? / Novi tjednik, 20.01.2011/, *Prerezan gordijski čvor hrvatskog boksa*: Pauletić potvrđen za predsjednika saveza! /Međimurje, 9.10.2012/

Зважаючи на нарізнооформленість ФО, на її прозору внутрішню форму, із цілісного фразеологічного значення ФО можна вивести фразеологічно зумовлене значення кожного або майже кожного її компонента, що важливо для з'ясування контекстуального значення ФО. Так, у ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) gordijski čvor* дієслівні компоненти *presjeći (rasjeći, razriješiti)* мають фразеологічне значення «вирішити», ад'єктивний компонент *gordijski* має «нульову» семантику у семантичній структурі ФО. Лише цілій субстантивній частині *gordijski čvor* можна приписати фразеологічне значення: «дуже складна, заплутана справа, проблема".

Фразеологія, інтегрована у текст, зокрема трансформована, наділена потужним стилістико-прагматичним потенціалом. Так, значно частотнішим є вживання ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) gordijski čvor* у трансформованому вигляді, ніж в узуальному (лише 9 % з усіх зафіксованих випадків уживання цієї ФО). Що цілком виправдано з комунікативної точки зору.

Структурні трансформації ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) gordijski čvor* зазвичай спричиняють зміни семантичного плану.

Доволі фреквентним способом структурної трансформації цієї ФО є поширення формальних меж словами або словосполученнями вільного вжитку, які приєднуються до субстантивних компонентів ФО у ролі неузгоджених означень. Від унаочненого вище узуально-оказіонального способу увиразнення ФО, який полягає у постпозиційній конкретизації денотата, цей спосіб відрізняється лише формально: до синтаксичної структури – прототипу ФО – приєднуються неузгоджені означення, що впливає на фразеологічне значення ФО. Наприклад, 1) *U siječnju 2006. premijer Ivo Sanader i njegovi najbliži suradnici morat će razriješiti gordijski čvor hrvatskog zdravstvenog sustava. O političkoj odluci Vlade najtežoj u ovom mandatu ovisit će sve ono s čime će se u novoj godini morati suočiti hrvatski osiguranici i bolesnici*. /Večernji list, 30.12.2005/. 2) *Uz pomoć Povjerenstva za granice Zadarske županije, Lovačkog saveza iz Zadra i Hrvatskog lovačkog saveza iz Zagreba pokušat će se razriješiti gordijski čvor granica među lovištima*. /Zadarski list, 25.05.2011/. 3) *Od Srbije je zahtijevano nešto što nije mogla sama riješiti – presjeći gordijski čvor države u državi, pitanje sjevernog Kosova*... /Hrvatski fokus, 11.01.2012/. 4) *Riješit će se, i to u roku od mjesec dana, gordijski čvor infrastrukture zajedno s gradom i HEP-om, zaključio je premijer*. /Jutarnji list, 31.12.2011/. Приєднані означення повідомляють читачеві конкретизуючу інформацію. Таких же трансформації може зазнавати й утворена згодом від тієї ФО номінативна ФО *gordijski čvor*. Наприклад, 1) Заголовок статті: *Gordijski čvor recesije* /Vjesnik, 23.10.1999/. 2) Заголовок: *Kašmir - gordijski čvor Južne Azije* /Hrvatski vojnik, 2.03.2010/. Як бачимо, номінативні сполуки вживаються головно у заголовках статей, що виправдано номінативною функцією заголовків. Такі заголовки мають яскравіше виражену експресивну функцію, однак вони містять лише натяк на зміст матеріалу, який називають.

Трапляються також випадки додавання до субстантивної ФО *gordijski čvor* узгоджених означень, які у семантичній структурі новоутвореної ФО відіграють ту ж роль, що й неузгоджені означення. Наприклад, 1) *Alpski gordijski čvor: Slovenci tek sad otkrili svog Kutlu.* /Nacional, 20.04.2009/. 2) *Proračunski gordijski čvor u SAD-u i recesija u eurozoni srušili cijene dionica* /Dubrovački list, 16.11.2012/.

Частотністю відзначаються й прийоми різноманітних субституцій складових елементів ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) (gordijski) čvor.* Заміні підлягає або дієслівний, або прикметниковий компонент, що, відповідно, по-різному впливає на семантику оказіонального фразеологізму.

Субституція дієслівного компонента додає до значення ФО уточнювальну сему щодо тривалості виконання дії, вираженої фразеологізмом. За нашими спостереженнями, вживання у писемному мовленні дієслівних компонентів *riješiti* (лексичне значення: «вирішити»), *razmrsiti* та *rasplesti* (лексичне значення: «розплутати») є доволі частотним. Як бачимо, перший компонент у семантичній структурі вживається у прямому лексичному значенні, а два інші пов'язані з метафоричним образом ФО та відповідають за тривалість виконання дії. На сучасному етапі розвитку та функціонування хорватської фразеології ці дієслівні компоненти у складі ФО, очевидно, вже не є оказіональними. Уважаємо, що йдеться про узуальний ряд фразеологічної варіантності. Тому випадки заміни нормативних компонентів цими дієсловами відносимо до узусу. Наприклад, 1) *Državna komisija za kontrolu postupaka javne nabave konačno je, poslije nekoliko mjeseci i sedam požurnica iz Doma zdravlja Splitsko-dalmatinske županije, razmrsila gordijski čvor oko javnog natječaja koji je lani u prosincu bio raspisan za uređenje prvog kata Dječjeg dispanzera na Skalicama, gdje treba preseliti "škverska" ambulanta*. /Slobodna Dalmacija, 16.04.2012/. 2) Kako *riješiti gordijski čvor dugovanja domaćih klubova*? /Hrvatski fokus, 23.07.2012/. 3) *Raspliće se gordijski čvor nogometnog istoka* /Dubrovački list, 16.06.2012/. В останніх двох випадках маємо також прийом поширення ФО неузгодженим означенням. Нові узуальні компоненти «подовжують» час та «ускладнюють» спосіб вирішення проблеми. Інші випадки вживання цих компонентів розглянуто нижче у складі фразеологічних трансформаційних типів.

Ад'єктивний компонент *gordijski* у нормативній семантичні структурі ФО втратив своє лексичне значення, що в її прототипі вказувало на належність конкретній особі. Цей компонент також не має власного фразеологічного значення (фразеологічне значення має лише ціла субстантивна сполука *gordijski čvor).* Однак при трансформаціях субститут ад'єктивного компонента, навпаки, в оказіональній семантичній структурі набуває прямого номінативного значення і виконує власну семантичну функцію, внаслідок чого ФО реалізує нормативний метафоричний зміст, доповнений лексичним значенням оказіонального компонента. Заміни призводять до повідомлення додаткової, понад пропоновану нормою, інформації стосовно сфери та місцезнаходження виникнення проблеми. Наприклад, 1) *Južna Osetija - kako razriješiti gruzijski čvor*? /H-Alter, 9.08.2008/. Результатом субституції ад'єктивного компонента нормативної ФО семантично співвідносним із текстом оказіональним словом є подана додаткова інформація про місце змальованих у статті подій. Так, значення фразеологізму видозмінилося завдяки оказіональному слову *gruzijski.*

Фразеологізм набув значення "вирішити складну ситуацію на Грузії". 2) *Zamjenik grčkog ministra vanjskih poslova Gianitsis… pozvao je Ankaru da izvrši pritisak na Denktasha s ciljem prihvaćanja Annanova plana za ujedinjenje otoka. Istodobno, tadašnji grčki premijer Simitis prilikom posjeta Londonu zatražio je od kolege Tonyja Blaira da upotrijebi svoj utjecaj u Ankari i pomogne razriješiti ciparski čvor prije ulaska otoka u Uniju*. /Slobodna Dalmacija, 4.04.2004/. Тут, знову ж таки, маємо оказіональне значення ФО: «Тоні Блер допоможе вирішити складну ситуацію в Кіпрі». 3) *Očito je shvatio da se piranski čvor ne može razriješiti tako da oba njegova prijatelja budu zadovoljna*. /Vjesnik, 31.03.2000/. Вище подано заперечну конструкцію ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) (gordijski) čvor*, що, відповідно впливає на її значення – «проблеми у Пірані не можуть бути вирішені…».

Такі заміни стосуються також утвореної від дієслівної ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) (gordijski) čvor* субстантивної одиниці *gordijski čvor* головно у заголовках: *Osječki čvor* /Glas Slavonije, 25.03.2008/.

У наведеному нижче прикладі процесуальна ФО зазнала не лише субституційних трансформацій, але й синтаксичних: "*Šibenski koalicijski čvor razriješen*" /Vjesnik, 3.01.2001/. Нормативний дієслівний компонент *razriješiti* перетворено у дієприкметник. Таким чином, процесуальну ФО трансформовано у субстантивну. Окрім місця існування проблем, автор також вказав на сферу, де ця проблема виникла – коаліційні стосунки.

Застосування до ФО прийому фразеологічної алюзії спостерігаємо у наступних прикладах: 1) *Hrvatska je vlada odlučna početi sa sređivanjem prostorne problematike koja je s vremenom postala »gordijski čvor« koji se godinama bezuspješno pokušavao razmrsiti…* /Vjesnik, 27.03.2012/. 2) *Razvod braka nije samo rastava dvoje ljudi. Kada se ljudi razvedu, oni ne prestaju biti roditelji. Oni su do kraja života djetetova obitelj. Tu je i pitanje imovine, a iznad svega tu su u pitanju i emocije. Sve je to gordijski čvor koji je teško rasplesti*. /Vjesnik, 18.10.2011/. У вищенаведених уривках за допомогою довільного використання ФО в контексті, автори повідомили про надзвичайну важкість вирішення проблеми. Далі спостерігаємо таке алюзивне вживання ФО, яке засноване на поєднанні принципу антонімії та градаційного нагромадження дієслів, які відповідають за фразеологічне значення «вирішити»: *Paška čipka se zapetljala u gordijski čvor kojeg, kako se čini, nije lako razmrsiti, ali ni sjekirom presjeći.* /Novi list, 13.01.2008/. Автори інтегрують у контекст ФО, тісно переплітаючи її компоненти із ширшим контекстом, приєднуючи до них інші члени контексту, синтаксично переоформлюючи стійку одиницю, що посилює прагматичну дію на реципієнта завдяки неочікуваному та оригінальному

авторському комунікативному рішенню.

Одним із частотних способів трансформації ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) (gordijski) čvor* та актуалізації її внутрішньої форми є така видозміна, при якій автори повертають читача до дії, на основі якої відбулася метафоризація, згадуючи у контексті Олександра Македонського, котрий, як відомо, розрубав дуже заплутаний вузол, що його зав'язав хлібороб Гордій. Як правило, автори публіцистичних текстів вводять у вужчий контекст слова, які вступають у семантичну інтерракцію із компонентами ФО, відновлюючи її внутрішню форму. З цією метою часто застосовується прийом антитези, при якому в тексті обігрується лексичне значення вільного дієслова та прототипу процесуального компонента ФО. Наприклад, у наступному уривку автор пропонує відмовитися від радикального методу Олександра Македонського у вирішенні проблем, обравши більш тривкий та в цьому випадку надійніший спосіб: *Taj »gordijski čvor« treba znati rasplesti, ali ne na način presijecanja mačem, kako je to prema predaji učinio Aleksandar Makedonski. Takvih simboličnih čvorova ima više*, o čemu će riječ biti u idućim nastavcima… /Glas Koncila, 4.04.2004/. Нижче ж маємо випадок, коли автор статті, навпаки, пропонує вчинити, як Олександр Македонський, замість того, щоб довго вирішувати проблему: *Hrvatskoj je potreban, da budem slikovit, Aleksandar Makedonski, koji će presjeći gordijski čvor, a neće ga razvezivati*. /Glas Slavonije, 5.11.2002/. У наступному прикладі радикальне вирішення справи міністром юстиції порівнюється із діями О.Македонського: *Ministar pravosuđa Dražen Bošnjaković uspio je razmrsiti gordijski čvor zvan slučaj »Dajla« onako kako se gordijski čvorovi još od vremena Aleksandra Velikog i rješavaju, što znači – radikalno*. /Vjesnik, 12.08.2011/. Як видно із прикладів, для щонайефективнішого досягнення комунікативної мети та посилення прагматичного ефекту інформації автори статей вдаються до прийому буквалізації, руйнування метафоричного образу ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) gordijski čvor* у контексті та обігрування лесичного значення її етимона.

Наступні приклади буквалізації ФО унаочнюють випадки ототожнення дії осіб, про яких мова у статтях, із рішучими діями Олександра Македонського, схвалюючи їх: *Problemi s navedenim dvoranama povlače se godinama, no konačno rješenje nije se naziralo sve do dolaska Brešana, koji je, da se poslužimo aktualnom povijesno-filmskom metaforom, poput Aleksandra Makedonskog mačem presjekao zapetljani gordijski čvor. Zaključno, Brešanove namjere treba u potpunosti podržati i provesti ove odluke prije lokalnih izbora, kako se spomenuti gordijski čvor ne*

bi iznenada opet zamrsio. /Vjesnik, 8.01.2005/. Унаочнений приклад використання ФО *presjeći (rasjeći, razriješiti) gordijski čvor* у контексті також побудований на принципі антитези, де протиставлено лексичні значення дієслів *presjeći* («розбувати») та *zamrsiti* («заплутати»), що, відповідно впливає на фразеологічне значення: «на зразок Олександра Македонського вирішив заплутану проблему.., щоб згадана проблема зненацька знову не виникла». Далі також маємо випадок обігрування дієслівних компонентів: *Sanader je postupio ispravno i tako, opet in extremis, spasio svoju vladu od međunarodne blamaže. Vjerojatno će ga netko usporediti i s Aleksandrom Velikim, koji je presjekao Gordijski čvor umjesto da se muči njegovim otpetljavanjem*. /Novi list, 6.08.2004/. У прикладі, наведеному нижче, повернення до етимона, крім вищевказаного, відбувається внаслідок інтенсифікації способу виконання дії, вираженої фразеологізмом, чого автор статті досягає завдяки вміщенню у контекст дієслів, які відповідають за фразеологічне значення «вирішити», однак їхні лексичні значення виражають різний ступінь інтенсивності виконання дії: *Taj gordijski čvor teško da će se moći rasplesti, osobito stoga što sudbinu Kosova za vlastite prijepore koriste jaki igrači svjetske scene - SAD i EU s jedne (albanske) strane, te Rusija i Kina s druge. Čini se da čvor figurativno rečeno može poput Aleksandra Makedonskog jednim potezom mača presjeći samo Vijeće sigurnosti UN-a, no članice VS-a oklijevaju, pretpostavljajući da bi takvo što moglo samo proširiti sukobe u regiji, poput susjedne Makedonije gdje je upravo Aleksandar Makedonski samo jedan od čitavog niza prijepora*. /Vjesnik, 20.10.2011/. Як видно із прикладів, автори, навіть при передачі за допомогою трансформованої ФО схожого змісту, по-різному його формулюють. На противагу лексичному значенню дієслівного компонента у тексті з'являються дієслова, які означають тривалішу дію, порівняно із дією, яку називає традиційний компонент.

А нижче автор статті стверджує, що у вирішенні питань взаємостосунків Греції та Македонії може допомогти лише Олександр Македонський: *Grčkoj i Makedoniji pomogla bi jedino asistencija Aleksandra Makedonskog/ Velikog u raspetljavanju gordijevog čvora međusobnih odnosa*. /H-Alter, 18.11.2008/.

Іронічного звучання контексту автори досягають шляхом актуалізації субстантивних компонентів ФО, наприклад: *Puno je svijeta bez posla, nelikvidnost velika, država zadužena do guše, a mirovinski fond iz kojeg se namiruje cak 25 posto stanovništva samo što nije rekao laku noc. I baš nikoga da riješi nagomilane probleme, da presijece gordijski čvor koji nas sve skupa guši, vuce u bezdan*. /Slobodna Dalmacija, 22.11.2005/. Автор статті у постконтексті говорить про те, що вузол душить і тягне у безодню. Таким

чином, актуалізується внутрішня форма ФО та посилюється її конотативне значення й прагматичний ефект на реципієнта. Схожий випадок актуалізації компонента *čvor* спостерігаємо також у наступному прикладі: *Ivi Sanaderu mora se priznati jedna od presudnih vrlina za premijera koju njegov prethodnik nije imao. Usudi se presjeći Gordijski čvor kada mu »grop« zaprijeti gušenjem*. /NL, 21.11.2005/.

Подекуди трапляються випадки семантичних трансформацій ФО, які не зачіпають її форми. Творці текстів так організовують контекст, що словосполучення *gordijski čvor* сприймається і як ФО, і як сполучення вільних лексем: *Gordijski čvor. Mjesni odbor Majići-Jasena ustrajan u traženju da čvor dobiJE njihovo ime, a slično razmišljaju i u Zavojanima. Novom inicijativom mještana Mjesnog odbora Majići-Jasena u Vrgorcu, umjesto cestovnoga, dobiven je, prema svemu sudeći, gordijski čvor. Razlog tome leži u nazivu nekadašnjega i još uvijek važećeg – čvora Ravča, kojega, s obzirom da se prostorno nalazi na području MO-a Majići-Jasena, osporavaju stanovnici toga Mjesnog odbora, tražeći da se "čvor Ravča" preimenuje u čvor s nazivom njihova mjesta.* /Slobodna Dalmacija, 11.02.08/. Поміщенням у контексті ФО *gordijski čvor*, а згодом – слова, омонімічного із компонентом фразеологізму *čvor,* але у вільному значенні, адресант надає текстові іронічного звучання, виявляє своє критичне ставлення до повідомлення, впливаючи на ставлення реципієнта.

Отже, на прикладі однієї фразеологічної єдності – крилатого вислову ми показали, що способи її трансформації у контексті, а відтак увиразнення, численні, що досягається завдяки вмотивованості значення ФО, її семантичній злютованості та нарізноформленості.

Залежно від комунікативної мети та особистісних характеристик адресанта мовлення, його бачення екстралінгвальної ситуації, завдань та інтенцій, фразеологізм по-різному інтегрується у контекст. Подекуди він уживається в узуальній формі та значенні, іноді в узуально-оказіональній, але найчастіше – в оказіональній, зазнаючи структурних та семантичних трансформацій, значно рідше – лише семантичних. Завдяки трансформаціям творці текстів досягають яскравого прагматичного ефекту при повідомленні раціонального змісту, що й є головною метою авторів текстів.

Подальше дослідження прагматики мовних одиниць, зокрема трансформованих фразеологізмів, сприятиме кращому вивченню наявних та потенційних, очевидних та латентних способів мовного впливу на адресата мовлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Новикова И.А.* Некоторые виды фразеологических единиц со структурой предложения: Автореф. дис. … канд. филол. наук / МГПИ им. В.И. Ленина. – М., 1972. – 21 с.; **2.** *Ройзензон Л.И.* Лекции по общей и русской фразеологии: Учеб. пособ. – Самарканд: Изд-во Самарк. гос. ун-та им. А. Навои, 1973. – 221 с.; **3.** *Черная А.И.* Некоторые приемы стилистического окказионального преобразования фразеологических единиц // Сб. тр. МГПИ им. В.И.Ленина. – Исследования лексической сочетаемости и фразеологии. – М., 1975. – С. 222-244; **4.** *Anić V.* Rječnik hrvatskoga jezika. – Zagreb: Novi liber, 1994. – 2 dop. izd. – 1264 s.; **5.** *Fink Ž.* Politika mrkve i batine ili biča i medenjaka // Jezik i mediji – jedan jezik: više svjetova. – Zagreb-Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 2006. – S. 241-250; **6.** *Jozić I., Pon L., Rakovac A.* Pragmatički značenjski elementi frazema u tekstnoj vrsti intervju // Jezikoslovlje. - 2006. - № 7.1-2. – S. 153-171; **7.** *Kovačević B.* Frazeološke modifikacije u novinskim naslovima // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. – Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – 2012. – Т. 25 (64), № 2 (1). – С. 141–145; **8.** Matešić J. Frazeološki rječnik hrvatrkoga ili srpskoga jezika. – Zagreb: Školska knjiga, 1982. – 808 s.; **9.** Matulina Ž. Paremija kao naslov novinskoga članka // Tekst i diskurs. – Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 1998. – S. 231-237.

Ярмак В.І. (Київ, Україна)

Претеритальні форми з інверсійним порядком слів у сербському поетичному дискурсі доби декадансу і модернізму

Стаття присвячена аналізові стилістичних параметрів двох основних структурно-семантичних різновидів інверсійного вживання аналітичних і синтетичних претеритальних форм сербського дієслова у поетичному дискурсі.
Ключові слова: *інверсія, претеритальні форми дієслова, перфект, аорист, імперфект.*

Статья посвящена анализу стилистических параметров двух основных структурно-семантических разновидностей инверсионного употребления аналитических и синтетических претеритальных форм сербского глагола в поэтическом дискурсе.
Ключевые слова: *инверсия, претеритальные формы глагола, перфект, аорист, имперфект.*

The article is devoted to the analysis of stylistic features of the two main structural and semantic varieties of the Serbian analytical and synthetic preterit verb forms' inverted use in poetical discourse.
Key words: *inversion, preterit verb forms, perfect, aorist, imperfect.*

Інверсія, одна з найцікавіших стилістичних фігур з потужним експресивним потенціалом, має низку особливостей, що своєрідно розкриваються у різних типах художнього контексту. Сучасна лінгвістична література пропонує велику кількість дефініцій інверсії, як-от: „...зворотний порядок слів, ...інвертований порядок слів, регресивна послідовність... Порушення звичайного розташування ... слів і словосполучень, які складають речення, в результаті чого „переміщений елемент" речення стає виділеним і, таким чином, привертає до себе увагу (набуває особливої психологічної і стилістичної конотації)" [1, 176]; „ …перестановка, зміна звичного порядку слів або частин речення, що є ознакою синтаксичного устрою мови… або використовується з метою емфатичного виділення реми. Інверсія розглядається й як стилістична фігура художнього мовлення, що надає повідомленню більшої виразності, урочистості або архаїзує його…" [11, 180]. Проте релевантною функцією інверсії залишається стилістична функція, котра спрямована на логічне й експресивне підкреслення (у тому числі й за допомогою знаків пунктуації) певного слова або словосполучення, які при звичайному порядку слів залишаються стилістично нейтральними [детальніше про це див., напр.: 3, 113; 180]. ***Метою*** даної розвідки є аналіз стилістичної ваги претеритальних форм дієслова з інверсійним порядком слів у сербському поетичному дискурсі доби модернізму. З одного боку, інверсійний порядок слів є тим загальним моментом, який об'єднує дві репрезентативні групи прикладів: 1) з інверсійним порядком слів у межах самої претеритальної форми або з дистанційним положенням основного й допоміжного дієслів (аналітичні форми минулого часу); 2) з претеритальними формами у контексті загального інверсійного порядку слів у реченні (здебільшого синтетичні форми минулого часу). З іншого боку, при цьому слід мати на увазі, що даний поділ є доволі умовним, адже інверсія і першого, і другого типу є тим загальним моментом, котрий обов'язково впливає не лише на семантику претеритальних дієслівних форм, а й суттєво збагачує діапазон їхніх експресивних конотацій. При цьому необхідно мати на увазі, що, за загальновідомою класифікацією Ю. С. Маслова, сербська мова належить до найцікавішого, на думку ученого, так званого „напіваористного" типу, в межах якого функціонують дві аналітичні (перфект і плюсквамперфект) і дві синтетичні (аорист і імперфект) претеритальні форми дієслова. Однак, якщо функціонування аориста і (особливо) імперфекта характеризується виразною тенденцією до звуження сфери їхнього використання, то перфект – навпаки, розширює діапазон свого використання. Певна річ, що

більшою мірою згадані тенденції стосуються розмовного мовлення, значно меншою – мови літературних творів. Аналізуючи причини того явища, що найсильнішою формою в системі слов'янських часових форм став са́ме перфект, котрий витіснив або продовжує витісняти інші претеритальні форми, дослідники зазначають: „Справа, очевидно, в тому, що характеристику способу протікання дії взяли на себе граматичні форми виду, оскільки вони є здавна близькими за своєю семантикою, з одного боку, до аориста (док. вид), а, з іншого, – до імперфекта (недок. вид)...: форми доконаного виду ... означають цілісну, не розділену на фази дію (або стан, процес), але приблизно таке саме значення мали й форми слов'янського аориста; форми недоконаного виду не марковані такою або протилежною семантичною ознакою, проте найчастіше вони означають, так само як і форми імперфекта, тривалу або повторювану дію, в тому числі й розділену на фази. ... Відповідно, з розвитком категорії виду, збагаченою до того ж в усіх слов'янських мовах численними різновидами способів дії..., відпала необхідність у формах аориста й імперфекта, які дублюють семантику видових форм. А форми перфекта є дуже зручними тим, що вони виражають не лише основне (дейктичне) значення граматичної категорії часу („відношення дії до моменту мовлення"), а й основні видові значення (за допомогою дієприкметникового компонента)" [2]. Ще один релевантний момент, на якому акцентують сучасні лінгвістичні дослідження, полягає в тому, що „...достатньо розповсюдженим варіантом розвитку великою мірою граматикалізованих видо-часових форм є їхній поступовий перехід з системи індикатива до системи ірреальних форм" [8, 313].

У контексті різноманітного спектру можливих варіацій інверсійного порядку слів у претеритальних формах сербських дієслів ми розглянемо декілька типів характерних прикладів, зокрема*:* 1.1) *уживання експресивно насичених заперечених форм перфекта з допоміжним дієсловом у постпозиції по відношенню до основного*. Багатий матеріал у цьому плані дає поетична творчість В. Іліча, одного з кращих представників декадансу в сербській поезії XIX ст.: так, за допомогою інверсійного порядку слів у перфекті автор ніби намагається зупинити, „закарбувати" у вічності картину природи, досягаючи неповторного ефекту ретардації (як, наприклад, у вірші „*Зимовий ранок*"): „*У селу влада мир. још нико устао није*…" [6, 69] (тут і далі підкреслення в поетичних прикладах наші – В. Я.). Справжнє розмаїття функціонування заперечних форма перфекта з інверсійним порядком слів знаходимо в поетичній творчості М. Ракича, „...поета діалогу. У кожному вірші він до когось звертається й сповідується,

щось про себе повідомляючи. Найчастіше співесідник – його кохана жінка, близька істота, до якої він звик і з якою старіє; іноді це сповідь-розмова з душею – як у Іво Андрича, який багато перейняв у Ракича у виборі цієї ліричної позиції...” [7, 284]. Для повноцінного аналізу таких прикладів зазвичай недостатньо мікроконтексту, оскільки стилістико-експресивний ефект часто-густо заснований на протиставленні перфекта зі звичайним порядком слів і перфекта з інверсійним порядком слів: „*... Дошло је време кад нам коса седи, И наша чула постепено грубе... Но још у мени ишчезнуо није Следбеник Младог Вертера, што сања*” [10, 42]; „*... Али знам и узрок зашто тако бива, јер прошао нисам кроз живота хуку*” [9, 247]; „*...Нијединог превоја блиставог ти тела Да се мој пољубац на њ спустио није*” [10, 37]. Часто-густо найвиразніше семантико-експресивна домінанта перфекта з інверсійним порядком слів простежується в поетичних рефренах, якими рясніє поетисний дискурс В. П. Диса: „*Зашто и ти, срце, остарело ниси, Кад је снага зашла у године седе, Кад знаци младости губе се и бледе? Зашто и ти, срце, остарело ниси!*” [4, 27]. Механізм цього явища майстерно аналізує академік П. Палавестра: „Картина, створена Дисом, грунтується на алогізмі і через подвійне кодування мовних форм стає чистою метафорою” [7, 315-316].

1.2 а) Семантично найближчими до розглянутих прикладів й водночас особливо експресивно насиченими є так звані *„стягнуті” форми основного дієслова в заперечних формах перфектів*, коли *допоміжне дієслово так само перебуває у постпозиції по відношенню до головного*. Таких прикладів чимало в іронічно-гумористичному поетичному дискурсі В. Іліча („*Већ две ноћи и два дана Како страстан заспо није; Већ две ноћи и два дана Како слатки отров пије*”) [6, 102]), а також у зразках інтимної лірики найвидатнішого сербського поета-романтика Й. Й. Змая („*Преврћући прашне књиге, Прашне књиге и хартије, Нађох песму забачену, Што је нико чит’о није*” [9, 88]).

1.2 б) Стилістична вага згаданих прикладів безпосередньо перегукується з формами *перфектів з інверсійним порядком слів*, де *зворотна частка* „***се“*** знаходиться *в постпозиції по відношенню до основного дієслова*. У цих випадках вона ж бере на себе функцію минулого часу (зокрема, у формах 3-ої особи однини). Такі перфекти є невід’ємними елементами поетичного дискурсу В. Иліча („*Ја сам слуш’о речи ваше С њиним слатким отровом, И горко сам насмеј’о се Под мртвачким покровом*” [9, 246]) і поезій В. П. Диса, котрі сприймаються як інтертекст, оскільки досить прозоро „відсилають” до класичної третьої „Сакрокросмічної варіації” Б. Пастернака: „*Ноћас су ме походила мора.*

Сва усахла, без вала и пене, Мртав ветар дувао је с гора, Трудио се свемир да покрене" [4, 48].

1.3. Невід'ємним супровідним акцентом на фоні інверсійного порядку слів у перфекті виступають *заперечні* (***не***) або *підсилювальні* (***ни***) *частки*, *прислівники з експресивною конотацією* (***никад***), підкреслені емфазою як „виділенням якогось елементу висловлення шляхом особливої інтонації, повторення, вживанням емфатичних слів (часток, займенників, дієслів), синтаксичної позиції (при інверсії) з метою посилення емоційної виразності мовлення, акцентування уваги" [11, 143]. Так, зокрема, згадані стилістичні прийоми зумовили неповторні художні якості поетичного дискурсу В. П. Диса, котрий „став провідним поетом сербського модернізму не завдяки усьому „рівному" ... й великому за обсягом поетичному доробкові, а завдяки небагатьом довершеним поезіям. Вони набагато перевершили середній поетичний рівень „золотого віку"; вони були здатними говорити словами поетичних таїнств, за допомогою яких висловлюється невимовне" [7, 315-316]. Поет вдається до інверсійного порядку слів у *заперечних формах перфектів, підсилених частками* (***ни, не***), у стратегічно вельми важливих для автора позиціях, а саме: відповідно, на початку й у кінці його поезій: „*Знам да тада ни небо ни човек заплакао није* [4, 15]; „*Не видео нисам тада Ваше лице – Само Вам се збуњен јавих нехотице...*" [4, 79]. Завдяки цьому високохудожньому використанню наведені форми перфектів виконують не лише парціальну функцію, а й функції когезії й когерентності цитованого поетичного дискурсу.

1.4. Особливо виразним і вагомим у стилістичному відношенні аспектом функціонування перфекта з інверсійним порядком слів у сербському поетичному дискурсі можна вважати перфект з *дистанційним положенням головного і допоміжного дієслів*. Як слушно зазначає академік П. Палавестра, „...першому і найзначнішому представникові сербського модернізму, найвидатнішому лірикові золотого віку сербської літератури, „князеві" поетів, Йованові Дучичу належать ... найвизначніші заслуги в галузі удосконалення поетичної виразності новітньої сербської лірики і розвитку сербського вірша, який почав „набирати обертів", змінюватися й удосконалюватися лише здолавши ту висоту, на яку його підніс Дучич" [7, 263]. Са́ме в контексті удосконалення поетики вірша промовистими прикладами перфектів такого роду можна вважати наступні поетичні знахідки Й Дучича: „Жут *је* месец давно *зашао* за хуме, Далеке и црне к'о слутње.." [9, 199]; „*И док је све мрачна безуветност стегла, Има једно место где је прсла уза...*" [5, 93]; „*... Свој су простор нашле у њеној чистоти, А свој чар небески у њеноме греху*" [5, 34]. Безумовно, до

подібних прийомів використання перфекта з дистанційним положенням головного й допомідного дієслів удаються й інші видатні представники „золотого віку" сербської поезії: В. Іліч („*Тамо, куда је некад са Хелом блудио срећан, Сада је с безумном болом клицао њено име*!" [9, 154], „*Ја видим да сам пијан, и ако – зашто бих крио? – Дирнуо пехар нисам*" [9, 149]), М. Ракич („*У таку ноћ је пожудну и страсну, Носећи собом лествице од свиле, Старински витез, пун вере и наде, Хитао замку своје верне Виле, И певао јој страсне серенаде*" [10, 43]), А. Шантич („*Негде у такве ноћи, када отка Помрлом грању зима покров ледан, Ова је соба била к'о врт један*, *Гдје је к'о поток текла срећа кротка*" [9, 188]). Якщо попередні різновиди ілюструють своєрідну концентрацію логічних акцентів на якомусь одному фрагменті речення, то низка останніх прикладів демонструє свідомий розподіл семантико-експресивних домінант, котрий, однак, слід тлумачити як невід'ємний компонент комунікативної стратегії авторів.

1.5. Ще більш насиченими з погляду концетрації семантико-експресивного заряду можна вважати *синтетичні претеритальні форми*, які, зазвичай, є довершеним стилістичним оздобленням інверсійного порядку слів у поетичному дискурсі. Так, зокрема, не випадково саме *аористи* і *імперфекти* стали основними „інструментами" лексичного інвентаря образних засобів *у галузі пошуку форми* для В. Іліча, який багато експерементував з варіаціями на тему античного гекзаметра: „*И звуци јекнуше благо, и јаче, и јаче грме, И распркаше се силно под сводом мрачнога храма... Зачућен диже се Август, и баци к тераси поглед, где звуци звоне и јече...*" [9, 155:], „*И својом мртвачком руком записа сопствено име... И затим у буџак оде*" [9, 215]; „*...под сенком питоме ноћи, Тибуло, квирит млад, зачућен застаде немо, И чудни гледаше лик. ...Кроз бурни цели град што тајни збораху гласи...*" [9, 151], „*И затим тише и тише јацаху сребрне струне, И премираху болно и тиху њихови гласи.....*" [9, 155]. І, хоча аористи здебільшого відіграють роль каталізаторів дії, а імперфекти, навпаки, сповільнюють останню і сприяють появі ефекту ретардації, обидві синтетичні форми доречно стилізують художній контекст під античність, архаїзують, додаючи йому пафосності й водночас розставляючи необхідні логічні акценти. Са́ме за допомогою синтетичних претеритальних фором, майстерно вплетених до контексту з інверсійним порядком слів, В. Іліч („*И Анђео Мира кроз дубоку таму, Спусти се пред олтар у пустоме храму"* [9, 209], „*Истина, од тад даде ми се згода, Те политичар постадох и песник...*" [6, 69]), Й. Дучич („*Часовник невидљив негде изби мирно; Тад потоње руже лагано помреше*" [9, 200]) і М. Ракич

(„*Ја за тобом иђах, и у једном маху, Слушајући тице и таласе речне*…" [9, 182]) часто-густо досягають максимальної виразності й у інтимно-філософській, і в громадянській ліриці.

1.6. Не менш виразним у експресивному відношенні можна вважати характерний стилістичний прийом, коли *стверджувальні й заперечні форми імперфекта від дієслова* „*бити*" виносяться у кінець особливо значущого в експресивному плані поетичного пасажу. Таким прийомом користуються, зокрема, Й. Дучич („*Над безбојном водом мир вечерњи беше*" [9, 200], „*Очи моје жене, мрачни триумф плоти, Које вечном тугом опијене бехy*..." [5, 34]) і В. П. Дис („*За бол и љубав душа ми зна, У њој кајања никад не бехy*" [4, 75]).

1.7. Гранично концентрованими в семантико-експресивному плані є *заперечні форми імперфектів і аористів*, підсилені *заперечними частками* або *прислівниками*. Тенденція до використання згаданого стилістичного прийому особливо виразно простежується у творчості М. Ракіча („*Али ти не рекох ни „силно те љубим*", *Нити „душо", нити „очи моји сјајне*…" [9, 182]) і В. П. Диса („*Од свог поступка не презијах ја, Па макар да је понико у греху. Роб ако постах*" [4, 75], *Бојим се да ће лица израз цео Одати лик јој свету, кад ми приђе. И име које не рекох никада*" [4, 26]).

1.8. Утім, поетична майстерність представників сербського модерну не вичерпується використанням згаданих стилістичних прийомів. Неймовірне розмаїття останніх ілюструє також і низка прикладів вишуканого *інверсійного використання „розширених" форм аориста та імперфекта з інфінітивом* у поезії В. П. Диса („*Под прозором застах. ...Мисо моју прели крв ми узрујана. Ја бежати почех*" [4, 39]) та А. Шантича („*I kobna mis'o moriti me stade: Što moja nisi: I što smiraj dana Ne nosi meni zvijede, no jade?*" [Krnjević, 410]). І, якщо у першому прикладі інверсія підкреслена здебільшого синтаксично (уживання порівняно коротких речень; знаки пунктуації, які кожне попереднє речення „відсікають" від наступного; своєрідний перегук традиційної форми аориста з „розширеною"), то в другому – першорядного значення набуває не лише сама форма імперфекта з інфінітивом, за допомогою якої автор сповільнює розповідь і ніби набирає дихання: секрет тут полягає у неперевершеній гармонії використання інверсії й прийому інтимізації, посилених риторичним запитанням.

Спостереження над поетичним матеріалом дають підстави для деяких вагомих висновків щодо стилістичної ваги аналітичних і синтетичних претеритальних форм дієслова з інверсійним порядком слів у сербському поетичному дискурсі доби декадансу і модернізму.

1. Незалежно від ідейно-тематичного спрямування і жанру поетичного

твору (інтимна лірика, філософсько-медитаційна лірика, громадянська лірика тощо), інверсія як художній прийом є однією з характерних домінант поетичного арсеналу, яка по-різному, але постійно фігурує у творчості кожного з авторів доби декадансу й модернізму. Загальна тенденція, яка при цьому виразно вимальовується, полягає в наступному: відправною точкою для вибору формальних особливостей і видів інверсії здебільшого залишається са́ме семантико-експресивний вимір, а не, скажімо, міркування, пов'язані з особливостями пошуку рими або ж прагненням не порушити ритмомелодику вірша. Таке тлумачення зумовлює інший важливий момент, яким не можна знехтувати: виконуючи різні контекстуальні функції (парціальну; функції когезії й когерентності поетичного дискурсу і т. д.), претеритальні форми з інверсійним порядком слів завжи є вагомим складником *свідомої* комунікативної стратегії авторів, спрямованої на бажання зробити за допомогою інверсії особливий логічний наголос, „витягнути " на поверхню маргінальні, на перший погляд, компоненти значення претеритальних форм, а також повною мірою реалізувати їхній експресивний заряд.

2. Незважаючи на певну умовність запропонованого нами поділу інверсії на види, про яку вже йшлося вище, поетичний дискурс демонструє два основні структурно-семантичні різновиди інверсіного вживання претеритальних форм дієслів: а) з інверсійним порядком слів у межах само́ї претеритальної форми або з дистанційним положенням основного й допоміжного дієслів (аналітичні форми минулого часу); б) з претеритальними формами у контексті загального інверсійного порядку слів у реченні (здебільшого синтетичні форми минулого часу). Своєрідним „спільним знаменником", який об'єднує згадані різновиди, можна вважати часте уживання експресивно насичених заперечених форм аналітичних і синтетичних претеритальних форм із підсилювальними частками (*не*; *ни*) або з прислівниками з експресивною конотацією *(никад*), додатково підкресленими емфазою.

3. Крім того, кожен із різновидів стилістичного функціонування інверсії, демонструє й низку різноманітних, більшою мірою індивідуалізованих художніх прийомів, котрі ґрунтуються або на концентрації логічних наголосів на якомусь одному фрагменті речення, або ж на свідомому розподілі сементико-експресивних акцентів. Йдеться, зокрема, про використання: а) „*стягнутих*" форм основного дієслова в заперечних формах перфектів з інверсійним порядком слів (коли допоміжне дієслово знаходиться у постпозиції по відношенню до головного); б) форм перфектів з інверсійним порядком слів, де зворотна

частка *се* знаходиться у постпозиції відносно головного дієслова і бере на себе граматичні функції минулого часу; в) перфектів із дистанційним положенням головного і допоміжного дієслів стверджувальних і заперечних форм імперфектів і аористів від дієслова „*бити*", які виносяться у кінець поетичного пасажу; г) інверсійного використання *„розширених" форм аориста й імперфекта з інфінітивом* тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов. – Изд. 2-ое, стереотипн. – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – 608 с.; **2**. *Васильев Л. М.* Грамматические категории славянского глагола (время и вид) [електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http:// lib.znate.ru/docs/index-214452.html?page=20; **3**. *Вуксановић Ј.* Речник језичких појмова. — Београд: Номос, 1997. – 224 с.; **4**. *Дис В. П.* Најлепше песме В. П. Диса. – Београд: Просвета, 2002. – 105 с.; **5**. *Дучић Ј.* Сабрана дела. – Књ. II. – Београд: Народна просвета, 1929. – 103 с.; **6**. *Илић В.* Живи песници. – Београд: Нолит, 1964. – 149 с.; **7**. *Палавестра П.* Историја модерне српске књижевности: златно доба 1892–1918. – 2 изд. – Београд: Српска књижевна задруга, 1995. – 539 стр.; **8**. *Петрухин П. В.* Экспансия перфекта в древнерусском летописании как типологическая проблема // Irrealis and Irreality [електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http:// www.ruslang.ru/doc/petruxin_expansion.pdf.; **9**. *Поповић Б.* Антологија новије српске лирике. – Београд: Српска књижевна задруга, 1983. – 354 с.; **10**. *Ракић М.* Долап и друге песме. – Сарајево: Веселин Маслеша, 1982. – 161 с.; **11**. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.; **12**. *Krnjević V.* Među javom i med snom. Antologija srpskog pesništva XX veka. – Beograd: Književne novine, 1985. – 403 s.

Яскевич О.В. (Минськ, Україна)

Основные коммуникативные стратегии в формировании и функционировании религиозного дискурса (на материале современной англоязычной проповеди)

Дана стаття присвячена проблемі вивчення лінгвістичних особливостей реалізації комунікативних стратегій у тексті сучасної християнської англомовної проповіді.
Ключові слова: *лінгвістика, проповідь, комунікативна стратегія, дискурс.*

Данная статья посвящена проблеме изучения лингвистических особенностей реализации коммуникативных стратегий в тексте современной христианской англоязычной проповеди.
Ключевые слова: *лингвистика, проповедь, коммуникативная стратегия, дискурс.*

This article is devoted to the study of linguistic features of the communicative strategies in the text of the English-language contemporary Christian preaching.
Key words: *l inguistics, preaching, communication strategy, discourse.*

К числу приоритетных направлений современной лингвистики относится изучение разных типов дискурса, среди которых особое место занимает институциональный дискурс (в том числе религиозный). Такой интерес можно связать с теми изменениями, которые произошли в структуре и динамике современного знания о мире, а также с новым взглядом на проблему вербализации результатов научного и обыденного познания.

За последние годы в лингвистике отмечается пересмотр позиций по вопросам соотношения языка и мышления, языкового отражения действительности. Пересматривается взгляд на природу языка как инструмента в процессе познания, как средства выведения новых истин. Это предопределило повышенный интерес к изучению дискурсивного пространства религиозной речи с позиций как традиционной, так и когнитивной лингвистики [6].

Религиозная система англоязычной лингвокультуры отражает уровень развития человеческих взаимоотношений, которые, в свою очередь, определяют сосуществование разных вероисповеданий в рамках единого коммуникативного пространства. Анализ специфики англоязычного религиозного дискурса в различных аспектах будет способствовать более полному представлению о языковой и социокультурной картине мира носителей английского языка, что определяет актуальность данного исследования.

Основной целью формирования и функционирования современного англоязычного религиозного дискурса является приобщение человека к вере. Религия является одной из базовых составляющих социальной духовной культуры и концентрирует в себе глобальные понятия, определяющие бытие как верующих, так и неверующих людей. Эти понятия хранятся в сакральных текстах и постоянно реализуются в речи участников религиозного дискурса.

Особым жанром религиозного дискурса является проповедь. Н.Б. Мечковская считает проповедь фундаментальным первичным жанром религиозной коммуникации. Она пишет: «Религия как межличностный коммуникативный процесс началась именно с проповеди учения людям» [4, 205]. Проповедь – это креолизованный речевой жанр религиозной коммуникации, сочетающий в себе свойства институционального и бытийного типов дискурса, реализующийся преимущественно в устной

форме непосредственно в храме или опосредованно через средства массовой информации [6].

Можно выделить следующие отличительные особенности проповеди как жанра:

- проповедь строится по определенным законам ораторского искусства и является образцом церковного красноречия;
- проповедь обязательно имеет адресата (это, как правило, группа людей);
- проповедь произносится на родном и понятном для прихожан каждого конкретного храма языке;
- проповедь имеет пространственные и временные рамки;
- текст проповеди всегда содержит интертекстемы разного рода, цитаты из канонических книг, которые священник разъясняет людям;
- проповедь – относительно свободный жанр, так как ее отличает относительная непредсказуемость.

Но в то же время проповедь – речевой жанр институционального общения, отличающийся стереотипностью форм поведения, строгой регламентацией и четкой иерархией взаимоотношений участников общения, клишированностью форм коммуникативного взаимодействия. Наряду с признаками институциональности проповедь имеет характеристики, присущие бытийному дискурсу, суть которого – сформировать у адресата религиозное мировоззрение путем раскрытия внутреннего мира христианина, обсуждения морально-нравственных проблем, перцептивизации образов и смыслов прецедентных текстов религиозного содержания. Для достижения коммуникативной цели в современной христианской проповеди применяются определенные речевые стратегии [6].

Речевая деятельность в подавляющем большинстве случаев мотивируется неречевыми задачами. Эффективность их решения является одним из важнейших критериев, по которому люди осуществляют выбор языковых средств [2, 8]. К задачам религиозной проповеди можно отнести привлечение людей к вере, формирование положительных моральных качеств, указание на греховность поведения и исправление человека, объяснение основных догматов веры, противопоставление жизни верующих и неверующих и др.

Типы дискурса различаются по интенсивности воздействия. По этому критерию Р. Лакофф выделяет «обычный разговор» (ordinary conversation) и «персуазивный дискурс» (persuasive discourse) [2, 21]. Дискурс считается персуазивным, когда он неравноправный, то есть когда один из коммуникантов осознанно осуществляет воздействие на другого коммуниканта [9, 28].

По этим критериям проповедь мы можем отнести к персуазивному типу. Ведь перед субъектом речевого воздействия – проповедником – может стоять сразу несколько задач: убедить в истинности вероучения, повлиять на принятие коммуникантами решений, изменить представления о мире, регулировать деятельность партнеров по коммуникации.

Речевая коммуникация – это стратегический процесс, осуществляемый автором текста (в данном случае проповедником). Он основан на оптимальном выборе языковых ресурсов с целью осуществления определенной коммуникативной задачи. А.П. Сковородников определяет коммуникативную, или речевую, стратегию как общий план (или «вектор») речевого поведения, выражающийся в выборе системы продуманных говорящим/пишущим поэтапных речевых действий. Иными словами, это линия речевого поведения, принятая на основе осознания коммуникативной ситуации в целом и направленная на достижение конечной коммуникативной цели (целей) в процессе речевого общения.

Каждая речевая (коммуникативная) стратегия характеризуется определенным набором речевых тактик. Речевая тактика – это конкретный речевой ход (шаг, поворот, этап) в процессе осуществления речевой стратегии. Это речевое действие (речевой акт или совокупность нескольких речевых актов), соответствующее тому или иному этапу в реализации речевой стратегии, которое направлено на решение частной коммуникативной задачи этого этапа. Реализация совокупной последовательности речевых тактик обеспечивает достижение коммуникативной цели речевого общения (конкретной интеракции) [7, 6].

И.Н. Борисова считает, что коммуникативная стратегия «…есть результат организации речевого поведения говорящего в соответствии с прагматической целеустановкой, интенцией. В широком смысле коммуникативная стратегия понимается как общее намерение, задача в глобальном масштабе, сверхзадача речи, диктуемая практической целью продуцента» [1, 22].

Коммуникативная стратегия предполагает отбор фактов и подачу их в определенном освещении. Коммуникативная тактика призвана обеспечить осуществление избранной коммуникативной стратегии и развертывание избранного жанра. С точки зрения членения речевого потока, развертывания речевого жанра, она является речевым действием – минимальной его единицей. С точки зрения ее роли как средства осуществления коммуникативной стратегии, она является приемом речевого поведения и может получить другие терминообозначения, отличные от названий речевых актов, имена речевых тактик в этом случае – это имена «речевых поступков» или имена клише, посредством которых осуществляется данная тактика» [8,

60-61]. О. С. Иссерс формулирует фактически ту же мысль более лаконично: «Речевой тактикой следует считать одно или несколько действий, способствующих реализации стратегии» [2,16].

Материалом исследования в данной статье послужили 10 текстов проповедей на английском языке. Их анализ позволил выделить следующие основные коммуникативные стратегии, представление о которых, на наш взгляд, будет возможно спроецировать на последующее изучение современной проповеди как разновидности религиозного дискурса:

- стратегия самоидентификации (самопрезентации),
- информационно-интерпретационная (объясняющая),
- конвенционально-аргументативная,
- эмоционально-воздействующая,
- стратегия призыва,
- стратегия модификации иллокутивной силы высказывания.

Коммуникативная стратегия *самоидентификации (самопрезентации)* включает в себя тактики инклюзивности и дистанцирования. Позитивное отношение к одной группе людей (верующих) и негативное к другой (неверующих) реализуется, в первую очередь, через оппозицию «свой» – «чужой». Структурирование социума путем построения данной оппозиции имеет давние социокультурные традиции. Многие социальные группы, в том числе религиозные деноминации, объединяются на основе общности интересов, которые имеют отличия от интересов тех «других», не принадлежащих к «своим».

Манипулятивная природа социума является базой для управления людьми («своими»), в том числе посредством речевого воздействия. Это находит отражение в одной из базовых семантических категорий персуазивной коммуникации – в так называемой категории «свой круг» [2, 45].

Языковые средства реализации этой стратегии относятся, главным образом, к лексическому уровню. Так, в текстах современных англоязычных проповедей верующие противопоставляются неверующим, христиане – представителям других религиозных конфессий, христианская мораль и ценности – ценностям современного общества: *the righteous – the unrighteous; Christianity – non-Christian religions, pagan beliefs, idols of the early civilizations, the pagan world; the good – the evil; believers – unbelievers, atheists; the holy in heaven – the sinning on earth; those men who are in the church – those men who are outside of it; married couples – anti-marriage culture*. «Свое» чаще всего сопровождается положительной оценочной лексикой: *We are good Christians*.

Использование *we* также является языковым средством реализации стратегии самоидентификации. Проповедник включает себя в круг людей, к которым обращена его же проповедь, идентифицируя себя с данной христианской церковью.

We are keeping a Feast which is the decisive point in the history not only of mankind but of the whole Cosmos…

But we must also ask ourselves questions about ourselves.

Речевая стратегия самоидентификации реализуется через тактику употребления социолекта христианской конфессии. Религиозный социолект – это совокупность языковых средств, которыми владеют люди, объединенные верой в Бога. В использовании элементов религиозного социолекта проявляется, по мнению Е. Кожемякина, догматический аспект религиозного дискурса. Это, в частности, широкое применение «консервативных» языковых средств – употребление устаревшей лексики (например, в православной церкви это элементы церковнославянского языка), специфичной религиозной терминологии, цитирование текста Св. Писания, а также использование пословиц и поговорок библейского происхождения. Это предполагает сохранение догматического потенциала дискурса, ориентацию на точное воспроизведение сакрального текста, в котором зафиксировано «истинное знание» [5].

В текстах современных англоязычных проповедей традиционными элементами религиозного социолекта являются:

- устаревшие лексические единицы и грамматические формы:

Go ye (уст. «вы») into all the world, and preach the Gospel to every creature.

Thy kingdom come!(thy – уст. «твой, твое, твоя»)

- христианские клишированные фразы: *Lord, lead us not into temptation! Thy will be done! Mercy me! Amen! God bless!*

Информационно-интепретационная, или *объяснительная* стратегия призвана сформировать определенное представление о предмете и включает в себя приемы дефиниции, интерпретации, аналогии и сравнения.

Проповедник может дать определение: *Saint Mary of Egypt was a sinner, someone whose sin was known to everyone and not to God alone; perhaps she was the only one who was least of all aware of it because sin was her life.*

Чаще всего проповедник прибегает к приему интерпретации, или объяснения. Здесь он сравнивает, проводит аналогии с современным миром, призывает верующих сопоставить собственную христианскую жизнь с жизнью своих предков, надеясь, что это сравнение подвигнет прихожан к более активной христианской жизни:

…God created us in order that we might be loved by Him with all His being; and in this, He accepted beforehand the Crucifixion, because He gave us power to reject His love.

…When we make breakfast – we have a toaster and a waffle iron plugged into the wall socket.

…What lesson can we receive from her life? How often is it that we have knocked at the door of God in the way in which Mary tried to come into His presence? How often have we tried to pray, to be in His presence in silence?

Конвенционально-аргументативная коммуникативная стратегия в религиозном дискурсе прежде всего связана с тактикой апелляции к авторитету. Чаще всего христианский проповедник ссылается на авторитет Св. Писания и различных богослужебных текстов. Так формируется позитивное отношение к взглядам, которые разделяет автор цитаты и, соответственно, проповедник.

…And the Liberty Bell will be rung. But did you know that on that Bell are the words of Scripture, which planted a divine idea of freedom in the hearts of so many of those who devised those words? Inscribed on the Liberty Bell are the words of Leviticus 25:10…

Это может быть апелляция к высказываниям прославленных святых и отцов церкви или известных духовных служителей.

…The Apostle Paul relates how this struggle for freedom in Christ brought him to Jerusalem where he fought for grace. He tells about how this struggle for grace even caused him to have to take on Peter face to face…

В проповеди применяется риторический прием апелляции к образцу. Главным образцом, несомненно, является Иисус Христос:

…Only the sacrificial death of Jesus Christ can atone for sin…

Также в качестве примера для подражания могут приводиться истории из жизни церкви и ранних христиан.

…You see, for the early fathers of the Church the image of the Ark became a powerful symbol of the Church. For the early fathers, if you weren't in the Ark of Noah you drowned, you perished, you died. And hence for the father, if you weren't connected to Jesus Christ in the Church, you would die.

Следует отметить, что О. С. Иссерс помимо коммуникативных стратегий и тактик выделяет коммуникативный ход. Коммуникативный ход определяется относительно предполагаемой реакции партнера и с учетом предыдущих речевых действий» [3, 17]. Каждому виду коммуникативной тактики и ее разновидности присущи определенные наиболее типичные для

нее коммуникативные ходы. Один из активно используемых ходов эмоционально-воздействующей коммуникативной стратегии – апелляция к чувствам. Проповедник использует слова и выражения, вызывающие у адресата живой эмоциональный отклик, а также может говорить о недавних событиях, которые привлекли внимание всего мира:

…My beloved in Christ, let us talk about faith this morning and where we find it and how we'll find it.

My dear friends…

You know, friends…

…On Tuesday, September 11, 2001, the tranquility of our nation was shattered by a series of devastating terrorist attacks. We approach the celebration of the Feast of the Holy Cross still struggling to come to grips with the dreadful scope of this tragedy.

В рамках данной стратегии активно используется оценочная лексика, как положительная (*one of the most amazing statements, reasonably successful, true prayer, faithful in prayer*), так и отрицательная (*wicked men, offensive offer, sinning people, unworthy men*).

Также широко используются средства выражения модальности, связанные с тактиками категоричной/некатегоричной номинации [1, 11]. Модальные фразы придают тексту проповеди большую иллокутивную силу:

…I think, I believe, as it seems, no doubt, we know from experience.

…No doubt this is true in heaven itself.

Для финальной части проповеди характерно использование *призывной* стратегии. Как отмечает А. Салахова, использование речевой стратегии призыва определено целью проповеднического выступления, которая заключается в призыве слушающих к вере и покаянию [6]. Речевая стратегия призыва отражает суть проповеди как жанра институционального дискурса. Данная стратегия обычно реализуется в финальной части проповеди и актуализируется с помощью языковых средств прямого и косвенного побуждения.

…My beloved friends, this is not a church, this is not a building, this is not a structure, this is an Ark. This is an Ark and the storms are blowing and the flood waters are crashing over us but if you are in the Ark we'll find safety. Welcome to the Ark of your salvation.

…Let us rally around the Cross as a standard of hope, confident that the power of good is greater than that of evil, that the power of love is stronger than that of hate, and that the power of the Resurrection has vanquished and shall

vanquish all the powers of fear, of division, and of death.

Таким образом, следует отметить, что в текстах современной англоязычной проповеди реализуются определенные речевые стратегии. Дальнейшее исследование современной проповеди должно быть направлено на выявление языковых механизмов процесса убеждения, закономерностей функционирования текста в рамках общественного института церкви, определение особенностей языкового воплощения речевых стратегий в проповеди с учетом конкретной коммуникативной ситуации.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Борисова И.Н.* Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге / И.Н. Борисова // Русская разговорная речь как явление городской культуры / под ред. Т.В. Матвеевой. – Екатеринбург : АРГО, 1996. – С. 21-48; **2.** *Иссерс О.С.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс – М., 2006. – 288 с.; **3.** *Иссерс О.С.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи : автореф. дис. на соискание учен. ст. доктора филол. наук / О.С. Иссерс. – Екатеринбург, 1999. – 29 с.; **4.** *Мечковская Н.Б.* Язык и религия : Пособие для студентов гуманитарных вузов / Н.Б. Мечковская. – М.: Агентство «Фаир», 1998. – 352 с.; **5.** *Кожемякин Е.* Лингвистические стратегии институциональных дискурсов. Современный дискурс-анализ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.discourseanalysis.org/st30.html; **6.** *Салахова А.Г.-Б.* Речевые стратегии и средства их реализации в современных христианских немецкоязычных проповедях [Электронный ресурс]. – Челябинск, 2006. –213 с. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/rechevye-strategii; **7.** *Сковородников А.П.* О необходимости разграничения понятий «риторический прием», «стилистическая фигура», «речевая тактика», «речевой жанр» в практике терминологической лексикографии / А.П. Сковородников // Риторика↔Лингвистика. Вып. 5 : сб. статей. – Смоленск: СГПУ, 2004. – С. 5-11; **8.** *Труфанова И.В.* О разграничении понятий: речевой акт, речевой жанр, речевая стратегия, речевая тактика / И.В. Труфанова // Филологические науки. – 2001. – № 3. – С.56-65; **9.** *Lakoff R.T.* Persuasive discourse and ordinary conversation, with examples of advertising/ R.T. Lakoff // Tannen D. (Ed.) Analyzing discourse: text an Talk, George Town University Press, 1981. – P. 25-42; **10.** Sermons.com [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.sermons.com.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Айдачич Д. (Белград, Сербія)

"Своје" и "туђе" у споровима око фантастике словенских романтичара (о духу северних народа и духу северне књижевности)

У статті проаналізовано ставлення до міфологічних традицій чужих та свого народу як матеріалу для літературної фантастики в суперечках критиків щодо романтизму. Розглядаються думки Миколи Надеждина, Казимєжа Бродзінського, Маурицію Мохнацького, Вука Караджича про ідентичність у баченні розвитку тогочасної літератури.
***Ключові слова**: ідентичність, фантастика, міфологія, фольклор, демони, романтизм, польська, російська, сербська література, XIX ст.*

В статье проанализировано отношение к мифологическим традициям чужих и своего народов как материала для литературной фантастики в спорах критиков по поводу романтизма. Рассматриваются мысли Николая Надеждина, Казимежа Бродзинского, Маурицию Мохнацкого, Вука Караджича об идентичности в развитии литературы XIX века.
***Ключевые слова**: идентичность, фантастика, мифология, демоны, романтизм, польская литература, русская литература, сербская литература, XIX века.*

This article analyses relations between other people mythology and own people as material for literally fiction on the bases of critical disputes, dedicated to the slavic Romanticism. Author investigates Nikolai Nadezhdin, Kazimierz Brodzinski, Maurytsy Mochnatski, Vuk Karadžić positions on the identity in the vision of the 19th century literature.
***Key words**: identity, fantastic literature, mythology, demons, romanticism, Polish literature, Russian literature, Serbian literature, the 19th century.*

У погледима на књижевност учених Европљана крајем 18. века почели су да се мењају узори – писци напуштају античке митове о уплитању богова у судбине људи и окрећу се свету људског и језовито надљудског. Јача интерес за културу народа на рубовима Европе, а посебно за народна веровања северних народа: Осијанове песме шкотских горштака у тобожњим записима Џ. Макферсона, изворне скандинавске *Еде* и германске легенде о Нибелунзима. Митови европског "Севера" улазе у мистичке епизоде историјских романа Валтера Скота, Ен Ретклиф, приповетке и готске баладе шкотских, енглеских и немачких приповедача и песника [5].

Када су романтичарске идеје стигле до словенских писаца Аустрије и

Русије, склоност ка књижевности Северних народа улази у спорове класицистичких господара књижевних салона и часописа са присталицама новог књижевног усмерења. Класицисти су бранили своја уверења и укус, класични канон и заузете позиције. Иако су умањивали значај нових књижевних утицаја, они нису могли да заобиђу одговор на питања о односу свога и туђег у националној књижевности, јер је после вишевековне премоћи класичних великана поново постао поетички важан избор "водеће" књижевности, која указује на модеран и помодан књижевни правац. Географске категорије добијају додатно значење – духовних својстава народа који насељавају различите географске просторе, јер клима предорећује начин живота, који даље обликује менталитет и психологију народа. Развијајући Монтескјеову идеју о "духу народа", францускиња мадам Жермен де Стал, Бонапартина изгнаница, супротставила је дух северних и јужних европских народа, ослањајући се на промишљањима немачких естетичара о историји уметности и створила програмски провокативну и блиставу опозицију "Књижевности Севера" и "Књижевности Југа" [1, 233; 2, 44; 12, 501–502; 14]. Са становишта филозофије историје, идеје мадам де Стал немају ту ширину и многостраност идеја о раси Иполита Тена, Освалда Шпенглера или промишљања о етногенези и биосфери Лева Гумиљова, али се у првим деценијама 19. века, њена опозиција појављује или подразумева у споровима о књижевности. Француска германофилка је у програмским списима о духу народа дала предност књижевности Севера, што је утемељило упоришта присталица романтизма и изазвало оспоравања класициста. Спис мадам де Стал *О књижевности у вези са друштвеним институцијама* (1800), а потом и књига *О Немачкој* (1810) имали су већи утицај но њена прозна дела, јер су исказивали духовна и поетичка трагања своје епохе. Ставови мадам де Стал доцније су превазиђени радикалнијим ставовима, али је њена опозиција књижевности Севера и Југа подразумевана и коришћена чак и када је почела да губи пређашњу привлачност. А опозиције књижевности Севера и Југа је губила у оштрини и утемељености са појавом француског и италијанског романтизма (Шатобријана и Нодјеа на почетку 19. века, а доцније делима А. Ламартина, В. Игоа, А. де Вињија, П. Меримеа, Ђ. Леопардија). Опозиција о особености северених народа у књижевности није добила потврду појавом неког утицајног романтичара из Скандинавије, а велики романтичари немачког и енглеског Севера, Китс, Шели, Бајрон, Гете били опчињени медитеранским народима и крајевима.

Супротстављање негованог дивљем, умилног суровом, складног

нескладном, прописаног слободном, хармоничног грубом, алегорије симболу, Југа Северу, класичног новом, индиректно се тицало и фантастике. Чињеница да она у то време још није била називана фантастиком, но, тада важећим називима у некој мери усложњава разумевање тих веза, али поимање фантастике ту је уплетено у сплет културошких и цивилизацијских антиномија, па је у полемичким текстовима често потребно домишљати и реконструисати подразумеване идеје и ставове о књижевности. Изрази "књижевност Севера" и "књижевност Југа" садржи и промишљање о типу књижевног обликовања чудесног света, при чему Север оличава нови тип, ничим обуздане фантазије блиске романтичарима, а Југ, стари, класицистички тип употребе античке митологије. Књижевност Севера је постала својеврсна лозинка за изворну народну митологију која може бити подстицајно искоришћена у новој, фантазији препуштеној националној књижевности, која ће, с једне стране, бити сродна новој књижевности германских и енглеских песника, а с друге, садржати елементе националних веровања.

Овде се разматра присуство антиномије Књижевност Југа и Књижевност Севера у поетичким споровима у руској, пољској и српској књижевностима током двадесетих и тридесетих година 19. века. Иако ова опозиција у књижевним круговима нема централно место, она у полемикама дотиче питања националног идентитета у књижевности, посредно дотиче и питања односа према "фантастици", а тиче се канона и промена књижевног канона.

У Русији. У другој деценији 19. века поетичка антиномија књижевности Севера и књижевности Југа мадам де Стал се појављује у преводима фрагмената из њених списа у руским часописима, док се у текстовима критичара и писаца она појављује прикривено или посредно најчешће у споровима око самосвојности и народности руске књижевности, користи и штете страних утицаја, посебно око балада Василија Жуковског. Жуковски је преводио баладе и своје стварао по туђим моделима је замерано што уносе немачки дух у руску књижевност. Критичар је истицао да су гробљански дух и страве немачких балада стране руском духу. (Сам Жуковски је две деценије доцније (1849) писао како је у то време био у Руса *родитељ немачког романтизма и поетски деда енглеских вештица*. Вјаземски га у писму Гнедичу 1821. године назива "*мајстор гробљанских послова*". С друге стране, противљење демонском свету Жуковског није било противљење демонима, већ само њиховом страном пореклу. У баладама Катењина се зато појављују демони из руске митологије (русалке, леши). Грибоедов у тексту "О разборе вольнаго перевода Бюргеровой

баллады: Ленора", у одбрану Катењина одговара да није знао да чудесно у поезији треба оправдавати (Сын отечества 1816, бр. 30). Ма колико одговор Грибоедова био натегнут, изазван полемичким разлозима, он има ширу релеванцију о промишљањима о будућности руске баладе између два модела (Жуковског и Катењина), јер се тиче слободе у представљању чудесног света и односа сплета реалног и нереалног света са моралом. Различитом односу ка природи древних народа и савремених научника Ф. Тјутчев је посветио песму "А.Н.М."(Муравјову): *Нет веры к вымыслам чудесным,* | *Рассудок всё опустошил* | *И, покорив законам тесным* | *И воздух, и моря, и сушу,* | *Как пленников – их обнажил.*

Млади писац Орест Сомов, који је ушао у књижевне кругове Петрограда, латио се под дејством тада популарних културолошких синтеза претешког задатка да представи историју књижевности као непрекидну борбу романтичког и класичног укуса. У деловима књиге *О романтичарској поезији* (1823) посвећеним немачкој књижевности, он следи ставове мадам де Стал из књиге *О Немачкој* хвалећи ауторе које је и она уздизала.

Неколико година касније, много мудрије и надареније дело сличних намера, објавио је утицајни московски критичар родом из Рјазања, Николај Надеждин као дисертацију на латинском језику *De poesi romantica. De origine, natura et fatis poeseos, quae romantica audit*. Критичар је два одељка своје студије о романтичкој поезији, те исте, 1830. године одштампао на руском језику у часописима "Вестник Европе" и "Атенеј" [3: 496]. Надеждин се ослања на радове немачког филозофа и историчара књижевности Фридриха Бутервека (1766–1828), швајцарског историчара и економисту Жан Шарла Леонарда Симонда де Сисмондија (1773-1842) и Августа Вилхелма Шлегела (1767–1845). Антиромантичарски обојен Надеждинов преглед европских књижевности у неком од позадинских планова садржи опозицију северних и јужних народа госпође де Стал, али аутор није сматрао за потребно да је помене. Та опозиција француске ауторке била је у првим деценијама 19. века општепозната, али у дисертацији која садржи наводе претходника и упућивања на њихова дела, приметно је прећуткивање списа које је Надеждин морао да зна. Вероватно је сматрао да је њен текст већ превазиђен. У прилозима објављеним после дисертације, Надеждин једном именује Мадам де Стал, а други пут алудира на њу на начин који поткрепљује такво објашњење – у тексту о роману Загоскина, критичар набраја популарне француске књижевнице *прошле епохе* и помиње "машталицу Стал" (1831, мечтательницу Сталь) [3, 275] а други пут је назива "знаменитом женом" која је Французима *почетком 19. века* приближила немачке песнике (1833) [3, 369; 3, 529].

У свом наступу на романтичаре, Надеждин као присталица хармоничног класицизма, понекад беспоштедно и увредљиво, побија вредност усмене народне традиције као једног од темеља романтичарске поетике. Изузимајући Јевреје, он тврди да недозрели и дивљи народи стварају поезију која је у свему претерана, ружно преобилна, лажно слободна и лажно моћна. И наравно обрушава се на романтичарима узорну поезију северних народа, на Еде и Осијанове песме.

> северне "Еде" које садрже бит скандинавске свете поезије и које су препуне одвратних чудовишта и ужасних страшила. Ту је цео свет представљен као јадна представа трупа необухватног џина Имера; његова црна крв се пени у морима и рекама; његова бежживотна плот се претворила у земљу; његове огромне кости су се преобразили у планине; а сам небески свод није ништа друго но кацига тог наказног чудовишта. А Валхала, која представља крајње достигнуће северне фантазије, та сама Валхала храбрим искушеницима Одина не обећава ништа више од неисрпивих крвавих јела од дивљег вепра, и мед, који тече из непресушивих вимена дивље козе и који се мора пити из лобања непријатеља. Некада се дешава и да у сиромашних земљама леденог севера, где сурова и дивља природа одбија стваралачку силу у ма каквој храни, надахнуће песника се узноси изнад свега земаљског, као да га презире, и у мрачним облацима, које је притиска, гради нови фантастички свет авети и привиђења и тамо самовољно блуди. То јасно доказују кривотворени Осијанови стихови, мистификовани према најстаријим песмама скалда, чији ехо још одзвања у високим планинама Шкотске

Антибајронизам се такође може разумети као осуда књижевности Севера. Надеждин под псеудонимом "екс-студент Никодим Недоумко" у Вестнику Европе (1828, бр. 21, 22) је о стиховима о Татјанином гатању у Пушкиновом *Евгенију Оњегину* писао да је главни и скори једини допринос руских бајрониста измишљање најчудовишнијег, најодвратнијег и најгаднијег. Надеждин осуђује ружно и гадно у романтичарским приказима демона, а приказивање света који је измишљен у текстовима нових песника представља као болест коју треба лечити повратком класицизму. Држећи се класичних начела природности и истинитости, Надеждин је посебно критички осуђивао и иронично осуђивао Бајрона. "*Слично Каину кога је створио, он скита с аветима по мртвим костима битисања, из којих је сам исисао сокове живота, не налазећи нигде мира, мора природе, ужас човечанства, омрзнут од земље, одбачен од неба!"* [3, 240]. Надеждин парафразирајући Бајронове мотиве исмева јунаке, мрачно мучилиште, вечну ноћ, сатански дух, и адску славу Бајрона. Надеждин пише о лакрдијашима који мисле да васкрсну романтичарску поезију, коју он схвата као поезију средњег века са фантазмагоричним мотивима привиђења. *Ми пре желимо да будемо попустљиви ка новокласичном педантизму, који све почиње од зазивања муза, – но ка лажноромантичарском лунатизму, за који је највиши степен поетског савршенства само у бесном ликовању у царству авети с домовим и мртвацима* [3, 243].

Када исмева обиље магије у поезији "северних народа романтичарског света", Надеждин иронизује несклад слабашних и патуљастих тела изможденых ножица одевених у паучину и чизмице од мишјих кожица са величанственим чаробњачким моћима. Надеждин редом критикује аветињска привиђења, мртваце и крваве догађаје код Гетеа, Шилера и Бајрона да би указујући на значајну руску класицистичку поезију на крају дао поенту свог рада. Он романтичарску поезију и њој својствена крвава о окрутна непостојећа бића види нешто несвојствено руској традицији, као нешто туђе што не треба да уђе у токове руске књижевности. Он пише:

> Но у ружним трабуњањима, која злоупотребљавају име романтизма, нема ни те утехе. Све што је изазивало наше гађење у туђим лажноромантичарским угарцима, код наших је још гадније: јер оно код нас нема ни чари небивалице – то су само глупа подражавања и гадости, два пута прокуване.

Трагове интересовања руских писаца за романтичарски схваћену књижевност севера чине и текстови писаца, попут приповетке "Силфида" Владимира Одојевског, песме "Харфа скалда" Тјутчева и др.

У Пољској су се значајни програмски списи у борби класицизма и романтизма у књижевности, јавили када такве књижевности на пољском језику још није било. Теоретичари који промишљали сукоб два књижевна правца заузимали су различите позиције. Као и у другим словенским књижевностима, и у пољској је књижевности почетком 19. века дошло до сучељавања две поетичке концепције, које су се дотицале и односа према чудесном. У књизи "*Борба романтичарима са класицима*", коју је приредио Стефан Кавин, налазе се и текстови који свестрано осветљавају сукоб две песничке генерације [14].

Сукоб између књижевника који заступају различите естетске идеале разгорео се неколико година после теоретско критичарског разматрања могућег утицаја нових европских струјања на пољску књижевност. Најпре се јавила студија Кажимјежа Брођинског "О класичном и романтичном или о духу пољске поезије" у којој се песник идила и елегија заложио за самосталан пут пољске књижевности уз ослонац на идеал лепоте у класичном стилу. (1818). Он се старао да не буде искључив, па не одбацује хармонију класицизма, нити народна стремљења романтизма, тако да Брођињски прелаже развијање хармоничног сентиментализма на народним основама. Таква позиција представља мали корак ка романтизму, што се огледа и у похвали Осијановим песмама и уздизањем шкотског барда у врхунце поезије, кроз поређење Хомера са Сунцем, а Осијана са Месечевим светлом у тајанственој ноћи [6, 242–243].

У полемици која се развила, бајословље, чудесност како су тада називали фантастику својствену романтичарској поезији, још није

постојала у објављеним књижевним делима пољских песника. Тако се стиче утисак да су заштитници класицизма уздигли књижевне барикаде имајући у виду европске романтичаре, па су и линију заштите они пренели на поље традиције коју треба следити у савременој националној поезији. Астроном и некадашњи ректор виљнуског универзитета, који се бавио и књижевним пословима, направио је изазовни корак. Шњадецки је у новинама "Dziennik Vileński"-ом 1819. године, у тексту "O pismach klasycznych i romantycznych" замерио романтичарима слободно бујање имагинације [14, 46]. У пољској књижевној критици поред опозиције Север – Југ, појављује се и опозиција подразумеваног европејства и званог азијатизма. Азијатизам се појављује у поменутом спису Шњадецког и представља замену за цивилизацијски оквир дивљине народа, чиме се словенски народи ме смештају у европске народе Севера, већ у не-европске народе Азије. Та је геопоетичка метафора већ постојала и до романтизма, али је у романтизму добила на снази и употребљавана је и стратегији искључивања источних Словена из европске културе. Атрибути "*azjatizm, dzikość*" такође су могли укључивати неконтролисану фантазију и алудирати на одступање од стварности, које је по овом противнику романтизма било својствено правцу на који је он осуо своје замерке. Поред тога, Шњадецки је критиковао чари, гусле и вампире, "*wprowadzania diabłów*". Богуслав Допарт је у књизи о романтизму раног Мицкјевича луцидно запазио да је Шњадецки своје полемичко одбацивање романтизма објавио у тренутку када у пољској књижевности није постојало дело које би имало својства које је он напао:

> Таквог романтизма у Пољској још није било, када је филозоф конструисао своју парадигму неоварварства. И тако је дошло је особене ситуације. Појавио се текст који је детаљано илустровао теорију романтизма Шњадецког *"Romantyczność"* Мицкјевича [7, 60].

Као заступници класицизма и противници романтизма наступају најпре Јан Шњадецки, а потом Франћишек Моравски, Франћишек Салези, Лудвиг Кропињски, Кајетан Кожмјан и др.

У најславнијој песничкој збирци пољског романтизма, књизи балада и романси Адама Мицкијевича (1822), песник је у необично дугом предговору изложио историјски преглед европских књижевности од старих Грка до савремених Немаца, у коме је узгред указивао на романтичне црте средњевековља, те дивљих и луталачких народа Севера.

> у средњем веку *романтични свет,* чија се поезија такође назива романтична. Та поезија је имала свој устаљени карактер, ограничен само делимичним утицајем мрачних и занесених Нормана, веселих минезенгера, осећајних Трубадура [9, XIX].

Мицкјевич је опозицију народа Севера и Југа више провукао организацијом излагања историјског развоја посебних књижевности, но

истицањем поетичких одлика северних и јужних књижевности. У предговору опозиција "књижевност Југа" и "књижевност Севера" нигде није названа, а одређења севера се везују за – хорде, митологију, народе и културу. Ако желимо да геопоетички схваћену опозицију Север Југ нађемо у Мицкјевичевом тексту, ваља рећи да он чврсто не повезује географску и стилску припадност писаца. У овом опсежном раду који се ослања на учена разматрања А.В. Шлегела, Ф. Бутервека и О.А. Еберхарда, Адам Мицкјевич подразумева Шлегелову опозицију "класичност – романтичност", која се појављује и у историји пољске књижевне мисли у веома подстицајном раду Кажимјежа Брођинског, па се у тексту срећу спојеви "романтичне црте", "романтички грађа", "романтички свет" "поетски стил романтични". Али, у завршном делу, у коме позиционира своју поезију, Мицкјевич је против примене опозиције класичност – романтичност на епохе циклички сагледане историје књижевности, нити прихвата да се ове опозиција пренагљено везује за одређене народе, па нуди и примере присуства романтичних црта и у епохама и књижевностима које су класицистичке. Рецимо Тасу, приписује употребу "у суштини романтичне грађе" у класичној форми [9, XX]. Мицкјевич се супротставља, пре свега класицистичком коришћењу одређења романтичне и класичне поезије за нормативно прописивање поетике. Марек Станиш у праву када са чуђењем констатује да на крају песниковог предговора, нема његовог одређења романтичности које читалац очекује [13, 201]. У том контексту, јасно је да ни опозиција књижевности Севера и књижевности Југа не маркира код Мицкјевича поетичке црте.

Књижевни критичар Маурици Мохнацки је у тексту "О духу и изворима поезије у Пољској", три године после Мицкјевичеве збирке, програмски препоручивао као изворе за пољску поезију "словенске старине, митологију Севера и дух средњег века" [11, 15].

> Продужимо дакле ток словенске поезије и плодове сабране у отаџбинским записима обогатимо легендама Севера. Наша књижевност украшена богатством огромне отаџбине толико народа, добиће нови, особени карактер обликован можда дивљим, али оригиналним духом северне романтичности [11, 20] … Ако романтична поезија у Пољској, засејавајући богату њиву митологије Словена и северених традиција, може да украси досад непознатим сјајем националну књижевност, да је учини оригиналном и блиском људима, зашто не бисмо њеном скиптру додали још шире крајеве и пагански дух повезујући са духом хришћанских векова [11, 28].

Мохнацки је ту, очито, био уверен о могућем споју духа паганизма са духом хришћанства. Али у полемичкој студији на расправу Јана Шњадецког о класичним и романтичним делима (1825), а потом и у књизи "О књижевности пољској у деветнаестом веку" (1830) Мохнацки је

насупрот опозицији класициста и романтичара увео опозиције идеализам – реализам, чији су заступници, по њему, Бајрон и Шекспир. У овим текстовима већ нема помена северне митологије и јасно се оцртава ојачана хришћанска оријентација Маурицијa Мохнацког, коме сада сметају сујеверје и многобожачка народна веровања у хришћанској Европи.

Јоахим Лелевел је полемички одвратио да религиозне и витешке старине нису довољно народне, да су пољска народна предања сиромашна, а да скандинавска митологија је Пољацима туђа, а чак и северним народима већ застарела, па није и препоручио је пољска поезија створи пољску митологију из свог језика. Пример стварања сопствене митологије са именованим врлинама и манама, међутим, пре би припадао минулим епохама но романтичарској поезији.

После година у којима је опозиција књижевности Југа и Севера била заборављена, зачудо, поново оживљава, више кроз метафоричко поетичку рефлексију, но кроз програмске прогласе. Већ у четрдесетиим годинама, у емиграцији. у предавањима о словенској књижевности на париском Колеж д' Франс, Адам Мицкјевич је на друкчији начин испоетизовао опозицију Север – Југ, користећи опозицију Балтичко море – Црно море, што помиње и Марија Јањон Уводећи поређење Каспијског мора и Балтика, Мицкјевич пише да се у митологији изразито одражава утицај темперамента, климе и средине:

> Брзо дозрева и умире неизмерно разноврсна кавкаска вегетација; насупрот томе, вечно се сиве маховине, зелене се густи вресови и црне лагано растуће високе скандинавске јеле. И карактери су пробијају у духовном растињу Северњака. Људи током дугих зимских месеци затворени по кућама, или по једноличном снегу и по дивљим шумама гоне животиње, на магловитом, леденом мору јурећи за рибама, имају довољно времена за оживљавање у сећањима и мишљење; отуда Готи имају толико бардова, толико поезије [8, 23; 10].

Иако књижевна дела са елементима енглеске, германске или скандинавске митолошке традиције нису бројна у пољском романтизму, она потврђују углед северних књижевности. Програмска песма пољског романтизма, Мицкјевичева "Романтичност" носи епиграф из Шекспировог *Хамлета – Methinks, I see…where? – In my mind's eyes (*Чини ми се да видим... где? – Пред очима моје душе). У предговору драме *Иридион* Зигмунт Красињски своју пажњу посвећује и Одину, Сигурду, Гримхилди и Валхали. У посвети упућеној аутору *Иридиона* З. Красињском, његов пријатељ Јулијуш Словацки је писао "Oto nareszcie jest twarda dziewka skandynawska" о Рози Венеди, немилосној сестри, а иронично се помиње Осијан [6, 166]. Мото пред другим певањем *Марије* Антона Малчевског чине стихови из Бајроновог *Корсара,* а Бајронови стихови се налазе и пред романсом Словацког "Жмија". Други део Мицкјевичевог комада *Задушнице* такође има епиграф из Шекспировог *Хамлета*, стихове из сцене у којој Хамлет разговара са пријатељем о појави духа покојног оца (први чин, сцена 5) – *There*

are more things in Heaven and Earth, / Than are dreamt of in your philosophy.

У књижевности пољског романтизма, Север, као дивљи и необуздани пустошни простор чудеса и насиља се показује као словенски Исток, као простор украјинских степа (А. Малчевског, Ј.Б. Залеског, С. Гошчињског).

У Србији. Српска култура је на прелому 18. и 19. века била под јаким утицијем немачке и руске културе, које су доживљаване као моћни европски сусет и моћни истоверни али географски удаљени савезник. Како је тада српска култура још била у закашњењу за европским поетичким токовима, у време када се дихотомија Севера и Југа јавља у Европи, код Срба чврсто доминира класицизам, а води се борба за народни језик као основу националне књижевности. Док Европа открива допринос Севера у култури, учени Србин из Далмације Соларић у Београду покушава да докаже да су и Скандинавци словенског порекла. Питање узора у тада популарној књижевности се практично своди на подражавање другоразредних немачких аутора, што је Вук и написао у другој, оштријој рецензији на Видаковићев роман. У свом алманаху "Даница" Вук Караџић се и јавио и са предлогом књижевницима да се обрате народним предањима као надахнућу за своја ауторска дела. – 1829. он је као грађу за леп српски роман писцима препоручио космајско предање о два заљубљена младића који се утркују да би освојили девојку, а потом претварају у камење изнад села: "Камо српски Лафонтен (или ако смемо рећи Валтер Скот) да нам ову историју, или приповетку пространо опише?" (Даница, 1829, 32-33).

Учени Срби 19. века су читали на немачком, па је романтизам њима био близак и до појаве првих превода. Тако се пре појављују стихови под утицајем Биргерове Леноре, но први превод Љубомира Ненадовића, објављен 1849., исте године, када је у српској периодици објављен први превод Гогољевог *Вашар у Сорочинцима*. Лаза Костић, песник који је своје прве стихове написао на немачком језику, очаран управо готским баладама немачких романтичара је по савету угледних песника почео да пише на српском језику и потом у својим поетичким разматрањима размишљао о односу националне књижевности и страних књижевности. Л. Костић се залагао за калемљење, оплемењивање, повезивање домаћег и страног.

Поезију "Севера" словенски критичари класицизма одбацују, јер не желе да она изврши утицај на њихову националну књижевност будући да представља непожељни постојећим књижевеним традицијама несродан књижевни стил. За романтичаре и поборнике романтизма "књижевност (поезија) Севера", управо супротно, има значење поетичког путоказа ка модерној књижевности. Поетички обојена антиномија Севера и Југа није била дужег века, али је у књижевним полемикама почетка 19. века више

оставила трага у списима класициста. Марија Јањон је запазила да се дихотомије могу настављати у низу:

> Одвајање поезије Југа и поезије Севера имало је своје паралеле у других дихотомичним поделама, које су се појављивале у европској култури на прелому 18. и 19. века (нпр. класицизам и романтизам, шилеровска наивна и сентиментална поезија или, напокон, каснији ничеански корени: дионисијски и аполонски [8, 50].

Код западних и источних Словена, који географски и припадају народима севера, могло би се очекивати да ће се присталице романтизма радо директно сврстати у оне народне којима је мадам де Стал прорекла блиставу књижевну будућност. Када је реч о Русима, може се додати да је тада била популарна и норманска теорија о пореклу Руса. Међутим, чак и присталице романтизма су осећале јасну разлику између митологије германских и скандинавских народа и веровања словенског паганства, и нису радо повезивали две традиције. Њима је био близак тип коришћења старих веровања, али су се окретали својој традицији, а не северној – туђој.

Питање идентитета и односа свога и туђег у контексту разматрања о фантастици у првој половини 19. века тиме се не исцрпљује, јер веома занимљиво место у романтизму задобијају међусловенске везе. Необично место у руском и пољском романтизму имала је Украјина. Чак и конзервативни критичар Надеждин, противник фантастике и гротеске у "Телескопу" (1831, 2.мај, бр. 20) хвали локални колорит (печат' местности), поезију словенске Авзоније, склад руског и украјинског елемента [3, 280]. Читав низ руских писаца родом из Украјине од Сомова и Гоголља су обележили своју епоху. У пољској књижевности 19. века украјински мотиви срећу се код Б. Залеског, А. Малчевског, С. Гошчињског, Ј. Словацког и др. У словенским књижевностима тако долази до друкчијих подзначења у спајању поетичких и географских појмова, јер је за Русију Украјина била југ, а за Пољску исток. Ваља додати да је за Пољаке у књижевности 19. века север био везиван и за Сибир и сибирска прогонства.

Ако се разматрају и шире питања идентитета и односа свога и туђег у књижевности у којој се појављују демони, свакако ваља поменути и питање припадности демона одређеним етничким традицијама. Иако у усменој традицији једног народа постоје ареално различити називи и својства демона, некада се питање да ли је неки демон свој, словенски или туђ оштро поставља (нпр. вампир – К. Броћински сматрао је да вампир није демон пољских веровања, о њему су писали потом и други аутори). Али о томе и о другим питањима која се тичу односа свога и туђег у фантастици романтизма ваља посветити посебне студије.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Гуковский Г.* Пушкин и русские романтики. – М., 1965; **2.** *Замотин И.* Романтический идеализм в русском обществе и литературе 20–30-х годов XIX столетия. – СПб., 1907; **3.** *Надеждин Н.* О происхождении, природе и судьбах поэзии, называемой романтической. – М., 1830 (1972); **4.** *Чижевський Д.* Порівняльна історія слов'янських літератур. – К., 2005.; **5.** *Ajdačić D.* Intertekstualni aspekti demonskih motiva u slovenskim književnostima 19. veka // Slavica Gandensia. – 1999. – Бр. 26; **6.** *Brodziński K.* Wybór pism / Oprac. Alina Witkowska. – Wrocław, 1966; **7.** *Dopart B.* Mickiewiczowski romantyzm przedlistopadowy. – Kraków, 1992.; **8.** *Janion M.* Romantyzm i jego media. Prace wybrane Marii Janion. – T. 4. – Kraków, 2001; **9.** *Mickiewicz A*. Poezye. – Wilno, 1822.; **10.** *Mickiewicz A*. Literatura słowiańska Dzieła. – Warszawa, 1955.; **11.** *Mochnacki M.* Rozprawy literackie. – Wrocław, 2004.; **12.** *Joczowa M*. Literatura Północy i Literatura Południa // Słownik literatury polskiej XIX wieku / Red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa. – Wrocław, 2002, 3 ed. – s. 500–504.; **13.** *Stanisz M*. Wczesnoromantyczne spory o poezje. – Kraków, 1998.; **14.** *Walka romantyków z klasykami* / Red. Stefan Kawyn. – Wrocław, 1963.

Биконя А.Г. (Київ, Україна)

Відьма як матір-родоначальниця в східнослов'янських та японських народних наративах

У статті розглядається такий популярний персонаж, як відьма, в слов'янському фольклорі та японській міфології. Наведено типи відьом. Проведено аналіз образу відьми суголосно з міфологічними уявленнями та віруваннями про мати-родоначальницю, розглянуто специфіку її функцій у цьому контексті.
Ключові слова: *відьма, слов'янський фольклор, японська міфологія, чарівна казка, мати-родоначальниця, тотемізм.*

В статье рассматривается такой популярный персонаж, как ведьма в славянском фольклоре и японской мифологии. Показано ее типы. Проводится анализ образа ведьмы в связи с мифологическими представлениями и верованиями о матери-родоначальнице, рассматриваются особенности её функций в этом контексте.
Ключевые слова: *ведьма, славянский фольклор, японская мифология, волошебная сказка, мать-родоначальница. Тотемизм.*

The article deals with such popular character as witch in the Slavic folklore and Japanese mythology. The types of the witches are given. There is an analysis of mythology notions and beliefs of mother of the family and her functions in this context are observed.
Key words: *witch, Slavic folklore, Japanese mythology, fairy-tale, a mother of the family, totemism.*

У народній традиції відьма – це не тільки дійова особа народних вірувань, наділена надприродними здібностями, але й казковий персонаж, що сам по собі є надприродною, фантастичною істотою. Слово «відьма» походить від давньоруського слова «вѣдь» – знання, чаклунство, відати [8, 226]. Як відьма в народних повір'ях та нижчій міфології зазвичай виступала жінка, яка здійснила союз з дияволом (або з іншою нечистою силою) заради отримання надприродних здібностей. Віра у відьом набула широкого поширення в середні віки, цьому сприяло християнське уявлення про жінку як джерело спокуси та гріха. У казках відьма – складний для аналізу персонаж. Її образ складається з багатьох різних деталей і дає досить суперечливу картину, адже у межах одного сюжету відьма може бути доброю і злою в водночас, цим пояснюється неоднозначність образу відьми у казкових наративах східних слов'ян. Паралельно з відьмою у казках східних слов'ян діє й інший жіночий персонаж під назвою *баба-яга* (баба-язя, язя, Ягишна, баба-юга, ягабова, ягая, ягиха тощо).

В.Я. Пропп за функцією виокремлює в російських казках такі типи баби-яги: 1) яга-дарувальниця, до якої приходить герой, вона бесідує з ним, від неї герой отримує коня, багаті дари; 2) яга – викрадачка дітей, вона краде дітей та хоче їх підсмажити, після чого згідно з сюжетом слідує втеча та врятування; 3) яга-войовниця, вона нападає на дійових осіб, вирізає в них зі спини ремінь тощо. Розглядаючи східнослов'янську казку, М. В. Новиков розширює класифікацію баби-яги, супротивника героя, називаючи: 1) ягу-войовницю, 2) ягу-володарку чарівних (живих і неживих) предметів, 3) бабу-ягу – месницю, 4) злу чарівницю, 5) підступну доброзичливицю, злу порадницю і розлучницю, 6) бабу-ягу – викрадачку дітей.

Образ баби-яги відомий упродовж багатьох століть, саме тому він такий багатогранний, тут спостерігаємо нашарування різних уявлень та вірувань. Насамперед слід зазначити, що образ баби-яги пов'язують з давніми віруваннями про Матір-Землю. У народних міфологічних віруваннях Земля шанувалась як божество родючості, вона втілювала жіноче начало Всесвіту, її пошановували як дружину неба. Спершу в міфології східних слов'ян вона була матір'ю-родоначальницею, ці уявлення відбилися в чарівних казках, де її жіночі ознаки інколи підкреслюють, однак з іронією – «нос в потолок, титьки через порог», «титечками потрясла и молочка принесла». Саме так зображували мати-родоначальницю, з якою пов'язували існування роду – сукупність усіх родичів– живих, померлих та ненароджених, яким приписували підтримання загального благополуччя роду [11, 116].

Хатинка Яги стоїть на курячих ніжках, що відображає уявлення

слов'ян про стійкий зв'язок жіночої плодючості з куркою, яка приносить багате потомство. «Поїхали вони (сини) після на полюваннє и знайшли у лісі хатку на курячій нізці, на гусячій лапці. Війшли въ хату, ажъ тамъ живе баба» [14, 252]. На думку В. Я. Проппа, виникнення образу баби-яги (відьми) слід віднести до періоду, коли врожайність персоніфікувалася в жіночій особі без участі чоловіків. А зазначена вище гіпертрофія материнських органів не співвідносилася з жодними функціями подружжя. Можливо, саме через це вона завжди постає як стара баба. Наприклад, в українських чарівних казках їй 70, 100, 200, 777 років. Вона вже тільки матір, але не дружина.

З давнім уявленням про Матір-Землю, як про праматір всього живого, що відає долями людей та є хазяйкою звірів, очевидно, пов'язаний й образ яги –володарки лісу. Хоча в казці її ніколи не називають матір'ю звірів, вона має над ними необмежену владу: «Вышла старуха на крыльцо, крикнула громким голосом – и приплыли к ней все гады и рыбы морские: так и кишат!» [2, 99]. У казці про Кощея молодша яга відсилає Івана-царевича до старшої та промовляє наступні слова: «Впереди по дороге живет моя большая сестра, может она знает, если у неё на то ответчики: первые ответчики – зверь лесной, другие ответчики – птица воздушная, третьи ответчики – рыба и гад водяной; что ни есть на белом свете, все ей покоряется» [1, 246] «Ишовъ, ишовъ, дойшовъ до стежечки; пішовъ стежечкою, дойшов до того місця, що гадюками усе було закрыте. Але вінъ (герой) ишовъ сміливо, и вони ёму дорогу подавали. Пройшовъ це місце, нойшов на таке, де повно звірів. Вінъ ишовъ теж сміливо, и воны дали ёму дорогу. Якъ выйшовъ уже га поляну, якъ узыривъ уже в вінъ хатку на курячій ніжці, так радісно ёму стало» [14, 20-21].

На думку В.Я Проппа, матір-володарка в міфі після падіння матріархату втрачає функції материнства і зберігає лише його атрибути і владу над тваринами, над життям та смертю людини. Збереження влади над лісовими тваринами показує залежність людини від лісових, мисливських тварин, яким вона приписує свою родову організацію [12, 76]. У даному епізоді також відбилися тотемічні уявлення та мислення первісного родового суспільства, вони відображаються в уявленнях про тваринну природу роду та родових пращурів, у генеалогічних сказаннях про походження роду від тваринної матері-родоначальниці, в уявленнях про тваринну сутність ембріона в оповідях, що жінка може завагітніти від тварини-родича, і що родичі після смерті відходять до тваринної матері роду та отримують теріоморфні ознаки. Первісна свідомість не розчленовувала людину, тварин та предмети. Людина родової епохи жодною мірою не

протиставляла себе ані тваринам, ані довкіллю загалом. Вона вбачала в тваринах, рослинах, деревах, каменях, речах, стихіях живих істот, цілковито уподібнених людині [11, 128-129].

В. Я. Пропп відмічав, що образ Богині-Матері, яка оберігає дорогу ініціацій, зберігся у вигляді казкової баби-яги. Отже, в казкових творах яга виступає одним з основних персонажів, який проводить обряд ініціації – посвячення дітей в певну статеву або вікову групу: юнаків посвячували в мисливців, дівчат приймали до кола матерів. Вона зустрічає героя на кордоні обжитого простору та темного лісу, на кордоні між світом живих та мертвих: «Возле этого дома был дремучий лес, и в лесу на поляне стояла избушка, а в избушке жила баба-яга; никого она к себе не подпускала и ела людей, как цыплят» [1, 103]. «От та й зайшов уже аж у тридесяте царство – аж стоїть хатка на курячій ніжці, очеретом підоперта, а то б розвалилася. Він увійшов у ту хатку – аж на печі лежить Баба Яга-костяна нога, ноги на піл одкидала, голову на комин положила» [4, 78]. «Біжить царевич степом, коли дивиться – стоїть хата на курячій ніжці. Царевич убіг у хату, а там сидить відьма з трьома дочками» [4, 152].

Реальний світ завжди відділявся від іншого світу яким-небудь кордоном, частіше за все – хатинкою баби-яги. Навіть зовнішній вигляд житла нагадує про смерть своєї схожістю з домовиною, обабіч нього можуть зустрічатися частини людського скелету. Наприклад, в українській фольклорній традиції хата може бути оточена палями з нанизаними на них 99-а людськими головами. Ініціація являла собою певну міфологічну інтерпретацію простору: вихід за межі своєї території прирівнювалась до смерті, а перебування в іншому світі сприймалось як перебування в «іншому» світі. У давні часи церемонією ініціацією могла керувати жінка-відьма. На думку О. І Пушкіної, це дозволяє інтерпретувати Бабу-Ягу як жрицю Макош в обряді ініціації. Пізніше даний образ трансформувався в образ Святої Параскевії П'ятниці, наприклад, у казці «Про пьятницю» [14, 428-433]. Саме цей образ всезнаючої жінки міг стати основою для створення образу баби-яги, як «викрадачки», яка забирає дітей для обряду ініціації та «дарувальниці», яка дає поради та допомагає витримати всі випробування [13]. В образі викрадачки дітей в українських чарівних казках баба яга (відьма) постає в таких казках: «Про відьму» [14, 406-410], «Івашко», в російських – «Терешечка» [1, 117-120], «Гуси-лебеди» [1, 120-121].А в іпостасі дарувальниці в українських чарівних казках відьма дарує торби, дудочку, перстень тощо. Часто на шляху героя зустрічається три старі баби-сестри, кожна з них наділяє його подарунком. Перша відьма – віником, з якого виростає ліс, друга яйцем, що може перетворитися на

скляну гору, третя хустиною, котра стелеться мостом [6, 25]. Схожий сюжет є і в білоруській казці, але там дві перші баби сестри дарують хліб, а третя – хліб та хустку, яка стає мостом [3, 73-77].

Зв'язок баби-яги зі смертю можна також пояснити цим первообразом, оскільки в давнину у людей існувало уявлення про т. зв. метемпсихозу, тобто про смерть як перевтілення в тварин, тому саме хазяйка тварин оберігає вхід в царство мертвих та має владу над ними. Проте образ баби-яги пов'язувався в народній уяві не тільки зі смертю, але й з обрядом переродження, з ідеєю воскресіння. Цей образ міг символічно представляти собою Велику-Матір, Мати-Землю – володарку та праматір всього живого, яка пов'язана зі світом мертвих.

Цікавим у цьому сенсі є образ відьми в японській міфології (yamamba). Яма-уба чи Ямамба – гірська відьма, чи дослівно «гірська стариця». Легенди про неї існують з періоду Хейан (794–1185). Ямамба підстерігає подорожніх на гірських дорогах і нападає на них. Приписують Ямамбі і викрадення дітей, яких вона потім з'їдає. Ямамба може обернутися красивою жінкою, в такій іпостасі вона заманює до себе самураїв. Серед жителів острова Хатідзесіма побутувала легенда про те, що Ямамба була спочатку життєрадісним духом лісу. Однак люди стали вимагати від неї дедалі дарів, і в результаті Ямамба перетворилася на підступну відьму.

Ямамаба виглядає, як стара і дуже негарна жінка. У неї великі очі, рот від вуха до вуха, її волосся довге та нечесане. У деяких варіантах вона може мати ще один рот у верхній частині голови. Відьма ямамба живе в темних лісах та горах, її будинок – це печера. Вона є нічним створінням, не може пересуватися в сонячному світлі. Як зазначає японський дослідник Йосіда Ацухіко [16, 5–6], відьма Ямамаба – це прототип богині Ідзанамі-но мікото, своєрідним є її шлях перетворення з матері-родоначальниці на відьму. Ідзанамі-но мікото – богиня японського пантеону, вона представлена в таких збірках японського легендарного епосу, як «Кодзікі» чи «Записи про діла давності» (712р.), «Ніхонсьокі» чи «Ніхонгі», чи «Аннали Японії» (720р.) та цілого ряду пам'яток в жанрі «фудокі» (записи про звичаї та географічні особливості різних областей Японії).

Ідзанамі-но мікото разом зі своїм братом Ідзанагі-но мікото становлять останню пару богів, які з'явилися на початку світобудови та входили до семи поколінь богів. Вони в парі завершують творення землі та перетворюють її з рідкого стану на твердий, згодом боги почали народжувати острови, що символізують Японію. Спочатку з'являється вісім головних островів, а потім ще шість. Після островів пара починає народжувати богів: усього тридцять п'ять. Та коли Ідзанамі народжувала

бога вогню, вона отримала опіки лона, захворіла та вирушила до Країни Мертвих. Даний факт смерті богині через народження бога вогню японські філологи пояснюють асоціацією зі звичаєм спалювати будинки породіль після пологів, а також з весняним спалюванням лісу в горах, з вулканічними виверженнями [5, 198].

Бог Ідзанагі-но мікото вирішив спуститися до країни Мертвих та повернути свою дружину. Даний сюжет нагадує давньогрецький міф про Орфея та Евридику, за умови самобутності японських міфів ми, однак, знаходимо в них сюжети та образи, що змушують нас подумки звертатися не тільки до міфологічного минулого інших народів Сходу, але – що особливо цікаво – і до міфів греко-римського світу. Вчені знайшли докази спорідненості індоєвропейських, грецьких та японських міфологічних комплексів, передавачами індоєвропейських сюжетів вони вважали алтайські кочові племена, що жили в різних місцевостях Азійського материка, і дісталися аж до Японії.

Серед японських філологів, що робили порівняльний аналіз японських та індоєвропейських міфів, зокрема грецьких, найбільш відомим є дослідник Тецуро Вацудзі. На його думку, японські міфи, що містяться в «Кодзікі», не мають раціональності і цілісності, властивої міфам Давньої Греції. Проте він стверджує, що в міфах давніх японців присутнє наївне здивування та емоційність, що пронизують усю оповідь та зближують її з літературою [7, 10]. Отже, Ідзанамі, побачивши чоловіка, сказала: «Мені шкода, що ти не прийшов раніше. Я вже скуштувала їжу, приготовану в печі в Країні Мертвих, тому не можу повернутися назад. Мій коханий чоловіче, я хвилююсь через те, що ти спустився сюди. Я хочу повернутися, але перед тим маю порадитися з богами Країни мертвих. А ти в цей час не дивись на мене» [15, 38]. Їжа в міфах пов'язана з трьома елементами ланки: смерть – врожайність – життя та жертвоприношення. Міфологічний аспект їжі має своє продовження в категорії сакральної їжі, отже, скуштувавши її, богиня Ідзанамі долучилася до певного сакрального знання, тому вона вже не може так просто залишити Країну Мертвих. Коментарі «Кодзікі» також пишуть про існування давнього повір'я про те, коли хтось «скуштує їжу, зварену в печі Країни мертвих», той назавжди залишиться там і не зможе повернутися до світу живих. Давні люди, як зазначає Д. Цугіта, вважали смерть найбільшою нечистотою. Нечистим є і вогонь з печі Країни Мертвих, тому богиня Ідзанамі, спробувавши їжу, зварену на цьому вогні, не може повернутися на Землю. Т. Мацумура вказує, що в давні часи існувало народне повір'я, згідно з яким вогонь в селищах, де відбувалося поховання, вважався нечистим. Тому розділити їжу та воду з кимось

означало те саме, що вступити у магічні відносини [5, 221]. Саме це є переломним моментом переходу богині Ідзанамі-но мікото. Можливо, саме тому Ідзанагі забороняє дивитися на себе, до того ж заборона відображає табу, пов'язане з мертвими: живі не повинні дивитися на них. Т. Мацумура вважає, що міг існувати звичай приходити в певний час подивитися на мертвого, аби дізнатися, чи не ожив він, тоді даний міф можна розглядати як відображення цього звичаю [5, 221]. Але бог не втримався та подивився, й побачивши її тіло, яке вже почали поїдати черви, злякався й почав тікати, богиня ж Ідзанамі гукнула йому вслід: *«Ти мене осоромив»* [15, 40]. Потому вона відправила вслід за своїм чоловіком фурій. А далі й сама пустилася в погоню. Ідзанагі-но мікото загородив вихід з Країни Мертвих скелею та вимовив спеціальні слова про припинення шлюбу, на що богиня Ідзанамі сказала: «Мій коханий чоловіче, якщо ти так зробиш, я буду в день душити по тисячі людей, які живуть в твоїй країні» [15, 42]. А Ідзанагі-но мікото відповів їй: «Моя кохана дружино! Якщо ти так вчиниш, то я буду будувати по тисячі п'ятсот будинків для породіль в день» [15, 42]. Епізод зі скелею, якою Ідзанагі перегородив вихід з країни мертвих, японський дослідник Д.Цугіта пояснив його зв'язком із формою могильників, де біля входу розміщували великий камінь [5, 235]. Після цього богиня Ідзанамі-но мікото залишається в Країні мертвих, і вже не фігурує в основному тексті, тоді як її чоловік виступає окремо, як бог-деміург.

Отже, можна зробити висновок, що образ відьми у міфології та світовому фольклорі є складним та багатогранним, він увібрав у себе вірування та уявлення давніх людей, що є різноплановими і багатошаровими і існували впродовж віків. Таким чином, відьма (баба-яга, ямамба) сконцентрувала в собі основні риси, притаманні матері-родоночальниці, тому вона виступає прародоночальницею роду, є берегинею його життєвого простору, звичаїв та традицій. На противагу відстані та різниці культур, між Японією і Україною, на основі наведених прикладів ми знаходимо в них чимало спільних уявлень. З одного боку, цю подібність можна пояснити типологічними причинами, тобто схожістю мислення народів на ранніх стадіях розвитку. З іншого, тут відбувалося явище культурного дифузіонізму, коли перша-матриця первісних міфів виникала десь в одному регіоні, а далі поступово, разом із своїми носіями-спільнотами, закріплялася на нових місцях їх мешкання, вбираючи у себе нові пагони варіацій сюжетів та мотивів. Крім того, це можна пояснити таким значимим впливом греко-римського світу не тільки на Європу, а й на Японію. Так, вченими були знайдені докази спорідненості індоєвропейських, грецьких та японських міфологічних комплексів, причому носіями індоєвропейських сюжетів вони вважали алтайські кочові племена, які жили в різних місцях Азійського материка і дійшли аж до Японії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Афанасьев А.Н.* Народные русские сказки. – М.: Терра, 2008. – Т.1. – 320 с.; **2.** *Афанасьев А.Н.* Народные русские сказки. – М.: Терра, 2008. – Т.2. – 320 с.; **3.** Белорусскій сборник: Губерния Могилевская. Сказки. Е.Р. Романовъ. – Витебскъ, 1887. – Т.1. – Вып. 3. – 445 с.; **4.** *Дунаєвська Л.Ф.* Семиліточка: Українська народна казка / Упоряд., передм. і приміт. Л. Ф. Дунаєвської – К. : Веселка, 1990. – 319 с.; **5.** Кодзики /Под ред. Р.В. Грищенкова/ – СПб.: ООО «Издательский дом "Кристалл"», 2000. – 608 с.; **6.** *Лука Д.* Чарівне серце: Казки Дем'яна Луки. – Ужгород, 1962; **7.** Мифология в японской и китайской литературе. Современные исследования. М.:Академия наук СССР. Институт научной информации по общественным наукам, 1984. – 44 с.; **8.** Мифы народов мира. Энциклопедия. В 2-х т. / Гл. ред. С.А. Токарев. М.: Советская энциклопедия, 1991. – Т. 1. – 671 с.; **9.** *Мушкетик Л.Г.* Демонічні персонажі чарівної казки Закарпаття (відьма) // Словянське літературознавство і фольклористика. – К. 1990. – Вип. 18. – С. 87–95; **10.** *Новиков Н.В.* Образы восточнославянской сказки. – Ленинград: Наука, 1974. – 255 с.; **11.** *Петров В.П.* Мислення родового суспільства [Текст] : (на підставі археол. і етногр. джерел) / В. Петров (Домонтович) ; [авт. ідеї та упоряд. В. Корпусова]; НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. - К. : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2006. – 149 с.; **12.** *Пропп В.Я.* Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пропп – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1986. – 364 с.; **13.** *Пушкина О.И.* Репрезентация архетипа Матери в мифологических представлениях восточных славян // http://www.ruthenia.ru/folklore/pushkina1.htm; **14.** *Чубинский П. П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Юго-западный отдел: Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. – СПб. 1878. – Т.2. – 688 с.; **15.** 古事記/校訂 山口 佳紀 神野志 隆光– 東京 小学館 2007 – 320 p.; **16.** 吉田 敦彦 妍圣 美女の神話学– 東京 名著刊行会 1991 – 292 p.

Білик Н.Л. (Київ, Україна)

Своєрідність міжтекстової поетики роману М. Продановича «Сад у Венеції»

На матеріалі роману сучасного сербського прозаїка Мілети Продановича «Сад у Венеції» у статті висвітлюється специфіка симбіотичних варіантів моделювання міжтекстових зв'язків і їх семантики у практиці сербської постмодерної прози.

Ключові слова: *Мілета Проданович, симбіотичні міжтекстові конструкції, семантика.*

На материале романа современного сербского прозаика Милеты Продановича «Сад в Венеции» в статье освещается специфика симбиотических вариантов моделирования межтекстовых связей и их семантики в практике сербской постмодернистской прозы.

Ключевые слова: *Милета Проданович, симбиотические межтекстовые конструкции, семантика.*

Based on the novel „The Garden in Venice" by modern Serbian writer Mileta Prodanovich, the article presents the specificity of symbiotic simulation variation intertextual relationships and their semantics in practice Serbian postmodern prose.
Key words: *Mileta Prodanovich, symbiotic intertextual construction, semantic.*

Міжтекстові зв'язки традиційно вважаються одними з найефективніших смислоутворювальних можливостей постмодерністської поетики: за спостереженнями сучасних літературознавців, інтертекст, із яким взаємодіє текстова реальність будь-якого мистецького твору, непомірно збагачує зміст останнього [1, 272].

Адептом міжтекстовості з-поміж представників сербського національного літературного дискурсу вважається Мілета Проданович – сучасний сербський художник, мистецтвознавець, письменник, лауреат міжнародних нагород у галузі літератури, який незмінно зацікавлює аудиторію своєрідністю своєї творчої манери. Витонченість і складність інтертекстуального вислову, на думку Л. Меренік, роблять митця одним із найцікавіших авторів у сербському мистецтві [3, 114-119].

Важливим джерелом ідентифікації творчості митця виступають його численні коментарі. Як переконує письменник, його авторська концепція сфокусована на основних орієнтирах постмодерністської проблематики і поетики, зокрема, змістовий вимір його романів підпорядкований подоланню «парадигматичної ментальної хвороби постмодерну – розділеності особистості». В одному з інтерв'ю М. Проданович наголосив на генетичній пов'язаності своєї творчості саме з цим періодом – краху великих утопій і, відповідно, різних спроб уникнути можливих відлунь цього краху – «фантомних хвороб» у індивідуальній і суспільній свідомості, якими автор з прикрістю вважає цинізм цивілізації, втрату «віри у великі оповіді» більше не цнотливого, не наївного мистецтва [6]. А отже, в сучасному історико-літературному й літературознавчому дискурсі виявляється цілком очевидним формування романної творчості Мілети Продановича в орієнтованості прози митця на відтворення знакових рис і різних форм постмодерністської поетики.

Великою мірою інтелектуально-креативна зосередженість на «вавілонській вежі знаків», еклектика яких розгортається від мізансцени, необхідної для окреслення миті сучасності, її характеру та настроїв, через

романтизовані теми, такі як паломництво і звернення до «іконографії краю», до парадигматичного прочитання окультних та ізотеричних моментів, на думку Л. Меренік, роблять митця одним із найцікавіших авторів у сербському мистецтві [3, 114-119].

А отже, розмаїття реалізації постмодерністської поетики, зокрема, міжтекстові зв'язки, очевидно притаманні творчості М. Продановича. У міркуваннях про постмодерністський характер своєї поетики М. Проданович неодноразово визнавав однією з його ознак беззаперечну установку на потужні ремінісценції щодо творів з історії мистецтва і на системні алюзії та цитації, рівною мірою притаманні його творам образотворчого мистецтва [6, 73].

Найбільша ж мистецька концентрація концепції постмодернізму і далі залишалася властивою для жанру роману, який Мілета Проданович вважає своїм творчим амплуа у сфері літератури [6, 76].

Ціла низка романів М. Продановича анонсує істотну активність міжтекстовості, стратегічної для компаративістичного дивкурсу. Таку поетикальну орієнтованість, за визначенням письменника, посилює вплив постмодерністського канону, започаткованого У. Еко, під знаком якого формувався творчий метод митця. Він реалізувався у романах, що функціонують на кількох рівнях: зовнішньому, привабливому, який повинен заманити у вир оповіді, і глибинних – софізованих, інтелектуальних планах, сповнених емоцій, інформації і роздумів – кожен із яких, зі свого боку, вимагає надглибокої вдумливості [6, 82].

У цій художній жанровій практиці М. Продановича помітна смислова активність, характерна для симбіотичних міжтекстових конструкцій. Цілковита імовірність даного прецедента вмотивована зазначеною Л. Меренік принциповою схильністю М. Продановича до авторських інновацій у плані комбінування різних поетикальних типів і їх проявів у твореній образності, які спостерігаються в усіх актуальних для його творчості видах мистецтва. У даному випадку показово, що їх накопичення, а почасти й нагромадження дослідники вважають визначальною характерною особливістю поетики митця [9, 7–8], здатною, за аналогією, відіграти роль організаційного принципу наведеного художнього рішення.

Висвітлення їх структурної та семантичної специфіки, з огляду на принципову актуальність даного аспекту, становить мету даної статті.

За *конструкцією* дані значеннєві системи виступають смисловими біномами, або триномами, членованість яких у семантичній перспективі

кожної активованої форми або типу міжтекстовості не лише обов'язково поєднується, а й, почасти, посилюється у наведеній модифікації.

Найбільшої актуальності набуває, у зв'язку з цим, інтертекстуальний тип міжтекстових зв'язків. Адже він, як відомо, відіграє провідну роль у художній методології митця, в образній реалізації її здатності до формування і системи значень, і її ключового організаційного смислового начала й у цьому, за Л. Меренік, вважається найвищою цінністю його робіт і в творчому світогляді письменника позиціонується в домінантному положенні порівняно з морфологічними, конструктивними та піктуральними властивостями творів [9, 13], що стимулює увагу до гіпотетичної формальної та смислової активності явища в пошуку загальної семантичної завершеності.

Особлива смислоутворювальна симбіотична конструкція пов'язана з міжтекстовими сигналами, активованими в художньому просторі Белграда – рідного міста М. Продановича і головного героя його роману «Сад у Венеції». Зокрема, образ міста автор вибудовує переважно в геополітичному аспекті, переважно як столицю «другої, комуністичної Югославії», зоною з блоку «залізної завіси» [5, 9-10]. Слід наголосити, що ця художня ознака конкретно-чуттєвої данності образу міста накреслює принципову для реконструкції семантичного поля роману потужну алюзійну інтертекстуальну перспективу в прототексті історичного дискурсу. Так, наприклад, із досліджень В. Чоровича відомо, що в історії сербської державності існувало дві Югославії: перша – королівство, утворене 1929 року і так звана «друга» – федеративна республіка, що була проголошена у 1945 році й проіснувала до 1992 року [7, 769-770].

У даному смисловому фрагменті прототексту простежується помітна виразність індикатора іншого типу міжтекстових зв'язків. Його зміст демонструє аналогії з відповідними спостереженнями самого М. Продановича. Письменник відмічав, що постійне перебування «другої Югославії» під політичним впливом ідеології країн так званого «соціалістичного табору», котрі здобули у політичних колах ІІ половини ХХ сторіччя назву земель «з-за залізної завіси» закритості й політичних заборон, спричинило формування у владних структурах моделі комуністичного типу суспільно-економічної формації [6, 78-79].

У даному форматі, гіпертекстуально активними сюжетними атрибутами виокремленого в прототексті «другої Югославії» міжтекстового маркера, можна вважати пов'язані із зображенням держави-батьківщини як самого письменника, так і героя роману «Сад у Венеції»

транспаранти й «плакати із зображеннями вождя» на белградських вулицях [5, 6] – у яких можна побачити гіпертекстуально прирощений зміст відомих реалій із типових політичних демонстрацій у країнах, де правив режим політичної реакції. Активований мотив даного фрагмента прототексту робить рель'єфнішою смислову конотацію розгортання сюжетної ситуації у країні з тоталітарною політичною системою, а отже, й відповідним набором суспільно-політичних обмежень.

У зв'язку з критерієм природи прототекстів, слід відзначити, що зразок складної симбіотичної конструкції, яка спостерігається в художній практиці М. Продановича, реалізується в семантичних апелюваннях до комплексу історичних і суспільно-політичних «текстів» культури, в широкому розумінні цього поняття. Їх інтерпретанти здатні розгорнути актуальний для семіосфери роману єдиний широкий зміст політичної долі столиці й країни загалом у другій половині XX сторіччя – наприкінці II тисячоліття.

Домінує в системі прототекстів окремий план, позначений *власне політичними подіями, або ж політикою суспільної ситуації*, які, на думку Р. Кордича, через значеннєві акценти актуального політичного концепту, за будь-яких умов взаємопов'язані з літературою, присутні у ній – навіть на рівні так званого підсвідомого досвіду, коли цілком виключається «програмна» політичність твору [8, 5-36].

Додатковим аргументом на користь особливої релевантності політичного дискурсу Сербії у формуванні сфери семантичних відповідників інтертекстуальності романів М. Продановича можна вважати метафоричне зауваження Р. Кордича з приводу роману митця «Пес із перебитим хребтом», з якого стає зрозумілим, що патріотичним фугам продановичевих творів загалом принципово притаманні політичні соло [8, 54]. Між тим, сказане також засвідчує і принципове позиціонування категорій «патріотизму» та «політики» в концептуальній палітрі М. Продановича.

Ця точка зору узгоджується з декларованою в інтерв'ю М. Вуйчичу позицією самого письменника – у його міркуваннях щодо так званого «прямого політичного месейджу», або ідеологічних меж, які почасти зумовлюють і спрямовують певний розвиток оповіді його романів. У зв'язку з цим, М. Проданович підкреслює нетрадиційність анґажованості своїх творів, пов'язаної передусім, не зі свідомим прагненням політизувати

побудовані ним відповідні художні світи, а з часом їх створення, коли вони опинилися в реальній системі часових та суспільних координат, визначених цілком за політичним критерієм, і коли політика своєю тотальною явленістю переважала у визначенні доль людей, суспільств, держав [11].

З наведеним міжтекстовим об'єктом узгоджується ефективність перспективної міжтекстової маркованості прототексту «Другої Югославії», що актуалізує в наступному гіпертекстуальному етапі функціонування в даному фрагменті багаторівневої симбіотичної конструкції ознаку дієвого плану образу героїні «Саду у Венеції» – Дори. В інтер'єрі відтвореної в романі атмосфери неспокою [5, 11], вона передостанньої середи 1996 року отримала синці й подряпини на обличчі й тілі [5, 4-5] у зухвалому піднесенні від вагомих і значущих тоді для неї слів «Белград – це світ» [5, 11]. Відомий белградцям слоган відзначає не лише помітна виражальна роль у комплексі наведених характеристик образу Дори, а й власна міжтекстова маркованість, що в комбінації з гіпертекстуальними індикаторами «малої імперії» [6, 94], які можна виокремити в змісті інтертекстуально активованого прототексту «Другої Югославії» дозволяють актуалізувати сенс важливої сторінки політичного життєпису Сербії. Гіпертекстуальний корелят цієї поетикальної ситуації пов'язує її із негативною конотацією політичних студентських протестів, розгорнутих у Белграді в листопаді й грудні 1996 року під символічним гаслом «Белград – це світ» - промовою громадськості проти політики наближення країни до тотальної ізоляції. Символічний лозунг протестувальників, у даному випадку, акцентував масштабність Белграда в глобальному світовому процесі, але, наразі, не в плані гуманістичних зрушень, а, насамперед, у приналежності скоєного в Сербії обману до мозаїки всієї неправди, поширеної у світі [2] – адже виступи спрямовувалися проти тенденційної для пост-імперської ідеології фальсифікації голосів на президентських виборах на користь прибічника «пост-Югославської» тоталітарної ідеології Слободана Мілошевича, який продовжував одіозну політику політичних переслідувань та утисків і, на думку самого М. Продановича, виявився людиною, що, заради «наркотику особистої влади», «принесла найбільше шкоди сербському народу з часів приходу слов'ян на Балкани [6, 94–95].

Відповідно, результативність даного фрагменту багаторівневої симбіотичної конструкції дозволяє припустити в утвореному нею

єдиному смисловому плані рекультивацію ідеї небезпеки, а, почасти, й болісного трагізму для суспільної моралі наслідків політико-ідеологічних маніпуляцій.

Крім того, прототекстова смислова активність «другої Югославії», тепер уже в змістовій перспективі її історичних змін, у гіпертекстуальному апелюванні кореспондує з наведеною в романі ознакою його динамічного аспекту, окресленою відрізком сюжетного часу «після перших залпів у Хорватії», який своєю автономною міжтекстовою маркованістю відкриває для смислової реконструкції роману істотний обсяг окремої прототекстової семантики.

Актуалізований у прототексті сенс відкриває змістовий план, у якому екстрапольована лінія очевидних, за окремими оцінками, трагічних наслідків соціалізму й пост-соціалізму, коли мешканці Сербії потерпали від режиму Мілошевича і його утисків, від бомбардувань, і від подальшого ембарго. По суті свого історичного змісту він дозволяє посилити в семантиці твору контекстуальну лінію деструктивності реакційних дій режиму імперської влади – його патологічною політичною «візитівкою» стали злочинні дії, якими була розв'язана на початку 90-х років XX сторіччя війна у колишній Югославії [4]. Принциповим семантичним акцентом у даному випадку можна вважати видобуте гіпертекстуальними паралелями зі сфери історичних корелятів значення повторюваного в тексті топосу «санкцій» – уведеного світовою спільнотою політико-економічного ембарго проти злочинної тоталітарної влади, що, зрештою, по суті спрямовувалося проти безвинних громадян цієї країни, етично, соціально відмежованих від панівної політичної верхівки зруйнованої країни.

У цій прототекстовій семантичній наповненості маркер перших хорватських залпів набуває ознак смислового контрапункту художньої реальності роману, який позначає відображений у ній період буття героїв у зруйнованій країні, бідному й знесиленому белградському осередку, виразно представлений у висловленій М. Продановичем його світоглядній позиції [6, 95].

Додаткового посилення сенсу фрагменту надає гіпертекстуальний потенціал тієї його поетикальної ознаки, в якій наведений період змальовується як час, коли «тонула країна» героя [5, 64]. Семантична сфера даного індикатора містить «двоядерну» міжтекстову маркованість: у ньому містяться два топоси, що мають гіпертекстуальний потенціал, відповідно до яких фрагмент можна розподілити на два плани –

метафоричний і суто символічний. Підкреслимо, що на цьому рівні міжтекстових зв'язків роману спостерігається комплексність гіпертекстуальності, втіленої у двох формах – «внутрішньої» відсилковості до коментування сенсу маркера в контексті згадок про жахливі бомбардування й безглузде руйнування країни [5, 58], а також наступної, «зовнішньої» відсилковості до «тексту» іншого порядку, у даному випадку історичної дійсності, змістовий капацітет якого реалізувався в гіпотетичному реконструюванні зображеного в семантичній сфері Белграда трагізму становища країни, мешканці якої зазнали трагічних наслідків хибної тоталітарної політики влади, а їх осмислення посідає помітне місце у творчості М. Продановича [10].

А отже, в цьому прототекстовому семантичному фокусі реконструйована інтерпретанта дозволяє припустити втілення в романі подвійного почуття до міста: до конотативної атмосфери теплоти й любові у ставленні до вулиць Белграда, прирощується міжтекстово модифікований план гіпотетичного емоційного відторгнення міста, в якому відчуваються тоталітарні акценти в політичній керованості життям суспільства, розвинена, зокрема, державним апаратом соціалістичного й пост-соціалістичного типу і його семантична площина набуває значення амбівалентної протиставності.

Таким чином, своєрідна конструкція міжтекстових зв'язків, сформована кількарівневим *симбіотичним поєднанням смислових корелятів несимультанного взаємозумовленого активування інтертекстуальності та* гіпертекстуальності, у спільній смисловій комбінації формує співвідносну з концептом еміграції семантичну домінанту філософсько-етичної проблеми *страждань людей за долю рідної землі* як *етапу екзистенції буття*, поетикально розбудовану в романі М. Продановича «Сад у Венеції».

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Будний В.* Порівняльне літературознавство: Підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К., 2008. – 430 с.; **2.** *Дунђерин А.* О култури, уметности и друштвеним питањима. – Режим доступу до ст. : http://dundjerin.wordpress.com/; **3.** *Меренік Л.* Мілета Проданович – самосвідомість постмодерного митця у добу кризи // Украс: історія, культура, мистецтво. Українсько-сербський збірник. – 2008. – Вип. 1 (3). – С. 113–120; **4.** *Ненадић Д.* Расадник побуне: Институт за политичке студије. – [електронний ресурс] / Данијела Ненадић // Политика. – 22.11.2006. – Режим доступу до кн. : http://www.mgb.org.rs/Dobrodosli/Pocetna/Odeljenja/Istorija/IstorijaBeogradaod1941/tabid/68/language/sr-Cyrl-CS/Default.aspx?udt_500_param_detail=333; **5.** *Проданович М.* Сад у

Венеції. Роман / Пер. із сербської // Всесвіт. – 2009. - № 5-6. – С. 3-105; **6.** Розмова з Мілетою Продановичем // Украс: історія, культура, мистецтво. Українсько-сербський збірник. – 2008. – Вип. 1 (3). – С. 73–96; **7.** *Ћоровић В.* Историја Срба / В. Ћоровић ; [приредили Раде Михалић, Радош Лушић]. – Ниш, 2001. – 796 с.; **8.** *Kordić R.* Politika književnosti / Radoman Kordić. – Beograd, 2007. – 357 s.; **9.** *Merenik L.* Mileta Prodanović: biti na nekom mestu, biti, svuda biti / Lidija Merenik. – Beograd, 2011 (Kragujevac : Interagent). – 199 s.; **10.** *Prodanović M.* Stariji i lepši Beograd. – Beograd, 2001. – 148 s.; **11.** *Vujičić M.* Anđeo za masna i pijana usta – Intervju: Mileta Prodanović, književnik i slikar // http://www.plastelin.com/content/view/362/89/.

Булаховська Ю.Л. (Київ, Україна)

Чи має якесь безпосереднє відношення до лінгвостилістики проблема художнього перекладу?

У даній статті йдеться про роль лінгвостилістики в питанні художнього перекладу. На матеріалі байки І.А. Крилова; поезії Івана Франка («Зів'яле листя») і перекладів поетичного слова Марії Конопніцької й Віслави Шимборської на українську мову.
Ключові слова: *лінгвостилістика, переклад, художній твір.*

В данной статье речь идет о роли лингвостилистики в вопросе художественного перевода. На материале басни И.А. Крылова; поэзии Ивана Франко («Увядшая листва») и переводов поэзии Марии Конопницкой и Виславы Шимборской на украинский язык.
Ключевые слова: *лингвостилистика, перевод, художественное произведение.*

The report presents the problem of translation in domain philologycal on the material specifical poetical of the fables by I. Crylov, poetry of I. Franko; M. Conopnickej and W. Szymborskiej.
Key words: *translation, masterpiece of literature.*

Хочу одразу підкреслити, що фахівці-філологи нашої сучасної доби (тобто кінця XX-го століття й початку XXI-го) порівняно мало уваги приділяють такій «проміжній» (між мовознавством і літературознавством) дисципліні, як лінгвостилістика (отже, мова письменників). Я можу погодитися з тим, що сучасна наука має більше розгалужень і відповідно «спеціалізацій», ніж раніш. Однак, на мій погляд, *мова* письменницького твору (в якому б жанрі його не було написано, навіть як журналістська «емоційна» нотатка, навіть як твір – максимально фактографічно-документальний), – все одно має свої

художні особливості: йдеться про його мовне втілення; характер образності; засоби емоційного впливу на читача.

Відповідно зросли й вимоги до індивідуального художнього перекладу, який жодною мірою (повторюю – жодною мірою) не може бути замінений перекладом комп'ютерним. Мабуть, не випадково виникає стільки неприємних видавничих непорозумінь внаслідок перекладу суто комп'ютерного, бо комп'ютерний апарат ніколи не може відтворити художньо досконало переклад художнього твору з однієї мови на іншу. І тут фігурує чимало органічних чинників: відбір лексики (давньої й сучасної); географічна специфіка, важлива для розуміння читача; я вже не кажу про індивідуальні риси характеру й сприйняття у автора оригіналу й перекладача. Бо автор оригіналу пише для *свого* читача (термінологічно кажуть, для свого «реципієнта»), а перекладач – «передає» відповідний художній твір – в міру свого ідейно-творчого розуміння і для *свого* читача («реципієнта»). Так, як вам здається, відіграє роль у даному разі лінгвостилістичний (тобто – водночас мовознавчий і літературознавчий) аналіз вцілому чи ні?

Наведу в даному разі певні думки з цього приводу Л.А. Булаховського, який присвятив лінгвостилістиці цікаву монографію «Русский литературный язык первой половины XIX века» (видання київське – 1957 року). Там подано в основному постаті багатьох першорядних, а іноді й другорядних російських письменників цієї доби, а також і письменників українських, які писали двома мовами (українською й російською), скажімо, Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Л. Глібова тощо.

Зупинюсь конкретніше на творчості *І.А. Крилова*, котрий уславився все-таки найбільше своїми байками. Саме в них виявився його самобутній талант письменника-сатирика. З прогресивно-просвітницьких позицій він засуджував насильство і сваволю поміщиків; беззаконня й продажність у державних установах; висловлював гуманне ставлення до людини праці… Творчість Крилова відзначається демократизмом і симпатією до трудящих; вона відіграє важливу роль у становленні реалізму в російській літературі. Твори Крилова, ще за його життя, стали широковідомі і в Україні [2, 57–58].

Тепер – інше питання. Чи є всі сюжети байок І.А. Крилова оригінальними? Звичайно, що ні. І більшість з них йде не від античного Езопа, а від французького талановитого байкаря Лафонтена [6, 117–124]. І це явище – закономірне й розповсюджене у світовій літературі, зокрема, по відношенню до жанру байки. Можна для прикладу взяти байку

Лафонтена «Le Corbeau et le Renard» (тобто, «Ворон і Лис», якщо перекладати дослівно) [7, 1409]. Байка Крилова називається ж («Ворона і Лисица») – сюжетний задум той самий; сатиричне спрямування твору й мораль з нього – та ж сама. А от «мовний вигляд» – інший, і це треба неодмінно враховувати, якщо б ми повинні були дати художній переклад (поетичний) з твору Лафонтена, а не російську «вільну» переробку Крилова, адже мовне оформлення його сатиричного в обох випадках твору – буде різним. У Лафонтена: поважний «він» – maitre Corbeau (чоловічої статі) і maitre Renard (теж чоловічої статі) – обидва поважні пани, де хитрий пан Лис обманює «помпезного», та дурнуватого пана Ворона, підкупивши його «високими лесощами» про його виняткову нібито зовнішність і, мабуть, винятковий голос, коли насправді знає, що той здатен тільки «голосно каркати». Авторська мова Лафонтена у відповідній байці добре пародіює «високий стиль» розмови: Il (maitre Corbeau) tient à peu près ce langage («так промовляє»). У Крилова: й Ворона, і Лисиця – жіночої статі; розмовляють вони мовою суто побутовою, особливо улесливою – Лисиця [5, 685–696].

Л.А. Булаховський підкреслює у своїй характеристиці байок Крилова, що (цитую в російському оригіналі розвідки): «Крылов замечательно схватывал типические особенности речевых манер различных социальных характеров. Общественные диалекты, в их функциональном преломлении звучат в его баснях с исключительной выразительностью. Круг этих диалектов у него очень широк, но показаны они «в обстоятельствах» заостренно ярко и всегда художественно оправданы у него в своем применении значимостью, как и средства характеристики»…Великолепны у Крылова и такие пародии – подражания льстивому придворному стилю… Чаще в баснях Крылова настоящий носитель такого стиля – Лиса, например, в басне в «Море зверей», где Лисица говорит так же льстиво: «Наш отец, Поверь, что это честь большая для овец, Когда ты их изволишь скушать…» [1, 104–105].

У своїх «лінгвістичних роздумах» Л.А. Булаховський посилається, зокрема, і на П.А. В'яземського у його книзі «Старая записная книжка» (цитую теж в оригіналі): «Если бы мнение, что басня есть уловка рабства, еще не существовало, то у нас должно бы оно родиться. Недаром сатирическая отрасль нашей словесности – басни. Ум прокрадывался в них мимо цензуры: Хемницер, Дмитриев и Крылов часто кололи истиною не в бровь».

Виразним прикладом для лінгвостилістичного аналізу можуть бути і вірші з ліричного циклу Івана Франка «Зів'яле листя», де є можливість

конкретно порівняти: й українські оригінали віршів, і відповідні російськомовні переклади Анни Ахматової; і польськомовні переклади Кристини Ангельської. Про це видання (його здобутки і прорахунки) можна багато говорити й плідно дискутувати: Іван Франко «Зів'яле листя» (Лірична драма); Иван Франко «Увядшая листва» (Лирическая драма), Iwan Franko Zwiędłe liście (Dramat liryczny), Львів, Календар, 2004. але, безперечно, можна погодитися із заключними словами талановитого львівського критика – Миколи Ільницького в його Передмові до цього плідного (навіть своїм текстовим вантажем) видання: «Переклади художніх творів, вступаючи у чужомовне літературне середовище, щось беруть із нього і додають йому, надто коли йдеться про такі вершинні явища літератури, яким є Франкове «Зів'яле листя». Як поет ніс із собою у вічність свою тугу закоханої душі, так нащадки несуть із собою його слово, в якому біль обернувся в перлину, яка, засвідчуючись у рідному мистецтві літератури, здатна давати відблиск і в інших».

Хочу тепер і дещо сказати про особливості перекладу (в лінгвостилістичному плані) таких різних за стилем видатних польських поетес (не тільки за «хронологією життя»), як Марія Конопніцька й Віслава Шимборська. Нагадаю роки життя Марії Конопніцької (1847-1910) і Віслави Шимборської (1923-2012).

Перекладати з Конопніцької можна лише з обов'язковим врахуванням її ритмомелодики («A jak poszedł Król na wojnę, grały jemy surmy zbrojne… A jak poszedł Stach na boje, zaszumiały jasne zdroje, zaszumiało kłósów pole – na tęsknotę, na niedolę». Тут присутня і рима, і музичне звучання народної пісні, і «залізна кованість» афористичного польського вірша.

Що стосується Віслави Шимборської, то в її поетичному слові (схожому на «білу прозу») вражає лише своєрідна переконаність образності – часто-густо навіть парадоксальної, але все одно – неповторної. І це неодмінно треба враховувати в перекладах – інакше поезія Конопніцької вражатиме нас лише своїм звучанням (а не змістом), як твір музичний, а поезія Шимборської – лише як «розумна, стисла проза» – не більше. Те й інше – неприпустимо.

Для переконливості наведу приклад вірша Віслави Шимборської (в уривках) і вдалий український переклад цього ж вірша – Станіславом Шевченком: «Pod jedną gwiazdką»: «Przepraszam przypadek, że nazywam go – koniecznością. Przepraszam konieczność, jeśli się mylę. Niech się nie gniewa szczęście, że biorę je jak swoje. Niech mi zapomnią umarli, że ledwie tłą się w pamięci… Nie miej mi za złe, mowo, że pozyczam patetycznych słów, a potem trudu doładam, żeby wydały się lekkie».

«Під однією зіркою»: «Пробач, випадковосте, що ти мені – необхідність. Не гнівайся, щастя, що беру тебе як власне. Даруйте, померлі, що згадка про вас ледве тліє…Не сердься на мене, мово, що позичаю слова патетичні, а потім тяжко працюю, аби здавалися простими» [8, 119][*].

Цей перелік образних думок можна ще довго продовжувати, та він дуже показовий для поетичного слова саме Віслави Шимборської.

Що стосується лінгвостилістики й історико-літературної характеристики поетичного циклу Івана Франка «Зів'яле листя» та його російськомовних перекладів Анни Ахматової і польських сучасних перекладів Кристини Ангельської, які ми згадували побіжно в зв'язку з оцінкою Миколи Ільницького, то можна підкреслити ще раз відому «перекладацьку» істину: що майстерність такої видатної поетеси, як Анна Ахматова, тут висока, та вона не завжди (своєю «вишуканістю») відповідає фольклорній основі «Зів'ялого листя».

Польськомовний же переклад Кристини Ангельської, справді, свідчить про її добре знання польської мови, але її переклад так само дещо втрачає від відсутності в ньому української фольклорності й «музичності» поетичних рядків Івана Франка.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Булаховский Л.А.* Русский литературный язык первой половины XIX века. – К., 1957; **2.** *Деркач Б.А.* Крилов Іван Андрійович // УЛЕ. – Т.3. – К., 1967; **3.** *Вяземский П.А.* Полное собрание сочинений. – М., 1957. – Т. IX; **4.** Конопницька (Konopnicka) // УЛЕ. – К., 1972. – Т. 2; **5.** Крылов Иван Андреевич // Литературная энциклопедия. – М., 1931. – Т.5; **6.** Лафонтен Жан (Jean de La Fontaine) // Литературная энциклопедия. – М., 1932. – Т.6; **7.** La Fontaine Jean de // Petit Larousse illustré. – Paris, 1906; **8.** Antologia współczesnej poezji polskiej. Антологія «сучасної» польської поезії. – Львів, «Каменяр», 2005.

Булаховська Ю.Л. (Київ, Україна)

Поезія і образотворче мистецтво

У даній статті йдеться про органічний зв'язок мистецтва поетичного (літературного) з мистецтвом образотворчим, зокрема, що треба давати у вигляді ілюстрацій до «Вибраних творів» відомих письменників (російських, українських, польських)?

Ключові слова: *поезія; ілюстрація; образотворче мистецтво.*

[*] Dla tego, że są – Тому що вони сущі. Wybór wierszy: Stanisław Szewczenko.

В данной статье речь идет об органической связи искусства поэтического (литературного) с изобразительным искусством, в частности, о том, что именно давать в виде иллюстрации к «Избранным произведениям» известных писателей (русских, украинских, польских)?
Ключевые слова: *поэзия; иллюстрация; изобразительное искусство.*

In this article author analyzes the communication of literature with the fine art in the poetry of the prominent authors and illustrations (Russian, Ukrainian and Polish).
Key words: *the poetry; the literature; the fine art.*

Я і раніше, у цілому ряді моїх статей історико-літературознавчого змісту, намагалася звертати увагу на органічне поєднання: образно-поетичного, мовного матеріалу (тою чи іншою мірою) з темою: або музичного, або образотворчого мистецтва, тобто ці твори – (найчастіше поетична лірика) – так би мовити, просякнуті органічно або музичною, або образотворчою образністю. Скажімо, поема відомого польського поета першої половини ХХ-го століття Константи-Ільдефонса Галчинського «Ніобея» – взагалі побудована за законами музичного, а не літературного мистецтва: має «Увертюру», окремі «Симфонічні частини» і «Музичний фінал».

Скажімо, в поемі теж видатного польського поста і перекладача тієї ж доби - Юліана Тувіма «Квіти Польщі» є цілий окремий розділ під музичною назвою «Grande Valse Brillante».

У музичному стилі написано і знамениту поему Павла Тичини «Похорон друга»: і ритмічно, і образно створену як музичний «реквієм». А якщо звернутися до російської літератури ХІХ-го століття (маю на увазі життєву і творчу дружбу Олексія Миколайовича Апухтіна – як поета з великим Петром Іллічем Чайковським – як композитором, то можна згадати «дружнє творче послання» Апухтіна Чайковському (напівліричне, напівіронічне), усе побудоване на музичній термінології: «К отьезду музыканта – друга мой стих минорний тон берёт, и нашей старой жизни фуга – всё развивается, растёт. Мы увертюру жизни бурной сыграли вместе, до конца. Грядущей славы марш бравурный нам рано волновал сердца. В свои мы верили таланты, делились массой чувств, идей, и был ты вроде доминанты в аккордах юности моей».

Ще більше прикладів можна навести в галузі зіставлення поезії з *образотворчим мистецтвом,* особливо в поетичному слові тих відомих митців, в особі яких органічно поєднувалася обдарованість літературна й обдарованість художника. Це буде і Тарас Шевченко, і Павло Тичина в українській літературі різних часів (досить тільки кинути оком на

«Причинну» Шевченка: «Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива, додолу верби гне високі, горами хвилю підійма» – тобто цілком художня замальовка; це буде «Заповіт» Шевченка – «щоб лани широкополі, і Дніпро, і кручі, було видно, було чути, як реве ревучий»; це нібито спокійні, побіжні, суто «художні штрихи» Шевченка: «Садок вишневий коло хати, хрущі над вишнями гудуть» або «Сонце сідає, гори чорніють» і таке інше. Або зовсім інші пейзажні замальовки у віршах Анни Ахматової: «Поздней осенью хладный и колкий бродит ветер – безлюдью рад. В белом инее черные ёлки на подтаявшем снеге стоят...»; її ж рядки: «С грозных ли площадей Ленинграда или с блаженных Летейских полей ты принес мне такую отраду: тополями украсил ограду и восточных светил мириады расселил над печалью моей»?

У поета й художника М.Ю. Лермонтова «мовна замальовка» завжди буде й художньо яскравою: «В той башне, высокой и тесной, царица Тамара жила: прекрасна, как Ангел небесный, как Демон коварна и зла»; «Скакун лихой, ты Господина из боя вынес, как стрела, но злая пуля осетина его во мраке догнала»; «где роется Терек во мгле»; «Ни разу не был в дни веселья так разноцветен и богат Тамары праздничный наряд»; колоритна (з художнього боку) й лірика Олександра Блока, скажімо, про троянди в його поемі «Соловьиный сад» – «их шипы, словно руки из сада, уцепились за платье моё»; «мы встречались с тобой на закате. Ты веслом рассекала залив. Я любил твоё белое платье, утончённость мечты разлюбив».

Отже, прикладів зв'язків слова поетичного з образотворчим мистецтвом можна навести безліч, до того ж, і в галузі польської поезії: «Sine lasy we mgłach drzemią; gaśnie jasny dzień, ach i tobie, moja ziemio, idzie mrok i cień; krótka była twoja zorza – najpiękniejsza z zórz, co od morza szła do morza złotym polem zbóż» (Конопніцька).

У даній статті я хочу поставити питання дещо інакше, а саме, яку ілюстрацію можна поставити до «Вибраних творів» більшості згаданих і не згаданих тут видатних і просто хороших поетів в їхніх «Вибраних творах», виходячи з конкретних образотворчих замальовок у їхніх творах?

Візьмемо *О.С. Пушкіна*. Найчастіше беруть до уваги його найвідоміший, спільний «скульптурний портрет» І.К. Айвазовського й І.Ю. Рєпіна на березі моря: «Прощай, свободная стихия…» 1887 року.

Як ілюстрацію до тома, де вміщено *епіграми* Пушкіна і взагалі його жартівливі и сатиричні вірші, беруть «карикатурні замальовки» самого Пушкіна, зроблені на полях рукописів. Це правильно, та хіба ж це увесь – навіть «поетичний» Пушкін – без його «прози й драматургії»? - Звичайно, ні.

Як ілюстрацію до «Вибраного» Лермонтова беруть або замальовки Кавказьких гір чи «портрети» Демона пера Врубеля. Правильно, та хіба ж це весь поетичний і прозовий Лермонтов? Не знають, як правило, що давати ілюстративно навіть до повного видання поетичних творів О.М. Апухтіна. Можна, звичайно, дати тільки «Пару гнедых»: «Были когда-то и вы рысаками и кучеров вы имели лихих... Ваша хозяйка состарилась с вами, пара гнедых, айда пара гнедых». Можна, звичайно, давати лише це, та це ж буде далеко не весь Апухтін, з його прекрасними зразками інтимної лірики й дотепним, розумним гумором.

Найскладніше, на мій погляд, стоїть справа з ілюстрацією до «Вибраного» Миколи Олексійовича Некрасова. Там, є чимало конкретних «образотворчих замальовок» і його самого у певній поетичній формі.

Хоча б така: «Выйдь на Волгу. Чей стон раздаётся над великою русской рекой? Этот стон у нас песней зовётся: то бурла́ки идут бечево́й». Тобто класичний приклад поєднання в одному «поетичному вислові» і образу музичного («песня») і, головне, образу в галузі образотворчого мистецтва.

А конкретна «картина-замальовка» з його трагічної поеми «Мороз-Красный нос»: «А Дарья стояла и стыла в своём очарованном сне»? А сама назва вірша «У Парадного подьезда» з його гострим сатиричним звучанням і подальші пейзажні «закордонні замальовки»: «наблюдая, как солнце пурпурное опускается в море лазурное...», або поетичні рядки з поеми того ж Некрасова «Орина – мать солдатская»: «ночью кашель бьет солдатика: белый плат в крови мокрёшенек».

Я колись бачила повне видання М.О. Некрасова, де були вміщені вірші: «Железная дорога» і поема «Мороз-Красный нос», з ілюстрацією, що нібито не відповідала безпосередньому змісту вміщених там творів російського поета, але відповідала настрою всієї його творчості: дерев'яна веранда приміської дачі; ніч; і пейзаж тихий, без грому і блискавки, лише картина так званого «обложного дождя».

Приклади конкретних матеріалів і теоретичні висновки можуть бути численними й різноманітними як за змістом, так і за пропозиціями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Українська літературна енциклопедія. – К., 1967. – Т.3; **2.** Литературная энциклопедия. – М., 1936. – Т.5; 3. Українська радянська енциклопедія. – К., 1970. – Т. 12.

Довжок Т.В. (Київ, Україна)

Антропологічний вимір літературної критики Чеслава Мілоша

На матеріалі вибраних літературно-критичних праць у статті висвітлюються особливості критичного методу Ч.Мілоша, його погляди на творчість сучасників та літературознавство як галузь гуманітаристики. У пізнавальних настановах Ч.Мілоша авторка вбачає значну близькість до тих завдань, що їх ставить перед собою сучасна літературознавча антропологія.
Ключові слова: *есе, інтерпретація, антропологічний, публіцистика, критика, метод.*

На материале избранных литературно-критических работ в статье освещаются особенности критического метода Ч.Милоша, его взгляды на творчество современников и литературоведение как раздел гуманитарных наук. По мнению автора, познавательные ориентиры Ч.Милоша в анализе литературного текста близки к тем задачам, которые ставит перед собой современная литературная антропология.
Ключевые слова: *эссе, интерпретация, антропологический, публицистика, критика, метод.*

The article highlights the features of Czesław Miłosz's critical method, his views on contemporary art and literature as a field of humanities. In cognitive guidelines of Czesław Miłosz author sees great proximity to the tasks that they set a modern literary anthropology.
Key words: *essay, interpretation, anthropology, journalism, criticism, method.*

Не є відкриттям, що новітнє літературознавство набуває щораз ширших культурологічних вимірів, опановуючи категорії людського досвіду у всій вичерпності духовно-тілесної парадигми. Етнос і соціум, тіло і стать, психологія і релігія, політика й ідеологія є спільною цариною інтердисциплінарного інструментарію, по який сягає нинішній дослідник текстів. З переосмисленням статусу літератури, яка з «тексту про культуру» перетворюється на «текст самої культури» (за Р.Ничем) [17, 45], а людина розглядається передусім як культурний феномен, збільшується відкритість літературознавства на антропологічні контексти. Серед численних перспектив дослідження формується й осібна критична методологія – літературна (літературознавча) антропологія, у Польщі представлена іменами Ришарда Нича, Едварда Касперського, Міхала П. Марковського. Дослідники мислять художній текст як культурологічний документ, що є носієм знань про певну культуру і розкриває ті грані людської діяльності, які виявляються через художню творчість і які неможливо пізнати жодним іншим шляхом [9, 51].

Зважившись торкнутися суперечливої теми і поглянути на Ч.Мілоша як на дослідника літератури (а ризик великий, бо «чистих» літературознавчих текстів у нього годі шукати, окрім показної англомовної «The History of Polish Literature» [17]), варто відзначити, що подиву гідне цілком свідоме й послідовне втілення «антропологічного» підходу в його критиці, ґрунтоване проте не на теоретичних засадах вчення, а на інтуїтивному прагненні до осягнення всього, чим є людина.

«Література, тобто голос однієї людини, яка промовляє до іншої людини» [5, 277], - так розумів словесність Ч.Мілош, адже, як уважав, «писане слово апелює не до якихось абстрактних витворів, як от нації, суспільства чи маси, ні, одна особа промовляє з певною метою до іншої особи» [4, 294]. На ці й подібні думки натрапляємо в статті (а швидше в есе) «Приватні обов'язки перед польською літературою», в якій у звичній для Ч.Мілоша дискусійній манері митець формулює свої погляди на природу літературної творчості, її завдання й цивілізаційну роль, штрихами (і в альтернативний спосіб) накреслює місце польської літератури у світовому письменстві, висловлюється щодо ремесла сучасного літературного критика. І відвертіших висловлювань годі шукати серед сучасників.

Довгий час перебуваючи в західному університетському середовищі (від 1960 р. викладає слов'янські літератури в Університеті Берклі), Ч.Мілош продовжує осмислювати світ з перспективи досвіду «незрілого» (як сказав би В.Ґомбрович) центрально-європейця, культура якого є мозаїкою пошуків і трагічних помилок. Письменник з іронією і недовірою висловлюється про американську методологію аналізу літературних текстів, яка у середині XX ст. запанувала в тамтешніх університетах[*]. Для Ч.Мілоша це критичний метод, сформований у західному світі, де «ніколи ще зростання добробуту не було таким швидким», «де людина вважає себе істотою натуральною, не спасенна релігією і не покликана перетворитися на бога» [4, 326]. У світі, де людина уніфікована й позбавлена метафізичного виміру, у світі, в якому, за словами митця, «звихнувся час» [4, 326], література і знання про неї перестають бути «основним засобом зараження і добром, і злом» [4, 295], перетворюючись на предмет дослідження.

«Чим є знання про літературу, неважливо, французьку, англійську, американську? – запитує Ч.Мілош. – Інтерпретаціями інтерпретацій,

[*] У тексті «Приватні обов'язки перед польською літературою» назва критичного напрямку не озвучується, але йдеться, мабуть, про метод американської Нової критики, який на момент написання статті (1969 р.) вигасає, даючи поштовх розвиткові структуралістської школи.

путівниками для путівників, які описують музейні експонати. Ці знання накопичуватимуться, ділитимуться на піддисципліни, розшаровуватимуться згідно з принципом дедалі більшого ускладнення людського лабіринту, а ще тому, що дедалі більшому числу людей слід надати годящу можливість длубатися в тому. Але відбувається це на маргінесі щораз більшого хаосу, примножуючи той хаос, і час уже усвідомити, який у нас рік на календарі» [4, 326]. З властивою для нього пророчою здатністю і, як завжди, відверто вказуючи на «голого короля», Ч.Мілош змальовує ситуацію в гуманітаристиці новітнього часу, де нерідко в плетиві категорій губиться сутність письменства як дзеркала людської природи. Митця ж цікавить не «узагальнена істота» [4, 326], яка постає з концепцій наукового висліду, а людина у всій повноті й неприваблівій суперечності свого існування. «Мене далебі обходить не «література», - пише Ч.Мілош, - а все те, що завжди неймовірні істоти відчували та мислили в якомусь, тому чи іншому куточку Європи» [4, 327].

У «Напівприватному листі про поезію» (1946), який з'явився у відповідь на аналітичні тексти К.Вики – першого дослідника творчості Ч.Мілоша, знову натрапляємо на відверто критичні зауваги щодо літературно-критичного ремесла. Чи мусить бути автор чутливим до критики? Це питання постає як вельми дискусійне. Адже, як пише Ч.Мілош, нерідко критики, «молотячи свої -ізми, конструюють важкі машини, які пересуваються із запізненням» [3, 339]. До того ж, накладання абстрактно-філософських, естетичних чи будь-яких інших категорій на тексти, які покликані передати драматичний конфлікт самого людського існування (як митець показує на прикладі потрактування його вірша «Вальс») свідчать, наскільки оманливим може бути шлях – навіть дуже професійного – критичного аналізу поетичного твору. Тому про повоєнну критику на власні вірші (зокрема цикли «Світ», «Голоси бідних людей») митець пише не інакше як «я був препарований із застосуванням психоаналітично-соціальної методи» [3, 347]. Методи, котра спонукала критиків до формулювання «за автора» розлогих висновків і конструювання концепцій там, де був відбиток дивовижі буття, натяк на проблему, засновок суперечності в усвідомленні життєвої драми. Пригадаймо, що Ч.Мілош, не боячись видатися старосвітським, основою поезії вважав все ж її здатність до mimesis, відображення неповторності земного творіння, а також здатність привносити «зерно мудрості й етичного сенсу» [2, 383] у жорстокий світ, відтак етична роль письменства була для нього незаперечною. Митець з великим побоюванням ставився до формістських тенденцій у сучасній творчості, - як візуальній, так і словесній, - коли сам

матеріал творіння – слово, барва, форма, предмет – починає домінувати над внутрішнім змістом твору, а сенс релятивізується, узалежнюючись від численних контекстів інтерпретації [7, 164-165].

У повоєнному «Американському нотатнику», який 1948 року фрагментами друкувався у варшавських «Літературних новинках», Ч.Мілош занотовує стриманий відгук про «велику дискусію у польських часописах про те, якою повинна бути література» [1, 65]. Звісно, після другої світової війни, коли в Європі точилися дискусії про саму можливість існування красного письменства («Писання поезії після Аушвіцу є варварством» (Т. Адорно), а в Польщі на літературну сцену тиснувся соцреалізм, полеміки щодо ролі і форми літературної творчості було не уникнути. Проте цей поважний дискурс Ч.Мілош характеризує як «певний різновид жаргону, який зрозумілий лише для кола людей, що смажаться в тепленькому горнятку власних суперечок» [1, 65]. «Вони черпають з цього сенс свого існування, не усвідомлюючи, що це «країна-видиво», як я назвав це у вірші, країна, де риштування понять набувають форми людей, дерев і речей. Крізь цю країну мчить експрес, який завозить диспутантів щораз далі від істини» [1, 65].

Аби на втрапити подібним експресом на непевні манівці, Ч.Мілош у своїх статтях і есе про літературу ніколи не вдається до тлумачення текстів шляхом категоризації, вписування у систему філософських уявлень, систематизації понять. Ч.Мілош дивиться на літературний текст (поетичний перш за все) крізь складне мереживо особистого досвіду митця, вплетеного у власне культурне підґрунтя, і як на унікальне цього підґрунтя відлуння: «Добрий сучасний письменник вивищує усього лиш скромні традиції, якщо, послуговуючись ними, досягає того, чого ніхто інший, позбавлений пам'яті про це, досягти не здужає» [5, 281]. Очевидно з огляду на подібні настанови, ми не знайдемо у Ч.Міловша літературної критики у традиційному її розумінні, а ті відгуки про творчість класиків і сучасників, на які натрапляємо у його текстах, напевно найкраще було б окреслити літературно-антропологічними портретами чи начерками.

Відомо, що Ч.Мілош є одним з перших відкривачів і популяризаторів англомовної (передусім американської) поезії ХХ ст. у Польщі. Ще у тяжкі роки другої світової війни, шукаючи, як він пише, «підтримки у різних розмірковуваннях» і не знаходячи її в європейських літературах [16, с. 91], Ч.Мілош відкрив для себе виплекану іншим історичним досвідом американську поезію, тоді ж заходився опановувати англійську мову. Цей шлях у повоєнні роки привів митця до дипломатичної служби в США, і вже у перше повоєнне десятиліття у польських літературних часописах («Творчість», «Літературні новинки») і в паризькій «Культурі» з'являються

численні поетичні переклади, есе, нотатки, нариси на американську тематику, в яких поєднуються критичні відгуки, побутові й пейзажні замальовки, філософська рефлексія і особисті визнання.

1947 року у «Творчості» публікується ряд нарисів, присвячених сучасній американській поезії, які пізніше під дещо іронічною назвою «Введення в американців. (Мова про американську поезію)» спільно з перекладами, статтями, есе, листами буде зібрано в одному томі і видано у видавництві Літературного інституту Єжи Ґедройця («Континенти», 1958).

Говорячи про «сучасну» американську поезію, Ч.Мілош нагадує, що американці звично датують її приблизно від 1912, адже протягом XX ст. вона не зазнала жодних раптових зламів, які в Європі принесли війни, революції, зміни устроїв і режимів [16, 95]. Ч.Мілош зупиняється на кількох – найбільш значущих – постатях американської поезії, проте неважко простежити, що в творчості кожного з них він віднаходить передусім те, що перегукується з його баченням нової поетичної форми, еволюції вірша як інструменту пізнання світу. Починаючи, як пише, «від джерел», митець говорить про творчість Т.С. Еліота і В.Г.Одена як протопластів сучасного американського вірша, зупиняється на трагічній постаті Е.Паунда і найбільш розлого коментує й перекладає - суголосного його власному поетичному світогляду - К. Шапіро.

Мова критики Ч.Мілоша напрочуд лаконічна, зведена подекуди майже до констатації, до перелічення істотних рис, без «милозвучних банальностей» (як сам пише про стиль Т.С. Еліота) [16, 104]. Завдяки коротким і влучним характеристикам вдачі, змальованому кількома штрихами портрету, описові родини чи оточення – поряд з перекладами творів, нотаткою про поетичну майстерність - Ч.Мілошеві вдається показати митців у їх суто людському вимірі, проте вимірі, який лише повнотою своєю становить сутність таланту і тому так важить для нащадків. До прикладу Е.С.Еліот: «Цей простий у спілкуванні, милий шістдесятилітній чоловік (нар. 1988 р.), який з виглядом заклопотаного юнака урядує у маленькій кімнатці видавничої фірми *Faber and Faber* на *Russel Square* у Лондоні, на думку критиків, є явищем, якого поезія англосакських країн не знала від часів «поетів озер» [16, 97]. «Це загальна фраза, - пише далі Ч.Мілош-критик, - якими характеризують особистості, що їх важко охарактеризувати. Перелічимо в кількох пунктах його дійсні заслуги» [16, 97]. Шлях від «красивості», образно-метафоричної матерії вірша, «співучості» - до інтелектуалізму, змінної метрики, «простої» лексики і синтаксису, що його Ч.Мілош відзначає як непересічну заслугу Т.С.Еліота [16, 97-98], був метою самого Ч.Мілоша-поета. І саме у американських поетів він віднаходить

можливість перетворення поезії на універсальну мову, адже (як довів Т.С.Еліот) «немає настільки складних інтелектуальних питань, які б неможливо було виразити мовою поезії» [16, 99].

Особливості поетичного стилю В.Г.Одена Ч.Мілош так само передає короткими характеристиками: «Проникливість погляду, поетична техніка – античуттєва, заперечення емоційної техніки, до прикладу, – польських скамандритів. Оден, так само, як Еліот, розглядає «життєве зворушення» як річ, негідну поезії» [16, 106]. Критик зауважує істотну річ, що саме ця риса – античуттєвість – викликає відразу у європейського читача, адже історія Європи складалася так, що «для європейця світ є дуже драматичним місцем перебування і зведення його до чисто інтелектуальних рівнянь, з яких вигнано не лише чуття, а й образ чуттів […], стає образою людських почувань» [16, 107]. Відкриття дещо іншої - і суспільної, і пізнавальної - ролі поезії (принаймні у XX ст.), ніж у європейській традиції, є для Ч.Міллоша можливістю поглянути на історію європейської, а передусім польської культури з альтернативної перспективи, а подекуди стає тією підказкою щодо розвитку поетичної мови і природи творчості, що її митець шукає безупинно, висловлюючи зокрема у «Поетичному трактаті».

Спробою поставити польську літературну спадщину від її початків до сучасності перед вимогливим судом американського інтелектуального читача (а передусім це мала бути університетська молодь і наукове середовище) стала створена у період викладання в Берклі «The History of The Polish Literature» (1969). Книга написана у формі підручника, властивим для Ч.Міллоша лапідарно-еліптичним стилем, ілюстрована авторськими перекладами яскравих зразків прози і поезії англійською мовою, оздоблена ілюстраціями писемних пам'яток. Праця зосереджена на розвитку стилів і форм польського письменства починаючи від середньовіччя. Причому розвиток цей представлено у незмінному оточенні європейської традиції, так аби культурний процес на вітчизні Ч.Міллоша явив собою цінну ілюстрацію розвитку європейської цивілізації на відтинку десяти століть.

Після виходу книжки з'являється показна кількість рецензій, серед них більшість виходить з-під пера польських еміграційних критиків і публіцистів, і відгуки ці далеко не всі схвальні (зокрема, рецензії Марії Данилевич-Зелінської, Богдана Чайковського). Критиків вражала гранична простота й лапідарність стилю – відмінність від підходу «дослідників комашиних лапок», «котрі тягнуть до власної нори чи то крило хруща, чи то ногу комахи» [5, 281] (як автор «The History of The Polish Literature» з властивою йому іронією змальовує працю літературного критика). Сам же Ч.Мілош твердо тримається засади, що «література існує для людини, а не людина для

літератури» [5, 261], тому й наражається на закиди про публіцистичність, спірність і суб'єктивність у підході до сучасної польської літератури, довільність і вибірковість у представленні письменників і творів різних епох, надмірний лаконізм і брак розлогих коментарів до наведених у тексті поетичних фрагментів, через що нібито було проігноровано високий артистизм авторів. «Авжеж, - відповідає Ч.Мілош, - книжку було продиктовано, а не написано, завдяки чому відсутні багатоповерхові сурядні й підрядні речення, що зумовлює жвавість мови» [5, 255]. «Продиктовано», а отже, текст був створений загодя немов «на вимогу» американського читача, котрий мав би з власної волі його опанувати, а не вкинути на далеку полицю, зустрівшись з нагромадженням герметичної, лише для поляка зрозумілої інформації. Адже, як пише Ч.Мілош, «вітчизняні міфи, які укорінені в мові та породжують емоційний резонанс, для чужинців мертві» [5, 254], а тому відомі спроби попередників написати огляд польської літератури чи культури з використанням традиційної пафосно-патріотичної риторики закінчувалися складуванням в діаспорному архіві, бо для іноземців виявлялися вкрай нудними. «А те, що підручник мусить бути нудним, поки що не доведено», - переконаний Ч.Мілош [5, 254].

«Історія літератури – це не explication des textes[*]» [5, 257], - заявляє поет. Чим же в такому разі є історія літератури? Митець з великим сумнівом ставиться до новітніх тенденцій вироблення єдиних наукових критеріїв літературознавчого дослідження, пишучи про історію літератури так: «Вона сяк-так давала собі раду, поки спиралася на біографії і характеристику їхніх творів. Питання про метод – від економічних і соціальних «детермінант» до самостійності розвитку стилістичних структур, - довело її до стану стоніжки-неврастенічки, котра міркує, з якої ноги ступити, тож не може рушити з місця» [5, 252]. Показово, що прикладом найбільш вдалого втілення «методологічної чистоти» в історико-літературній праці (і навіть «героїчним рішенням») Ч.Мілош вважає «Історію української літератури» Д.Чижевського, яка є «історією стилів» практично без прив'язки до суспільно-історичного тла [5, 252]. І нам цілком зрозумілі мотиви подібного методологічного підходу у відповідний історичний період.

Ч.Мілоша у його літературно-критичній праці хвилювали речі, дещо інші, ніж історія літературних шкіл, напрямків і форм художнього вислову (хоча й цим питанням він приділяв необхідну увагу): як і в поетичній творчості, його цікавить передусім людина у різних вимірах свого

[*] Пояснення текстів (фр.).

існування, а відтак і література передусім як відображення людської природи. «Насамперед важливим є важке для проникнення у нього життя мільйонів пересічних людей, а не література, бо вони не можуть бути «творцями», що не означає, буцім їх менш дошкульно, ніж «творців», ранять їхня доба, самотність, любов і смерть, що вони не мусять собі з тим усім якось давати раду» [5, 281-282]. У словах митця, як і в його поезії, звучить глибоке відчуття спільності людської долі і водночас відлуння болю кожної істоти зокрема, що змушує Ч.Мілоша до визнання: «Цілком можливо, що я сам вважав би укладання історії літератури ганьбою, коли б не той факт, що під виглядом підручника я намагався написати оповідь про патетичну, трагічну, гротескну, фантастичну пригоду латинізованих слов'ян, яка рясніє від т.зв. загальнолюдських вартостей» [5, 282].

«Т.зв. загальнолюдські вартості» є чільним орієнтиром для Ч.Мілоша у його розвідках про творчість Ю.Чеховича, К.І.Ґалчинського, В.Ґомбровича, який протягом усього життя був немовби іншим полюсом самого митця, а також Й.Бродського, якого надзвичайно шанував і в якому бачив наступника згаданих класиків американської літератури Е.С. Еліота і В.Г.Одена. Ч.Мілош ставить творчість і філософію творчості Й.Бродського дуже високо у світовій літературі, не боячись підкреслити особливу «зарозумілість» поета, який ішов лише йому второваним шляхом і був гранично вибагливим у доборі «ідей, книжок, людей, з якими спілкується» [6, 419], що й сформувало його унікальний стиль, незалежний від течій і літературних мод. У поеті Ч.Мілош поціновує те, що було і його, Ч.Мілоша, метою і сенсом поезії: «Його поезія особистісна й філософська, - пише польський поет, - вона торкається політики, хіба якщо знаходить у ній тему, суголосну його сталій медитації про людину. У ній вгадується свідоме прагнення до очищення мови від чиновного белькотіння, покликаного завадити правді» [6, 416].

Текст «Ким є Ґомбрович?» [1] є очевидно найбільшим лаконічним і водночас найбільш відвертим (через те й проникливо глибоким) відгуком про творчість автора «Фердидурке» з-поміж усіх розлогих фахових праць, які стали ілюстрацією констатованого Ч.Мілошем явища: «Мальовниче, проте прикре видовисько відкрилося нашим очам після смерті Ґомбровича. Всевладна звичаєва Форма підхопила його безтілесні останки, завирувала ними і понесла в ту далечінь, які населяють генії минулих епох» [1, 389]. Тому Ч.Мілош ставить перед собою зовсім інше завдання: «Якщо і я, написавши про нього дещо ліричний некролог, посприяв цьому, то мушу якомога хутчіш протидіяти поневоленню Формою» [1, 389].

Упродовж цілого періоду емігрантського життя між двома видатними

письменниками тривав своєрідний світоглядний конфлікт, чи радше диспут-діалог, який одначе й викристалізовував філософію творчості кожного з них, спрямовану, лишень з різних перспектив, на осягнення проблеми цілісності людського «я», його гармонізації зі світом, неуникної залежності від іншого. Ч.Мілош на схилі років у тексті «Після подорожі» (збірка «Це», 2000) говорить про себе: «…та людина видається істотою ірраціональною і абсурдною. Ніби насправді не вона діяла, а нею діяли якісь панівні сили» [15, 17]. До останніх днів з видноколу поета не сходить істинно Ґомбровичівська дилема дводільності людського «я»: особи і її творіння, уявлення про себе і образу в очах інших: «Як прокласти між ним і ними нерозривну сув'язь?» [15, 17] – запитує поет. Поки цього зв'язку не знайдено, невпинно «ятрить неможливість відповісти на питання про суть і сенс власної особи» [15, 17]. Сенс письменства В.Ґомбровича суголосний світовідчуванню Ч.Мілоша і так постає в його інтерпретації:

«…я вплутаний поміж людей, вони безугавно мене переробляють, і єдиною реальністю є міжлюдська реальність, люди постійно витворюються навзаєм, і тільки людина може бути людині богом» [1, 396];

«… у Ґомбровича […] людина чіпляється за людину згідно із самою природою соціального спілкування, відтак «я» стає недосяжним та ілюзорним» [1, 397].

Поет дуже тонко, лаконічними штрихами вимальовує значення постаті В.Ґомбровича на тлі всього культурно-філософського контексту ХХ ст., враховуючи травми постгеноциду, філософію екзистенціалізму, структуралістські тенденції тощо. Про сучасний йому літературний процес пише зокрема, що «дегуманізація літератури і мистецтва є нині предметом змагань», а «французи в оксамиті стилю (тобто заклопотані тим, як, а не що мовиться) близькі до пальми першості. Але це сумна першість…» [1, 399], у той час як «Ґомбрович відрізняється від них, і свою інакшість він пов'язував із чутливістю до болю, яка захищала його від шаленств письменства, започаткованих структуралістською теорією» [1, 399]. Адже крізь усі алюзії, ігри понять і стилів, пародію і сарказм з його творчості пробивається головне питання: «Чим, отож, є людина – визволена від абстракцій, доктрин, ідей, юна, незріла, до всього відкрита?» [1, 406] - питання, що є, як автор ілюструє на прикладі власного «Поетичного трактату», сенсом також і його, Ч.Мілоша, творчого пошуку.

Значення В.Ґомбровича поет розуміє як дар співвідчування своєї доби, здатність виразити тривогу цілого людського ґатунку, який не в силі протистояти поглинанню всюдисущою Формою: «ХХ століття підтверджує слушність Ґомбровича. Немає нічого більш гнітючого, ніж вигляд людей, котрі гадають, наче слідують колективним маніям, народженим у їхньому власному

нутрі, що вони опановані своїми власними, аж далі нікуди, одкровеннями, а тимчасом їхню цілковиту, мавп'ячу залежність від пропаганди можна було би вирахувати за допомогою вдосконалених комп'ютерів» [1, 397].

У Ч.Мілоша небагато розлогих текстів, присвячених польським літераторам-сучасникам, частіше це листи, нотатки, есе, що виникають як голос у дискусії, замітка на полях, коментар до перекладів. Чи не єдиним, кому Ч.Мілош присвятив розвідку обсягу практично книги, був Юзеф Чехович – сучасник і колега, поет так званого «другого авангарду», так само, як Ч.Мілош, зарахований до грона «катастрофістів». 1954 року, французькою мовою (!), Ч.Мілош відкриває постать майже невідомого поета у такий спосіб, аби одночасно змалювати панораму суспільного й літературного життя міжвоєнного двадцятиліття («Чехович – тобто про поезію між війнами», 1954). Надзвичайно «людський» портрет Ю.Чеховича і його, по суті, трагічна доля увиразнюється на тлі складних і драматичних стосунків варшавської богеми, політичного конформізму і прагнення творчої незалежності у переддень другої світової війни, і фактично великою мірою стає частиною автобіографії Ч.Мілоша з вписаним у неї духовним конфліктом, балансуванням поміж вимогою дня і чесністю перед собою [10].

Поняття авто/біо/графії в його первинному сенсі, за спостереженнями Р.Нича, є ключем до різновимірності творчого доробку Ч.Мілоша, для якого «писання» було передусім «тлумаченням – поясненням – проясненням» складних речей цього світу. Поетизування ставало «формою духовної автобіографії», «біографією ідеї» і водночас втілювало концепцію твору як біо-графії. Твору, який сам встановлює власні межі, який сам себе пояснює і організовує упродовж свого ж розвитку. Біографії, яка поєднує межі екзистенції, сфери рефлексії, домену мову. Біографією ідеї, або ж вищого сенсу, який саме тому, що є першорядним і універсальним, ніколи не досягає повного втілення, проте відкриває у міру свого явлення спільність розуміння як горизонт людського переживання світу [18, 58-83].

Прагнення до «спільності розуміння» шляхом висловлення у письмі багатоманітності людського досвіду і людського сприйняття навколишнього світу (отже, прагнення передати саму «буттєвість») перетворювало творчість Ч.Мілоша на невичерпне само-писання, яке шукало «форми більш місткої», ніж традиційний вірш, оповідання чи есе, те ж саме стосувалося і його літературно-критичних нарисів. У вірші «Ars Poetica» (1968) Ч.Мілош визнає, що він

Завжди тужив за формою більш місткою,
яка б не була ані занадто поезією, ані занадто прозою,
І дозволила б порозумітися, не наражаючи нікого,
Ні автора, ні читача на несусвітні муки [13, 72] (переклад – Т.Д.).

З часом це прагнення викристалізовується, за словами Р.Нича, у єдиний мистецький проект – втіленої у творчості ідеї Книги [18, 72]. Цю ідею неодноразово висловлює й сам поет. У вступі до книжки «Сад наук» (1979) Ч. Мілош пише так: «По суті, книжка («Сад наук». – Т.Д.) свідчить про гонитву, яка триває все моє свідоме життя, і спричинену тим, що мені постійно кортіло вийти поза статтю, поза наукову розвідку – до чогось, що не існує як літературний жанр, але, можливо, могло б існувати. Вже у ранній молодості мені подобалося все те, що не вміщалося в рамки усталених поділів […] Мене цікавив не напрямок цих нововведень, а саме вихід поза межі, аби форма була місткішою» [12, 9]. Р.Нич визначає подібну «відкриту» літературну форму, що поєднує в собі елементи різних відомих жанрів, як «сучасні сильви» [18]. Це форма літературної оповіді, яка почасти втілює ідею «нотатника» або ж «записок на полях», в якій поетичні і прозові фрагменти, коментарі і оцінки з'являються несистематично, відповідаючи на потребу вираження автора, миттєво закарбовуючи його спостереження, роздуми, характеристики. Більшість критичних нарисів Ч.Мілоша написані у формі нотатки до таких «сильв», які публікувалися під однією обкладинкою: «Континенти» (1958), «Видива над затокою Сан-Франциско» (1974), «Земля Ульро» (1977), «Сад наук» (1979) тощо. У цих виданнях поетичні і прозові переклади чергуються з біографіями митців, критичними відгуками і рецензіями, голосами в дискусії і листами. Відтак Ч.Мілош упродовж життя працює над єдиною цілісною Книгою, яка стає його «життє-писом», життєписом поета, де критичні зауваги, про які мова у цій статті, є лише відлунням самої поезії.

«Наважуся зізнатися, що я не є послідовником жодної так званої ідеї. – писав Ч.Мілош у листі до Є. Анджеєвського 1942 року. – Я прагну одного – бути людиною. Зерно мудрості й етичного сенсу – міра яку забули й відкинули, аж доки не згоріли багатства, не впали столиці, а людина знову, повернута до своєї первісної наготи, не зрозуміла, що лише цим і відрізняється від тварини. І ця міра є, мабуть, не тільки моїм уділом» [2, 383-384]. Цей критерій, що змушує поза всіма поняттями й культурними кодами побачити «роздягнене, незахищене обличчя Іншого» (за Е.Левінасом), є підгрунтям кожного літературно-критичного тексту Ч.Мілоша. І якщо найуніверсальнішою проблемою сучасної літературної антропології залишається: «Хто ти, людино?» [8, 452], то цілий доробок письменника є невпинним пошуком відповіді на це питання, пошуком, втіленим у єдиній Книзі, писаній поезією і прозою, пересіяній критичними нотатками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Мілош Ч.* Ким є Ґомбрович? // Велике князівство літератури : Вибрані есеї / Чеслав Мілош. – К.: Дух і літера, 2011. – Розд.: «…як-от я і ти…». – С. 389-412; **2.** *Мілош Ч.*

Лист до Єжи Анджеєвського // Велике князівство літератури : Вибрані есеї / Чеслав Мілош. – К.: Дух і літера, 2011. – Розд.: «…як-от я і ти…». – С. 379-388; **3.** *Мілош Ч.* Напівприватний лист про поезію // Велике князівство літератури : Вибрані есеї / Чеслав Мілош. – К.: Дух і літера, 2011. – Розд.: Письменник у плетиві політики. – С. 339-357; **4.** *Мілош Ч.* Приватні обов'язки перед польською літературою // Велике князівство літератури : Вибрані есеї / Чеслав Мілош. – К.: Дух і літера, 2011. – Розд.: Письменник у плетиві політики. – С. 291-338; **5.** *Мілош Ч.* Про історію польської літератури, вільнодумців і масонів // Велике князівство літератури : Вибрані есеї / Чеслав Мілош. – К.: Дух і літера, 2011. – Розд.: Письменник у плетиві політики. – С. 251-290; **6.** *Мілош Ч.* Про Йосифа Бродського // Велике князівство літератури : Вибрані есеї / Чеслав Мілош. – К.: Дух і літера, 2011. – Розд.: «…як-от я і ти…». – С. 413-426; **7.** *Мілош Ч.* Про цензуру // Велике князівство літератури : Вибрані есеї / Чеслав Мілош. – К.: Дух і літера, 2011. – Розд.: Людина в XX столітті. – С. 163-174; **8.** *Музика Т.Є.* Літературознавча антропологія як метод інтерпретації художнього тексту: деякі аспекти становлення та розвитку / Т. Музика // Літературознавчі студії. – Випуск 35. – Київ: КНУ, 2012. – С. 452-457; **9.** *Тарнашинська Л.* Літературознавча антропологія: новий методологічний проект у дзеркалі філософських аналогій / Людмила Тарнашинська // Слово і час. – 2009. - № 5. – С. 48-61; **10.** *Miłosz Cz.* Czechowicz – to jest o poezji między wojnami // Kontynenty / Czesław Miłosz. – Kraków: Znak, 1999. – S. 289-344; **11.** *Miłosz Cz.* Notatnik amerykański // Kontynenty / Czesław Miłosz. – Kraków: Znak, 1999. – S. 35-75; **12.** *Miłosz Cz.* Ogród nauk / Czesław Miłosz. – Paryż: Kultura, 1979; **13.** *Miłosz Cz.* Poezje wybrane / Мілош Ч. Вибрані поезії. – Львів: Каменяр, 2000; **14.** *Miłosz Cz.* The History of Polish Literature / Czesław Miłosz. – California: University of California Press, 1983; **15.** *Miłosz Cz.* To / Czesław Miłosz. – Kraków: Znak, 2000; **16.** *Miłosz Cz.* Wprowadzenie w Amerykanów (Rzecz o poezji amerykańskiej) // Kontynenty / Czesław Miłosz. – Kraków: Znak, 1999. – S. 91-137; **17.** *Nycz R.* Cztery dyskursy literatury nowoczesnej // Teksty Drugie. – 2002. – Nr 4. – S. 35-46; **18.** *Nycz R.* Miłosz: bio-grafia idei // Sylwy współczesne / Ryszard Nycz. – Kraków: Universitas, 1996. – S. 58-84.

Іваненко І.М., Попова О. (Київ, Україна)

Готичні домінанти в поезії Ірини Шувалової (на матеріалі збірки«РАН»)

Стаття присвячена визначенню та характеристиці домінант літературної готики та їх вияву у сучасній українській поезії, зокрема у творчості Ірини Шувалової (на матеріалі поетичної збірки «Ран»).
Ключові слова: *готична поезія, домінанти готики, містика, міфологізм.*

Статья посвящена определению и характеристике доминант литературной готики и их проявления в современной украинской поэзии, в частности, в творчестве Ирины Шуваловой (на материале поэтического сборника «Ран»).
Ключевые слова*: готическая поэзия, доминанты готики, мистика, мифологизм.*

The article is devoted to the identification and characterization of the dominant Gothic literature and their expression in modern Ukrainian poetry, especially in the works of I. Shuvalova (based on the collection of poems "Run").
Key words*: gothic poetry, dominant of Gothic mysticism, mifologizm.*

Однією з характерних рис сучасного літературного процесу є певна еклектичність побутуючих елементів. Не востаннє це пов'язано з низкою соціальних процесів, що так чи інакше впливають на чутливу свідомість творчої людини. Кризове світовідчуття, посилене різного ґатунку проблемами, засвідчує, що людський розум не такий вже всемогутній і завбачливий. Величезний потік інформації, отримуваної щодня, не встигає переосмислюватися, тому формує уявлення про світ як хаотичне утворення, де кожен намагається вхопити те, що до вподоби, або віртуально збудувати щось своє.

Індивідуалістські настрої й зацікавлення серед молоді – основної цільової (в деяких випадках, вікової) категорії сучасної плеяди письменників – не могли не відобразитися на їх творчому доробку. Це стосується і готики – найдавнішої світової літературної традиції, що має тяглість ще з XVIII ст., та водночас культової молодіжної течії сучасності.

Готичні домінанти з'являються в доробку молодих авторів, доповнюючи їх ідіостилістику, розширюючи діапазон прочитання і сприйняття. Звернення до подібного роду зацікавлень є досить обумовленим, адже сучасна система масових комунікацій спрямована на симулювання, фабрикування реальності. Готика ж у всі часи була свідомим і підсвідомим міфологізуванням реальності [6, 157].

Якщо вияви готики в прозовому тексті не є новиною, зважаючи на багатовікову історію розвитку готичного роману і повісті, то використання її концептів у поезії, зокрема сучасній, не отримали належного втілення. Чималу роль відіграло скептичне ставлення до концепту через його надмірне тиражування й кітчування в теперішньому суспільстві, неправильне сприйняття доктрини у зв'язку з накладанням інших світоглядних стереотипів (сатанізм, окультизм, і т.п.) і, безперечно, засилля не вартих уваги текстів цього спрямування.

Творці готичної поезії на одному із своїх Інтернет-форумів прийшли до висновку, що існує п'ять ключових характеристик, які дозволяють визнавати твір "готичним".

По-перше, присутність жертви і ката. При цьому сама жертва може сполучати у собі руйнівне начало. У їх стосунках має бути певна динаміка розвитку: варіації страждання, втрати розуму чи отримання досвіду в

результаті пережитих емоційних станів і таке інше.

Друга особливість полягає у тому, що мучителю або злу, присутньому в тексті, майже завжди притаманні певні надприродні здібності чи якісь містичні таємниці, до яких апелюватиме автор і ліричний герой. Це може пояснювати певні елементи твору, які в звичайному поетичному творі були б неприродними.

По-третє, текст повинен мати установку заданості. Тобто, як би не складалися обставини, жертва нікуди від них не втече. Вона може покинути конкретний локус, де відбувається зустріч із умовним (чи конкретним) катом, але не може звільнитися від морального і емоційного тиску з його боку. Жертва зазвичай впевнена, що інфернальній постаті притаманна така інформація, без якої неможливе подальше існування, тому свідомо залишається у пастці.

Четверта риса пов'язана з таємничою і жахливою атмосферою, яка присутня у творі. Вона може нагнітатися додаванням містичних деталей, недомовленостей, незвичайних епітетів і метафор.

І нарешті п'ята ознака – в готичному вірші жертва повинна захоплюватися силою свого мучителя, якимись певними рисами, що змушують її переживати широкий спектр емоцій: від панічного страху до сексуального збудження [10].

Справжня готична поезія – це, по суті, зразок високої поезії, тому не кожен може гідно оцінити її, а тим паче представити у власному доробку.

Одним із найкращих зразків оперування готичними домінантами для досягнення максимального технічного результату і естетичного ефекту в сучасному літературному просторі постає поезія Ірини Шувалової. 2011-го року у видавництві «Смолоскип» побачила світ перша книга віршів поетеси — «Ран», яку багато хто з літературної спільноти назвав «дебютом року».

Як зазначають критики, те, що пише Ірина Шувалова, на перший погляд ближче до західної, ніж до української культури – телеологія, апофатика, аргонавти, містерії, змієборці, троянці, кентаври… список можна продовжувати довго. Навіть мотив розп'яття, який є наскрізним і повторюється чи не в кожному другому вірші, не є характерним для української творчості [3, 5].

Готика також є близькою індивідуальному стилю авторки.

Сфера дослідження готичного поета - межа між життям і смертю, між тінню і світлом, між містичним жахом і священним тремтінням. Такий помежевий стан дає можливість вловити миттєвий сигнал з потойбічного світу, але для його розшифрування потрібні знання і досвід, а для перебування в цьому стані - неабияка сила духу [1, 357].

Домінанти тематики готичної поезії – людська квінтесенція, що бачить себе після смерті, навмисне зміщення прозаїчного антуражу в глибини фантазії, спотворення кута зору на власне існування і світ навколо себе – іноді зовсім незначне, але потенційно загрозливе «ефектом метелика» [1, 357].

Під готичною маємо на увазі не лише поезію, насичену цвинтарною романтикою, вампірами, вовкулаками, ангелами та іншими міфічними істотами. Це швидше печально-романтичні, глибоко філософські, таємниче-містичні, химерно-іронічні за змістом і вишукані та витончені за формою твори [4]. Насправді, деякі з типових тем готичної літератури – це любов, релігія, час і навіть сподівання, а зло трактується як певне метафізичне начало, без якого неможливо і уявити цілісну картину світу.

Головне в таких творах – витримати містично-філософський настрій. Безперечно, готичні вірші мають «класичні» маркери. Монтегрю Саммерс у монографії «Готичні пошуки» виокремлює ряд знакової символіки, типової для готичного твору. Це: замок, печера, стогін, закривавлений кинджал, завивання вітру, лицар, леді, удар шпагою, монах, кості, черепи, свічка, магічна книга, кров, загадкові голоси, таємнича обітниця, привид, відьма, рана, вбивство і т.п. [11, 433].

Залежно від контексту, вони можуть бути переосмислені і набувати різноманітних значень.

У поезії Ірини Шувалової часто фігурують образи смерті (напр.*:«не скисне молоко у глеках смерті»; «крапка – смерть. втім, тире завело б нас і далі», «цмулять свинцеву смерть з вогнедишних стебел»*), крові (напр.*:«в саду обливалася кров'ю шипшина і глід»*), вбивства (напр. *«вони тебе уб'ють або ти сам помреш від заздрощів», «зміям п'ять пальців заліза засаджу у тім'я»*) і т.д. Поетка часто намагається подати готичні коди у звичних для типового сприйняття контекстах (напр.: *«дівчатка в рожевих сукнях // ховають у смерть обличчя», «тіло оси як гарячий бутончик смерті»*).

У збірці «Ран» також одним із ключових є готичний мотив мертвості/вмирання/смертності ліричного суб'єкта і всього, що його оточує *(«отак плазуючи на пузі/ ти осягаєш власну мертвість»; «знаєте я перевірив усі ми мертві»; «обійми мене – мертво як птах»*). Проте мертвість постає не як вирок, скоріше як органічний онтологічний стан, філософська категорія, що дозволяє пояснити ставлення ліричного героя до світу і самого себе. Із цим мотивом пов'язаний дещо завуальований у підтекстах мотив фатуму і жертовності, присутній в поезіях.

Для більшості готичних текстів характерні широкі діапазони літературних джерел та сюжетно-тематичні запозичення: це англійський,

італійський і, безперечно, український фольклор, скандинавські саги, легенди та казки народів світу тощо [3, 74].

Збірка Ірини Шувалової насичена образами містичних істот позареального світу, легендарних персонажів, міфічних героїв, запозичених у віруваннях різних народів (напр.: Нарцис *«нарцис собі кат і він же водночас жертва»*; Орфей *«орфею, хлопчику з лірою»*; Деметра *«о гнівна де метро не рви своє пишне волосся»* і т.д), християнських вірувань (серафими *«чужих грудей ось летять серафими»* і т.д) чи просто вигаданих чи переосмислені авторкою (напр.: змієборці *«змієборці – тендітні лляні духовидці»,* анатоми *«вони недбало спльовують вони твої анатоми»; «я – напів'янгол, напівкентавр»* і т.д). Ці істоти могутні, але не всесильні, безсмертні, проте відкриті для пристрастей і страждань, а головне, – такі, що не піддаються однозначній моральній оцінці з погляду усталених критеріїв добра і зла. Людина може вступати з ними у зв'язок і навіть підкорити своїй волі, хоча б на якийсь час. Так у своєрідній формі переломлюється загальнопросвітницька ідея утвердження сили і значення людської особистості [2, 266].

Здебільшого Ірина Шувалова звертається до давньоєврейської, античної, християнської, східної міфології. У її поезії міф виглядає реальнішим і зрозумілішим, ніж дійсність [3, 5].

Письменниця перекодовує тривіальні явища, ставлячи їх у такий контекст, що вони сприймаються читачем по-новому, в іншій, містичній парадигмі, парадигмі авторського міфу. Відбувається подвійна гра: поет одночасно є міфотворцем і при цьому говорить про міф [3, 5].

Готична поезія, як і будь-яке явище постмодерного характеру, має складні стосунки із синтаксисом і пунктуацією, тому, почасти, можна зустріти тексти, де немає розділових знаків чи використані неправильні синтаксичні конструкції [14]. Проте така риса не є притаманною саме цього поетичного напрямку. Наприклад, Ірина Шувалова практично не використовує коми і крапки. Домінантним розділовим знаком в її текстах виступає тире. Це дає можливість читачеві сповна заглибитися в ірраціональне осягнення прочитуваного, не відволікаючись на зайві деталі й звертаючи увагу лише на головне.

Оманливим є твердження про те, що готична поезія апріорі не передбачає рим. Оскільки вона глибоко суб'єктивна, занурена у метафізику, внутрішній світ ліричного героя, канонічної установки щодо римування немає, бо подібні речі зв'язують вияв творчої волі автора і негативно відображаються на тексті [14]. Сучасна готична поезія все

частіше прагне виражатися у формі вільного вірша, де рима може бути присутньою, але не регулярною. У поетичній добірці Ірина Шувалова часто вдається до римування. Її рими не банальні, часто приблизні і багаті (*алюміній**ях/хітинових; версій/dreizehn; війська/віскі* і т.п).

Отже, кожна епоха диктує свої правила, в тому числі літературні, проте лишаються явища, що, можливо з тих чи інших причин, опиняються на маргінесах, але ніколи не відійдуть у забуття.

Художні зусилля готичної творчості своєрідні не лише зосередженим синтезом різнорідних елементів. Готика характерна тим, що вона є синтезом мистецтва і життя [8; 10], що приваблюватиме читачів у всі часи і по всьому світу.

Літературна готика, безперечно, присутня і в українському літературному процесі. Творчість Ірини Шувалової є прекрасним зразком втілення готичних домінант у сучасну українську поезію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. ДЕМОN Фрагменти на маргінесі// Четвер. Готика. Часопис текстів і візій. – 2008.- №30; **2.** *Жирмунский В.М., Сигал Н.А.* У истоков европейского романтизма // Гораций Уолпол. Замок Отранто; Жак Казот. Влюбленный дьявол; Уильям Бекфорд. Ватек. – Л.: Наука, 1967. – С. 251-284; **3.** *Іван Рябчій* Ірина Шувалова: «Не хочеться фарсу»// Літературна газета. – 2010. – №11(17). – 5 с.; **4.** *Казанский Г.* Готика/ [електронний ресурс] /Григорий Казанский. – режим доступу; **5.** *Лащенова О.Ю.* "Готика" та сучасний літературний процес // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2000. – С. 74-76. – (Іноземна філологія ; Вип. 30); **6.** *Левикова С.И.* Готика как она есть, или о старой-новой молодежной субкультуре // Философские науки : Научный образовательный просветительский журнал / Мин. образования РФ; Академия гуманитарных исследований. – Москва, 2006. – № 7. – С. 79-92.; **7.** *Левикова С.И.* Готика как она есть, или о старой-новой молодежной субкультуре // Философские науки : Научный образовательный просветительский журнал / Мин. образования РФ; Академия гуманитарных исследований. – 2006. – № 8. – С. 91-100.; **8.** *Лімборський І.* Західноєвропейський готичний роман і українська література// Всесвіт. – 1998. - № 5-6. – 157-162; **9.** *Трифонов Г.* Готика: чудовища и сексуальность // Исторический журнал : Научно-популярный журнал. – 2005. – № 12. – С. 66-67; **10.** Raven. – режим доступу: http://www.ravensrants.com/; **11.** Summers, MontagueTheGothicQuest.– NewYork: Russell&Russell, 1968. – С. 433; **12.** *Федоренко М.О.* Готика як естетичний феномен. : Автореф... канд. філос.наук: 09.00.04 / Федоренко М.О.; КУ ім. Т.Шевченка. – К., 1994. – 16.; **13.** *Шувалова Ірина.* Ран. – Київ: Смолоскип, 2011. – С. 142.

Наєнко М.К. (Київ, Україна)

Сучасна українська література в слов'янському (та іншому) світі

Йдеться про переклади і публікації українських художніх та літературознавчих текстів у зарубіжних країнах. Автор оперує інформацією, що стосується літератури останніх двох десятиліть, але робить літературно-критичні екскурси і в давніші часи. Основну увагу звернуто на інтеграцію в зарубіжний літературний процес переважно художньо-вартісних творів українських письменників і дослідників літератури.
Ключові слова: *художній текст, переклад, літературний контекст, іноземні мови, слов'янські літератури, критичне осмислення.*

Речь идёт о переводах и публикациях украинских художественных и литературоведческих текстов в странах ближнего и дальнего зарубежья. Автор оперирует информацией, относящейся к последним двум десятилетиям, но предлагает литературно-критические экскурсы и в литературный процесс предыдущих лет. Основное внимание обращено на интеграцию в зарубежное культурное пространство преимущественно качественных в художественном смысле произведений украинских писателей и критических работ исследователей литературы.
Ключевые слова: *художественный текст, перевод, литературный контекст, иностранные языки, славянские литературы, критическое осмысление.*

We are talking about translations and publications of the Ukrainian artistic and literary texts in the near and far abroad. The author handles information related to the last two decades, but offers literary criticism and literary digressions process of previous years. The attention is focused on the integration in a foreign cultural environment mainly in the artistic sense of quality works of Ukrainian writers and researchers critical works of literature.
Key words: *artistic text, translation, literary context, foreign languages, Slavic literature, critical reflection.*

Звернувшись до цієї теми, я з подивом переконався, що нею сьогодні ніхто системно не займається. Від часу виходу в Німеччині «Порівняльної історії слов'янських літератур» Д. Чижевського (1968), а потім в Україні академічної «Української літератури в загальнослов'янському і світовому літературному контексті» (1987-1995), грунтовних публікацій про це не з'явилося в жодному друкованому органі чи видавництві України. Таке враження, що нікого це не цікавить. Недавно вийшла, наприклад, книжка «Літературна дефіляда» (двадцять літературних критиків про двадцятьох сучасних письменників) і в ній навіть згадки немає, що твором якогось там нашого письменника зацікавилися в такій чи такій країні. Тема, відтак,

опинилася на далекій периферії сучасного літературного процесу. Відбулося, наприклад, перевидання деяких матеріалів Леоніда Коваленка («Мовами світу. Літературно-критичні нариси». – К., 1984), захищено кілька дисертацій про переклади творів окремих письменників іноземними мовами (Валер'яна Підмогильного чи Валерія Шевчука), але ніде це не фіксується і послідовної роботи в цьому напрямку жоден університет чи академічний інститут не провадять. Бо поширюється враження, що й літературного матеріалу для такої роботи набирається останнім часом не дуже густо. Автор недавньої публіцистичної книжки «Діалог через океан» В. Абліцов, у якій ідеться про непрості стосунки Юрія Шевельова та Олеся Гончара, висловлює майже песимістичну думку: «Переклади української прози чи поезії – поки що не часті явища для європейського читача (про світового, очевидно, говорити немає сенсу)». Цій думці передує і спостереження автора щодо кризових явищ у вітчизняному книгодрукуванні: «…Нині ми видаємо по пів-книжки в рік на одного жителя України (зауважимо, що в часи М. Хвильового – це 30-ті роки минулого століття – було по 4 книжки, до того ж 70 % видань друкувалися українською мовою). Ситуація в Російській Федерації краща від нашої у 6 разів, у Польщі – в 24, Німеччині – в 38» [1, 143–144].

Незважаючи на таку ситуацію, усе ж українська книжка, зокрема і в слов'янський світ, потроху пробивається, хоча, на жаль, не в системному, а в індивідуальному (скажу так) порядку. Перекладаються в слов'янському та почасти в германському світі твори окремих молодших авторів – проза Ю. Андруховича, О. Забужко, М. Матіос, С. Жадана; драматургія Неди Нездани й А. Крима, поезія старших шістдесятників Ліни Костенко й І. Драча, дещо з літературної критики й історії та теорії літератури, однак, коли брати за широким рахунком, то це, звичайно, краплина в морі. По одній збірці поезій Ліни Костенко, наприклад, видано (коли йдеться про слов'янський світ) лише в Білорусії («Маруся Чурай», 1989), у Франції (російською мовою «Стихи», 1988) і в Словаччині («Над берегами вічної ріки», 1987). Як свідчать роки – все це відбувалося не в наші незалежні, а ще в радянські часи. Тоді ж російською мовою видавалися романи А. Дімарова «Його сім'я» і «Біль і гнів»; повість Ю. Мушкетика «Біла тінь» окремим виданням вийшла спочатку в Росії, потім у Литві, Чехословаччині й Німеччині, і лише згодом в Україні. Гуморески і фейлетони Олега Чорногуза друкувалися в усіх сатиричних журналах радянських республік, а також у Болгарії, Югославії, Словенії, Чехословаччині, Польщі. Його романи «Аристократ із Вапнярки» і «Претенденти на папаху» друкувалися російською, польською, словенською і болгарською мовами; з уривками

роману «Вавілон на Гудзоні» ознайомлений білоруський, естонський, литовський, грузинський, татарський, казахський, азербайджанський читач і навіть той, хто володіє мовою есперанто. Перекладено й опубліковано в різних країнах чимало повістей і романів Валерія Шевчука; видання за кордоном і в республіках СРСР романів Олеся Гончара не піддаються ніякому обліку; це може бути понад півсотня мов, на які перекладалися свого часу твори автора «Собору». Така кількість поступалася лише творам двох інших радянських письменників – Михайла Шолохова і Чингіза Айтматова, твори яких видавалися в близько 80-ти зарубіжних країнах.

Усе це, кажу, було в часи СРСР, хоча ідеалізувати їх, звичайно, не слід, бо тоді планомірне поширення української книжки в світі було аж надто забарвлене ідеологією. Для перекладів іноземними мовами спеціальний департамент (УЗАП – Управління захисту авторських прав) відбирав лише ті твори, що були (за радянським розумінням) дуже «витримані» в ідеологічному плані. До цієї роботи в країнах переважно соціалістичної співдружності (як тоді називали країни західних і південних слов'ян) залучалися найвідоміші і менш відомі письменники слов'янського, германського та почасти східних світів. У книжці Л. Коваленка «Мовами світу» серед перекладачів української літератури знаходимо такі відомі імена, як Л. Стоянов, С. Русакієв, П. Атанасов, І. Давидков – з Болгарії; І. Горак, Ю. Доланський, З. Геник-Березовська, В. Жидліцький, О. Зілинський, М. Неврли, М. Мольнар – з Чехословаччини (тодішня назва нинішньої Чеської і Словацької республік); М. Якубець, Ф. Неуважний, С. Козак – з Польщі; С. Суботін, О. Флакер – з тодішньої Югославії, П. Кірхнер – з НДР та ін., які були добре знаними й шанованими в УРСР та поза її межами [6, 288]. Літературознавці з української діаспори оперували тоді й відомостями про переклади іноземними мовами також творів, автори яких у материковій Україні вважалися буржуазними націоналістами і тому – ворожими для есересерівської системи. Маю на увазі, наприклад, що слов'янському світові відомими були в перекладах романи І. Багряного «Сад гетсиманський», В. Барки «Жовтий князь», У. Самчука «Марія», в яких художньо осмислювалися табуйовані в СРСР теми політичних репресій, голодомору чи ситуацій, що відбувалися в Україні під час фашистської окупації в 1941-1945 рр. Забороненим після 1968 року був в Україні та в СРСР, як знаємо, також роман Олеся Гончара «Собор», однак у Польщі його видавали ще і в 1972 році (в перекладі Казиміра Трухановського) [13]. Російською ж мовою в Москві цей роман у перекладі Ізіди Новосельцевої вийшов тільки 1987 року, хоча готувався до друку в російському журналі «Дружба народов» одразу після публікації його в

київській «Вітчизні» (1968); однак, як писав у післямові до роману головний редактор того журналу Сергій Баруздін, після перекладу й підготовки верстки «дальше… дело не пошло» [2, 109]. Не пішло, бо в романі йшлося про людей, які не вкладалися в той стандарт радянського «совка», мірки для якого, за словами Ліни Костенко, знімали «*з пресованих бовдурів / І пружинно-спіральних негідників*» [Див.: 12, 264].

Варто сказати, що тема про українську літературу в Росії потребує загалом окремої розмови, але тут наголосити все ж варто, що дуже багато в останні роки для її розвитку зробив голова Культурного фонду України в Москві Володимир Мельниченко, а також поет, перекладач і літературний критик Віталій Крикуненко. У 2004 році В. Крикуненко опублікував солідний том перекладів українських поетів російською мовою [5], а в 2000-му студію «Украинская литература: российские адреса», в якій проаналізовано літературну україніку XX століття тих авторів, що жили і творили на території сучасної Російської Федерації. До 90-х років XX ст. та україніка «пряталась за тяжёлой дверью спецхранов. Она была похожа на затонувшую Атлантиду: кое-кто о ней слышал, но никто толком ничего не знал» [7, 96]. Справді, що ми знали про українські літературні видання, які виходили протягом 20-30-х років XX ст. у Краснодарі, Ростові-на-Дону, в Саратові чи й у самій Москві? Або про те, що перші літературні дебюти Василя Барки, автора роману «Жовтий князь», починалися на Кубані? Зараз стало можливим про все це говорити вільніше, до чого доклали чи й нині докладають немало зусиль українці за походженням і науковим зацікавленням Ю. Барабаш та Н. Над'ярних (літературознавці), І. Карабутенко і А. Руденко-Десняк (публіцисти й перекладачі), В. Большаков і П. Жур (шевченкознавці), І. Шишов (поет, літературознавець і художник), Г. Турков (далекосхідний поет і перекладач українською та російською з японської та китайської мов), В. Чумаченко (Краснодарський дослідник української літератури) та ін.

Середньостатистичний (якщо можна так сказати) читач у країнах слов'янського світу дещо знає про українську літературу здебільшого в її класичному варіанті. Ще академік О. Білецький (у студії «Українська література серед інших літератур світу») наголошував, що в слов'янському світі до початку XX століття знали переважно Шевченків «Кобзар». «Чехам, наприклад, Шевченко дорогий уже тим, що… прославив у поемі «Єретик» національного героя Яна Гуса… Живим зв'язком став Шевченко між болгарською та українською літературою… Не відразу визнала Шевченка польська, навіть демократична література» [3, 23–24]. З інших класиків порівняно активно до слов'ян доходили твори

Марка Вовчка (їх перекладали ще за життя письменниці російською, чеською і хорватською мовами); Івана Франка, якого, хоча й з певними негаціями, добре знали в Польщі, Німеччині та Росії; знали й Михайла Коцюбинського, збірки оповідань якого виходили, зокрема, 1906 р. – польською у Варшаві; 1910-го – чеською у Празі; того ж року вийшов перший (а через рік другий) томи прози письменника російською мовою, а 1912-го р. повість «Тіні забутих предків» друкувалася одночасно і українською, і російською мовами. У радянські часи майже в усіх слов'янських країнах виходили (або ставилися) драми М. Куліша й О. Корнійчука; у 1928-1930 рр. перекладався білоруською і російською мовами роман А. Головка «Бур'ян»; протягом 30-70-х рр. XX ст. він виходив також польською і чеською мовами; «Вершники» Ю. Яновського знали у Франції завдяки Луї Арагону; більш-менш регулярно виходили в слов'янських країнах добірки віршів чи й окремі книжки поезій П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, трохи молодшого за них А. Малишка, поетів-шістдесятників М. Вінграновського, В. Симоненка та ін. Частіше публікувалися, щоправда, не кращі ліричні твори чи поеми цих поетів, а тільки ті, в яких переважав ідеологічний складник. За винятком, можливо, ранньої поезії П. Тичини, яка в багатьох випадках (за свідченням цитованого вже О. Білецького) справляла «за рубежами СРСР враження нововідкритої Америки в галузі художнього слова» [3, 23–24].

Переклади і видання творів у зарубіжних країнах – це лише перший етап їх освоєння іноземним читачем. Другий – це літературно-критичне осмислення перекладного матеріалу. Шлях до цього буває непростий, оскільки потрібен, як знаємо, відповідний літературознавчий талант. Такий, який синтезував би в собі, крім літературознавчого, також філософсько-естетичний хист. Маю на увазі давніших класиків такого жанру Аристотеля й Гегеля, а в українські новіші часи – І. Франка, Д. Чижевського, почасти О. Білецького. У слов'янських країнах такого рівня таланти стали з'являтися в романтичну пору (перша половина XIX ст.), а в XX ст. – таланти, що поєднували в собі історико-культурні і модерні уявлення про художню творчість. Тут у кращому світлі постає англо-франко-німецька інформація про українську літературу. Англомовний світ, наприклад, має більш-менш достатнє уявлення про українську літературу з перекладеної англійською мовою Ю. Луцьким «Історії української літератури» Д. Чижевського (друге видання, в якому розділ про модерну літературу написав сам О. Луцький, вийшло в 1997 р.); Анна-Галя Горбач німецькою мовою видала стислий курс історії української літератури від часів «старого» романтизму до творчості В. Стуса й І. Калинця; французькою мовою в 90-х роках XX ст.

перекладено «Історію української літератури» М. Возняка; О. Пахльовська створила італійською мовою навчальну книгу «Українська літературна цивілізація» (1998). Кілька проблемних монографій та оглядових студій зарубіжних авторів опубліковано також німецькою і кількома слов'янськими мовами – польською, словацькою, чеською, хорватською, сербською. З погляду теоретичного на особливу увагу заслуговують монографії австрійського професора Стефана Симонека про літературні стосунки І. Франка з поетами-модерністами з об'єднання «Молода муза» і польського професора Степана Козака про літературу доби Україно-слов'янського братства святих Кирила і Мефодія (діяло в 1845-1847 рр.). У Польщі також в останні роки вийшли книги польських (часом – українського походження) авторів: Василя Назарука («Twórczość poetycka Bohdana Ihora Antonycza», 2007), Ігоря Набитовича («Універсум sakrum'y в художній прозі: від модернізму до постмодернізму», 2008), Галини Корбич («Захід. Польща. Росія в літературно-критичному дискурсі раннього українського модернізму», 2012) та колективна праця упорядника Роберта Папіського «Jarosław Iwaszkiewicz і Ukraina» (2010). Ряд публікацій присвятили українському літературному процесу чеський і словацький професори Іво Поспішил і Міхал Роман.

На американському континенті тривалий час плідно працював згаданий професор-україніст Торонтського університету Юрій Луцький (англомовні монографії «Літературна політика на радянській Україні 1917-1934», «Між Гоголем і Шевченком», «Українська література в 20 сторіччі» та ін.), а останнім часом привернули до себе увагу англомовні літературознавчі студії В. Чернецького і М. Шкандрія. Навчаючись і працюючи в США, одесит Віталій Чернецький опублікував монографію про сучасну українську та російську літературу в контексті глобалізації (Mapping Postcommunist Cultures: Russia and Ukraine in the Context of Globalization, 2007). Канадець Мирослав Шкандрій дослідив українсько-єврейські літературні зв'язки в монографії «Jews in Ukrainian Literature: Representation and Identity» (2009), професор із Чикаго Йоханан Петровський-Штерн опублікував книжку, яка містить п'ять біографічно-критичних силуетів письменників-євреїв, що вибрали для творчості українську мову і стали українськими письменниками («The Anti-Imperial Choice: The Making of the Ukrainian Jew», 2009). Йдеться конкретно про Грицька Кернеренка, Івана Кулика, Раїсу Троянкер, Леоніда Первомайського і Мойсея Фішбейна…

Праці материкових літературознавців у перекладах бодай європейськими мовами виходять (ніде правди діти) не густо. Після

двотомника Л. Новиченка «Избранные работы» (Москва, 1985) за межами України з'явилося щонайбільше дві-три нових авторських позиції. В Хорватії та в Росії, зокрема, опубліковано дослідження І. Дзюби «Шевченків "Кавказ" на тлі непроминального минулого». Його ж російськомовний тритомник досліджень «Сквозь завихрения времени» вийшов у Києві у «Видавничому домі Бураго». Значну інформацію про український літературний процес містили, а почасти й досі містять, щорічні українознавчі збірники, що виходили, починаючи з 90-х років XX ст., у Варшавському (за редакцією С. Козака) та Ягеллонському (за редакцією В. Мокрого) університетах. 1997 року 3-й номер хорватського журналу «Casopis Matice hrvatske» цілком був присвячений Україні та українській літературі; така ж тематика стала головною у віденському альманасі «Osterreichische Osthefte» (2000, № 3-4) та в болгарському альманасі «Панорама» (2007, № 12). У них хорватською, німецькою та болгарською мовами опубліковані окремі твори українських письменників та статті українських дослідників про літературний процес в Україні. Йдеться, зокрема, про есе «Гуманітарна національна аура…» Ліни Костенко, «Розмисли» Павла Загребельного, ряд художніх текстів А. Малишка, Д. Павличка, Ліни Костенко, І. Драча, Ю. Винничука, Є. Кононенко, О. Забужко та ін., а також про публіцистику А. Матвієнка, А. Погрібного і В. Яворівського. Професор із Пряшева Міхал Роман переклав і опублікував словацькою мовою монографію М. Наєнка «Ukrajinsky literarny romantyzmus. *Dobovy a naddobovy»* (Банська Бистриця, 2006); в Хорватії Володимир Галик видав монографію «Іван Франко і хорватська культура» (2012), а Джуро Відмарович – дослідження «Українсько-хорватська тема» (2012).

Трохи ширший і активніший вигляд має рецензування окремих українських праць у зарубіжних журналах та фахових збірниках. Першість тут належить, либонь, книжці Тамари Гундорової «Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн» (2005). Цю книжку (фрагменти її друкувалися в Польщі й Хорватії) відрецензовано практично всіма мовами, що є офіційними в ООН. На позір, мабуть, тому, що в її назві звучить печально «модна» чорнобильська тема. Але хочеться вірити, що ще й через артикуляцію в книжці критично виваженої інформації про наявність в Україні серйозної постмодерної літератури. Інші рецензії в зарубіжних виданнях, скажімо, на книжку Г. Грабовича «До історії української літератури» (М. Павлишин, англійською мовою, Торонто, 1999) чи М. Наєнка «Краса вірності» (В. Панченко – російською, Москва, 1982), його ж «Романтичний епос» (Іван Яцканин – словацькою, 2001),

«Українське літературознавство» (Іво Поспішил – чеською, Брно, 1998; Ервін Ведель – німецькою, Гейдельберг, 2001), «Художня література України» (Міхал Роман – словацькою, Брно, 2007) інформують читачів зарубіжжя, що є в Україні і сучасне трактування класичної літератури та класичного літературознавства. Проаналізувавши деякі з цих рецензій (на книгу М. Наєнка «Українське літературознавство», 1997), М. Ігнатенко опублікував аналітичний матеріал з назвою «Книга, яку помітили на Заході» («Всесвіт», 2003, № 5-6, с. 154-166). Залишилося… небагато: перекласти цю інформацію (хоча б названі книги) ще й бодай кількома слов'янськими та оонівськими мовами.

На окрему згадку заслуговує такий фундаментальний проект, як монографія Д. Наливайка «Очима Заходу» (1998). Він, на жаль, не закінчений, оскільки охоплює лише матеріал давньої української літератури та частково – початки нової. Автор наводить свідчення про Україну найрізноманітніших зарубіжних дослідників, в обсервацію яких обов'язково потрапляють знакові для свого часу твори («Слово про Ігорів похід», наприклад). Є тут і стислі згадки про твори тих європейських авторів, теми для яких узято з українських історичних подій («Есе» Монтеня, поеми Байрона і В. Гюго з однаковою назвою «Мазепа» тощо). Більш «літературною» в цьому розумінні була видана 2010 року книжка Л. Рудницького «Світовий код українського письменства», в якій, проте, йдеться лише про окремі грані українсько-німецьких та українсько-англійських літературних стосунків.

Ширший задум був у Г. Грабовича, зокрема в його студії «Українська література та Європа: апорії, асиметрії та дискурси». Дослідник у ній почасти використав тематично близькі до цієї проблеми студії О. Білецького («Перекладна література візантійсько-болгарського походження», 1947) та Д. Чижевського (німецькомовна «Порівняльна історія слов'янських літератур», 1968), але й висловив суто свій погляд на заявлену в назві статті проблему. Він спробував глянути на неї з історико-теоретичної перспективи, прийшовши, однак, до не зовсім прийнятного висновку. Метод дослідника можна назвати російсько- і польсько-центричним, оскільки, на його думку, світ, зокрема європейський, щось про українську літературу дізнавався в основному не безпосередньо від неї, а виключно через посередництво польських та російських джерел. Дослівно в автора це звучить так: «…Поява України й українських літературних топосів ув європейському літературному каноні залежала від того, наскільки до нього зуміли ввійти польська та російська літератури (кожна зі своїми особливостями)… Українська література Нового часу

починається з подвійної апорії: вона виходить на загальну європейську сцену не під своїм іменем, а за посередництва відоміших польської та російської літератур, не усвідомлюючи заразд і тим паче не артикулюючи свою літературну ідентичність» [4, 26]. М'яко кажучи, це наклеп на українську літературу. По-перше, і Котляревський, і Шевченко, і Марко Вовчок, і Франко свою літературну ідентичність завжди пов'язували саме з Україною (а не з Польщею, російською чи австро-угорською імперіями). По-друге: Тереза Робонсок (псевдонім *Тальві*) ввела згадку про І. Котляревського в англомовний контекст без будь-якого посередництва, а зі знання його саме оригінальних творів (30-ті роки XIX ст.). Лейпцігське видання «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» (1859) готувалося теж без російського посередника. Упорядник цього видання зазначав: «Следующие (українські. – *М.Н.*) стихотворения присланы на малороссийском языке с примечанием, что стихи Шевченко – выражение всеобщих, накипевших слёз; не он плачет об Украйне – она сама плачет его голосом» [10, 7]. Так само, без чийогось посередництва, в Європу приходили багато творів інших українських авторів, особливо в останнє двадцятиліття. Романи й повісті Валерія Шевчука публікувалися в ряді слов'янських країн, а перекладачі їх працювали безпосередньо з оригіналом тих творів. Довідник Спілки письменників інформує, що твори Оксани Забужко виходили 16-ма іноземними мовами і, думаю, без будь-якого посередника [11, 163]. Роман В. Шкляра «Ключ» перекладався болгарською та вірменською мовами теж з оригіналу. У 2012-2013 роках його роман «Чорний Ворон» вийшов у Словаччині та в Англії. Деякі драми Неди Неждани існують уже в перекладах французькою мовою, а одна з них («Той, що відчиняє двері») вміщена в каталозі кращих п'єс Європи. Нещодавно Клавдія Дате переклала німецькою мовою роман Марії Матіос «Солодка Даруся», і там про якогось посередника говорити навіть не доводиться. Це ж можна сказати про переклади «…Дарусі» польською (перекладачка Анна Коженьовська-Бігун) чи російською (перекладачка Єлена Марінічева) мовами. Між іншим, польський переклад роману потрапив до п'ятірки фіналістів премії «Ангелус-2010» для літератур країн Східної та Центральної Європи. А там було 54 претенденти із 23 країн [9]. Менше щастить на іноземні переклади суто поетичним творам; македонською, сербською і хорватською мовами публікуються окремі поезії Анни Багряної; поема-кліп С. Бондаренка «Нічна розмова з Європою» вийшла минулого року англійською (і паралельно українською) мовами; в Канаді англійською опублікований сатиричний роман О. Чорногуза «Ремезове болото», новели «Янічка» і

«Алконавти», кілька статей із книжки «Діти колонії» (перекладачі Анатолій Біленко, Рома Франко і Марта Олійник).

Активно в останні роки популяризує в московському журналі «Новый мир» сучасну українську літературу М. Назаренко. Разом із Т. Кохановською вони публікують огляди з назвою «Український вектор» протягом 2011-2012 рр. в усіх парних числах видання «всього дванадцять подач, кожна не менше аркуша. Сміливий задум, і – що головне – реалізований гідно») [8]. Крім оглядів, цей журнал умістив і ряд перекладених російською мовою творів давнішої сучасної літератури, зокрема – поезій Б.-І. Антонича й В. Стуса, різножанрових творів Ю. Андруховича, С. Жадана, О. Забужко (розділи з роману «Музей покинутих секретів»), Ю. Іздрика, Ю. Винничука, Т. Прохаська, Т. Малярчук, Н. Сняданко й ін. За художньою якістю, твори цих авторів різні; деякі захаращені ненормативом у лексиці, але важливий факт представлення їх у виданні ближчого зарубіжжя, через яке з'являється шанс пробитися і в зарубіжжя дальше. Підключився до цієї роботи й московський журнал «Дружба народов», який уже в першому номері за 2013 рік опублікував ряд віршів О. Сливинського й І. Іздрика, оповідання Н. Сняданко, П. Вольвача та ін. Не обійшлося, як пише цитований автор «Літературної України», й без ложки дьогтю – «тексту донецького "теоретика" літератури О. Корабльова. Той у національних рухах, що зруйнували фундамент милої йому "союзної держави", бачить – попри історичні рації – явний рух назад, бо це рух до архаїчних державних форматів, у яких використовується національна ідея, і ведуться пошуки національної ідентичності… Не будемо це коментувати, – продовжує цитований автор, – а от віднесення Корабльовим, цим противником національної ідентифікації, до російських письменників… Тараса Шевченка могло би привернути увагу читача» [8]. Світ, проте, рухається не в напрямку фальсифікатора і противника національних ідентичностей Корабльова. В Хорватії тільки в 2011 р. вийшли книга поезій Б.-І. Антонича «Міст через епохи» і роман М. Матіос «Солодка Даруся» (2011); в Австралії (Мельборн) англійською мовою – книжка оповідань і повістей А. Дімарова «В тіні Сталіна» (1989); 2001-го року в Вінніпезі (Канада) теж англійською мовою опубліковано його ж збірку повістей «Зламані крила»; 2002-го (теж у Канаді) – повісті й оповідання А. Дімарова, Є. Гуцала і Олени Звичайної під загальною назвою «Голодомор»; у паризькому Книжковому салоні на початку цього року були представлені антологія української поезії «Сонячні кларнети» (переклад Д. Чистяка) та книжки французькою Марини Гримич і Івана Рябчія. А в березні ц. р. в Лондоні проведено «Тиждень читань актуальної

української та грузинської драм». Мета – відбір кращих із них для втілення на сценах провідних європейських театрів. Зокрема – і театрів слов'янського світу, у якому з роками, думається, сектор української літератури буде дедалі ширшим. Головне – уважно, послідовно і системно вивчати, аналізувати цей процес. Будемо сподіватися… Бо ж надія, як казали давні латиняни, вмирає останньою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Абліцов В.* Діалог через океан. – К., 2012; **2.** *Баруздин С.* Об Олесе Гончаре // Гончар О. Собор. – М., 1987; **3.** *Білецький О.* Зібр. праць у 5 т. – К., 1965. – Т. 2; **4.** *Грабович Г.* Українська література та Європа: апорії, асиметрії та дискурси // Критика. – 2012. – № 4; **5.** ИЗ ВЕКА В ВЕК. Украинская поэзия. – Москва, 2004; **6.** *Коваленко Л.* Мовами світу. – К., 1984; **7.** *Крикуненко В.* Украинская литература: российские адреса // Литературное зарубежье. Проблема национальной идентичности. – М., 2000; **8.** *Лисий І.* Сьогодення українсько-російських літературних взаємин // Літературна Україна. – 2013. – 11 квітня; **9.** Марія Матіос: Про літературу в Україні говорять пошепки, як про срамну хворобу // Українська правда. – 2013. – 28 березня; **10.** Новые стихотворения Пушкина и Шевченки. – Лейпциг, 1859; **11.** Оксана Забужко // Сучасні письменники України. *Біобібліографічний довідник.* – Біла Церква, 2011; **12.** *Сверстюк Є.* Шістдесятники і Захід // Українське слово. Хрестоматія. В 4-х н.. – К., 2001. – Кн. 4; **13.** *Honczar O.* Sobor. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972.

Палій О.П. (Київ, Україна)

Просторова та наративна архітектоніка роману Їржі Кратохвіла «Авіон»

Стаття присвячена аналізу часопросторових і наративних параметрів роману чеського письменника-постмодерніста Їржі Кратохвіла «Авіон». Розглядаються структурні особливості побудови тексту та урбаністичний хронотоп твору як форма художнього мислення. Показано, що урбаністичний хронотоп постмодерністського роману набуває нових структуротвірних можливостей і значення оригінального творчого методу.

Ключові слова: *постмодерністський роман, урбаністичний хронотоп, наративний простір, архітектоніка твору.*

Статья посвящена анализу временно-пространственных и нарративных параметров романа чешского писателя-постмодерниста Иржи Кратохвила «Авион». Рассматриваются структурные особенности построения текста и урбанистический хронотоп произведения как форма художественного мышления. Показывается, что урбанистический хронотоп постмодернистского романа

приобретает новые структурообразующие возможности и значение оригинального творческого метода.
Ключевые слова: *постмодернистский роман, урбанистический хронотоп, нарративный простор, архитектоника произведения.*

The article is dedicated to the analysis of spatial and narrative parameters of the novel Avion written by the Czech postmodern writer Jiří Kratochvil. Structural peculiarities of the text composition are examined as well as urban chronotop of the novel as a form of artistic thinking. It is shown that urban chronotop of the postmodern novel gets new structural possibilities and meaning of the original artistic method.
Key words: *postmodern novel, urban chronotop, narrative space, architectonics of composition.*

У красному письменстві та літературознавстві категорії часу та простору є основоположними, адже хронотоп організовує композицію твору і забезпечує його сприйняття як цілісної і самобутньої художньої дійсності. Ускладнення картини світу в сучасній художній свідомості, визначене зростанням суб'єктивного фактору в сфері творчості, породило у ХХ ст. некласичні, складні й дуже цікаві часово-просторові моделі, й вивчення цього явища ще ніяк не закінчене. Небувала активізація часопростору міста, яке висувається в центр оповіді та змінює свої межі, втілюється у тексті різними способами і призводить до просторових інновацій у поетиці. Особливо цікавим об'єктом дослідження постає хронотоп міста в постмодерністській прозі.

Урбаністичний топос є органічною частиною художнього зображення в романах багатьох чеських письменників – М.Айваза, Д.Годрової, М.Урбана, Л.Мартінека, В.Кремлічки, І.Пекаркової, Я.Топола тощо. «Зв'язок людини з місцем її проживання – загадковий, утім очевидний. Або так: безсумнівний, але таємничий. Відає ним знаний здавна genius loci, геній місця, який пов'язує інтелектуальні, духовні, емоційні явища з їх матеріальним середовищем. Для людини нового часу головні точки застосування та прояву культурних сил – це міста. Їхні обриси визначаються генієм місця, і уявлення про них – сугубо суб'єктивне. Ця суб'єктивність багатошарова, скажімо, Нью-Йорк Драйзера або О.Генрі – міста хоча й однієї епохи, однак, не тільки різні, а й для кожного – особливі» [1, 9]. Таким особливим містом для чеського письменника Їржі Кратохвіла стала південноморавська метрополія – місто Брно. Урбаністичний хронотоп є константою творчості Ї.Кратохвіла (автора десяти романів, кількох збірок оповідань і численних п'єс), образ його рідного міста у творах детально конкретизований і є своєрідним

персонажем з неповторним обличчям та унікальною історією. Місту присвячені й збірки есе «Брно іронічне та ностальгічне» (2001) та «Брненські оповідання» (2007). Часопростір рідного міста визначає для автора хронотоп роману, а само місто є метафорою екзистенції і писання.

Виняткову композиційну модель демонструє роман «Авіон» (1995), структура якого, за власним визнанням письменника, навіяна архітектурним рішенням однойменного готелю, побудованого на початку ХХ ст. у стилі функціоналізму. Твір присвячено архітектору Богуславу Фухсові, автору цієї та кількох інших авангардних споруд у Брні. Просторово-часова основа має домінуюче значення у різних видах мистецтв, особливо ж якщо враховувати їх традиційний поділ на часові й просторові. В.Топоров у праці «Простір та текст» визначив одну із функцій простору в романі як відношення тексту до просторових мистецтв (живопису, скульптури, архітектури) [2, 283]. Архітектура – своєрідна книга людства, що закарбувала його релігійні та естетичні норми. Це матеріальне, «зриме» мистецтво, яке освоює тривимірний простір, долає забуття часу та пластично втілює особливості менталітету людей певної епохи. На перший погляд література дуже далека від архітектури, але насправді внутрішні зв'язки між ними достатньо глибокі. Це можна простежити не лише на рівні художнього методу чи стилю, загального для кількох видів мистецтв у певному культурному періоді, але й у тяжінні літератури до архітектурної композиції, архітектурно-просторового бачення світу. Так, для Ї. Кратохвіла ціла конструкція твору закодована в конкретній архітектурній споруді: «Брненський готель «Авіон» мене завжди приваблював як тайний макет роману» [5, обкладинка].

Готель «Авіон» є пам'яткою архітектури авангардного мистецтва і вважається однією з найвужчих будівель Європи. Він був побудований 1928 року Б.Фухсом, послідовником французького архітектора Ле Корбюз'є, новатора у використанні вертикального простру та різнорівневого поєднання площин. Диво архітектурної компактності, будівля площею 8 х 34 м. вміщує 50 готельних номерів, кав'ярню та ресторан, а її внутрішнє улаштування спричиняє ілюзію розлогості. «Всі приміщення Авіону пов'язані між собою у такий спосіб, що утворюють одну велику безперервну цілість, з якої на кожному поверсі відкривається вражаючий просвіт, ще помножений дзеркальними поверхнями» [5, 56]. Композиція тексту симулює архітектурне рішення готелю (невеликий, але об'ємний, максимальна концентрація функцій на малому просторі, неочікувані фрагменти і поєднання). Будова готелю служить не лише метафорою роману, амбіції авторського суб'єкту набагато вищі: стати

архітектором, конструктором тексту, створити щось відчутне та матеріальне. Функція є основним чинником, який цікавить Кратохвіла в мистецтві не лише архітектурному, а й літературному. Якщо Фухс спорудив на малій ділянці приміщення, інтер'єр якого виглядає великим, Кратохвіл створив роман з формального боку невеликий, але сюжетно багатий: «Я завжди хотів написати такий роман: не дуже великий, вузький, як «Авіон» (але так само глибокий!), цілий романний світ втиснутий у малий простір, диво щільності, у якому б однак персонажі пересувалися повністю вільно (десять поверхів як «Авіон», тобто дев'ять розділів та епілог!), а ціле було б взаємопов'язано дивовижними просвітами, що неочікувано поєднують і віддзеркалюють різні мотиви та деталі з усіх глав роману. Коротше кажучи, я хотів би написати роман, композиція якого була б відбитком архітектури готелю «Авіон», роман функціоналістський, з підкресленою функцією романної конструкції» [5, 168].

Те, що задум автора здійснився, підтверджує насичена, заплутана дія роману на 180-ти сторінках тексту. Читач ніби підіймається сходами готелю – розділи нумеруються як поверхи і мають підназви. Сюжет створено двома основними лініями, до яких вкрапляються фрагментарні епізоди, вдавано не пов'язані з канвою подій. Першу оповідає письменник Гинек Кочка, образ якого є виразно автобіографічним. У маленькій холостяцькій квартирі на Братиславській вулиці міста Брно він пише роман: «Я, Гинек Кочка, 3-го або 4-го лютого 1990 року (цей день я вже не знаю точно) почав працювати над наступним романом. Сьогодні вже пройшло цілих два місяці. А початок романного сюжету, замах на Капустяному ринку, я розмістив на три роки пізніше, тобто до весни 1993-го… І, тягнутий натхненням як колісний пароплав по Міссісіпі, я написав помаленьку першу сторінку: У тому чарівному місяці травні…» [5, 32]. Робота над романом йде повільно, тому що письменник постійно має вирішувати проблеми то з галасливими сусідами, то з членами власної родини, у якій він почувається білою вороною. Події обертаються навколо родинного свята на честь повернення з еміграції батька Кочки, якого той не бачив майже сорок років і «дистанційними» стосунками з яким він дуже травмований. Під час вечері знову відбувається родинне непорозуміння, а повернувшись до дому, Гинек з'ясовує, що якісь люди хазяйнували у його квартирі і що сусід, якого він вважав циганом-мафіозі, є черговим втіленням Малого Мука – героя його власного роману. Цей персонаж, ідентичність якого постійно змінюється, зізнається, що його цікавить саме текст недописаного роману та виявляє неабияку літературознавчу обізнаність: «Ви хочете сказати Bildungsroman? Щось на кшталт «Зеленого Генріха» Готфріда Келлера? Я відкрив рота і

язик у мене стирчав із нього як рука утопаючого з кнінічської (Кнінічки – район міста Брно – О.П.) загати» [5, 84].

Кратохвіл, талановитий оповідач, ускладнює читачеві сприйняття епічної лінії, щоб активізувати його увагу і зробити ефективнішим кінцевий результат від спілкування. Він перериває перебіг подій і звертає увагу на їхню вигаданість, грає з реципієнтом, звертаючись до нього у стилі «рожевої» літератури для жінок – вживаючи звернення «милі», але також «плотолюбні читачки», перед якими «я, Ваш оповідач, стою на колінах» і час від часу нагадуючи, що ту або іншу подію не слід запам'ятовувати, адже вона не буде мати для розвитку сюжету жодного значення.

Другою оповідною площиною є «роман у романі», який коливається, за виразом М.Юнгманна, на грані абсурдної казки, жанру «горрору» та гротеску в стилі «екшн» [4, 217]. Це історія про Малого Мука, божевільного експериментатора, істоти, створеної з «тканини замучених і вбитих, з мук цього століття, з генетичного коду болі та страждань» [5, 131]. Він народився десь у Росії, жив при царському дворі, і, непомітний та нікому невідомий, став фантомним організатором історії – справжнім вбивцею Распутіна, ініціатором та стратегом Жовтневої революції. Романний світ набуває подоби марева, в якому перемішані інфернальні візії тоталітарної системи під псевдоідилічним прикриттям соціалізму зі сценками, що нагадують коміксові серіали. Фантастичність, умовність персонажу підкреслює і його ім'я, позичене у відомого автора казок Вільгельма Гауфа. Оповідач пропонує варіативну мотивацію імені Малий Мук, запрошуючи до власної творчої майстерні: «Зізнаюсь вам, милі дами, це конфуз, але я витратив купу часу, вигадуючи це ім'я. Адже найменування є надзвичайно важливим. Ви погано назвете персонажа і розповідь відразу вирушить у невірному напрямку. Але цілком можливо, що мене до цього імені (Мук!) спровокував гук від моєї циганської сусідки» [5, 34].

Мук є уособленням насилля та маніпуляцій з людьми; пойнятий ідеєю створення сверхлюдини, він проводить досліди у таємних лабораторіях. Тут відчутна карикатура, пародія на радянській лозунг «виховання нової людини»: «Коли Малий Мук ішов до своєї епохальної мети, він проводив велику кількість уже згадуваних біологічних експериментів, після яких виникали такі собі послідки. І Мук з такими відходами не знав ради а потім почав із ними трохи гратися. І результатом ігор було кілька вправних істот, яких він здебільшого тримав на відстані, утім, вони віддано йому служили, адже вважали власним батьком» [5, 68]. Як іронічно зазначає оповідач, Малий Мук був не лише Фаустом радянської

науки, але і її Мефістофелем [5, 34]. Найуспішнішим «гомункулом» став Франтішек, до якого Мук раптом звідав батьківські почуття, а тому вирішив сховати від небезпек, влаштувавши для цього акцію «зозуляче яйце» – підміну немовлят у пологовому будинку. Акцію здійснили два поручика органів держбезпеки за допомогою наївної медсестри, яку потім «прибрали». Дитина Мука потрапила в родину військового офіцера Перніци, де її вихованням займалася бабуся, отже, хлопчик зростав чутливим невротиком. Малий Мук, бажаючи тримати все під контролем, влаштував своєму Франтішеку винагороду за перемогу в шкільних змаганнях – проживання в готелі «Авіон», де залишив його назавжди, щоб спостерігати за ним у подобі готельного посильного (у готелі також знаходяться поручики, які мають охороняти Франтішека). Такий прояв батьківської любові К.Хватік вважає непереконливим, нагадуючи історію про Сталіна та його старшого сина, який покінчив із собою у німецькому полоні [3, 38]. На нашу думку, не слід ототожнювати цього персонажа зі Сталіним, це образ скоріш збиральний та гротесково-карикатурний.

Дві сюжетні лінії, створені історією життя Кочки та історією героя його роману, переплутуються і викликають відчуття хаотичного упорядкування тексту. Це хибне враження, адже в архітектоніці роману (як і готелю) не може бути жодних помилок, інакше структура зруйнується. Читачеві пропонується текст, «розщеплений» на різні історії, які треба самотужки зібрати. Коли читач досягає результату, він з'ясовує, що читав розповіді двох людей, які є de facto тим самим персонажем. Або навпаки – одну історію, яку оповідали різні люди. У передостанній главі Гинек і Франтішек сходяться у готельному номері, щоб з'ясувати, що обидва пишуть роман один про одного. Потім Гинек застрілює Франтішека, який цю главу оповідає, і зливається з ним у одну істоту, яка нарешті зустрічається з батьком. Цим порушенням онтологічного статусу оповідача зруйновані й останні наративні ілюзії. Приховування другого оповідача та його сумнівний статус, так само як і невпевненість у правді подій, що розповідаються, веде до крайньої деієрархизації представленої реальності. У епілозі стає зрозуміло, що обидві оповідні лінії від початку розвивалися паралельно і створювали тверду основу роману, вони власне є «орлом» і «решкою» сюжету, варіаціями мотиву проблематичних стосунків батька та сина.

Дія відбувається в двох часових площинах, у яких константою є певна архітектура. Власна історія письменника та сюжет його роману дозволяють численні втручання та дигресії оповідача, який коментує архітектурні пам'ятки Брна і пояснює, що таким чином хоче читачеві прислужитися: «Я надаю цю інформацію, щоб мій роман був трошки корисним, як це було

прийнято раніше, у часи, коли читати романи означало також зануритися до глибин енциклопедичної освіти. Але водночас, будь ласка, зверніть увагу, як наша історія прямо заручена з деякими брненськими будовами» [5, 56]. Цілком серйозно, трохи іронічно він пропонує у разі потреби використовувати текст як путівник брненською архітектурою, адже функціоналізм – мистецтво корисності. Запрошуючи читача «прогулятися», насолоджуючись об'єктами архітектурного авангарду, письменник ніби намагається відтворити колишню подобу міста часів Першої Республіки, протиставити її теперішнім невиразним забудовам («Палац Баті у Брно поставив архітектор зі Зліна Владімір Карфік, а коли його в 1930-му році закінчили, Брно було якраз центром міжвоєнного архітектурного авангарду…» [5, 56]) і створити новий і сучасний тип genia loci, неповторне обличчя, яким би Брно могло конкурувати з іншими містами. Постмодерний романний світ, при всій химерності його часопростору, уміщений до певної позалітературної дійсності та поєднує в одному дискурсі документ і фікцію. Автор посилається на вірогідні історичні відомості, співвідносить їх із реальними подіями, документами доби, точними описами вулиць і архітектурних об'єктів. Захоплюючись функціоналізмом, Кратохвіл пропонує читачеві опис у такому ж стилі – він не вдається до деталей дизайну, контурів, кольорів тощо, а зосереджує увагу на призначенні: «перед парком на Зерновому ринку й досі стоїть один дрібний витвір міжвоєнного архітектурного авангарду, малий шедевр брненського функціоналізму, трамвайна зупинка архітектора Оскара Поржіски, скомбінована з WC (направо Дами, наліво Пани). Сьогоднішній її стан важко описати. У час нашої розповіді, влітку 1949-го, її ще використовували і як зупинку, і як WC» [5, 57]. Територія міста постає простором хаосу та безладу післяреволюційних подій, зміни суспільної системи в обох часових вимірах – будь то комуністичний переворот 1948-го або «оксамитова революція» 1989-го року. Цей простір спочатку обмежують вулиці Старого міста, поступово він розширюється за рахунок пересування героїв. Неясні кордони обширу створюють короткі згадки про кілька місць, які зовсім не пов'язані з дією, наприклад, автор описує, де зазвичай у Брні зупиняється цирк шапіто, згадується дім лісника в передмісті, річка Свратка або масиви новобудов.

Проте, міський простір не є однорідним, він має двозначний, амбівалентний характер. Наприклад, у парку Лужанки знаходиться невидима стороннім, замаскована дзеркалами резиденція «першого робітничого президента» (мається на увазі Клемент Готвальд – О.П.). Усередині вона розростається до гігантських розмирів і символізує

райський сад для обраних: «Ви заперечуватиме, і досить слушно, що здається неправдоподібним, як такий велетенський сад міг увійти до міського парку? Утім, хиба ж ми про це вже не говорили? Адже він був засклений і хотілось би сказати заклятий – до дзеркального кубу, стіни якого створює двосторонній сад. І таким чином він був не лише невидимий (віддзеркалював місцевість, з якою злився), але й водночас збільшений до міфологічних розмирів» [5, 44].

У заключній частині роману конвергентний простір міста звужується поступово до своєї центральної точки – готелю «Авіон», до якого, як до єдиної мети, прямують і долі персонажів. У цій просторовій точці вся історія починається (історія Гинека, написана Франтішеком) і закінчується (прихід Гинека до «Авіону» і його злиття з Франтішеком). У сцені зустрічі обох оповідачів Кочка говорить: «Знаєш, Франтішеку, я нещодавно бачив картинку. На ній дві руки малюють одна одну. І ти є тією рукою, що намальована рукою, якою ти малюєш, а я є та рука, намальована рукою, яку я малюю. І ми вдвох є руками, намальованими руками, які ми малюємо! І ти це я, намальований тобою, якого я малюю!» [5, 171]. Нескінчене віддзеркалення є не лише головним постулатом роману, але, водночас, інтертекстуальною грою, відсилкою до творчості нідерландського художника-графіка Моріса Корнеліса Ешера, його літографії «Руки, що малюють». Так Кратохвіл підводить читача до розуміння ідентичності осіб Франтішека та Гинека.

Синхронізація дії роману відображається на композиції цілого тексту, на що Яна Врбова зазначає, що «віддалені у часі глави пов'язані між собою коротким повторенням окремих сцен, які, як і лінії сюжету, знаходяться у взаємовідношеннях, так само і з окремими мотивами ми зустрічаємось у подвійній подобі – насамперед, «у реальності», потім коли їх Гинек використовує у своєму романі» [6, 48]. Розташуванням розділів роману та їхнім внутрішнім розподілом епізодів, що чергуються і відіграються в різних часових періодах, структура тексту копіює структуру справжнього готелю «Авіон», у якому «усі приміщення поєднані таким чином, що власне створюють єдину континуальну цілісність» [5, 57]. Так відбувається тісне поєднання часу та простору, в якому час виконує роль рушія Кратохвілова способу оповіді, тож час також стає архітектором композиції роману. Авторською стратегією є повторення низки сцен, подій у різних версіях. Ці повтори, фреквенції, роблять текст роздрібненим і для читача вдавано хаотичним, однак автор власним втручанням допомагає його зрозуміти. Наприклад, перша частина закінчується зустріччю Гинека з батьком: «Я йшов до батька і хотів йому через стіл та всі ті наповнені

блюда подати руку. Але він рішуче мені дав зрозуміти, що я маю стіл обійти. Стіл був, як я уже здається зазначив, у вигляді підкови, тому я видався на справді довгий шлях уздовж всіх тих представників родини Кочків, які там уже розсілися. Так, вони підтягнулися із зали, сповнені цікавості, але, можливо, й притягнуті якимось запахом крові, могили, який уже над усім тим витав і дрижав. Вони розсілися за стіл у формі підкови і, як у амфітеатрі, очікували на виставу» [5, 31].

Наступні дві глави описують акції Мука та поліцейських, щоб сюжет знову (в четверте) повернувся до сцени родинного свята Кочків. Перед тим, як читач дізнається, що ж відбулося, він стикається з майже детальним повтором сцени, коли герой обходить родинний стіл. Кратохвіл застосовує стратегію повторів, переслідуючи дві мети: по-перше, так він допомагає читачеві орієнтуватися у складній структурі оповіді, по-друге, створює внутрішню інтертектуальність, відсилки однієї частки тексту до іншої, чим знову хоче нагадати реципієнтові архітектурну структуру як великий лабіринт із численними переходами та приміщеннями. Членування сюжету до повторюваних сцен має пояснювати читачеві складні внурішньотекстові зв'язки, які перформативно з'являються іноді кілька разів завжди в іншому місці тексту. Таку рецептивну форму оповіді, наприклад, демонструє спомин про тілесну аномалію першого робітничого президента. Вперше про неї згадується у сцені, коли президент вступає до сауни з поліцейськими, вдруге вона набуває значення, коли Перніца дізнається, що його коханка має чоловіка з подібною фізичною вадою. Незважаючи на те, що ця сцена видозмінюється, важливим є повторюваний мотив: «Так, така ситуація вже одного разу була, ви пригадуєте? Коли поручики приїхали за першим робітничим президентом до його райського саду («дзеркального кристалу»), він позвав їх до сауни і там показався перед ними одягнутий лише у свою люльку, цей атрибут мудрості» [5, 123]. Отже, Кратохвіл намагається ухопити багатозначність простору використанням одного мотиву в різних подобах. Ще один повторюваний, але видозмінений мотив – перестрілка на Капустяному ринку, в результаті якої загинули поліцейські Малого Мука, у новому варіанті повторюється як кривавий конфлікт на Сходовій вулиці. Місто як простір, у якому всі події постійно повторюються, відображає кругообіг життя, що, у свою чергу, відбивається на композиції тексту. У романі домінує сумарна оповідь, передусім тоді, коли автору треба швидко викласти події за довгий проміжок часу. Таке стиснення часу призначено не тільки для утримання

темпу дії, але знову для створення композиції, подібної готелю – місткість інформації на малому просторі. З тих самих причин Кратохвіл не вживає діалоги персонажів, здебільшого їх переповідає, а якщо вживає, то графічно не виділяє у тексті.

Кратохвіл свідомо чергує часові площини: «Я бачу, що на біографічний нарис Малого Мука я затратив і той час, який спочатку відвів на опис візиту першого робітничого президента до посла. Так що зараз я змушений цей візит стягнути до одного, не дуже довгого речення» [5, 38]. Щоб наздогнати час оповіді, автор випускає проміжки часу: «І тому, що це не є нашим обов'язком стежити за поручиком, який стежить за Геленкою – це була б смертельно нудна рутина поручикова пересування – присвятимо увагу висновкам. Після кількох днів старанного виконання поручик нарешті дочекався» [5, 56]. Паузи перемежаються з протягуванням дії, коли Кратохвілу потрібно зупинитися на внутрішніх емоціях або думках персонажів. Так уводиться самостійна глава під назвою «Ах, або Інакший роман», де оповідач Гинек Кочка висловлює своєму дядькові увесь біль, який накопичився за довгі сорок років. Цей розділ має есеїстичний характер і містить пасажі про Кратохвілове розуміння творчості: «Література для мене – це не питання суспільного престижу, як для Вас, Ріхарде, вона є для мене всім, я живу лише літературою і чую лише стукотіння штучних сердець моїх сюжетів, вигаданих історій, заради яких я безжалісно спустошую власне справжнє життя та життя моїх близьких і віддалених, а на всіх людей навколо себе я вже дивлюся як на субстрат для вироби романних персонажів…» [5, 157]. Ця глава, яка по суті є єдиним довгим реченням, має особливе призначення, зрозуміле лише наприкінці роману – вона стає ключем для розуміння усієї історії, тому що прояснює низку подробиць, які читач не збагнув під час читання. Водночас так автор активізує третю оповідну лінію – авторську наративну стратегію послідовності подій. Три оповідні площини тексту (автора та двох оповідачів) знову відповідають структурі готелю, адже кав'ярня, ресторан і житлові приміщення будівлі мають різні входи і можуть вважатися трьома окремими об'єктами, однак, є цілісною композицією.

Персонажі та їхня ідентичність, а разом і події, їхня хронологія, простір, у якому вони відіграються, та цілі оповідні дискурси є полем можливостей, з яких жодна не є безперечною і кожна може бути поставлена під сумнів. Риторика паралельних, альтернативних і пародійних літературних дискурсів проявляється на всіх рівнях побудови тексту. Не лише не можна відділити час оповіді від часу того, що оповідується, але наратор сам

постійно ставить під сумнів те, що відбувається: «відразу ж стає помітно, що метою цієї подорожі є не зустріч (як було визначено) з першим робітничим президентом, але зустріч із смертельними кулями (яка, однак, станеться на сорок чотири роки пізніше, так що це лише передчуття, яке на них в ту хвилю вже наклало свою довгу, довжелезну тінь)» [5, 41]. Час оповіді часто передує часу подій «Терористка Лібуше буде застрелена на галереї ратушної башти 21 грудня 1993, тоді як сьогодні тільки 21 грудня 1990» [5, 29]. Мотиви часових звоїв, стислості часу або, навпаки, його розтягнутості, так само як і мотиви дзеркал, переплетень і лабіринтів належать постмодерністській літературній стратегії і сприяють непояснимості та невловимості романного сюжету.

«Йдіть уже спати, мої милі читачки. Більше нічого не буде», – звучить останнє речення роману. А за ним – важливий запис «Дописано в готелі «Авіон» 14 серпня 1994-го» [5, 178]. Так в готельному номері сходяться три персони – Гинек, Франтішек і їхній творець, той, хто тримає у руках олівець і малює руки, які малюють одна одну; фікція та життя зливаються воєдино. Постмодерна просторовість виражає повне руйнування класичної фабули: причинно-наслідковий зв'язок порушений, немає цілісної історії, яку можна було б проживати зсередини: в межах твору заперечення лінійності часу означає насамперед руйнування звичних сюжетно-фабульних відносин, сюжет стає поліваріантним, багатошаровим. Звідси уявлення про «серійність», або про «фрактальність» мислення XX сторіччя: перед читачем виникає анфілада дзеркал – вставлені один в один тексти сприймаються як серія, як цілісна одиниця, образність ґрунтується на принципі нескінченного самоповтору, де кожен малий елемент структурно подібний до цілого.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Вайль П.* Гений места / Петр Вайль. – М. : Колибри, 2008. – 485 с.; **2.** *Топоров В.Н.* Пространство и текст / В.Н.Топоров // Текст: семантика и структура. – М. : Наука, 1983. – С. 227-284.; **3.** *Chvatík K.* Pán příběhu. Prozaik Jiří Kratochvil / Květoslav Chvatík. – Praha : ARSCI, 2008. – 130 s.; **4.** *Jungmann M.* V obklíčení příběhu / Milan Jungmann. – Brno : Atlantis, 1997. – 243 s.; **5.** *Kratochvíl J.* Avion / Jiří Kratochvíl. – Brno : Atlantis, 1995. – 180 s.; **6.** *Vrbová J.* Koncepty prostoru v románových trilogiích Daniely Hodrové a Jiřího Kratochvíla / Jana Vrbová // Tvar – 2001. – č. 2 – S. 25-52. – [příloha Edice TVARy].

Рева Л.Г.(Київ, Україна)

Слов'янознавство жіночої лінії родини Реви: звернення до витоків

У статті Реви Л. «Слов'янознавство жіночої лінії родини Реви: звернення до витоків», на основі родинних біографій, простежено слов'янознавчі студії науковців, які увійшли до аналів світового слов'янознавства. Стаття доповнена архівними матеріалами.
Ключові слова: *жінка, бібліографія, біографія, слов'янознавство.*

В статье Ревы Л. «Славяноведение женской линии семьи Ревы: обращение к истокам», на основании семейных биографий, прослежено славяноведческие студии научных сотрудников, которые вошли в анналы мирового славяноведения. Статья дополнена архивными материалами.
Ключевые слова: *женщина, библиография, биография, славяноведение.*

In article by Reva L. «Slavik science by woman line of Reva's family: turning for sources», into the chain of family's biographys, are investigated Slavik studies by scientific workers, which to enter in annals of world's Slavik science. Article to complete by archives documents.
Key words: *woman, bibliography, biography, Slavik science.*

Жінка — є началом всього сущого на Землі. Це — мірило духовних цінностей, вічне буття природи. Вона нерозривна з Космосом, часто ототожнюється з природою. Церкву іноді порівнюють з Нареченою — настільки світла є її сутність. В нашому дослідженні на матеріалах родинного архіву простежується жіноча лінія родини, — сімейний першопочаток, наша «Книга буття».

Творчий пошук педагога-бібліографа Ніни Максимівни Реви. Чи бував хто-небудь у місті Харкові — з його стрімким ритмом життя, великому промисловому осередку, де серце б'ється, мов ковадло, де люди, мов мурашки — клопочуться — кожен ніби сам по собі, на перший погляд, проте в своїй сукупності це є великий агрегат, трудова столиця України в неповторному своєму колоритному краї — Слобожанщині.

Всі, хто є вихідцем із Харкова — пізнають один одного відразу. Киянин є киянином за своєю суттю. А харків'яни обов'язково завжди живильна сила своєї неповторної Батьківщини, глибоко присутня у серці кожного харків'янина. Нехай вона невиразна, підсвідома, як у теперішньої молоді — зате вірна і обов'язкова.

Моя мама — справжнісінький витвір цієї землі, Рева Ніна Максимівна [2] (дівоче прізвище — Гераще́нко), народилася в самому серці Слобожанщини — селі Черемушне Зміївського району на Харківщині 8

травня 1929 року, коли весна, набравшись повної сили, остаточно вступивши в свої права, передає кермо влади літечку. Мама, повноправний знак Землі, за гороскопом — Телець — все життя упадає коло землі і під її животворящими руками все матеріалізується і набирає життєдайної сили. І якби вона не стала бібліографом, то, впевнена, була б садівником від Бога – – настільки органічний її потяг до земного.

Мама була очікуваною дитиною і єдиною, і тому бабуся, Меланія Павлівна, не знала, яку зірку зняти своєму дитяті. Спершу було ім'я. Воно уже несе в собі таїну того сокровенного, що принесе собою людині, яка його носить. І ось уже тут стояв камінь спотикання: в моді на той час попівські імена якось відійшли на задній план, поступаючись актуальністю більш демократичному виборові — календареві, який пропонував на кожен день породіллі кілька варіантів. У маминому випадкові їх було три — Ніна, Зоя і Гертруда. Ім'я "Зоя" відпало відразу, оскільки в Харківській області всі кози були або "Мартами", або "Зоями". А-от останнє — Гертруда— бабуся вхопилася саме за нього. Звісно, королева Данії, мати Гамлета, тут до уваги не бралася, оскільки В. Шекспір був не на слухові, а героїчний труд –– якраз на часі, оскільки саме в той період імена Тракторів, Владленів тощо були в почестях. Проти стали дідусь і прадідусь. І "Ніна" все ж таки переважила.

На її дитинство випали важкі перипетії: і голодні 33-й та 47-й, а тут іще й батька Максима за доносом забрали на 10 років до мордовських таборів. Мама якраз закінчувала школу в Змійові, бо сільська була початковою, 8-літня — у сусідніх Зідьках (це 3 кілометри від хати), а вже 10 класів — то в районному Змійові, куди добиралася електричкою. Траплялося й таке: взимку затрималася, а електричка вже рушила — довелося стрибати на підніжку вагона, руки закостеніли — не могла відкрити дверцята тамбору – – і всі 7 довгих кілометрів висіла на східцях, переїжджаючи через Сіверський Дінець на мосту, боялася, аби не розтулити руки, що заклякли. А якби не це — довелося б ночувати в Змійові. Це врізалося в пам'ять назавжди. І нікому про це не казала, інакше б лаяли.

Дочка репресованого відразу підпадала під особливий прес пильного ока як дочка ворога народу. Проте ніхто з односельчан ні пари з вуст не зронив, коли на запитання –– хто є батьками, мама замовчувала, де саме перебував батько. Саме це — підтримка людей не дала зломитися молодому паростю [3].

Мама з відзнакою закінчила загальноосвітню школу у 1947 році і, отримавши атестат зрілості, знову опинилася перед вибором: куди іти вчитися далі. Бабуся раяла на масломолочний технікум, як-от сусідська

дівчинка. В голодний для України рік бути поруч з харчами дуже було актуальним. І вже б туди і пішла, так ту сусідську дівчинку на очах усього села засудили — ніби-то за велику заводську нестачу. І вибір за масломолочним технікумом сам по собі відпав. Дуже вабила медицина. Адже батько за фахом фельдшерував. Це особливо стало в пригоді в Пермі, бо був лікарем. Проте, коли бачила кров — непритомніла. Вже й документи сюди віддала, і пройшла за конкурсом, а коли ті документи забирала, на неї всі дивилися, як на не сповна розуму.

Обожнювала хімію, цю науку казкових перетворень. І вже вибір, здавалося, був зроблений остаточно. Несла документи до Харківського державного університету ім В. Каразіна, на хімічний факультет, та спинилася перед великим плакатом-закликом: "Флагмани нашого життя" – – і розгорнутою книгою. Плакат пропонував віддати перевагу професії, невідомій для сільської дівчини: бібліографові. Магічне "флагмани" глибоко запало в душу — і, як виявилося, назавжди. Не могла рушити з місця, і стояла, мов укопана. Не стямилася, як віддала свої документи саме сюди, до Харківського бібліотечного інституту, щоб бути флагманом. Ніколи не пошкодувала за свій вибір, на роботі горіла, несучи в собі потужний інформаційний заряд, за який у всьому світі платять шалені гроші, стала, по суті, людиною —комп'ютером. Шкода, що на українських інформаційних сайтах — прогалина порівняно з сайтами інших країн — тієї ж Росії — за браком коштів і фахівців. Наша країна з тих причин продовжує залишається невідомою світові, бо інколи й самі сайти відсутні. І лише установи чи фізичні особи, які мають гроші, наповнюють джерелами свої блоги. Бібліотеки у цьому плані займають одні з останніх місць за наповнюваністю. Але ж культура все ж має стояти попереду економіки. Оскільки бездуховна країна — мертва!

Мама закінчила інститут у 1951 році, і отримала призначення до Києва. Злякалася, оскільки треба було покинути рідну оселю і їхати галасвіта за 500 кілометрів! Пішла проситися, аби замінили призначення на Зміїв. Проте в деканаті намагалися переконати: Київ — столиця, а бібліотека ім.В.І. Вернадського, де мала б працювати бібліографом — дуже престижна організація. Не зломила вироку, поїхала. Дали кімнатку в гуртожитку на провулку Михайлівському, а бібліотека ім. В.І. Вернадського була замінена на Київську обласну бібліотеку ім. ВКП(б).

Тут, поруч з висококласними досвідченими бібліографами, мама стала одним із найкращих фахівців: їй доручили висвітлювати і пропагувати усі новинки художньої літератури, робити бібліографічні огляди, консультувати читачів з літературознавчих питань. Саме під час

таких публічних оглядів відбувалися цікаві знайомства, вечори тощо. Життя настільки захоплювало, що несила було сумувати за домівкою. Якось завідувачка відділу, що брала безпосереднє шефство над мамою, запросила на концерт О. Вертінського, уродженця Києва, який давав єдиний концерт у Києві. Як з'ясувалося потім, його дитячі роки пройшли на вулиці Фундуклеївській, в будинку Димка, поруч Михайлівського провулку, де знаходився мамин гуртожиток. Все своє життя він, перебуваючи в еміграції, згадував своє рідне місто, «дорогий, улюблений Київ». Зізнавався, що найулюбленішою порою року для нього була київська весна, яка приходила в день 40 мучеників, тобто, 9 березня, в день його народження, і ніколи не запізнювалася. Повітря було кришталевим, льодистим, вгамовуючим спрагу, заливаючим душу радістю. Він ходив до Володимирського собору, милувався Васнецовським гнівним живописом та радів Нестеровським полотнам, подовгу вглядався в очі мучеників, які світилися непохитною вірою, в їхні просвітлені обличчя. Найбільше вражав всесвітньо відомого барда образ Богородиці неземної краси, який знаходився зліва в соборі. Вже будучи гімназистом, він носив їй квіти, а по суботах слухав хор Калишевського. Його акторське покликання почалося саме з Церкви, коли на великий піст на Страстному тижні солісти з опери співали «Розбійника Благорозумного». В ході служби з'являлися в білих стихарях тоненькі хлопчики і несли білі високі свічки. Це наклало свій відбиток на всю подальшу долю митця. І не випадко вже перед смертю, після Парижа, Америки, Шанхая він знову завітав до Києва, напевне, щоб ще раз пройтися містом, і вдихнути його п'янке повітря. Для мами цей вечір закарбувався на все життя, хоча про нього мало хто згадував у пресі. Вона неодноразово згадувала харизматичного актора, і говорила, що талановитій людині не обов'язково кричати на сцені. Кожен його рух був продуманим, фрак сидів бездоганно. За кожним рухом вгадувалася глибока філософія й досвід. Трохи —втоми. А почав з того, що, коли його пароплав кинув якор в Одесі, відразу ж викрали його чемодан: «Я – – вдома», — заспокоєно сказав він. Той вечір став для мами певним уроком на все життя: майстерність дається великою працею, і дуже добре мати хороших вчителів.

Одного вечора, йдучи з подругами додому, маму спинила незнайома жінка з клунками: — Ви не скажете, де тут Гриша живе?

Мама спинилася, вражена самим питанням: як у великому місті таким чином можна когось знайти? Проте жінка продовжувала:

—Та цю людину у нас в Переяславі усі знають. А ви хіба не знаєте?

Великої душі чоловік…

Мама знизала плечима і пішла. А коли до них у кімнату прийшли хлопці — з лекційного бюро ЦК, — правник, журналіст — ті, які мешкали в університетському гуртожитку – на запрошення сусідки по кімнаті, і серед них — Гриша Рева [1] – мама з цікавістю почала його розглядати: середнього зросту, дуже скромний, симпатичний, більш мовчазний, аніж веселої вдачі – проте, "великої душі"… І став він незабаром супутником на все життя. Працював лектором ЦК, а коли народилася моя сестра Люся у 1954 році, батько кинув лекторувати і пішов у школу — спочатку завучем, потім — директором, щоб чередуватися з мамою позмінно і бути біля дитини. Колишній блокадник Ленінграда, він став учителем української літератури, пізніше – методистом, і мамина спеціальність створювала ту єдину гармонію словесності, яка пізніше захопила і мене. Поруч з цим, батько купив присадибну ділянку в Дарниці з фундаментом будинку, і став потроху хазяйнувати. Батьки посадили кущі, дерева і поступово зводили стіни будинку. Я народилася вже в цьому будиночку, через чотири роки. І ось тоді мене стала няньчити бабуся, Меланія Павлівна Геращенко, яка виїхала з Харкова, поховавши чоловіка.

А 1965 року несподівано для мами надійшло запрошення з Київського інституту культури ім. О. Корнійчука на посаду старшого викладача кафедри галузевої бібліографії. Знову вагалася. Як-таки так, тут, у прекрасному колективі пропрацювала 15 років, і раптом — щось нове, незвідане. А як не заладиться?

—То тоді й повернешся, – сказали їй.

Півтора роки мама, не кидаючи бібліотеки, працювала і тут, і там.

—Ні, я – таки педагог. Педагог-бібліограф.

І знову – вибір, по суті, зроблений. Інститут став для неї домівкою, а студенти, мов рідні діти. 30 років поспіль. Зараз її колишні студенти працюють в усіх провідних бібліотеках республіки, Конгресовій бібліотеці у США, Юнеско, Чехії, Угорщині, країнах Азії та Африки тощо. Чи ж стала флагманом по життю? Викладачем-професором стала. Вже далеко за межею пенсійного віку, а продовжує творчий пошук: то Міжнародна конференція в науковій бібліотеці України ім. В.І. Вернадського НАН України, то спомини про колегу, з яким пліч-о-пліч працювала в Інституті, то виступи в періодиці… Хіба ж можна стояти осторонь від бурхливого життя країни, яка гостро потребує досвідчених фахівців міжнародного рівня?

А в думках все частіше виринають спомини. Пам’ятає, як у далекі роки Другої Світової війни вона, піонерка, працювала на окупованій

території по збору врожаю. Зберігся сільський архів, який свідчить: одного дня назбирано мамою груш, іншого — помідорів тощо. Мама, як і бабуся, Меланія Павлівна, — учасники війни. В свої за 80 років залишається метка, зграбна, в брюках та спортивному светрі. Порається в городі, де на 6 сотках (а з будинком – на 4), є все: сама вирощує з насіння розсад, кущі, дерева, ліанні, а квіти — різноманітні – від однорічних до дбайливо вирощених багаторічних. Немов з журналу А. Бурди "Мій прекрасний сад". А ще — поруч неї — обов'язковий кіт Маркіз, якого бабуся підібрала кошеням на вулиці — здоровенний велетень 9 кілограмів абсолютно білого кольору, та собака Руслік, якого цуценям взяла мама у школярів, що розносили цуценят від шкільної собаки-мами. І все — з любов'ю,– натхненно. І неодмінно — з творчістю.

Життя мірою в століття.

І. Хвороби — то наш гріх. Для мене завжди моя бабуся втілювала образ України. Саме так я маленькою уявляла собі нашу країну — благодатний край — з невимовною щедрістю, квітучістю, соковитою запашною зеленню та яскравим сонцем…

Пам'ятаю — прокидаюсь рано-вранці, на схід-сонця, а земля ще вкрита росою і парує, мов духм'яне молоко, а бабуня вже на ногах, клопочеться, і завжди усміхнене обличчя.

Я малювала в своїй дитячій уяві яку-небудь країну в образі живої її мешканки, а якщо це був острів, то в образі чоловіка. Ось така-от дитяча забаганка. А може й не забаганка. Встановлюється ж погруддя найвродливішої жінки як символа країни у Франції, і нікому це не видається дивним. Навпаки.

Навіть тоді, коли була студенткою, мені бабуня видавалася ненькою — Україною: так глибоко закарбувався цей образ. Можливо тому, що вона була жвавою, завзятою, щедрою, працьовитою, — тобто, увібрала всі ті кращі риси, які взагалі притаманні людству.

Моя бабуся, Геращенко Меланія Павлівна, народилася на Різдво Христове, 7 січня 1900 року у селі Черемушне Зміївського району, що на Харківщині. Родина була багатодітною, як і багато сімей в Україні. Батьки — мати Христина та батько Павло, мали двох синів та сімох дочок, проте ніколи не нарікали на нестатки, а навпаки — всі, до найменшого — знали своє місце в сім'ї, а вже на великі празники — Різдво та Великдень — розговлялися найсмачнішим, що можна було дозволити. По-різному склалася доля бабусиних братів та сестер, але всі прожили життя чесно, достойно, в труді і пошані, залишивши по собі солідне потомство.

Бабуся Меланія була середньою за віком у родині дитиною. Батьки

настояли на тому, щоб вона, мабуть, єдина з усіх, була з освітою: змалечку віддали її вчитися до гімназії, де навчали не лише арифметики, письма та інших дисциплін, які і зараз студіюються в загальноосвітній школі, але й зарубіжних мов: англійської, французької, німецької та латини.

День у родині починався і закінчувався молитвою "Отче наш", що традиційно лежить у коді нашої прадержави. Звідси і всі моральні кодекси: не відступити, не вкрасти, не вбити тощо. Всі інші найважливіші закони були ніби похідними від цього, і правили за дороговказ у житті. Адже відомо, яке велике лихо принесли відхилення від цих прахристиянських догм, до самих відмов від традицій. Наслідки спокутуємо вже зараз. І знову ж таки — вічна заповідь "Отче наш" повинна врятувати людство від загибелі. Та повернімося до першоджерел…

Ніхто не міг передрікти, що освіта бабусина скоро перерветься. Царський режим замінився на радянський. Найбільші нікчеми, — згадувала бабуся, — по селу обернулися на начальників-активістів, які потім крадькома, а то й відверто писали доноси на цілком безвинних людей: скажімо, мені не сподобався твій профіль, а до того ж ти щось там не те сказав, чи, Боже борони, зробив щось не так, як мені того хотілося. В результаті — оті страхітливі в людській цивілізації 1937-й (масово) і пізніші роки. Зачинялися церкви, храми, руйнувалося, розкрадалося накопичене народом багатство традицій і пішло надовго в забуття (офіційно). Найвизначніші свята людства — Різдво та Великдень — відзначалися скромно і подалі від чужого ока, крадькома.

Я навмисно спинилася на цих моментах, бо багато чого коїлося і на моїх очах, і надто свіже ще з розповідей бабусі, а її життя — то ціла епоха — і не одна — століття. Історія України в її вустах оживала природньо і поставала без всіляких прикрас, не за курсом циклу лекцій з "Історії КПРС" чи "Історії України" за викладом доморощених істориків. Якщо людина живе по Божому, то по Божому вона й мислить. Я не пам'ятаю, щоб бабуся, колишня доярка з місцевого колгоспу (а прокидатися треба було до 5-ї години ранку, щоби здоїти), вставала до роботи — а працювала вона завжди, і з радістю — нечесаною, в брудному одязі, а, навпаки, в обов'язковому чепурненькому фартуці, облямованому тасьмою, усміхнена, і це додавало вдалості і бідовості.

Слід обов'язково сказати, що всі мої найкращі сукні — і в студентські роки й потім — конструювала й шила бабуся. Дуже гарно в'язала і вишивала, неначе долю, рушники. Авже як лаялася, то так — темпераментно й колоритно: українська кров — таки трохи з перцем. Проте більше в ній було лагідного, еіж того, що наслоїлося часом.

Я любила запитувати бабусю про її далеке дитинство: як було в маленькій хаті на підлозі насипано сіна, і всі вночі на ньому спали, а вранці по черзі гнали сільську череду. Щоденний стіл був небагатий, з дотриманням посту, а вже на Різдво чи на Великдень, після Церкви, розговлялися, ласували всілякі різності. Ніколи не лаялися в родині. Батько взагалі був лагідною людиною. В 45 років своїх він тяжко занедужав, мабуть, на рак, і вже не підіймався з постелі, а мати, моя прабабця, дожила майже до 100 років. Як, до речі, і більшість її дітей. Сильна штука — генетика.

Бабусю видали заміж у 27 років, ще батько був живим, за чоловіка, за сільськими мірками, заможного, але на 9 років старшого, мого діда Максима.

—Ба, ти сильно його любила?

—Та так, щоб сильно, то й ні.

А вже через три роки з'явилася моя мама, перша красуня на селі. Вона ходила, мов квітка — гарно вбрана. І вчилася залюбки, на п'ятірки.

Так сталося, що в період розкуркулення забрали хату, худобу й самого діда Максима, заславши його на 10 років до Мордовщини, ніби за контрреволюційну діяльність. Бабуся весь час мала підозру на донос від сусіда свого, активіста Барзу, та підтвердження тому не знайшла. Дід Максим від вірної смерті й холодних мордовських таборів порятувався лише тим, що працював фельдшером. Але повернувся додому геть зовсім хворим на емфіземію легень.

В цей складний для сім'ї період, коли дід був в ув'язненні, розпочалося всезагальне лихо — Друга Світова війна. Бабуся з 9-літньою моєю мамою на окупованій фашистами території, без якихось облаштунків, долали холод, голод, проте вірили в те, що повернеться дід Максим, а перемога неодмінно буде за нами.

Тісно особисте переплiталося з долею країни. Харківщина двічі перебувала — то під німцями, то під нашими. Чимало молоді — юнаків і дівчат — було вивезено до Німеччини. Бабуся страшенно боялася, аби маму не спіткала така ж доля. Багато було й таких, які крутилися з німцями, а потім за власним бажанням втікали закордон. Народ у своїй юільшості не цурався злигоднів, і ділився останнім шматком хліба. А одна жінка — бабуся її запам'ятала на все життя — навіть подарувала цілого буряка. Тим нехитрим овочем ласували довго й варили з нього юшку, яка видавалася напрочуд смачною й поживною. Бабуся, тремтячими руками тримаючи буряка, весь час оглядалася на цю привітну оселю, і до кінця свого життя згадувала ту жінку, яка своїм вчинком вчинила подвиг…

Одного разу до хати бабусі прибився хворий на коросту, і бабуся його вилікувала своїми методами: водою та попелом. І врятувала його. Цей

очисний засіб вона часто використовувала як такий, що знімає всю нечисть. І прала вона в річці з попелом. А ще часто згадувала, як мама привела до хати серед зими нещасну єврейську дівчину, щоб її, переслідувану за національність, врятувати від німців. Ризик був величезний, адже розстрілювали на місці тих, хто допомагав євреям. А бідна Хайка потім ледь ноги не цілувала. Її обігріли, нагодували і якийсь час переховували. І, мабуть, у селі знали про цей бабусин вчинок, але жодна душа не зрадила, не виказала, не вислужилася.

Не можна не згадати й про таке: двоюрідний брат бабусі, Сергій Тимченко, прийняв рішення виїхати до Німеччини разом зі своєю родиною. Він був у німців старостою, і мав двох синів. Один із синів потерпав від туберкульозу кісток, так само, як і Леся Українка. У нас ту хворобу не лікували. А тут іще й старостівство. Вже було зрозумілим: війна німцями програна, і його або зішлють у Сибір, або ж розстріляють.

—Павлівно, поїхали з нами. За Совітів тобі життя з дочкою не буде.

Бабуся не поїхала з ним. Оскільки для Максима, який на той час сидів, це було б смертельним вироком.

По війні країна відроджувалася, відбудовувалася, гоїла свої рани. Дід Максим повернувся з таборів, але вже ніде не працював. Він прожив іще 10 років, і няньчив мою сестричку Люсю, яка його називала “Ідя”. Та про це згодом. А бабуся, передова доярка, з зорею прокидалася і давала лад і вдома, і в колгоспі.

Мама закінчила 10 класів, інститут культури, і отримала призначення (рідкісне!) до Києва. Не хотіла туди їхати, та, мабуть, від долі не втечеш. Вже потім, по смерті діда Максима, за 2 роки до мого народження, мама з моїм батьком, Григорієм, забрали бабусю до Києва. Тут почали будувати хату, і бабуся, з її невтомною працездатністю, докладала чималих зусиль у будівництві оселі та закладенні городини. Батько та мама — на роботі, а вона — вдома. Завела господарство — курей, кролів, а в городі росло все. З’явилася і я, і клопоту відразу додалося від мене. Я була, мов шторм в океані — непередбачена, непосидюча, дуже метка, а трохи підрісши, мене скоріше можна було побачити на деревах та парканах. – І що воно за дитина? — бідкалася бабуся. В протилежність моїй спокійній та врівноваженій сестрі, з якою нас віддаляли всього 4 роки, мене не можна було кинути напризволяще. А між тим, я була цілком самостійною. І сама собі давала ради. І хвіртку — будь-який вузол розв’яжу, і хліб у курей із’їм, і через тин перелізу. І це в неповних 5 років. А тут іще й нова халепа: за М. Хрущова вийшов указ — за всяку живність необхідно було сплачувати досить високе мито. Те ж саме стосувалося й дерев. Приходили

держслужбовці з обліковими книгами й перелічували, переписували нехитрий скарб у хуторян. Для того, щоб уникнути потрапляння у цю всюдисущну книгу, люди ховали свої статки, бо й так мало кого можна було сміливо перерахувати в заможників. Я пам'ятаю таку картину: бабуся прив'язала до хвіртки квочку батьковою краваткою, аж тут — міліціонер.

—Чия курка?

А квочка, як на лихо, як засокорить, і кинулася до ноги захожого. Бабуся, визирнувши з хати, ледь руками не сплеснула з такої оказії:

—О, Господи… Та хто ж його знає?

І тут міліціонер побачив мою хитрувату мордочку, і відступив, не забрав курку й не занотував до обліковки про це. Так і обійшлося. Та пам'ять надовго закарбувала.

Бабуся пішла на роботу до школи-інтернату прибиральницею лише коли мені стукнуло 11 років. Ще пропрацювала років з 5. Це їй необхідно було для трудового стажу.

Робила прекрасне вино зі своїх врожаїв. Причому — і сухе, і на кшталт мадери, і змішуючи різні фрукти. А вже любила частувати гостей, які кожної суботи, не дивлячись на свою зайнятість, були в нас. Все ж таки, у нас приватна оселя, а всі батькові та мамині друзі були вихідцями з села, і той домашній затишок, який несе у собі будинок, а поруч прекрасний садочок, недалечко ліс та озеро, — той райський острівець, який став до душі кожного, неодмінно нагадував свій рідний, покинутий батьківський оберіг, а бабуся з її лагідністю й привітністю, та ще й своєю прекрасною кухнею, кожному гріла серце, неначе матуся.

І хоча й жили не розкішно, на столі здебільшого були картопля, риба і обов'язково власного виробництва солоні бочкові з погрібка огірочки, помідори, квашена капуста та мариновані бочкові яблука, й т.ін. — все ж які незабутні для всіх були ті вечори, коли всі збиралися разом, з жартами та дотепами, інтелектуальними розмовами! А зараз дивишся на зведені поміж нашими хуторськими будинками вілли, з височезними як китайська стіна, огорожами, і пещені обличчя неусміхнених їхніх власників навряд зігріють чи стривожать душу одинокого подорожника. Навпаки, все щось ховають від людського ока власники цих будинків. А мені скоріш за все хочеться їх назвати продуктами похмурого часу, який дав такі-от наслідки ницості й черствості, і які поверхами своїх будинків та висотою парканів, вгодованістю своїх псів міряють свою заможність і таким чином стверджують своє "я" на Землі. Досить… Може, я не права.

А ще бабуся дуже любила ринок. Просто обожнювала його. Майже кожної днини вона брала мене з собою і я, немов господиня, проходила торгівельними рядами, і прицінювалася. А частенько й сама продавала щось із городини. І причому бабусю вабив не стільки виторг, як самий процес. Гроші рахували ми разом. І купували свинячі реберця.

Бабуся ніколи не відвідувала лікарню. Інколи недужала, та хвороби відступали від неї, неначе ошпарені. Медична картка в реєстратурі налічувала сторінок зо три. Вважала, що хвороби — то є плата за гріхи. Жила по Божому…

ІІ. Видно, старість підійшла. Обличчя й статура бабусі не змінювалися, не потерпали від часу. Ніякі хвороби завдяки рухливості й невіддільному оптимізмові на шляху не ставали. Вдача її була легкою й відкритою. Єдині проблеми — і то вже під самісінький 100-літній ювілей – – з тиском. Але й тут ми його регулювали самі.

100-літній ювілей бабуся зустріла, як дитина. Ледь в долоні не плескала. Вона так гостро відчувала свою значимість. Про неї зняли сюжет телебачення — канал ТЕТ, а також відвідало кілька газетярів… Вона була впізнавана в громадському транспорті, жваво вступала в розмову до тих, хто бачив її по телебаченню. “Так, то була я”, — говорила з гордістю.

Дарницька держадміністрація в особі її голови В. Кір’яна вручила бабусі подяку — за вагомий особистий внесок у розвиток Дарницького району (а я знаю напевне за той внесок, і не голослівно, і неодноразово!), а також — грошову винагороду й цінні подарунки. Шампань лився рікою. Випивши шампанського, вона трохи знітилася і сказала: “Трохи вдарило в голову… Видно, старість підійшла”…

Важко сказати, чи то після урочистостей (адже ж душевний підйом емоцій рівний стресові), але бабуся заслабла. В неї участилися напади тискового неврегулювання. Вона прожила ще 2 роки по тому, втратила ліву руку внаслідок саркоми. І померла-таки від інсульту, а не від ракової пухлини, яку вчасно зліквідували. Це сталося в ніч на 18 лютого 2002 року.

Бабуся в пам’яті завжди однакова — усміхнена і в труді, який вічний. Я не помилюся, коли скажу, що вона — легенда нашого роду. Бог відпустив їй життя мірою в століття. А це не просто так. Це — історія нашого краю, нашого роду…

Сповідь. Та й не тільки…

Я, Рева Лариса Григорівна, або ж просто Леся, народилася 7 серпня 1958 року в м. Києві. Батько, Рева Григорій Семенович (1920 — 1987), був учителем української мови та літератури, мати, Ніна Максимівна (1929), викладала художню бібліографію в Інституті культури. Моїм вихованням, по суті, займалася бабуся, Геращенко Меланія Павлівна (1900 — 2002), Царство їй Небесне, нещодавно відійшла у вічність на 102-му році завдяки життєлюбству та невичерпаному оптимізму. А найвідвертіше сказати — мене виховувала вулиця зі своїми законами, де моїх однолітків була сила-силенна, а я вважалася їх ватажком.

Батько, колишній фронтовик-блокадник, часто впадав у відчай, а матері

я в дитинстві не пам'ятаю взагалі: вона весь час була на роботі. Бабуся ж за щоденними клопотами біля саду, курей, а також в хатніх турботах, нас з сестрою (вона на 4 роки старша), кликала лише на їжу, а мені й їсти було ніколи. Забула сказати, що ми мешкаємо в приватному будиночку з присадибною ділянкою в межах Києва, а поруч — ліс та озеро, і тому розвернутися в ігрищах було запросто й легко. Досить часто дільнича медсестра виловлювала нас для всіляких щеплень, а мене одного разу піймала на огорожі, де й зробила "пірке". Вірші у той час навідували мене часто, я лише встигала записувати їх, тому й тематика — різноманітна. Та тільки-но стала на стежку дорослу, вони, як казав мудрий В. Коротич, кудись пішли. А згадуючи свою улюблену велику Лесю, її "Лісову пісню", на якій зросла, неодмінно вважаючи себе скоріше лісовою царівною, — раз ступивши на "людські стежки", дорослішаючи, відчула враз, як "пропала воля". От тоді-то до мене прийшли Хемінгуей та Ремарк, пізніше Цвейг. Чесно кажучи, я відчула шокову терапію в усьому її обсязі. Я перестала бути "зараненим птахом", "у журі" від того, що романтика кудись безповоротно відступала, доки не втекла геть, а стала, вивчаючи англійську з першого класу, прислухатися, по кому ж він б'є , той дзвін? Далебі — не по мені. Я закохалася в Америку, але ще більше любила Україну, живильні соки якої давали мені життя. І ще досить сильно вабив Париж, неминаюче свято, яке завжди поруч. З романтика я перетворилася на публіцистку, та про це, надіюсь, іншим разом.

Бути чи не бути — філологом — для мене таке питання не поставало. Не журналістом, і не вчителькою, а саме — філологом — з ширшим спектром діяльності, аж до того, щоб представляти Україну на всіляких форумах, можливо, й Верховну Раду чи дипломатично в якійсь країні (і все-таки можуть поети правити країною), я твердо вирішила уже в 5-му класі, і не змінила своєї думки ні потім, ні тоді, коли перший раз вступила – – і саме до університету ім. Тараса Шевченка, коли не дібрала півбалу, ні вдруге, але вже на вечірнє відділення, з перебраними балами. Вірші покинули мене тоді, коли я, не маючи впливових батьків, стала однією з перших студенток. Зі своїми ровесниками по вулиці ми розійшлися назавжди: вони залишилися там, в дитинстві, а багатьох уже немає в живих, хтось спився, хто не здолав життєвих перепон, обравши шлях легший. Але той місток, який все-таки безслідно не зник, скористався для того, щоб кандидатська моя дисертація була присвячена саме поезії — поетові П. Воронькові, адже творчість великої Лесі спричинила і його до того, щоб темі я не змінювала, оскільки час був такий, коли "виринала" з забуття та спецфондів письменники-дисиденти, ламалися стереотипи, а сам П. Воронько на той час уже 3 роки як помер, і існувала загроза не захиститися

взагалі. Наприклад, відомий журналіст М. Шудря прямо мені так і казав. Та мій батько, який на той час також нас покинув, дуже хотів мене бачити "зі ступенем". Окрім того, систематика завжди була мені притаманна, і тому, те, що починалося, рано чи пізно все ж мало своє остаточне завершення.

> …Хоча з мене і не вийшло балерини та піаністки, як хотілося б мамі. Бо то — не моє. Дуже хотіла б малювати, та не маю до того хисту.
>
> Вірші я майже нікому не показувала.
>
> У випадковості ніколи не вірила і не вірю. І коли Бог дав мені силу представити їх загалові, значить, так треба.
>
> Моя місія на Землі ще далеко не вичерпана: мушу ще багато встигнути. Надіюся на Бога та підтримку багатьох людей, і не маю права схибити. І все-таки, я — науковець-медієвіст, та й не тільки… І поки що трохи — політик… [4].
>
> 30. 04. 2002 р.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Рева Л.* Рева Григорій Семенович — педагог-літературознавець: До 90-ліття від дня народження // Український календар – щорічник: Українознавство К., 2010. — 244 с. — [С. 215 — 218] / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; Центр українознавства філософ. ф-та; **2.** *Рева Л.* Библиографы XX века: Нина Максимовна Рева // Румянцевские чтения — 2010: Материалы Междунар. науч. конф. (20 —22 апр., 2010): Ч.2; Сост. Ермакова М.Е./ РГБ — М.: "Пашков Дом", 2010. — 292 с. — С. [85 —90]; **3.** *Рева Л.Г.* Рева Ніна Максимівна // Українські бібліографи: біогр. відом, проф. діяльн., бібліогр./ М-во культури і туризму України, Держ. закл. "Нац. Парлам. б-ка України". — К.: 2008; Вип.2/ авт.-уклад.: Р.С. Жданова, Н.І. Абдуллаєва, В.О. Кононенко; наук. ред.: В.О. Кононенко, Н.Я. Зайченко. —К., 2010. —240 с. — [С.120—121]; **4.** Рева Лариса Григорівна // Українські бібліографи: біогр. відом, проф. діяльн., бібліогр./ М-во культури і туризму України, Держ. закл. "Нац. Парлам. б-ка України". —К.:2008; Вип.2/ авт.-уклад.: Р.С. Жданова,, Н.І. Абдуллаєва, В.О. Кононенко; наук. ред.: В.О. Кононенко, Н.Я. Зайченко. —К., 2010. —240 с. — [С.117—120].

Ткаченко О.П. (Київ, Україна)

Літературні інтерпретації біблійного образу «сторож брата»

У статті з'ясовується, що біблійний концепт «сторож брата» в художній літературі відіграв роль універсальної моделі в змалюванні психології злочинця. Вивчається богословське розуміння діалогу між Богом і Каїном з Книги Буття та його художня інтерпретація в компаративному зрізі. Зокрема встановлюється, що концепт «сторож брата» найчастіше накладається на братів, що ворогують, (О.Кобилянська, Ф.Достоєвський) та воїнів (О.Довженко, О.Забужко). Образ «сторож брата» фігурує в художній літературі як у прямому вжитку, так і на рівні алюзій та парафраз.

Ключові слова: *сторож брата, Каїн, Авель, Бог, Біблія, концепт, богослів'я, компаративістика.*

В статье устанавливается, что библейский концепт «сторож брата» в художественной литературе сыграл роль универсальной модели в изображении психологии преступника. Изучается богословское истолкование диалога между Богом и Каином из Книги Бытия, а также его художественная интерпретация в компаративном срезе. В частности устанавливается, что концепт «сторож брата» чаще всего накладывается на враждующих братьев (О.Кобылянская, Ф.Достоевский), а также воинов (А.Довженко, О.Забужко). Образ «сторож брата» фигурирует в художественной литературе как в прямом употреблении, так и на уровне аллюзий та парафраз.
Ключевые слова: *сторож брата, Каин, Авель, Бог, Библия, концепт, богословие, компаративистика.*

The article shows that the biblical concept of 'brother's keeper' in literary fiction played the role of universal model in depicting a criminal's psychology. Theological understanding of the dialogue between the God and Cain from the Book of Genesis and its artistic interpretation in comparative light were studied. In particular, it was established that the concept of 'brother's keeper' most often applies to feuding brothers (O. Kobylianska, F. Dostoyevsky) and warriors (O. Dovzhenko, O. Zabuzhko). The character of 'brother's keeper' is used in literary fiction both in direct sense and as an allusion and paraphrase.
Keywords: *brother's keeper, Cain, Abel, God, Bible, concept, theology, comparative studies.*

Біблійний концепт «сторож брата», без якого годі уявити історію першого братовбивства на землі, є джерелом чисельних художніх інтерпретацій, переспівів, переробок і тлумачень. «Сторож брата» – це зухвалі слова Каїна, кинуті ним у відповідь на Боже питання про вбитого брата: «І говорив Каїн до Авеля, брата свого. І сталося, як були вони в полі, повстав Каїн на Авеля, брата свого, – і вбив його. І сказав Господь Каїнові: "Де Авель, твій брат?" А той відказав: "Не знаю. Чи я сторож брата свого?" [1М. 4:8–9]. Спочатку Бог не викриває Каїна, даючи йому можливість самому зізнатися в скоєному. Однак братовбивця намагається в будь-що уникнути прямої відповіді: спершу брехливо посилається на своє незнання, далі – нахабно відповідає питанням на питання, вдаваною зверхністю маскуючи своє сум'яття та жах перед Божим викриттям.

У художній літературі біблійний діалог Господа з Каїном є універсальною моделлю змалювання злочинної душі. Три вічні репліки із Книги Буття: "Де Авель, твій брат?" – "Не знаю. Чи я сторож брата свого?" – стисло і точно відтворюють психологію зловмисника, його прагнення відмежуватися від свого вчинку й уникнути покарання. Їхня правда і сила в

тому, що зло є чужим людській природі, й навіть спотворена гріхом душа вбивці цурається свого лихого вчинку й заперечує його.

Іоанн Златоуст у «Бесідах на Книгу Буття» розкриває богословський сенс розмови Господа з Каїном як відкинутого шансу для покаяння: «Каїну необхідно було тоді ж, коли він був запитаний Господом: *где есть Авель брат твой,* висповідати свій гріх, впасти (перед Богом), благати й просити про прощення; але він у той час відкинув цілительство, а тепер, після вироку, коли все вже скінчено, коли гучноголосо звинуватила його кров лежачого на землі (брата), він зізнається і не отримує від цього жодної користі. Через те й пророк мовив: *праведный себе самого оглагольник в первословии* (Притч. XVIII, 17). Так і цей, якби випередив викриття Господа, може бути, удостоївся би деякого чоловіколюбства з безкінечного милосердя Господа. Нема гріха, яким би він не був великим, що перемагає чоловіколюбство Боже, якщо ми в належний час приносимо покаяння й просимо прощення. *И рече Каин: вящшая вина моя, еже оставитися ми.* Сповідання достатнє, але не своєчасне».

Як евфемізм образ «сторож брата» став другим ім'я Каїна в художній літературі. У ширшому значенні так мовлять про злочинця, який приховує свій проступок від Бога і людей. Літературний вияв цей образ знайшов насамперед у творах про трагічну ворожнечу братів. З особливою майстерністю його інтерпретує Ольга Кобилянська в повісті «Земля» (1901 р.). Самобутність художнього переосмислення біблійних символів у цьому творі полягає в тому, що вони фігурують у тексті не прямо, а здогадно, поза рядками, натяково, і все ж постають у свідомості читача чітко й виразно. Так, авторка тонко обіграє Божий діалог з Каїном в оповіді про братовбивцю Саву Федорчука та його матір Марію:

«Йому землі хотілося, і через те станув йому в дорозі Михайло! Рахіру треба годувати! Землі не стане!» – так умовляла в себе, а з тим падали, мов жаріючі вуглі, і поодинокі слова людей в запустілу душу, що все десь-не-десь перелітали повз її слух.

Часом прямо питала його:

–Саво, де Михайло? Таже ти з ним у ліс пішов, я знаю!

Тоді прямо любувалася його видом, як він блід, і як його очі розширялися і гляділи на неї з холодним блиском.

–Де Михайло?

–Чому ви його не пазили? Куди хотів, туди пішов! Було не заводити за ним, як був у війську! Тепер всадіть собі самі ніж у душу, а не другим! Я нічого не знаю!

І забирався їй з очей» [4, 270-1].

Ольга Кобилянська вдається до широкого парафразу, в якому образна тріада Бог – Каїн – Авель набуває художньої інтерпретації відповідно до

головних учасників драми в українському селі: мати – Сава – Михайло. Голосом матері лунає до Сави Боже питання: «Де Михайло?» і він відповідає словами Каїна: «Я нічого не знаю!» Прямого посилання на образ «сторож брата» тут немає, але він легко відчитується в словах Сави про вбитого брата: «Чому ви його не пазили? Куди хотів, туди пішов!». Діалектне слово «пазити» – стерегти, доглядати, стежити – надає біблійному архетипу регіонального колориту й конкретизації, таким чином оновлюючи та оживлюючи його.

У контекст родинного протистояння між братами образ «сторож брата» вписаний і Федором Достоєвським у романі «Брати Карамазови» (1879–1980 рр.). Старший із Карамазових, Іван, вирішує залишити колотнечу в батьківському домі саме напередодні спланованого лакеєм Смердяковим батьковбивства. Перед від'їздом між Іваном і його молодшим братом, послушником Олексієм, відбувається тривожна розмова:

> "– А ты в самом деле так скоро уезжаешь, брат?
> – Да.
> – Что же Дмитрий и отец? Чем это у них кончится? – тревожно промолвил Алёша.
> – А ты все свою канитель! Да я-то тут что? Сторож я, что ли, моему брату Дмитрию? – раздражительно отрезал было Иван, но вдруг горько улыбнулся. – Каинов ответ Богу об убитом брате, а? Но черт возьми, не могу же я в самом деле оставаться тут у них сторожем? Дела кончил и еду. Уж не думаешь ли ты, что я ревную к Дмитрию, что я отбивал все эти три месяца его красавицу Катерину Ивановну. Э, черт, у меня свои дела были. Дела кончил и еду. Дела давеча кончил, ты был свидетелем" [2, 273].

Вкладаючи в Іванові вуста риторичне питання Каїна, Достоєвський майже дослівно цитує біблійний текст з чільним образом «сторож брата». Письменник вдається до конкретизації біблійного архетипу, доточуючи до Каїнового питання ім'я «брата Дмитра». Відтак, ситуація набуває особливого підтексту: Іван мислиться в ній Каїном, Дмитро – Авелем. У романі починає звучати ще одна тема – братовбивства, що ним цього разу стає не фізичне знищення брата, а понівечення його долі чужими руками. Слова Каїна, які випадково вирвалися в Івана, розкривають його приховані внутрішні поривання, пов'язані з бажанням братової загибелі. Це змушує його двічі відкинути свою роль «сторожа» в родині й чотири рази поспіль виправдатися за свій терміновий від'їзд.

У поемі Лесі Українки «Бояриня» (1910 р.) братерство українського і російського народів моделюється як трагічні взаємини Авеля і Каїна, авторкою поставлена проблема служіння українців московській владі, вірності присязі на це служіння та збройного опору чужинцям. Зіткнення ідей боротьби та співпраці з поневолювачами України розкривається в суперечці героїв:

С т е п а н
Не задля соболів, не для казни
подався на Москву небіжчик батько!
Чужим панам служити в рідним краю
він не хотів, волів вже на чужині
служити рідній вірі, помагати
хоч здалека пригнобленим братам,
єднаючи для них цареву ласку.
Старий він був обстоювати збройно
за честь України...
І в а н
Ти ж молодий, –
чому ж ти не підіймеш тої зброї,
що батькові з старечих рук упала?
С т е п а н
Як поясню тобі?.. Коли ще змалку
навчав мене з Письма Святого батько,
то він мені казав напам'ять вивчить
про Каїна та Авеля. "Мій сину, –
мовляв, – пильнуй, щоб міг ти з ясним оком,
а не тьмяним, не тремтячи, мов Каїн,
Небесному Отцеві одповісти,
коли тебе спитає: "Де твій брат?"
А як же можу я на Україні
здійняти зброю так, щоб не діткнути
ніколи нею брата?.. І невже
мушкет і шабля мають більше сили
та честі, ніж перо та щире слово?
Ні, учено мене, що се не так! [8, 110-111]

Обґрунтовуючи свою позицію, Степан вдається до найвищих авторитетів – Святого Письма та батьківської науки. Правильність свого життєвого вибору він пов'язує із завченою з дитинства повчальною історією Каїна, що стала застереженням і надійним оберегом проти «братовбивства», під яким він розуміє збройний опір спорідненим по вірі московинам.

Оригінальність Лесиної трактовки біблійного діалогу полягає в тому, що її герой, на відміну від Каїна, дійсно не є «сторожем брата». Степан може впевнено одповісти Небесному Отцеві, що його «брат» живий. Однак подальший хід драматичної поеми вказує на облудність такої концепції: бо ж ціна Степанових «чистих» рук – «Зломилась воля, Україна лягла Москві під ноги» [8, 144]. Дилема, яку Степан спочатку розумів, як вірність царській присязі чи збройний опір, насправді стала для нього вибором між зрадою Батьківщини чи зрадою Москви, – тому-то його руки покрила не кров, «а так… немов якась іржа…» [8, 147]. В інтерпретації високої біблійної настанови як оманливого й фатального життєвого орієнтира помітна критична рецепція християнства, зокрема його чолової ідеї

непротивлення злу, а також антиклерикальний підтекст, бо ж, як сказано в поемі, «се в Києві ченці навчають отакого!» [8, 111].

Олександр Довженко в кіноповісті "Україна в огні" (1943 р.) вписує образ «сторож брата» в ситуацію окупованого фашистами українського села періоду Другої світової війни. У гострій суперечці з радянськими дезертирами, що повернулися до рідних хат, Купріян Хуторний називає «сторожем брата» свого сина Павла:

> «–Тепер Бога нема! – гукнув один з гультяїв.
>
> –Брешете, єсть! Батьківщина!
>
> –Так про це не було мови. Навчали класам. Знову ж, усі побігли, – виправдовувався Павло.
>
> –А ти чому не побіг? Чого приплентався, сукин ти син? Охороняти ворогів від батька і брата? Миколай! – обернувся Купріян до старшого сина. – Ось твій сторож. Бережись! Сторож-брат – це тобі не шутка» [1, 405].

Образ «сторож брата» народжується в Купріяновій мові поступово й нібито випадково: спочатку батько називає Павла «сторожем» як фашистського поліцая, а позаяк звертається до його брата Миколи, виникає цілісний біблійний образ. Замість традиційного риторичного питання Каїна: «Хіба я сторож своєму братові?» Довженко використовує ствердне речення із засторогою: «Ось твій сторож. Бережись! Сторож-брат – це тобі не шутка».

У кіноповісті «Україна в огні» біблійний образ «сторож брата» також відіграє роль своєрідної профетичної деталі, адже за подальшим розвитком сюжету Павлові суджено пролити рідну кров. Як зрадник, «сторож» і вбивця Павло Хуторний став ідеальним утіленням новітнього Каїна й свідченням літературної майстерності О.Довженка, який зумів звести три чільні концепти братовбивства в одному образові. Письменник мав мужність показати, що каїнство є моральним породженням двох тоталітарних систем – радянської і фашистської, глибокою і непоправною трагедією людини, яка стала жертвою їхнього смертельного протистояння.

Оксана Забужко в поемі-видінні «Самогубче дерево» зі збірки «Диригент останньої свічки» (1990) філософствує про війну та її братовбивчу суть. У напівмістичному часосплаві снів перед героїнею постають «у б и в ц і у с і х ч а с і в, н а р о д і в і к р а ї н» [3, 153]: зливаються воєдино й моторошні картини Афганської війни 1979–1989 років, і криваві київські події 1918 року, і міфологічні війни: «Ми віднині і прісно ув'язнені в крузі війни» [3, 160].

Забужко пропонує свою загострено суб'єктивну (аж до інтимного переживання) візію радянсько-афганської війни – її героїня пізнає війну через ліжко, яке вона розділяє з колишнім солдатом. Засадничими тут є постмодерна заангажованість тілесністю та екзистенційні міркування Ж.-

П.Сартра, обрані за епіграф: «Якщо я мобілізований на війну, то це моя війна, я винен у ній і я на неї заслуговую. Я заслуговую на неї передовсім тому, що завжди міг би ухилитися від неї – дезертирувати або покінчити з собою. Раз я цього не зробив, значить, я її вибрав…» [3, 150]. Така позиція з-поміж іншого означає перекладання відповідальності зі справжніх винуватців війни на плечі солдат. Поставлена проблема є особливо пекучою з огляду на кількість чужих *невибраних* воєн, в яких були задіяні українці в минулому столітті (лише в другій половині ХХ століття радянські війська вводилися в Корею, В'єтнам, Кубу, Анголу, Афганістан, Єгипет, Нікарагуа, Угорщину, Чехію тощо). Трагічна суть вимушених походів на війну полягає перед усім у тому, що мирні громадяни, перетворені на солдат, також є жертвами. У суспільстві загального військового обов'язку й тотального промивання мізків ситуація набирала ще одного важливого нюансу, що його вхопив у романі «Раковий корпус» Олександр Соженіцин: «А тим, хто вірив – було легко. У них і руки в крові – так не в крові, вони ж не розуміли» [7, 54].

Єдиним справді моральним способом уникнення війни є пряма відмова від зброї, ціною якої зазвичай є в'язниця чи смерть. Однак такий, найбільш шляхетний варіант пацифізму, річ достеменна, є стежиною небагатьох із небагатьох. «Нехай мене вб'ють, лише б я не вбивав нікого» – сказав один із толстовців, людина великої сім'ї, коли йшов заявляти про свою відмову воювати під час Другої світової – йшов, аби прийняти смерть «із відкритими очима» [5, 225].

Оксана Забужко тримається екзистенційної лінії Ж.-П. Сартра, згідно з якою солдат не *посилають* на війну, – вони *йдуть* на неї. Відтак радянські бойові дії в Афганістані постають у поемі не трагедією змушеного кровопролиття, а трагедією хибного «екзистенційного вибору». Зруйнована психіка «афганця», для якого «замуровано вихід в «учора» і «завтра» [3, 155], викликає в героїні «Самогубчого дерева» не співчуття, а осуд: у її сприйнятті кожен солдат – братовбивця і самогубець: «Свій» чи «чужий» він – викури з мізків ці глупства: /Кожне убивство – це крок до власного гробу, /Кожне убивство, власне, є самогубство» [3, 155]. І хоча лірична героїня декларує, що оплакує живих: «Кожному з мертвих належиться плач на могилі. Я вас оплакую, хлопці, – тих, що вціліли» [3, 156], насправді ж, поема «Самогубче дерево» – це жорсткий, безпоблажливий і безапеляційний суд над виконавцями «інтернаціонального обов'язку».

У трактовці Оксани Забужко Афганська війна є ретрансляцією історії Каїна й Авеля, архетипу братовбивства:

В і д р и н е к р о в, і г р о з о в и й р о з р я д
О т е р п н е в т і л і, я к в д е р е в і:
–К а ї н е, К а ї н е, д е т в і й б р а т?
(С п р а в д і, а д е-б о в і н?..)
Х т о с ь ф і о л е т о в и й м о р о к п р о с т е р
Н а с в і т – а ж с т у п и т и н е з м о г а...
К а ї н е, К а ї н е, х т о ж т и т е п е р –
Б е з А в е л я, б р а т а с в о г о? [3, 156]

Ця строфа – ідейний центр поеми-видіння «Самогубче дерево», візуально виділена, вона наголошує на моменті внутрішньої драми солдата, що приходить із усвідомленням себе вбивцею. Господнє питання Каїнові про вбитого брата в поемі звернене до «афганця» і звучить для нього раптовим і нестерпним, наче грозовий розряд, голосом власної совісті. Забужчине парафразування біблійного тексту полягає в подвійному повторенні – імені братовбивці та самого запитання, вдруге – з удаваним іронічним подивом: «Справді, а де-бо він?..». Безперервні братовбивчі війни на землі перетворили це питання на риторичне, його роль у поемі – логічно підвести до наступного, найголовнішого, власне авторського: «Каїне, Каїне, хто ж ти тепер,/ Без Авеля, брата свого?». Це вимога Каїнові дати відповідь уже не про вбитого брата, а про себе самого. Тут ідеться про суд над власною душею з неминучим розпачливим вигуком: «Більший мій гріх, аніж можна знести» [1М. 4:10].

Героїня усвідомлює свою причетність до братовбивства, вчиненого її приятелем на чужій афганській землі: «І з к и м я х л і б п е р е л о м л я л а – т о г о н а м е н і й в и н а!» Тут маємо традиційну контамінацію образів Каїна і Юди, адже О.Забужко парафразує оповідь про Таємну вечерю, на якій Ісус переламав хліб і свідчив про свого зрадника [Лк. 22:19-21]. Каїнову кару в поемі-видінні «Самогубче дерево» О.Забужко успадковують народи які воюють: «Проклін на народах, які воювали», «Проклін цим народам – вони вже не витворять мітів» [3, 158].

Образ Каїна, накладений на «афганців», дозволяє Оксані Забужко висловити своє категоричне неприйняття війни. В її потрактуванні доля солдата страшна, адже той, хто не впав фізичною жертвою, довіку нестиме Каїнове тавро. Перейнята філософією оманливого пацифізму Сартра, згідно з якою війна є не примусом, а вибором людини, Забужко втрачає на простому людському співчутті до *приречених* на війну.

Незвичайну інтерпретацію образу «сторож брата» пропонує Роман Скиба у вірші «Прощення Каїна» зі збірки «П'ятизнак, або Життя і Нежить» (2008 р.). Табірна зона, наглядачі й утеча в'язня закручені в несподіваний сюжет, неймовірну історію про милосердного енкаведиста:

Скавчать вівчарки, а день гряде.
Нема від казусів запоруки –
Два лейтенанти НКВД
Своєму третьому крутять руки.
Сигнал тривоги на всі пости.
Дроти заслабли на брак напруги.
Сто сорок другого – відпустив...
"Бо він не винен – Сто сорок другий!"
Ще без кайданок ведуть у штаб.
Повстале сонце – загальним фоном.
У "Біломор" забиває драп
Тверезоокий майор Сафонов:
Зайдеться кашлем – не вкурить вість
І сформулює питання матом.
І той, розгублений, відповість:
"Хіба я сторож своєму брату?.." [6, 226]

Роман Скиба вдається до інтерпретаційної моделі «виправдання Каїна». Поетова апологія ґрунтується на тому, що серед енкаведистів знаходиться той один, який відпускає невинну жертву й відразу ж опиняється на її місці сам. Власне, в цьому і полягає виправдання, покута і прощення Каїна в чекістських погонах. Скиба цитує питання-відповідь біблійного братовбивці, але цілком змінює його смислове наповнення, адже, як і в поемі «Бояриня» Лесі Українки, його герой дійсно не «сторож своєму брату». Вдалим художнім ходом є накладання біблійного образу на табірного наглядача, «сторожа» в‘язнів, який врешті відмовляється бути «сторожем своєму брату». Загалом же Роман Скиба пропонує інверсійну модель інтерпретації образу Каїна, для якої характерний показ морального переродження зловісного персонажа (пор.: І.Франко «Смерть Каїна», В.Сосюра «Каїн» тощо).

«Сторож брата» як вічний образ світової літератури з дивовижною легкістю змінює контексти. Він уписувався майстрами слова в сімейні (Ф.Достоєвський, О.Кобилянська), військові (Леся Українка, О.Довженко, О.Забужко) та табірні (Р.Скиба) умови, ним маркувалися криваві професії поліцая, солдата й чекіста. Чільну роль у залученні цього біблійного образу в канву художнього тексту правили два головних концепти: *братерство*, що розумілося як кровне споріднення, а також єдність між народами, односельцями та людьми взагалі, й *сторожування*, що набувало конкретних значень пильнування за родичами, охорони порядку в окупованому німцями селі та нагляд за ув‘язненими в радянському таборі.

Біблійний тричлен: «Де Авель, твій брат?» – «Не знаю». – «Чи я сторож брата свого?” на рівні алюзій повністю представлений у «Землі» О.Кобилянської, Боже питання братовбивцеві поставили своїм героям Леся Українка та О.Забужко, а Каїнову відповідь за своїх дали Ф.Достоєвський

та Ф.Скиба; натомість О.Довженко взагалі уникнув біблійного діалогу, залишивши від нього лишень сам образ «сторож брата». Серед літературних персонажів з образом «сторож брата» співвіднесені Іван Карамазов у «Братах Карамазових» Ф.Достоєвського, Сава Федорчук у «Землі» О.Кобилянської, Павло Хуторний в «Україні в огні» О.Довженка та безіменний солдат-афганець у «Самогубчому дереві» О.Забужко. На противагу біблійному Каїнові деякі з героїв художньої літератури не прийняли на себе страшний гріх братовбивства й не стали «сторожем брата», як то Степан у «Боярині» Лесі Українки й милосердний чекіст у «Прощенні Каїна» Романа Скиби.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Довженко О.* Твори: у 5-ти т. – Т. 5 /Олександр Довженко. – К., 1966; **2.** *Достоевский Ф.М.* Собр. соч.: в 12-ти т. – Т.11 /Федор Достоевский. – М.: Изд-во "Правда", 1982. – 624 с.; **3.** *Забужко О.* Друга спроба: Вибране. – 2-е вид., виправл. і доп. /Оксана Забужко. – К.: Факт, 2009. – 432 с.; **4.** *Кобилянська О.Ю.* Повісті. Оповідання. Новели /Ольга Кобилянська. – К.: Наук. думка, 1988. – 672 с.; **5.** *Мазурин Б.* Раздумья об истории одной толстовской коммуны / Борис Мазурин //Новый мир. – 1988. – №9; **6.** *Скиба Р.* П'ятизнак, або Життя і Нежить /Роман Скиба. – Львів: Апріорі, К.: Маузер, 2008. – 292 с.; **7.** *Солженицын А.* Раковый корпус: Роман /Александр Солженицын //Новый мир. – 1990. – №8; **8.** *Українка Л.* Бояриня /Леся Українка //Українське слово: Хрестоматія української літератури і літературної критики ХХ ст. – К.: Вид-во «Рось», 1994. – Кн.1. – 690 с.

Усачова К.С. (Київ, Україна)

Життєпис невідомої святої (історія маловідомого оповідання Наталени Королеви)

Розвідка присвячена аналізу джерел сюжету та образів оповідання Наталени Королеви «Префектова служниця». Окрема увага приділена характеристиці архіву письменниці у Празі, де знаходиться машинопис аналізованого оповідання.
Ключові слова: *життє, чудо, образ, оповідання, архів.*

Исследование посвящено анализу источников сюжета и образов рассказа Натлены Королевы «Служанка префекта». Особое внимание уделено характеристике архива писательницы в Праге, где находится машинопись рассматриваемого рассказа.
Ключевые слова: *житие, чудо, образ, рассказ, архив.*

The article is dedicated to the analysis of sources of the plot and images of Natalena Koroleva`s story "Prefect`s servant". Particular attention was given to characterization of writer`s archive in Prague, where original typing of the story preserved.
Key words: *life, miracle, image, story, archive.*

Наталена Королева належить до когорти українських письменників, яких створення Радянського Союзу змусило жити та творити в еміграції. Тож, коли у 1966 році Наталена Королева померла у містечку Мельник під Прагою в Чехії, її рукописи були передані до Празького літературного архіву Památník Národního Písemnictví. Щоправда, весь архів легко вміщується у середнього розміру картонну коробку, а загальна кількість одиниць зберігання – дев'ять: три повісті (2 повні та 1 уривок), шість оповідань. Важко сказати, чи названі рукописи – це всі папери, що залишились після смерті письменниці. Суперечки щодо її архівів мали місце одразу після її смерті. Доля книжок та багатьох особистих документів (зокрема, листування), досі залишається невідомою. Дещо інакшою видається ситуація з літературним спадком.

Більшість своїх творів Наталена Королева писала від руки чи друкувала на машинці, тож оригінальні рукописи неминуче зникали у редакціях. Останні роки життя письменниця активно співпрацювала з різними видавництвами, готуючи до друку свої твори, але здебільшого йдеться про повторні видання написаних до війни текстів, до яких Королева додавала розгорнутий автокоментар. Празький архів виразно ілюструє цей процес. З дев'яти рукописів лише про один можна впевнено сказати, що він ніколи не публікувався – повість «Останній бог». Рукописи повісті «Сон тіні» та уривок повісті «Предок» містять не відомі за попередніми виданнями коментарі авторки. З шести оповідань впевнено назвати раніше не публіковані не можливо, адже письменниця досить широко друкувалася у діаспорній пресі різних країн та напрямків. Чотири оповідання: «Турецька неволя», «Помпейська згадка», «Домик Лермонтова», «Невмируща вдача», – належать до автобіографічного напрямку прози Королеви і були опубліковані щонайпізніше у 60-ті роки XX століття. Ще одне – «З казок життя» – оповідає історію Роксолани, проте із загальносвітового, а не суто українського кута зору. Сама письменниця згадує про цей твір у листуванні з Олександром Бабишкіним, плануючи переслати рукопис до Інституту літератури у Києві (де він нині зберігається).

Найзагадковішою є доля шостого рукопису, або, точніше, машинопису, адже це єдиний з творів чеського архіву, текст якого надрукований на машинці, й лише окремі слова та фрази латиною вписані

від руки. Подібно до багатьох творів Наталени Королеви, встановити точну дату написання оповідання «Префектова служниця» неможливо. Зважаючи на деякі пропуски у тексті, можна було б припустити, що оповідання залишилось в архіві не публікованим та не завершеним. Проте Олександра Копач у 1962 році називає оповідання «Префектова служниця» серед «багатьох оповідань і нарисів», що «находиться по різних журналах, друковані давно і тепер» [1, 36]. Тож, в архіві зберігається передрук чи, можливо, копія оригіналу твору.

Подібно до інших текстів чеського архіву, оповідання «Префектова служниця» є унікальною можливістю для дослідників творчості Наталени Королеви, а також для лінгвістів, що вивчають українську мову цього періоду, проаналізувати процес створення текстів, добір лексики, навіть шліфування у творі не рідної для письменниці української мови до рівня вишуканої літературної оповіді. Проте головний інтерес для аналізу оповідання «Префектова служниця» полягає у комбінації тем, мотивів та інтертекстів у творі. Метою подальшої розвідки є дослідження можливих першоджерел сюжету та висвітлення елементів, що надаються для подальших студій творчості Наталени Королеви у контексті європейської літератури.

Сюжет оповідання досить характерний для творчості Наталени Королеви – змальовано епізод із життя святої Зіти, а точніше – два чуда, про які згадується у її житії. Типовими для неавтобіографічної творчості письменниці є також принципи відтворення сюжету (насиченість дрібними історичними та побутовими деталями, численні інтертексти Святого Письма та Святого Переказу) та образу святої («очевидна» святість, розуміння «шляху до спасіння» як дієвого служіння людям у відповідності з ученням Ісуса Христа, акцент на досягненні святості молитвою, лагідністю та невтомною працею на благо людей). Звичним для творчості Королеви є також вибір маловідомої католицької святої за героїню оповідання.

Проте, звертає на себе увагу досить оригінальна композиція оповідання – воно виразно поділене на дві частини. Перша – присвячена префекту Фотінеллі, господареві Зіти, та його товаришам у вечір святкування іменин префекта. Це жанрова замальовка, де присутня лише зовнішня оболонка Зіти – вона «добра служниця та знаменита куховарка. Але пів життя її проходить у відмовлянню молитов. Друга ж половина існування – у повній відстуности з цього світу» [2, 3]. Протиставляючи себе їй, друзі піднімають келихи за науку та безмежність людського розуму та пізнання. Друга частина – це життя Зіти зсередини: її радісна любов до світу, вранішня молитва, зцілення хворої дитини вірою, чудо перетворення води у вино для

напування безсилого жебрака. Фінал оповідання поєднує дві лінії – на порозі кухні з двох боків стоять префект і Зіта, робота, з якою забарилася служниця, вся зроблена, але префект бачить янголів, що її зробили, а Зіта – ні, адже «не потребує бачити чуда божого той, кому воно є хлібом щоденним і в сірих буднях життя» [2, 13].

Зіта (Zita, Sitha, Citha) – реальна особа, що народилася 1212 року у селищі Монсаграті у Тоскані, з 12 років та до кінця життя працювала служницею в родині Фатінеллі, заможних мешканців міста Лукка. Кожного ранку вона відвідувала мессу, потім невтомно працювала по господарству до ночі. Хазяї ставилися до неї з нерозумінням, а інші слуги із заздрісною ворожістю, тим не менш, вона завжди залишалася лагідною і допомагала жебракам, навіть якщо це створювало їй проблеми. Її смирення, доброта та щира віра з часом змінили загальне ставлення до неї. Коли Зіта померла 27 квітня 1272 року родина Фатінеллі поховала її з великими почестями. Вочевидь, майже одразу в місті почалося вшанування Зіти як святої. Попри те, що офіційна канонізація відбулася лише 1696 року, культ Зіти набув великої популярності у Середні віки, а сама вона була настільки відомою постаттю в Італії, що вже за кілька десятків років після смерті Зіти Данте мимохідь згадує її у «Божественній комедії» – у 21 розділі «Пекла» він називає Лукку містом святої Зіти.

Зважаючи на швидке виникнення культу, перші життєписи Зіти з'явилися рано, найдавніший рукопис зберігався (можливо, був створений) безпосередньо у родині Фатінеллі [5]. Тож не дивно, що пізніші житія Зіти досить подібні за змістом. Цікаво, що ледь не всі чудеса у житіях належать до періоду після смерті святої. За її життя змальовується лише кілька чудес – чудо перетворення води у вино, чудо янгола, що повернув втрачений плащ, чудо янголів, що спекли хліб (варіант – приготували сніданок). Подекуди кількість та розмаїття чудес збільшується, проте нерідко це чудеса, перенесені у житіє за аналогією з іншою святою. Фактично, «візитівкою» життя святої Зіти стало чудо приготування хліба янголом. Саме його використала Наталена Королева як пуанту свого твору. Ще одне чудо – перетворення води у вино для напування жебрака – змальовується побіжно. Проте, попри порівняно значну біографічно-побутову детальність житія, письменниця витворює навколо святої зовсім іншу художню дійсність, змінюючи навіть місто, де мешкають Зіта (єдина служниця) та її господар префект Генуї Лоренцо де Валь ді Роза Фотінеллі.

Добра католичка, знавець і збирач давніх легенд, археолог за фахом, Наталена Королева могла створити оригінальний художній образ, за духовною суттю подібний до відомого з житія. Проте окремі риси змін

образу та історії Зіти порівняно з житієм можна простежити у поетичній творчості Італії часів канонізації святої. Одна з таких балад, створена 1616 року Бартоломео Касенті (Guaspari di Bartolomeo Casenti), залишилась в історії літератури завдяки дослідницькій та перекладацькій роботі Франчески Александр, яка за допомогою відомого англійського критика та мистецтвознавця Джона Рескіна (він здійснив редакцію, написав передмову та коментарі) опублікувала 1885 року збірку «Тосканські пісні на узбіччі» (Roadside Songs of Tuscany), де оригінал балади розміщено поряд із перекладом.

«Балада Святої Зіти» (The ballad of Santa Zita), написана, згідно з Рескіном [4, 98], надзвичайно простою, побутовою мовою, сюжетно є римованим житієм. Балада починається зі звернення до Господа про допомогу у роботі, закінчується зверненням до читача та молитвою. Життя Зіти переказується загалом подібно до житія, проте поетична образ дозволяє авторові акцентувати увагу на почуттях та думках героїні, ставленні до світу та людей. Цікаво, що майже не згадуються труднощі з господарями чи з іншими слугами. Насправді, крім господаря Зіти, який присутній під час одного з чудес, інші дійові особи у творі – безіменні жебрак та пілігрим, об'єкти піклування та милосердя. Літературна майстерність автора балади дозволяє також уникнути надмірної сентиментальності, натомість поетизуються доброта та щирість віри Зіти попри різні побутові ситуації.

Внутрішній світ героїні балади, ставлення до навколишньої дійсності, неувага до чудес із нею, помітно перегукуються з образом Зіти, створеним Наталеною Королевою. Важко напевно сказати, чи письменниця використала безпосередньо названу баладу, чи чула подібні легенди або фольклор під час своїх численних подорожей. Переконливо можна сказати тільки, що житіє не було єдиним джерелом авторки. Насправді, з усіх елементів житія в оповіданні використані лише два чуда, обидва під кінець твору як змістовий акцент. Ця схема помітно нагадує євангельські оповідання Королеви, де весь сюжет є рамкою (найчастіше – передісторією) до різних євангельських рядків чи ситуацій. Проте подібна композиція менш типова для творів письменниці, базованих на агіографічному матеріалі, так само як не характерним для її творів є підкреслене сюжетне та тематичне протиставлення, тим більше – протиставлення скептичного пізнання та беззаперечної віри.

Цікаво, що Зіта не єдиний образ святості в оповіданні. Королева свідомо вводить в сюжет образ келиху Святого Грааля, розкриваючи його симетрично образу святої: у першій частині через зовнішній описи та

скептичні сумніви, в другій – як джерело небесного вогню, що за посередництвом Зіти зцілює хвору дитину. Грааль – важливий та знаковий для письменниці образ, уособлення Істини вчення Ісуса Христа, але й акумуляція її любові до легенд, адже за особистим зізнанням вона «в молодості «ганялася» за легендами про святий Грааль та «Гору Спасіння» [3, 499]. Також в оповідання внесено ще один відсутній у житії, але надзвичайно важливий для авторки образ – «Тебаїда духа», усамітнення та очищення душі, відмова від життєвих дрібниць. Втіленням «Тебаїди духу» в оповіданні є свята Розалія, другий після Грааля функціонально складний образ у тексті. Міркування префекта Фотінеллі про святу пустельницю не тільки дозволяють провести символічну паралель між визнаною святою та святою майбутньою, але й провокують ностальгію за дивовижним світом казок дитинства що переходять у мрію про зречення від земного та піднесення на пустельні висоти де вічний спокій та щастя. Туга за казками дитинства та мрія про «Тебаїду духа» – наскрізні образи всього творчого та особистого спадку Наталени Королеви, проте чи не вперше вони поєднані в один суцільний, помітно автобіографічний, текст.

Загалом, оповідання «Префектова служниця» перенасичене інтертекстами як зовнішніми – побутово-історичними та релігійно-християнськими, так і внутрішніми – наскрізними образами творчості письменниці. Проте змістова насиченість не перешкоджає ідейній та сюжетній стрункості оповідання. Зміна побутово-історичних та деяких сюжетних елементів життя святої Зіти дозволяє письменниці створити художній світ, насичений важливими для неї паралелями та образами, проте цей світ не суперечить ані образу святої, ані суті епізодів її життя. Більше того, він одночасно поетизує та пояснює умови, за яких можливі чуда у житті, а також історизує сюжет, сповнюючи його побутовими та психологічним деталями, – подібне змалювання християнських образів надзвичайно співзвучне європейській літературі початку XX століття («католицьке відродження», «францисканізм»).

Акцент на європейському спрямуванні творів Наталени Королеви завжди був широковживаним у розвідках про її творчість, як за життя письменниці, так і нині. Аналіз творів авторки, на сюжетному, ідейному чи стилістичному рівні, майже завжди вимагає вивчення іноземних першоджерел. Нерідко це становить значну проблему, адже письменниця звертається до маловідомих в Україні, а інколи – й у світі, образів і тем. Автокоментарі лише незначним чином полегшують ситуацію, адже ані особиста бібліотека письменниці, ані її нотатки чи особисте листування (за незначним винятком) не віднайдені допоки у жодному з архівів. Спадок

Наталени Королеви розпорошений не тільки у численних архівах, але й у різних виданнях. На сьогодні неможливо назвати навіть точну кількість опублікованих творів письменниці. Частина творів відома лише за назвами, частина віднаходиться у найбільш несподіваних західноукраїнських чи діаспорних виданнях. Гостро стоїть проблема жанрового визначення та датування. Творчість Наталени Королеви вимагає пильної уваги та копіткої роботи дослідників, проте найголовніше – вона потребує читача.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Копач О.* Наталена Королева / Олександра Копач. – Вінніпеґ, 1962. – 36 с.; **2.** *Королева Н.* Префектова служниця / Korolivova Natalena. Prefektova služnycja. Povídka. strojop. — Praha: Památník Národního Písemnícství. – 73/66. – № 9. – 13 ll; **3.** *Королева Н.* Quid est veritas? / Наталена Королева. – Без коріння. Во дні они. Quid est veritas?: Повість, роман, новели, оповідання, спогади. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2007. – 672 с.; **4.** *Ruskin J.* Roadside songs of Tuscany / The complete works of John Ruskin. Volume 32. – London, 1907. – http://www.ebooksread.com/authors-eng/john-ruskin/the-works-of-john-ruskin-volume-32-ala/1-the-works-of-john-ruskin-volume-32-ala.shtml; **5.** St. Zita / Catholic Encyclopedia. – http://www.newadvent.org/cathen/15762a.htm.

Чужа Т.В. (Київ, Україна)

Історизм драматургії Тадеуша Слободзянка: критика утопізму й богоборство

У статті розглядається художня специфіка творчості польського драматурга Тадеуша Слободзянека, зокрема, опрацювання проблематики утопій, ідеологій і вірувань на основі фольклорних, літературних та документальних сюжетів із застосуванням стилістики гротеску, абсурду, пародіювання.
***Ключові слова**: сучасна польська драма, утопія, пародіювання, гротеск, абсурд, стилізація.*

В статье рассматривается художественная специфика творчества польского драматурга Тадеуша Слободзянека, в частности, разработка проблематики утопий, идеологий и верований на основе фольклорных, литературных и документальных сюжетов с использованием стилистики гротеска, абсурда, пародирования.
***Ключевые слова**: современная польская драматургия, утопия, пародирование, стилизация, абсурд, гротеск.*

The article discusses the artistic specifics of dramas by polish playwright Tadeusz Slobodzianek, in particular, the development of utopias, ideologies and beliefs problems

based on folklore, literary and documentary scenes with use of grotesque, absurd, parody stylistics.
***Key words**: modern Polish drama, utopian, parody, pastiche, absurd, grotesque*

До польської драматургії, починаючи від 60-х років, входили один за одним такі видатні автори, як: Тадеуш Ружевич, Славомір Мрожек, Януш Гловацький. Мабуть, таким символом 90-х років можна назвати Тадеуша Слободзянка (нар. 1955 р.), не тільки драматурга, а й критика, режисера, менеджера театру. Його авторський доробок складається із низки п'єс: «Цар Миколай» (1985), «Громадянин Пєкосєвич» (1986), «Котигорошко» (1990, у співавторстві з Пьотром Томашуком), «Пророк Ілля» (1992), «Мерлін» (1992), «Коваль Маламбо» (1992), «Сон Мокриці» (2001), «Наш клас» (2008), «Смерть пророка» (2011). Слободзянек отримав численні художні премії, зокрема: Премію Фундації сільської культури ім. Станіслава П'єнтака за п'єсу «Пророк Ілля», Літературну премію Фундації ім. Косцєльських, Паспорт «Політики» у сфері театру, Літературну премію Ніке 2010 за п'єсу «Наш клас».

Кожна з п'єс Слободзянка мала своє сценічне життя, що безперечно свідчить про існування на них запиту у польському суспільстві. Слободзянек став непересічним явищем у культурному краєвиді сучасної Польщі. Окрім театральних рецензій, у міру появи нових творів, виходили також і наукові розвідки щодо деяких художніх аспектів: проблематика «Царя Миколая» (Влодзімєж Пазнєвський), жанрово-стилістична специфіка на матеріалі «Царя Миколая» і «Громадянина Пєкосєвича» (Тереса Валяс), біблійна символіка за окремими творами (Йоанна Хойка і Маріуш Чая), контекст лондонської постановки «Нашого класу» (Кристина Дунєц, Йоанна Краковська). Особливо багато відгуків з'явилося останнім часом, у зв'язку із низкою театральних постановок «Нашого класу», книжковим видання п'єс вєршалінського циклу («Смерть пророка та інші історії про кінець світу», 2012). А в Україні у 2011 р. відбулося сценічне читання «Нашого класу», у 2013 заплановано вихід перекладу цієї п'єси в «Антології сучасної польської драматургії». Саме цим, за відсутності окремих українських літературознавчих досліджень, зумовлена актуальність вивчення особливостей творчості Слободзянка для вітчизняної полоністики. У цій статті ми з'ясуємо тематику, проблематику, стилістичні та жанрові особливості його драматургії, спробуємо накреслити лінію творчого розвитку митця протягом понад двох десятиліть його активності.

«Цар Миколай», «Пророк Ілля» і «Смерть пророка», що утворюють,

так звану, вєршалінську трилогію, об'єднані спільною постаттю головного героя. Прототипом пророка Іллі була реальна постать – Еліаш Клімовіч, православний селянин із Підляшшя, периферійного району на польсько-білоруському пограниччі. У 30-х роках ХХ ст. він заснував секту, проголосивши наближення кінця світу, Вєршалін – новою столицею світу, а себе – пророком Іллею. В околицях свого села звів церкву, про яку пішли чутки, начебто вона сама виросла. Так само розійшлися поголоски про численні чудеса і зцілення, а слава самозваного пророка поширилася по всьому Підляшші. Історію пророка Іллі описав бялостоцький соціолог і релігієзнавець, професор Влодзімєж Павлючук у книзі [4], яка стала одним із джерел драматичної трилогії. Автор у передмові до книжкового видання останньої пише: «Я зацікавився цією історією, бо тут – як у кришталевій кулі – відбилися всі утопії, у яких нам довелося жити у двадцятому столітті: християнство, комунізм і націоналізм, мішанина культур, народів, мов і релігій. З'ясувалося, що з цим багажем ми ввійшли у двадцять перше століття…» [8, 7].

Щодо жанрової специфіки вєршалінської трилогії Слободзянка серед польських літературознавців і критиків немає одностайності: Станіслав Буркот зазначає зв'язок із традицією мораліте [1, 362-362], чимало дослідників стверджують зв'язок із народними традиціями карнавалу, ярмарку, містерії [13], також наголошують на наявності різних сміхових елементів: гротеску, пародії, фарсу [11], своєрідного перевертання біблійної символіки, карикатурного зображення другого пришестя, пародіювання агіографії, євангелічних мотивів [10], що дає ефект поєднання трагічного з комічним [3]. «Слободзянек переміщає символи, зачерпнуті із сакральної сфери, до профанного, низького, іноді вульгарного простору. Він не займається теологічними медитаціями, а більше досліджує сфери масової, популярної, народної культури», - зазначає польський дослідник біблійної символіки у драматургії Слободзянка Маріуш Чая [2, 142].

Сюжет першої п'єси трилогії – «Цар Миколай. Трагікомічна історія» - присвячений появі у селі 30-х років ХХ ст. на польсько-білоруському пограниччі, де й діє секта еліашівців, самозваного царя, якому начебто вдалося врятуватися від більшовиків. Щодо визначення жанрової характеристики п'єси у критиків також виникли труднощі: «… „Цар…" – це епічне видовище, ситуативно-риторичний твір, який за відсутності кращої категорії ми готові назвати драмою. Слободзянек насолоджується абсурдом. Але не чистим, дистильованим абсурдом. Його захоплює сам світ, із якого цей абсурд походить» [12, 77]. Дзеркальне відображення у «Царі Миколі» двох майстрів вдавання (Іллі і Миколая Регіса) – ось

ключовий структурний стрижень будови п'єси із такими його характерними деталями, як входження в роль, зростання віри у власну велич, присвоєння собі чергових атрибутів влади, оточення себе послідовниками тощо. Сценічний шлях титульного персонажа розпочинається із твердження: «Це помилка, я не цар» [5, 11], – і завершується приблизно такими ж словами [5, 41]. Імпровізований царський двір зіставляється із самородною громадою послідовників Ісуса. Тому-то зустріч двох лжепророків і акт взаємного визнання – кульмінаційний момент твору. Зрештою, до «Царя Миколая» вплетені також елементи політичного трагіфарсу про зародження нового історичного порядку, репрезентованого діяльністю осередку Комуністичної партії Західної Білорусі, у його зіткненні із селянською ностальгією за «старими часами». Ознаки актуального стану – це польська державна адміністрація із її чиновниками і портретом маршалка Пілсудського, мудрість століть уособлена в постаті єврея-корчмаря, і вічність – у новому Христі – пророку Іллі.

На проблемному рівні у «Царі Миколаї» досліджуються, зокрема, явища лжемесії і стихійної віри простолюду в утопію, упования на вищі сили. Адже другим боком феномену лжецаря, окрім особи самого шарлатана, є непохитна віра народу і сподівання на повернення «золотих часів». Коли удаваний цар Микола повністю вжився в свою роль, включно із символічною коронацією та одруженням із царицею, а народ, окрім самовідданого служіння у рамках своїх уявлень, не міг більше нічого запропонувати, тобто, вичерпалися можливості подальшого більш-менш реалістичного розвитку ситуації, цар просто зник, залишивши своїх прихильників зі слабким сподіванням на повернення. Досконалий обман, досконале вдавання, які зростають на сприятливому ґрунті віри в утопію – ось предмет зображення у творі.

У наступному творі із вершалінського циклу, «Пророк Ілля», зображено вже не стільки особу самого пророка, скільки активність на цьому полі сільської громади, марновірство якої тепер прагне не коронувати, а розпинати, так само, заради вищої мети. Тепер вже вона сама керує розвитком ситуації, виступаючи режисером і виконавцем традиційного для містерії сюжету. Її віра в пророка настільки сильна, що сягає ірраціонального апогею, породжуючи фантастичне припущення про можливість спасіння всього світу за допомогою відтворення біблійного сценарію розп'яття. Шлях до обійстя Іллі, який є основним конструктивним елементом сценічної дії, нагадує традиційний сюжет театралізованого хресного ходу. Кожен приймає свою роль, вживається в

неї і грає, як на сцені. Своєрідної трансформації зазнає традиційний топос teatrum mundi (життя як театр) – перетворюючись у віру в те, що належне театральне відтворення ритуалу має магічну здатність змінити реальність.

Наївність селян штовхає до беззастережної віри у реальність «вистави». Поступово, у міру розвитку сюжету, наростає атмосфера тривоги, апостоли та виконавці інших ролей перетворюються на вісників апокаліпсису. Репетиція розп'яття – це кульмінація твору, коли ярмарковий карнавал перетворюється на жахіття. В уявленні розпинальників поняття злочину, вбивства, завдяки фанатичній вірі у ритуал (за мотивами Євангелії), підміняються поняттями жертовності, виправданої високою місією порятунку людства від світового зла. Сам Слободзянек так коментує ідею свого твору: «…мене завжди приваблював механізм виникнення між людьми ідеології, покликаної ощасливити людство через виключення, насильство і злочин. На таку ідеологію спираються сучасні соціальні утопії, нові прекрасні світи, часто вимріяні добропорядними і делікатними інтелектуалами» [8, 9]. Вочевидь, християнство також зараховується автором до джерел таких небезпечних світосприймань. У новому виданні п'єси (2011 р.) автор іще більше підсилив гротескність фіналу: за фарсом розпинання слідує пародія божого суду і комічна «остання вечеря» із бульйоном і хлібом. У підсумку, зло, що чиниться в ім'я добра, викривається через осмішування.

У п'єсі «Громадянин Пєкосєвич. Сумна і повчальна історія» Слободзянек звертається до тематики, так званих, березневих подій 1968 року. Головний герой – це постать наївного інваліда із провінційного містечка, за вплив на свідомість якого змагаються дві сили – секретар партії і єпископ, як демон і ангел із середньовічної драми, що борються за душу злидаря (зрештою, аналогічну схему сюжету, без суспільно-історичного костюму, а у формі «наївної історії» було використано також у наступній п'єсі – «Котигорошко»). Але й тут не обійшлося без християнських ремінісценцій, цього разу у національно-міфологічному варіанті польського месіанізму: Бронек Пєкосєвич як уособлення трагізму польської долі усвідомлює себе Ісусом Христом, якому судилося страждати заради спасіння всього людства. Однак викривальний пафос драми й актуальність суспільно-політичного контексту у ній швидко втратили свою свіжість і злободенність, у зв'язку з епохальними змінами в Польщі, які настали після 1989 року, дати написання драми: «…драма Слободзянка стала подвійно історичною: у ній ідеться про події двадцятилітньої давнини (…), а також вона належить до попередньої літературної ситуації у тому вигляді, як вона сформувалася під політичним тиском» [12, 83].

«Громадянин Пєкосєвич» позбавлений іще однієї важливої переваги Вєршалінської трилогії: замилування життям пограничної сільської спільноти із її колоритними стосунками, діалектом, фольклором, епічної ностальгії за цим зниклим всесвітом, яка поряд із м'яким комізмом, а також гротеском і абсурдом витворює неповторну стильову тональність цих п'єс.

У п'єсі «Котигорошко. Наївна історія для лялькового театру» [9] фольклорна основа присутня на всіх рівнях: у виборі теми, розвитку сюжету, образах персонажів тощо. Добро і зло тут прямо названі своїми іменами (Богомолка і Чорт). Титульний персонаж – наївне дитя, зраджене і запродане жадібними батьками, яке не здатне побачити цієї очевидної різниці, кидається зі святості у гріх, від зневіри і розчарування у самопожертву.

У наступних драмах «Мерлін. Інша історія» [7] та «Коваль Маламбо. Аргентинська історія» [6] поглиблюються зв'язки із традицією мораліте. Ці історії Слободзянка мають виразний параболічний характер. «Мерлін» - інсценізація артурівського циклу, зокрема, легендарних історій про походження Мерліна, про меч Ескалібур і заснування лицарського Круглого Столу, пошуки Грааля і смерть Артура. А на ідейному рівні – притча про невдалу утопічну спробу «єдинородного сина диявола» створити у Британії «ідеальне королівство». Один за одним руйнуються нездійсненні задуми про добро, свободу, рівність, братерство і честь, які мали запанувати тут. Семеро лицарів виявляються уособленням семи смертних гріхів, синами «семиголової бестії». Стилізація, котра часом відбувається на рівні пародіювання, чи то героїчного епосу із авторською мовою оповідача, традиційними рефренами на похвалу Артура і Британії, чи то латинського богослужіння, які начебто сакралізують своїми формулами зло, видається спробою демаскувати облудність цих форм колективної свідомості.

П'єса «Коваль Маламбо» створена за мотивами аргентинської народної притчі про коваля, який обхитрував диявола, переказаної, зокрема, в романі аргентинського письменника Рікардо Гуїральдеса «Дон Сегундо Сомбра» (1926). Сатиричне змалювання Ісуса та святого Петра – це не стільки протест проти офіційної церкви, як більшою мірою звинувачення бога – в дусі дуалістичних і гностичних концепцій – в присутності зла, без якого неможливим було б існування світу. Коваль намагається власними силами повернути первісний рай на землі, де боги і люди знали «що так – це так, що ні – це ні, що честь – це честь, що любов – це любов, а смерть – це смерть» [6, 48]. У фіналі постать коваля Маламбо наближається до архетипного образу Мефістофеля, приреченого вічно залишатися поза межами раю і пекла. Тобто, тут також підтверджується традиційна для

Слободзянка художня структура – протиставлення наївних, умисно спрощених ціннісних структур теологічним конструктам на тлі фольклорної стилістики, локальної екзотики та комізму. Правомірним у цьому контексті видається висновок Маріуша Чаї: «Осмішуючи есхатологічні символи, Слободзянек їх зовсім не викриває, а оживляє, закликає до дії, вводить до живого міфу культури» [2, 143].

«Сон клопа» належить до низки польських драматичних творів, інспірованих сучасною російською дійсністю, починаючи від «Любові в Криму» Мрожека та «Четвертої сестри» Гловацького. Дія цієї п'єси починається тоді, коли закінчується «Клоп» Маяковського: Прісипкіна випустили на свободу із московського зоопарку під кінець 90-х. Перед ним відкривається картина капіталістичної столиці, де тон життю задають бандити, колишні комуністи, фальшиві пророки і продажні політики. Герою знову доводиться спостерігати за кардинальними змінами довколишньої дійсності. Він блукає Москвою серед кольорових неонів і будівельних риштувань, жебраків і мільярдерів, показаних в стилістиці, яка пародіює брехтівський політичний театр.

Отже, починаючи від другої половини вісімдесятих, коли авангардистська драматична конвенція себе вичерпала, і театр шукав нового шляху розвитку, Слободзянек почав звертатися до різноманітних культурних кодів минулого, по-новому їх інтерпретувати задля вироблення актуальної сценічної формули. Джерелами натхнення для цього драматурга слугує регіональна (кресова, погранична), провінційна, чужоземна екзотика, фольклор та локальні історії – особливо витіснені, забуті, негероїчні. При цьому драмам Слободзянка притаманний універсалізм: він художньо опрацьовує актуальні суспільні, духовні, екзистенційні проблеми, художньо осмислює сучасність через з'ясування польської національної ідентичності, розробку колективних фобій, маній і комплексів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Burkot St.* Literatura polska po 1939 roku / Stanisław Burkot – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. – 508 s.; **2.** *Czaja M.* Eschatologiczne wizje Tadeusza Słobodzianka / Mariusz Czaja // Dialog. – 2000. – Nr.9 – S.142; **3.** *Kowalski W.* Po co im ten prorok Illa? / Wiesław Kowalski // Teatr dla was – 22.09.2012; **4.** *Pawluczuk W.* Wierszalin. Reportaż o końcu świata / Włodzimierz Pawluczuk – Białystok: Biblioteka Kartek, 1999. – 132 s.; **5.** *Słobodzianek T.* Car Mikołaj. Historia tragi-komiczna / Tadeusz Słobodzianek // Dialog. – 1987. – Nr5. – S. 7-53; **6.** *Słobodzianek T.* Kowal Malambo. Argentyńska historia / Tadeusz Słobodzianek // Dialog. – 1993. – Nr.7. – S. 21-64; **7.** *Słobodzianek T.* Merlin. Inna historia / Tadeusz Słobodzianek // Dialog. – 1993. – Nr3. – S. 5-54; **8.** *Słobodzianek T.* Śmierc proroka i inne historie o końcu świata / Tadeusz

Słobodzianek – Wołowiec: Czarne, 2012. – 288 s.; **9.** *Słobodzianek T., Tomaszuk P.* Turlajgroszek. Historia naiwna dla teatru lalek / Tadeusz Słobodzianek, Piotr Tomaszuk // Dialog. – 1990. – Nr.11. – S. 40-64; **10.** *Stankiewicz-Podhorecka T.* Na kolanach przed premierem, tyłem do krzyża / Temida Stankiewicz-Podhorecka // Nasz Dziennik – Nr. 86 – 2012; **11.** *Tomasiewicz A.* „Ja nie Jezus, kobieto, ja Ilja…" / Agata Tomasiewicz // Teatr dla Was – 04.04.2012; **12.** *Walas T.* Słobodzianek: pułapka oczywistości / Teresa Walas // Dialog. – 1990. – Nr.3. – S. 71-85; **13.** *Wyżyńska D.* Rekolekcje teatralne / Dorota Wyżyńska // Gazeta Wyborcza. Stołeczna. – Nr.76 – 30.03.2012.

Шеремет О.С. (Київ, Україна)

Проблематика пам'яті й посттравматичний досвід в оповіданнях Міленко Єрговича й репортажах Войцеха Тохмана

У статті на прикладі оповідань Міленко Єрговича й репортажів Войцеха Тохмана розкривається тема пам'яті, позначеної травматичним досвідом війни у Боснії впродовж 1992-1994 років. Проаналізовано художні стратегії авторів у відтворені різних станів індивідуальної пам'яті від витіснення до осмислення, окреслено варіанти формування колективної пам'яті.
Ключові слова: *індивідуальна пам'ять, колективна пам'ять, травма, польська література, боснійська література.*

В статье на примере рассказов Миленко Ерговича и репортажей Войцеха Тохмана раскрывается тема памяти, означенной травматическим опытом войны в Боснии в 1992-1994 годах. Проанализировано художественные стратегии авторов в передаче разных состояний памяти от вытеснения до осмысления, определено варианты формирования коллективной памяти.
Ключевые слова: *индивидуальная память, коллективная память, травма, польская литература, боснийская литература.*

The article deals with the Miljenko Jergović`s stories and Wojciech Tochman`s reportages and considers topic of memory in trauma after Bosnian war in 1992-1994. Literary strategies to create different conditions of memory up to displacement and understanding were analyzed, ways of collective memory creating were determined.
Key words: *individual memory, collective memory, trauma, Polish literature, Bosnian literature.*

Наукові дискусії про пам'ять і спогади у вік електронних носіїв – своєрідної штучної пам'яті, цілком закономірно набувають нової актуальності, спричинюючи появу нових галузей гуманітаристики. Ян Ассман, один із засновників *memory studies* у культурології, пояснює це тим, що очевидці важких для історії людства злочинів і катастроф,

поступово відходять. «Сорок років – межа епох у колективних спогадах: термін, після закінчення якого живі спогади опиняються під загрозою зникнення й доконечною проблемою стають форми культурної пам'яті про минуле» [1, 11]. У формуванні сучасних європейських ідентичностей велику роль відіграла колективна пам'ять, позначена травмою (на відміну від попередніх епох, коли ідентичність формувалася в іншій точці екстримуму – на тріумфі). Це проглядається і в традиції європейської літератури, суголосної із сучасною теорією травми в опрацюванні таких авторів як Кеті Карут, Шошана Фелман, Ернст ван Альфен, Ерік Сантнер, Славой Жижек та ін., що в свою чергу походить від все нових прочитань текстів З. Фройда й Ж.Лакана, накладених на досвід катастрофічних подій XX ст., і пошуку відповіді на питання, як осмислити (тобто ввести до символічного й історіографічного порядку) це насилля й страждання, не виключаючи сили їх потрясінь і правди тієї реальності, яку намагаються нам передати ті, що вижили? Цей травматичний багаж західна культура вже інституалізувала й канонізувала, однак і в її орбіті ще залишаються народи, які досі осмислюють свій недавній досвід.

Під цим кутом зору розглянемо тексти Міленко Єрґовича – боснійсько-хорватського письменника («Сараєвські «Мальборо», 1994), і польського репортера Войцеха Тохмана («Ти ніби камінь їла», 2002), що з різних перспектив і в різних художніх парадигмах описують боснійську війну 1992-1995 років, аби дослідити принципи функціонування пам'яті (індивідуальної і колективної) в умовах військового конфлікту й посттравматичної дійсності.

Воєнні події й національна повоєнна травмованість належать до провідних тем сучасної боснійської прози, це зумовлює своєрідну поетику цієї літератури – у ній панує романтика віталізму, протиставлення «загибелі цивілізації» й «варварства» ідеям гуманізму. Говорячи про війну боснійські письменники завжди так чи інакше оспівують мир [2, 201]. Виховані у багатонаціональній і багатоконфесійній спільноті, вони пережили крах свого дотеперішнього світу й шукають художньої мови, щоби це осмислити. Оповідання з першої прозової збірки Міленко Єрґовича, виданої ще до кінця війни, уже засвідчили всі ці пошуки. Це маленькі інтимні історії протиставлення смерті, написані з перспективи тих, кому вдалося пережити і хто має можливість свідчити. Фрагментарні й лаконічні, вони самі функціонують, як людська пам'ять, що набуває тяглості лише в момент творення наратії, а природно існує власне в таких уривках і зблисках. Продовжуючи метафору текстів Єрґовича як пам'яті, можемо зауважити, що

війна у таких її проявах як батальні сцени й перебіг військових подій не присутня, однак вона є тим визначальним зовнішнім чинником, що творить світ текстів «Сараєвських «Мальборо» тривожним і загроженим:

«З долини безперестанку долинало глухе ревіння, часом самотня автоматна черга і звук автомобільного мотора. [...] Давор вранці пішов по воду, може, зазирнув до приятеля на Бистріку, може, сховався в кафешці від обстрілу, може, залишився обідати в тітки Розалії, може, зустрів когось; кожна година приносила нову втіху й пояснення, але історія зі щасливим закінченням мала усе складнішу і неймовірнішу фабулу» (*тут і далі переклад з хорватської Катерини Калитко)* («Пробудження») [5, 77].

У таких коротких описах війни можемо розгледіти притаманну людській пам'яті потребу у витісненні, блокуванні болісних досвідів, що і є, згідно з трактуванням З. Фройда у його розвідках про психологічні механізми істеричних феноменів, ознакою травми [0, 14]. Більшість оповідань можуть викликати подив надмірною увагою до побутових деталей чи описом повсякденного життя у блокадному Сараєві, як у «Садівникові», наратор якого описує похорон дружини як «швидкий, мимобіжний», а вже в наступному реченні йде на ринок купувати насіння моркви, буряка й салату, щоби потім детально описати читачеві процес садіння. І може здатися, що його більше турбує питання, ким насправді хотів стати Вітґенштайн, садівником чи аеронавтом, ніж як переживуть смерть матері їхні доньки. Людське життя в умовах війни знецінюється, бо «лікарні повні тих, що вчепилися в свої душі, б'ються за них, як жінки перед Головною пекарнею, поки довкола падають гранати, б'ються за хліб» [5, 72], тому для наратора оповідань М. Єрґовича залишається єдиний вихід – триматися за ті рештки знищеного світу, що втілені у речах чи побутових обов'язках. Речі часто виступають як портали пам'яті, у які переноситься вся вага від пережитого болю – як кактус із однойменного оповідання, яблука («Крадіжка») чи автомобіль («Буба»).

Говорити про переживання цього болю наратор вважає недоречним, бо війна навчила його «майстерно стримувати почуття і нерви», тому про це читач дізнається із подієвої канви текстів. Характерно, що втіленням пам'яті в одному з оповідань названо божевільного, народженого після невдалого аборту, який здатен лише точно відтворювати почуті слова, а серед снарядів, що рвалися за його спиною, він проходив без жодного страху («Вільний»). Для більшості людей пам'ять залишається їхнім внутрішнім, непроявленим у нараціях переживанням:

«Лікарі були в захваті, бо їм до рук потрапив людський екземпляр, що

на власні очі бачив, як його найближчим відтинають ноги, потім руки, потім голови. За найменшої можливості зазирали у вічко до кімнати. Він спокійно сидів у кріслі, дивився телевізор, перемикав канали і ліниво дзьобав виноград. Виглядав, як будь-яка інша людина на світі, коли без жодного зацікавлення переглядав останні репортажі з Боснії» [5, 87] («Діагноз»). Проте, це письмо навіть у таких алюзіях і відсиланнях засвідчує потребу проговорювання травми з терапевтичною метою розв'язування цих «травматичних вузлів».

Наратор Тохманового репортажу «Ти ніби камінь їла» пише про цю ж трагедію з перспективи зовнішнього спостерігача – польського репортера, який супроводжує Боснійську комісію у справах пошуку зниклих безвісти, що займається ексгумацією й ідентифікацією решток загиблих під час війни. Важливою є також перспектива часу (на момент написання репортажу після війни минуло 8 років), що уможливило аналіз ситуації у категорії пост-: завершення конфлікту й пошуку себе в новій дійсності.

Роль наратора, як це видно з тексту, свідомо налаштована на роботу з пам'яттю, і то на різних площинах. Перш за все, йдеться про фігуру самого наратора і його опрацювання доступної інформації щодо описуваних подій. Як репортер він спирається на принципи репрезентованого ним жанру, тому хоч не вдається в деталі конфлікту, а все ж дотримується фактографічної точності щодо місця, часу чи осіб-учасників. Натомість у світі Міленко Єрговича такої точності ми не дошукаємося, тут усе підпорядковано художній правді тексту, тому не знаючи, хто, наприклад, три роки облягав Сараєво, з оповідань «Сараєвських «Мальборо» ми про це не дізнаємося. Для боснійського автора втіленням катастрофи є четники, солдати, просто «люди в формі» чи «лихі люди». У тексті ж В. Тохмана часто зустрічаємо його коментарі до свідчень очевидців чи навіть виправлення. Не завжди йдеться про офіційну інформацію, тому часом у дужках чи окремим коментарем він подає такі доповнення: «Від жінок і дітей відділили сім тисяч чоловіків (дехто каже про десять, дехто про дванадцять тисяч) [0, 32]», «Це було літо, а не весна. І начальник, і нинішні мешканці дому Гуса й Сабіри вже тоді жили в Невесін'ї. вони мають знати, що тут сталося (*тут і далі переклад із польської мій – О.Ш.*) [6, 65]». Це можна розглядати як художній прийом накладання різних спогадів для створення ефекту браку єдиної об'єктивної дійсності, в той же час це є демонстрацією різних (безкінечних) перспектив цієї дійсності. Окрім того, В.Тохман працює з індивідуальною пам'яттю, його як репортера цікавить перш за все людське переживання, живий досвід, а не суха статистика.

Тому в його тексті з'являється дуже багато інших нарацій, які часом змінюють плинність і стиль цілої оповіді, і звучать як окремі голоси. Серед цих нарацій центральною для конструювання всього тексту є історія мами Мейри, яка шукає своїх загиблих дітей. Вона знає, за яких обставин загинули її донька і син, але не знає, де їхні тіла, як для багатьох у Боснії для неї найважливіше – поховати їх і мати реальне втілення своєї пам'яті про них – їхні могили. Наприкінці книжки її дітей ідентифіковано, й вона справляє похорон, це певний акт повернення знищеного світу до колишнього порядку (бо про відновлення справедливості чи помсту не йдеться, найважливіше для неї – зберегти гідність перед очима вбивці), і виразний символ примирення із пережитим болем.

Окрім цієї, у тексті є чимало коротших чи довших історій, що дають матеріал для вивчення форм існування пам'яті, таких, як потребу пам'ятати: «Той час люди тут уже хочуть забути, – каже Ясна, – А я збожеволію, якщо забуду» [6, 70], або зумисних конфабуляцій: «Ті чоловіки в Сербській Республіці, з яким вдасться поговорити, розповідають: під час війни ми були кухарями. І ті з Сербії, які приходили сюди їм допомагати, теж лише готували. Усі постійно це повторюють, між собою так само, мабуть, вони вже самі в це повірили» [6, 58], – свідоме створення фіктивної пам'яті через страх викриття їхніх злочинів і спроба відректися від минулого.

Усі окремі нарації в тексті В. Тохмана мають осмислений характер, що свідчить про фільтри часу й про редакторську обробку, які залишили лише найсуттєвіше. В. Тохман послуговується переважно лапідарні речення, аби очистити свій стиль від надмірної сентиментальності, й часто використовує прийом асиндетону, що зумовлено як особливостями людської мови – нелінійної й фрагментарної, так і особливостями пам'яті. Але у художній площині тексту важливою організаційною одиницею залишаються деталі, наприклад, червоні калоші розшукуваної дитини, які створюють основну напругу однойменного фрагменту тексту, чи безліч подробиць і описів незначних подій, які створюють ефект достовірності репортажу.

Нарешті, у тексті В. Тохмана виписаний механізм функціонування колективної (історичної) пам'яті, це діяльність міжнародної комісії з ідентифікації кісток і всі пов'язані з цим атрибути: лабораторії ДНК, *body bags*, формуляри пошуку рідних. Ця документація і зведення даних зрештою формують офіційний наратив, певну уніфіковану й легітимізовану історію. Завершується репортаж у Сребреніці, на офіційному перепохованні загиблих там людей, у якому беруть участь не лише

учасники тих подій чи їхні родичі, що свідчить про створення одного з місць пам'яті для боснійського народу.

Наративи, які описують війну в оповіданнях Міленко Єрговича, далекі від офіційної риторики: «У перші місяці Вітеза не обстрілювали, але час минав, почали хорвати й мусульмани кожні своєї гнути, у поглядах не зійшлися, запалали перші будинки, всі розбіглися в різні боки, хтось тікав у Зеницю, хтось тікав із Зениці, понакопували шанців – і почався хаос. Куди не підеш – кров і стрілянина, нема на чому оку відпочити, тісно їм, тісно нам, а всім ставало місця, доки кожен був у себе вдома. Воюємо за кожну леваду, в якої навіть назви нема, збіглася Боснія, ніби хустинка, яку в білизняну виварку кинули» («Комуніст») [5, 58]. Але художнє висловлювання автора й введення його до певного канону літератури забезпечить цим простим і часом наївним трактуванням історії стати документом доби, а з огляду на свою мистецьку цінність, вагомішим, ніж будь-яке політичне представництво. У свою чергу бачення історії у репортажі В. Тохмана теж далеке від виставлення оцінок чи засудження, той офіційний наратив, на який виводить автор, вкладений в уста імама і закликає до примирення й поєднання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Ассман Я.* Культурная память. – М.: Языки славянской культуры, 2004 – 363 с.; **2.** *Калитко К.* Кольори та рельєфи // Кур'єр Кривбасу. – № 278-279-280, 2013. – 399 с.; **3.** *Фрейд З.* Истерия и страх. – М.: Фирма СТД, 2006. – 320 с.; **4.** *Хальбвакс М.* Коллективная и историческая память // Социальные рамки памяти. – М.: Новое издательство, 2007. – 348 с.; **5.** *Jergović M.* Sarajevski Marlboro. – Zagreb: Globus media, 2004. – 123 s.; **6.** *Tochman W.* Jakbyś kamień jadła. – Wołowiec: Wyd-wo Czarne, 2008. – 134 s.

РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА. ІНФОРМАЦІЯ.

З НАУКОВИХ ЗУСТРІЧЕЙ…

У серпні – вересні 2013 року в місті Харкові проходила Четверта (починаючи з 2011 року) філологічна науково-практична конференція "Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини", в цьому плані: 25 – 26 вересня в межах відзначення Днів Європейської Спадщини і присвячена 125–річчю від дня народження Булаховського Леоніда Арсенійовича (1888-1961) – мовознавця-славіста, академіка Національної Академії наук України, члена-кореспондента АН СРСР, Заслуженого діяча науки УРСР, одного з перших дослідників слов'янської мовознавчої спадщини.

З Пленарного засідання 25 вересня: виступи-доповіді – наприклад, Радчук Ольги Вячеславівни – кандидата педагогічних наук, доцента кафедри російської мови Харківського національного педагогічного університету ім.Г.С.Сковороди «Нові аспекти вивчення паремій», як розвиток ідей Л.А.Булаховського; Лисиченко Тетяни Юріївни – кандидата філологічних наук, доцента кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету ім.Г.С.Сковороди «Л.А.Булаховський і Харківська філологічна школа»; Ємельянової Євгенії Степанівни – завідувача кафедри мовної підготовки Харківського національного педагогічного університету сільського господарства ім.П.Василенка "Творча спадщина Л.А. Булаховського і проблеми сучасного українського мовознавства"; Кохана Юрія Івановича – кандидата філологічних наук, доцента кафедри української мови Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна «Внесок Леоніда Булаховського в розвиток вітчизняного мовознавства»; виступ Юлії Леонідівни Булаховської (в режимі 3 on-line, тобто питань і відповідей) – доктора філологічних наук, професора, академіка АН Вищої освіти України у вигляді доповіді «Про Леоніда Арсенійовича Булаховського». Були зачитані численні привітання цій конференції від різних вищих навчальних закладів Харкова, ознайомлення з виставкою праць Л.А. Булаховського з

історії української і російської мов; слов'янської акцентології з фондів ЦНБ ХНУ ім. В.Н. Каразіна.

26 вересня – читання Резолюції конференції (з боку організатора конференції, науковця Світлани Анатоліївни Бахтіної), співробітника Харківської Організації Охорони наукової спадщини.

26 вересня поклали квіти до могил друзів, колег і родичів Л.А. Булаховського, похованих у Харкові. Серед них – професори: В.П. Невзорова-Бєсєдіна, М.М. Баженов, М.П.Гущин; кандидат філологічних наук, науковий працівник Інституту мовознавства ім. О.Потебні АН УРСР, зять Л.А. Булаховського – І.І. Ярмак.

У межах щорічної наукової конференції імені професора С.Б. Бураго відбувся "Круглий стіл" пам'яті академіка Л.А. Булаховського, де читали доповіді з питань лінгвістики й літературознавства доктори філологічних наук: Т.Б. Лукінова, Т.О. Черниш, Ю.Л. Булаховська і кандидати філологічних наук, доценти В.І. Ярмак і М.Ю. Карацуба.

проф.Паламарчук О.Л., доц.Білик Н.Л.

Зміст:

МОВОЗНАВСТВО

Аніськова С.М. (Гомель, Білорусь)
Этнакультурная прастора беларусаў: астранамічны код ……... 3

Болобан М.А. (Київ, Україна)
Вербалізація категорії часу в мові українських міфологічних казок …… 12

Гасіл Ї. (Прага, Чеська Республіка)
Jaké problémy musejí překonávat východní Slované, když se učí česky …….. 21

Гралюк С. (Загреб, Республіка Хорватія)
Prijedlozi s akuzativom u hrvatskom i ukrajinskom jeziku: sličnosti i razlike …….. 29

Дем'яненко Н.Б. (Київ, Україна)
Прийоми та принципи вивчення польської фразеології …… 37

Дуганджич А., Павлешен Д. (Загреб, Республіка Хорватія)
ЗОЗУЛЯ в мовній картині світу хорватів і українців ……..... 42

Зимовець Г.В. (Київ, Україна)
Семантичні особливості назв туристичних фірм у польській мові ……... 51

Курилова А.Д. (Астрахань, Росія)
Российские рукописные риторики XVIII века на латинском языке о композиции ораторского выступления …….. 66

Любецька К.П. (Мінськ, Республіка Білорусь)
Да характарыстыкі выпрацоўкі беларускай навуковай тэрміналогіі ў 1990-ыя гады XX ст. …….. 73

Марченко Н.В. (Київ, Україна)
Соціолінгвістичний чинник минулого і сьогодення у сучасному бутті лужицьких сербів …….. 77

Милик О.В. (Львів, Україна)
Лінгвальні засоби вираження концепту «ЗДОРОВ'Я» в латинській поезії …… 88

Моторний О.А. (Львів, Україна)
Риси характеру людини та їх відображення у фразеології верхньолужицької мови …… 95

Назаров Н.А. (Київ, Україна)
Етимологічна концепція О.С. Мельничука …….. 105

Нікітіна Ф.О. (Київ, Україна)
Нові аспекти компаративістики (перспективи концептології) ……... 116

Остапчук А.Л. (Київ, Україна)
Функціональні особливості лексико-семантичної групи дієслів на позначення напряму руху в писемно-книжкових та літературних стилях сучасної китайської мови …….... 118

Панчев І. (Софія, Болгарія)
Културните концепти „труд“ и „дом“ като част от концептосферата на социалистическия период на развитие в България …….. 123

Переверзєв Д.І. (Київ, Україна)
Відображення міфологічної картини світу в українських рефлексах ностратичних та бореальних назв тварин ……. 129

Підкуймуха Л.М. (Київ, Україна)
Лексичні запозичення в батярському жаргоні міжвоєнного Львова ……... 139

Теряєв Д.О. (Київ, Україна)
Силлабическое деление слова в концепции гармонии звучания (экспериментально-фонетическое исследование) …… 149

Тищенко К.М. (Київ, Україна)
Аланські й слов'янські топоніми в Італії …….. 157

Фудерер Т., Челич Ж. (Загреб, Хорватія)
Дві мовні реальності – українська і хорватська – у дзеркалі соціолінгвістичної типології та окремих лінгвонаціосоціологічних параметрів …….. 165

Хороз Н.С. (Львів, Україна)
GORDIJSKI ČVOR хорватської фразеології ……. 176

Ярмак В. І. (Київ, Україна)
Претеритальні форми з інверсійним порядком слів у сербському поетичному дискурсі доби декадансу і модернізму …….. 186

Яскевич О.В. (Минськ, Україна)
Основные коммуникативные стратегии в формировании и функционировании религиозного дискурса (на материале современной англоязычной проповеди) ... 194

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Айдачич Д. (Белград, Сербія)
"Своје" и "туђе" у споровима око фантастике словенских романтичара (о духу северних народа и духу северне књижевности) …….. 203

Биконя А.Г. (Київ, Україна)
Відьма як матір-родоначальниця в східнослов'янських та японських народних наративах ……. 214

Білик Н.Л. (Київ, Україна)
Своєрідність міжтекстової поетики роману М. Продановича «Сад у Венеції» ……... 221

Булаховська Ю.Л. (Київ, Україна)
Чи має якесь безпосереднє відношення до лінгвостилістики проблема художнього перекладу? ……... 229

Булаховська Ю.Л. (Київ, Україна)
Поезія і образотворче мистецтво ……... 233

Довжок Т.В. (Київ, Україна)
Антропологічний вимір літературної критики Чеслава Мілоша ……. 237

Іваненко І.М., Попова О. (Київ, Україна)
Готичні домінанти в поезії Ірини Шувалової (на матеріалі збірки«РАН») ….... 248

Наєнко М.К. (Київ, Україна)
Сучасна українська література в слов'янському (та іншому) світі ……. 254

Палій О.П. (Київ, Україна)
Просторова та наративна архітектоніка роману Їржі Кратохвіла «Авіон» ….. 264

Рева Л.Г.(Київ, Україна)
Слов'янознавство жіночої лінії родини Реви: звернення до витоків …… 275

Ткаченко О.П. (Київ, Україна)
Літературні інтерпретації біблійного образу «сторож брата» ……. 287

Усачова К.С. (Київ, Україна)
Життєпис невідомої святої (історія маловідомого оповідання Наталени Королеви) …. 296

Чужа Т.В. (Київ, Україна)
Історизм драматургії Тадеуша Слободзянка: критика утопізму й богоборство …. 302

Шеремет О.С. (Київ, Україна)
Проблематика пам'яті й посттравматичний досвід в оповіданнях Міленко Єрговича й репортажах Войцеха Тохмана ……... 309

РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА. ІНФОРМАЦІЯ.

З НАУКОВИХ ЗУСТРІЧЕЙ… (*Паламарчук О.Л., Білик Н.Л.)* ……..... 315

Підписано до друку … Формат $60^{x}84^{1/32}$.
Вид. № …. Гарнітура Таймс. Папір офсетний. Друк офсетний. Наклад 300 ум. друк.
арк. … Зам № …

Надруковано у видавництві «…»
01030, Київ, …
тел. (38044) …